

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Ковтунець Оксана Степанівна

УДК 811.161.2:81'373

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

10.02.01 – українська мова
філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник –
Гнатюк Ірина Святославівна
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник

КИЇВ – 2017

АНОТАЦІЯ

Ковтунець О. С. Актуалізація лексики української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.01 «Українська мова» (філологічні науки). – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2017.

У дисертації висвітлено питання впливу екстралінгвальних чинників на розвиток лексичного рівня української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття. У ній уперше в українському мовознавстві ґрунтовно досліджено особливості актуалізованих номінацій у сучасній українській літературній мові; з'ясовано соціолінгвістичні та лінгвокультурні причини їхньої появи; запропоновано методика виокремлення актуалізованих лексико-семантичних одиниць із подальшим поділом їх на слова, які зазнали повної та часткової актуалізації; здійснено класифікацію цієї групи відносних неологізмів; розглянуто сфери поширення зазначених номінативних одиниць.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її теоретичні узагальнення та практичні результати можна використати для укладання найновіших загальномовних словників тлумачного типу початку ХХІ століття, написання нових граматик, редакції українського правопису, підручників і посібників для викладання української мови в загальноосвітній і вищій школах як рідної й іноземної, створення інформаційно-довідкової бази для реалізації мовної політики Української незалежної держави.

Серед інноваційних процесів, пов'язаних із динамікою словникового складу сучасної української мови, особливо помітним є *актуалізація лексики*. Вона передбачає лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне оновлення соціально значущих лексико-семантичних одиниць, які відповідають ментальним вимогам суспільства у конкретний культурно-історичний період.

Категорія *актуальності* охоплює ті поняття, мовне вираження яких на певному культурно-історичному етапі розвитку суспільства входить до складу

активного лексикону соціуму. *Актуалізованими* вважаємо як лексико-семантичні одиниці, що певний час перебували на периферії мовної системи й у сучасний період розвитку мови повернулися до активного словника, посиливши свою функціональну значущість і частоту використання внаслідок актуалізації позначуваних ними понять і явищ, так і стабільно активні слова та значення, що нині підвищили свій суспільний рейтинг і потрапили до фокусу суспільної уваги, змінивши конотативне наповнення.

У дослідженні охарактеризовано чотири типи оновлення лексико-семантичних номінацій: лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне. Відповідно до зазначених типів у складі актуалізованих одиниць виокремлюємо: 1) *повернені або відроджені (лексикографічно оновлені) лексико-семантичні одиниці*; 2) *стилістично трансформовані (стилістично оновлені) слова та значення*; 3) *переорієнтовані (семантично оновлені) лексичні одиниці*; 4) *проскрибовані (функціонально оновлені) слова*.

Повернені (лексикографічно оновлені) лексико-семантичні одиниці – слова та значення, зафіксовані в лексикографічних працях кін. XIX – поч. XX століття, яких немає в словниках радянської доби, зокрема в СУМі – найавторитетнішому словнику того періоду, а тепер знову активно функціонують у мовленні, літературі, ЗМІ, їх фіксують новітні лексикони (*атестування, бджолярство, довкілля, небувалість* та ін.). *Стилістично трансформовані (стилістично оновлені) номінації* – лексико-семантичні одиниці, що змінили статус стилістично маркованих у радянський період на стилістично нейтральні у наш час (*анафема, вишиванка, європеїзувати, фундація* та ін.). *Переорієнтована (семантично оновлена) лексика* – слова на позначення релігійних понять і реалій «капіталістичного, буржуазного суспільства» (*акціонер, банкір, гімназист, комерсант* та ін.). *Проскрибовані (функціонально оновлені) лексеми* – слова, фіксовані радянськими словниками, зокрема СУМом, як нормативні, але негласно перебували під забороною вживання (*валіза, гуртовий, завідувач, підсоння* та ін.).

У науковій праці подано докладний аналіз лексичного та текстово-ілюстративного матеріалу, зібраного в сучасних картотеках та електронних

ресурсах. З'ясовано, що найвагомішу частину актуалізованих одиниць становить релігійна лексика як домінанта відновленого релігійного стилю української літературної мови.

Актуалізація релігійної лексики безпосередньо пов'язана з процесом відродження української нації та уцерковленням української мови. Об'єктом активного наукового вивчення ця лексико-тематична група стала лише наприкінці ХХ століття, що було зумовлено дискримінацією релігійної сфери в радянський період, заборони на дослідження навколорелігійної та навколоцерковної проблематики.

Актуалізація релігійних мовних одиниць характеризується проникненням релігійно маркованих лексем у нерелігійне мовлення та фіксацією цих термінів новітніми лексикографічними працями. Зростання функціональної активності релігійних номінацій в узусі свідчить про їхню *мовну актуалізацію*.

На основі діахронно-зіставного аналізу окремих лексикографічних джерел докладно описано *лексикографічну актуалізацію* однієї з найчисленніших тематичних груп функціонально та семантично оновленої лексики. Зазначений процес у сучасній українській літературній мові відбувається завдяки: 1) залученню до джерельної бази новітніх лексиконів перекладів Святого Письма і спеціальної літератури; 2) фіксації лексико-семантичних одиниць, яких немає у реєстрах словників радянського часу, зокрема СУМа; 3) зняттю з релігійної лексики обмежувального ремаркування (*заст., рідко, діал.*); 4) поверненню українських фонетичних та граматичних церковних правописних традицій; 5) точності визначення семантики багатьох церковно-релігійних понять (без конотацій «нібито», «так званий», «міфологічний» і под.); 6) доборові адекватного ілюстративного матеріалу до лексем релігійно-обрядової тематики.

У дисертації здійснено лексико-семантичну класифікацію актуалізованих одиниць й описано найважливіші тематичні групи зазначених відновлень у контексті актуалізації, з урахуванням частотного (кількісного) показника (від більш численних до менш численних лексико-тематичних груп).

На значному фактичному матеріалі доведено найбільше поширення актуалізованої лексики в релігійній (1080 одиниць), суспільно-політичній (175 одиниць), соціально-економічній (87 одиниць), науковій і освітньо-виховній сферах (99 одиниць), а також у царині народної культури та традиційного мистецтва (106 одиниць). Нечисленними, але не менш важливими, є групи актуалізованих номінацій на позначення побутових понять (64 одиниці), морально-етичних (57 одиниць), професійних (56 одиниць), військових (38 одиниць), правничих (28 одиниць), медичних (23 одиниці), на позначення кількості, часу й простору (23 одиниці) та абстрактних понять (10 одиниць). Крім того, у дисертаційній праці виявлено 15 актуалізованих лексичних одиниць, переважно прислівників, які не належать до жодної ЛТГ (*дореити, забайдуже, наразі, позаяк, себто* та ін.).

Ключові слова: інноваційний процес, актуалізація, актуалізовані лексико-семантичні одиниці, мовна актуалізація, лексикографічна актуалізація.

SUMMARY

Kovtunets O. S. Actualization of the vocabulary of the Ukrainian literary language at the end of the XX – the beginning of the XXI century. – Qualifying research work as manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – The Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences. – Kyiv, 2017.

The thesis deals with the influence of extralinguistic factors on the development of the lexical level of the Ukrainian literary language at the end of the XX – the beginning of the XXI century. In it for the first time in Ukrainian linguistics the features of actualized nominations in the modern Ukrainian literary language have been thoroughly studied; sociolinguistic and linguistic and cultural reasons of their emergence have been determined; have been developed a methodology for distinguishing the actualized lexical-semantic units with their subsequent division into

words that have undergone full and partial actualization; the classification of this group of relative neologisms was carried out; spheres of distribution of these nominative units are considered.

The practical significance of the dissertation is that its theoretical generalizations and practical results can be used to make the newest comprehensive dictionaries of the interpretive type of the beginning of the XXI century, the writing of new grammars, to edit of Ukrainian spelling, textbooks and manuals for teaching Ukrainian as native and foreign in general and higher schools, creation of the information base for the implementation of the language policy of the Ukrainian independent state.

Among the innovative processes associated with the dynamics of the vocabulary of the modern Ukrainian language, actualization of vocabulary is especially noticeable. It provides lexicographic, stylistic, semantic and functional updating of socially significant lexical-semantic units that meet the mental requirements of society in a particular cultural-historical period.

The category of relevance covers those concepts whose linguistic expression at a certain cultural and historical stage of society's development is part of the active vocabulary of society. Lexico-semantic units that for some time were on the periphery of the linguistic system and in the modern period of language development returned to the active vocabulary, increasing its functional significance and frequency of use as a result of the actualization of the concepts and phenomena they denoted, as well as the stably active words and meanings that have now been raised their public rating and got to the focus of public attention, changing the connotative content, we call actualized.

In the scientific research four types of updating of lexical-semantic nominations are described: lexicographic, stylistic, semantic and functional updating. According to the mentioned types, in the composition of the actualized units we distinguish: 1) the returned or revived (lexicographically updated) lexical-semantic units; 2) words and meanings stylistically transformed (stylistically updated); 3) refocused (semantically updated) lexical units; 4) repressed (functionally updated) words.

Returned (lexicographically updated) lexical-semantic units – the words and meanings recorded in the lexicographic works of the late nineteenth and early twentieth

centuries, which are absent in the dictionaries of the Soviet era, in particular in the Ukrainian language dictionary in 11 volumes - the most authoritative dictionary of that period, and now they are again actively function in speech, literature, and the media, and fixed in the latest lexicons (*атестування, бджолярство, довкілля, небувалість* etc.). *Stylistically transformed (stylistically updated) nominations* – lexical-semantic units that have changed the status of stylistically marked in the Soviet period to stylistically neutral in our time (*анафема, вишиванка, європеїзувати, фундація* etc.). *Refocused (semantically updated) vocabulary* – words on the designation of religious concepts and realities of "capitalist, bourgeois society" (*акціонер, банкір, гімназист, комерсант* etc.). *Repressed (functionally updated) lexems* – words fixed by Soviet dictionaries, in particular the Ukrainian language dictionary in 11 volumes, as normative but tacitly prohibited to use (*валіза, гуртовий, завідувач, підсоння* etc.).

In the scientific work is given a detailed analysis of lexical and illustrative material collected in modern card indexes and electronic resources. It is revealed that the most important part of the actualized units is religious vocabulary as the dominant part of the restored religious style of the Ukrainian literary language.

Actualization of religious vocabulary is directly related to the process of revival of the Ukrainian nation and the use of the Ukrainian language in the church. The object of active scientific study of this lexical-thematic group was only at the end of the twentieth century, which was due to discrimination of the religious sphere in the Soviet period, a ban on the study of around-religious and around-church problems.

Actualization of religious lingual units is characterized by permeation of religiously marked lexemes into non-religious language and fixation of these terms by the modern lexicographic works. The growth of the functional activity of religious nominations in linguistic use testifies to their lingual actualization.

On the basis of diachronic-comparative analysis of individual lexicographic sources, the lexicographic actualization of one of the most numerous thematic groups of functional and semantically updated vocabulary is described in detail. The mentioned process in the modern Ukrainian literary language is due to: 1) the attraction to the source base of the newest lexicon of the Bible translations and special literature; 2) the

fixation of lexical-semantic units missing in the registers of Soviet-time dictionaries, in particular the Ukrainian language dictionary in 11 volumes; 3) removal from the religious vocabulary of restrictive remarks (outdated, rarely used, dialectical); 4) the return of Ukrainian phonetic and grammatical church spelling traditions; 5) the accuracy of the definition of the semantics of many church-religious concepts (without connotations "supposedly", "so-called", "mythological", etc.); 6) selection of adequate illustrative material for lexems of religious-ritual subjects.

In the dissertation the lexical-semantic classification of the actualized units was carried out and the most important thematic groups of the mentioned recovered units in the context of actualization were described, taking into account the frequency (quantitative) indicator (from more numerous to less numerous lexical-thematic groups).

The most widely distributed actualized vocabulary has been shown in religious (1080 units), socio-political (175 units), socio-economic (87 units), scientific and educational spheres (99 units), as well as in the field of folk culture and traditional art (106 units). Few but not less important are the groups of actualized nominations for denoting household concepts (64 units), moral and ethical (57 units), professional (56 units), military (38 units), legal (28 units), medical (23 units), for designation of quantity, time and space (23 units) and abstract concepts (10 units). In addition, in the dissertation, 15 actualized lexical units, mostly adverbs, which do not belong to any lexical-thematic group, were discovered.

Key words: innovation process, actualization, actualized lexical-semantic units, lingual actualization, lexicographic actualization.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Ковтунець О. С. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (Стан і перспективи дослідження) / О. С. Ковтунець // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Випуск 19. – С. 113–121.
2. Ковтунець О. С. Влияние культурно-исторических процессов на лексический уровень современного украинского языка / О. С. Ковтунець // Слово во времени и

- пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2014 г. / Белорусский гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол.: А. А. Гируцкий (отв. ред.), В. Д. Стариченок, Г. А. Камлевич и др. – Минск : БГПУ, 2014. – С. 26–29.
3. Ковтунець О. С. Про «своє» і «чуже» в українській лексиці / О. С. Ковтунець // Культура слова. – 2014. – Випуск 81. – С. 97–102.
4. Ковтунець О. С. Причини виникнення явища актуалізації у сучасній українській літературній мові / О. С. Ковтунець // Збірник матеріалів IV Міжнар. наук. Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ». – Мюнхен, 2015. – С. 122–127.
5. Ковтунець О. С. Актуалізація як інноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови / О. С. Ковтунець // Українська мова. – 2016. – № 3. – С. 90–104.
6. Ковтунець О. С. Прийоми лексикографічної актуалізації релігійної лексики / О. С. Ковтунець // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Випуск 769 : Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – С. 3–7.
7. Ковтунець О. С. Структурно-семантичний аналіз релігійної лексики (на матеріалах новітніх загальномовних словників) / О. С. Ковтунець // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць. – Випуск десятий / гол. ред. М. Є. Скиба; відпов. за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. – Том 2 (К–П). – С. 23–28.
8. Ковтунець О. С. Актуалізація лексики соціально-економічної сфери (порівняльно лексикографічний аналіз) / О. С. Ковтунець // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – Київ, 2017. – С. 87–93.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. Актуалізація лексики як предмет вивчення неології.....	24
1.1. Розвиток неології на межі ХХ – ХХІ століть.....	24
1.2. Поняттєво-термінологічна система української неології.....	25
1.3. Актуалізація як один із інноваційних процесів у лексиці.....	31
1.4. Основні причини актуалізації лексики української мови.....	36
1.5. Структурна актуалізованих лексико-семантичних одиниць у системі відносних неологізмів.....	38
1.6. Поняття лексикографічної актуалізації.....	46
1.7. Методика виявлення актуалізованої лексики.....	55
1.8. Висновки до Розділу 1.....	57
РОЗДІЛ 2. Актуалізація лексико-семантичних одиниць релігійного стилю української літературної мови.....	59
2.1. Поняття лексико-тематичної диференціації.....	59
2.2. Релігійна лексика як об’єкт вивчення.....	64
2.3. Основні лексико-тематичні підгрупи релігійних номінацій.....	69
2.4. Лексикографічна актуалізація релігійної лексики та її прийоми.....	88
2.5. Основні види актуалізованих релігійних номінацій.....	102
2.5.1 Актуалізовані лексеми.....	102
2.5.2 Актуалізовані лексичні значення.....	109
2.5. Висновки до Розділу 2.....	115
РОЗДІЛ 3. Основні типи оновлення лексико-семантичних одиниць сучасної української літературної мови.....	118
3.1. Лексико-тематична диференціація актуалізованих номінацій у сучасній українській літературній мові.....	118
3.2. Лексикографічне оновлення лексико-семантичних одиниць.....	123
3.2.1. Лексикографічне оновлення лексики.....	123
3.2.2. Лексикографічне оновлення лексичних значень.....	145

3.3.	Стилістичне оновлення лексико-семантичних одиниць.....	147
3.3.1.	Стилістичне оновлення лексики.....	148
3.3.2.	Стилістичне оновлення лексичних значень.....	164
3.4.	Семантичне оновлення лексики.....	165
3.5.	Функціональне оновлення лексики.....	195
3.6.	Висновки до Розділу 3.....	199
ВИСНОВКИ.....		202
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....		212
ДОДАТКИ.....		249
Додаток А Списки і таблиці.....		250
Додаток Б Актуалізовані ЛТГ.....		269
	ЛТГ побутових понять.....	269
	ЛТГ професійних понять.....	281
	ЛТГ морально-етичних понять.....	294
	ЛТГ військових понять.....	307
	ЛТГ кількості, часу і простору.....	316
	ЛТГ медичних понять.....	322
	ЛТГ правничих понять.....	327
	ЛТГ абстрактних понять.....	335
	Лексика, що не увійшла до жодної ЛТГ.....	338
Додаток В Списки публікацій та апробацій здобувача.....		343

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Лексикографічні джерела

1. **ВМЛ-Ж** – Велика чи мала літера? Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Наук. думка, 2004. – 204 с.
2. **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. **ДПСУЛ** – Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. **ЕС** – Економічний словник-довідник / за ред. док. екон. наук. проф. С. В. Мочерного. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.
5. **ЕССУМ-О** – Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон (Іван Огієнко). – Т. I–III. – Вінніпег; Т. I – 1979, Т. II – 1982, Т. III – 1988, Т. IV – 1994.
6. **ЗСЗМС** – Зведений словник застарілих та маловживаних слів / упор. М. Бистрицький. – URL : <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm>
7. **ІСУЯ-Т** – Історичний словник українського язика / зред. проф. Е. Тимченком. – Харків – Київ : Держ. вид. України, 1930. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
8. **МНС-Ж** – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Т. I – II. – Львів, 1866. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
9. **НАСЗ** – Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 – 2010) / кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив : В. О. Балог, Н. С. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко; Інститут української мови НАН України. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
10. **НвУЛ** – Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. В. Мазурик – Львів : Світ, 2002. – 130 с.
11. **ПрС** – Правописний словник / Г. К. Голоскевич. – Київ, 1929. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>

12. **РРС** – Реєстр репресованих слів // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали / за ред. Лариси Масенко / упор. Лариса Масенко, Віктор Кубайчук, Оріся Демська-Кульчицька. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 354–399.
13. **РУС-в** – Російсько-український словник для військовиків / А. А. Бурячок, М. Т. Демський, Б. З. Якимович. – Київ – Львів : В-во «Варта», 1995. – 384 с.
14. **РУС-ДМ** – Російсько-український словник ділової мови / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. – Київ – Харків, 1930. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
15. **РУС(Кр-Єф)** – Російсько-український академічний словник: Т. I – III / гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. – Київ, 1924–1933. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
16. **РУС-м** – Російсько-український медичний словник : 7000 слів / О. Мусій, С. Нечай (Нечаїв), О. Соколюк, С. Гаврилюк. – Умань, 1992. – Вид. четверте, тотожне. – 114 с.
17. **РУС-ПМ** – Російсько-український словник правничої мови / В. І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та ін. / голов. ред. акад. А. Ю. Кримський. – Київ, 1926. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
18. **СДР-Ш** – Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – Київ : Наук. думка, 2004. – 560 с.
19. **ССІС** – Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2006. – 789 с.
20. **СУМ-11** – Словник української мови: в 11 томах // АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. Потебні / ред. І. К. Білодід та ін. – Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I–XI. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
21. **СУМ-12 (РР)** – Додатковий том «Словника української мови: в 11 томах» / відп. ред. Л. В. Мовчун, укл. : В. О. Балог, В. М. Білоноженко, О. С. Боярчук, І. С. Гнатюк, Н. Г. Гордієнко, Г. Н. Горюшина, З. Г. Козирева, Н. Є. Лозова, Л. В. Мовчун, Н. М. Неровня, І. А. Прядко, І. А. Самойлова, О. М. Тищенко,

- Т. О. Федоренко, В. Б. Фридрак, Т. В. Цимбальюк-Скопненко; Інститут української мови НАН України. – Київ, 2014. – Рукописний ресурс.
22. **СУМ-20** – Словник української мови: у 20 томах // НАН України, УМІФ / укл. : Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун, І. В. Шевченко, О. В. Бугаков, В. М. Білоноженко. – Київ : Наук. думка, 2010–2016. – ТТ. I–VI. – URL : <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>
23. **СУМ-Ж** – Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонюк. – Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
24. **СУМ-Гр** – Словарь української мови : в 4 томах / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. I–IV. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts>
25. **СеУМ-Кар** – Секрети української мови : Наук.-попул. розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики / С. Й. Караванський. – Київ : УКСП "Кобза", 1994. – 152 с.
26. **СЦОТ** – Словник церковно-обрядової термінології / Н. В. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
27. **СЧСУМ** – Словник скорочень назв чинів святості в українській мові / О. Я. Мирончук. – Київська православна богословська академія УПЦ Київського Патріархату; Інститут української мови НАН України; уклад. : О. Я. Мирончук; наук. ред. : С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вид. відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. – 108, [4] с.
28. **УЛ-XX** – Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – Київ : Видавн. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
29. **УОС** – Український орфографічний словник : понад 175 тис. слів / укл. : В. В. Чумак та ін. / за ред. В. Г. Скляренка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – Київ : Довіра, 2009. – 1011 с.
30. **УСС-О** – Український стилістичний словник / проф. І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.

ВСТУП

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття проблема активних змін у лексиці сучасної української мови набула особливої актуальності. Після великих геополітичних трансформацій відійшли в небуття т. зв. «всесильні доктрини» і сьогодні з'явилася можливість повернути несправедливо забуте, відродити питоме, відновити національне в українській мові. Концептуальні ідеї щодо формування мовного стандарту та відбору мовних одиниць, зокрема лексичних, пропоновані лінгвістами у 20 – 30-х роках ХХ століття (відмежування від системи російської мови, використання власних народних ресурсів для називання нових понять та заміна іншомовних слів українськими відповідниками), і в сучасний період мовного розвитку не втратили наукової актуальності.

Щоб розв'язати питання внормування національного словника української мови, сучасні мовознавці часто звертаються не лише до науково-теоретичних студій довоєнного періоду, але й до науково-популярних та художніх творів, автори яких були репресовані у 20-ті, 30-ті і 70-ті роки ХХ століття, або через цензуру не були вчасно надруковані, а потрапили до читача лише після 80-х років. Сюди варто додати й публікації діаспорних письменників. Такі тексти «завдяки змістовій актуальності та довершеності форми набули в українському суспільстві широкого визнання», а їхнє повернення «вплинуло на аксіологію літературної мови в цілому та оцінку її норм» на сучасному етапі її розвитку [60, с. 240].

Актуальність дисертаційної праці зумовлена, з одного боку, потребою лінгвістичного осмислення активних процесів у лексиці сучасної української мови, зумовлених змінами в соціально-політичному, економічному, культурному, науково-технічному та духовному житті суспільства кінця ХХ – початку ХХІ століття, а з іншого – відсутністю в українському мовознавстві комплексного дослідження актуалізованих лексико-семантичних одиниць сучасної української літературної мови.

Лексичний рівень української мови через свою відкритість та динамічність найбільш чутливий до змін унаслідок різноманітних інтеграційних та глобалізаційних процесів у нашій державі й у світі. Трансформації, що відбуваються в інформаційно-комунікативному просторі, найперше відображаються на словесному рівні: з'являються нові лексичні одиниці (*айфон, овертайм, техноденс* та ін.), розширюється семантика окремих із них (*глава держави, валютний коридор, податкова парасолька* та ін.), інші – набувають додаткових конотативних відтінків (*архангел* – ірон., *комерція* – позит. та ін.), а давно забуті – повертаються до широкого й активного вжитку (*зверхник, вакації, царина* та ін.).

У лексикологічних дослідженнях В. М. Русанівського [195; 245; 246], Д. Х. Баранника [15; 16], О. О. Тараненка [305; 306; 307], В. В. Жайворонка [87; 88; 89], К. В. Ленець [159; 160], Л. І. Мацько [177; 178; 179], О. Г. Муромцевої [200], Л. М. Полюги [227; 228], Л. О. Ставицької [279], Л. В. Струганець [289; 290; 291; 292], О. А. Стишова [282; 283; 284; 285], Д. В. Мазурик [169; 170; 171]; Т. А. Коць [148], та ін. досліджено процеси кількісного оновлення словника сучасної української літературної мови. Якісні зміни в лексико-семантичній системі мови, зокрема явища семантичної деривації, вивчали М. П. Кочерган [151], Л. А. Лисиченко [162], В. М. Манакін [194], І. А. Самойлова [249], О. О. Кабиш [102]; процеси архаїзації, пасивізації та ревіталізації (відродження слів, які перебували на периферії лексико-семантичної системи) – Л. І. Мацько [178; 179; 180], Л. В. Струганець [290; 291; 293]; М. П. Дудик [76]; явище «мовного відродження» через вплив мови діаспори – О. О. Тараненко [302; 303], Б. М. Ажнюк [1; 2]; активізації словотвірних засобів, спричинених законами внутрішньомовних та зовнішніх позамовних чинників – С. Й. Караванський [103; 104; 105], Н. Ф. Клименко [108; 116; 117], О. О. Тараненко [301; 304], К. Г. Городенська [60], В. В. Грещук [66], Є. А. Карпіловська [110; 111; 112], Г. М. Віняр [45]; стан сучасної лексикографічної практики – В. В. Німчук [206], Л. В. Струганець [289; 291; 292], М. В. Скаб [257; 258; 261; 262].

Важливе місце серед зазначених змін займає лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне оновлення лексики.

Повертаються до складу активної лексики ті номінативні одиниці, які в радянських словниках української мови подані з ремарками *заст.*, *книжн.*, *іст.*, *арх.*, *обл.*, *діал.*, *рідко*, *дорев.* або не внесені до їхніх реєстрів. Наприклад, *агенція*, *Берегиня*, *виставковий*, *вишиванка*, *вільнослухач*, *державник*, *дискутований*, *імпреза*, *інавгурація*, *кав'яр*, *книгозбірня*, *кольорист*, *людність*, *мапа*, *мистець*, *наклад*, *оруда*, *подзвін*, *поетка*, *покликання*, *президентство*, *світлина*, *спільнота*, *українство*, *фундація*, *червоно-чорний*, *чільність* та багато ін. Нині вони зазнають функціонально-маркованої переоцінки в напрямку їх нейтрального сприйняття. Поступово ці лексичні одиниці переходять із периферії до ядра словникового складу, займаючи центральне місце в лексичній системі сучасної української літературної мови.

Низка суспільно-політичних і соціально-економічних чинників зумовила семантичне оновлення значної кількості слів на позначення понять, ворожих радянській ідеології. Це стосується таких лексем, як: *акціонер*, *бакалавр*, *визвольний*, *демократ*, *капітал*, *ліцеїст*, *майдан*, *модернізм*, *націоналіст*, *парламент*, *суверен*, *фірма*, *футуризм* та ін.

Зростає актуальність і функціональна активність у мові й таких «непопулярних» раніше слів, як: *відсоток*, *життєпис*, *знаний*, *копальня*, *набій*, *низка*, *цитрина*, *чинник*, *щабель* та ін. Мовна мода на такі слова зумовлена тенденцією до активізації власних мовних ресурсів та відмовою від використання інтернаціоналізмів.

«У сучасному українському суспільстві, яке прямує до відкритості та толерантності, українській мові повертаються ті її елементи, які силоміць були вилучені з норми, що відтворюють і поповнюють національний образ нашої мови на всіх її структурних рівнях завдяки приведенню у відповідність з етнічною природою української мови її літературних норм», – зазначає Л. І. Мацько [179, с. 15].

Поява в кінці ХХ – початку ХХІ століття актуалізованих лексико-семантичних одиниць в українській літературній мові привернула увагу українських мовознавців. Зокрема, до цього питання звернувся О. А. Стишов, який дослідив на матеріалі українських ЗМІ процеси, пов'язані з динамікою словникового складу сучасної української мови [283; 284; 285]. Докладний аналіз впливів з боку діаспорного і галицького мовного середовища на українську літературну мову наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в контексті актуалізації відповідних номенів подає в своїх публікаціях О. О. Тараненко [302; 303; 304]. Окремі теоретичні узагальнення щодо тенденцій активізації лексики в публіцистичному тексті подані в колективній монографії Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк [116]. Актуалізація, пасивізація і переорієнтація номінацій в українській літературній мові стали об'єктом вивчення Л. В. Струганець [293; 294; 295] тощо.

Сучасна українська мовознавча наука намагається акумулювати й осмислити кількісні та якісні лексичні зміни, проте докладного всебічного аналізу й теоретичного обґрунтування цієї частини лексики української мови в науці поки що немає. Тому дослідження актуалізованої лексики перспективне для подальшого вивчення лексичного рівня мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація пов'язана з плановою науковою темою Інституту української мови НАН України «Теоретичні засади формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови» (номер державної реєстрації 0115U002258). Тему дисертації затвердила вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол № 12 від 23 грудня 2008 року).

Мета дослідження – виокремити актуалізовані лексико-семантичні одиниці, з'ясувати їхню роль у розвитку сучасного словникового складу української мови, а також визначити сфери вживання, характер і особливості функціонування актуалізованих номінацій. Мета роботи передбачає

розв'язання таких **завдань**: 1) на основі розробленої методики виокремити актуалізовані лексико-семантичні одиниці у складі сучасної української літературної мови; 2) з'ясувати місце актуалізованих лексико-семантичних одиниць у системі відносних неологізмів; 3) визначити соціолінгвістичну і лінгвокультурну детермінованість зазначених номінацій; 4) схарактеризувати функціональні і семантичні особливості актуалізованих лексем; 5) описати лексикографічну актуалізацію мовних одиниць на прикладі лексики релігійного стилю української літературної мови; 6) здійснити тематичну класифікацію актуалізованих слів на основі обстеженого лексикографічного матеріалу та лексико-семантичного аналізу.

За **об'єкт** дослідження обрано *актуалізовану лексику* сучасної української літературної мови, яку фіксують новітні лексикографічні джерела.

До розгляду беремо міжстильову, загальноповживану лексику, а також загальновідому термінологію, яка в межах сфери використання є однозначною і чітко окреслює спеціальні поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо.

Предметом аналізу постала лінгвістична, соціолінгвістична, лінгвокультурна сутність актуалізованої лексики.

Джерелами дослідження лексики стали: матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, зокрема її новітні надходження обсягом 400 000 карток, рукописні матеріали Додаткового, дванадцятого тому «Словника української мови» з реєстром близько 60 тис. слів, інформаційні ресурси Інтернет-мережі, «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (1907 – 1909), «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського (1884 – 1886), «Російсько-український словник» за редакцією акад. А. Ю. Кримського та акад. С. О. Єфремова (1924 – 1933), «Зведений словник застарілих та маловживаних слів», упорядкований М. Бистрицьким (2003), «Історичний словник українського язика» проф. Є. Тимченка (1930), «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929), «Російсько-український словник ділової мови» М. Дорошенка,

М. Станиславського, В. Страшкевича (1930), «Російсько-український словник правничої мови» за редакцією А. Ю. Кримського (1926), «Український стилістичний словник» І. Огієнка (1924), «Етимологічно-семантичний словник української мови» І. Огієнка (1979, 1982, 1988, 1994), «Російсько-український медичний словник» О. Мусія, С. Нечая, О. Соколюка, С. Гаврилюка (1992), «Російсько-український словник для військовиків» А. А. Бурячка, М. Т. Демського, Б. З. Якимовича (1995), «Економічний словник-довідник» за редакцією С. В. Мочерного (1995), «Словник церковно-обрядової термінології» Н. В. Пуряєвої (2001), словник-довідник «Нове в українській лексиці» Д. В. Мазурик (2002), словник-довідник «Велика чи мала літера?» В. В. Жайворонка (2004), «Словник-довідник з релігієзнавства» В. М. Шевченко (2004), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела (2005), «Український орфографічний словник» за редакцією В. Г. Скляренка (2009), «Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 – 2010)» авторства В. О. Балог, Н. Є. Лозової, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко, за редакцією О. М. Тищенко, «Словник української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012), «Словник скорочень назв чинів святості в українській мові» О. Я. Мирончука (2013), перші 6 томів «Словника української мови» в 20 томах (2010 – 2016), «Секрети української мови: науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики» С. Й. Караванського (1994), лексичні додатки до монографії О. А. Стишова «Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)» (2003), реєстр репресованих слів у праці «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали» за редакцією Л. Т. Масенко (2005), індекс нових слів у колективній монографії Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» (2008), ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» за редакцією Є. А. Карпіловської (2013), а також

використаний для порівняння – одинадцятитомний «Словник української мови» (1971 – 1980).

Методи дослідження. Для всебічного вивчення актуалізації української лексики застосовано такі методи: *аналітичний* (для опрацювання та аналізу наукових джерел з теми дисертації), *діахронно-зіставний* (для виокремлення актуалізованих повернених і стилістично трансформованих лексико-семантичних одиниць у лексикографічних джерелах дорадянської, радянської і пострадянської доби), *зіставний* (для з'ясування ступеня актуалізації лексичних одиниць у кількох сучасних загальномовних тлумачних словниках), *метод функціонального, контекстно-семантичного й компонентного аналізу* (для виявлення актуалізованих переорієнтованих понять у сучасних лексикографічних працях, а також для підтвердження узусної актуалізації лексико-семантичних відновлень), *описовий* (для інвентаризації та інтерпретації актуалізованих лексико-семантичних одиниць). Упорядкування лексико-семантичного матеріалу відповідно до мети роботи здійснено завдяки прийомам класифікації та систематизації.

Наукову новизну дисертаційної праці визначає те, що в ній уперше в українському мовознавстві комплексно досліджено особливості актуалізованих номінацій у сучасній українській літературній мові; з'ясовано соціолінгвістичні та лінгвокультурні причини їх появи; запропоновано методику виокремлення актуалізованих лексико-семантичних одиниць з подальшим поділом їх на слова з повною й частковою актуалізацією; проведено структурний аналіз цієї групи відносних неологізмів; розглянуто сфери поширення зазначених номінативних одиниць.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні залежності активізації лексики й перегрупування словника національної мови від екстра- та інтралінгвальних чинників. Оцінка лексикографічної практики й мовного узусу створює надійне теоретичне підґрунтя для подальшого внормування та кодифікації лексики. У дисертації порушено як загальні питання лексикології,

так і актуальні питання соціолінгвістики, лексикографії, культури мови та стилістики.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її теоретичні узагальнення та практичні результати можуть бути залучені для укладання українських словників нового покоління, написання нових граматик, редакції українського правопису, підручників і посібників для викладання української мови в загальноосвітній і вищій школі як рідної й іноземної, створення інформаційно-довідкової бази для реалізації мовної політики Української незалежної держави.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійно проведеного наукового дослідження. Усі наукові праці з теми дисертації написані без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено на Міжнародній науковій конференції «Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова» (м. Мінськ, 2014); на черговому засіданні Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (м. Київ, 2015); IV Міжнародній науковій Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (м. Мюнхен, 2015); III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Львів, 2016); III Міжнародній науковій конференції «Українська мова і сфера сакрального» (м. Чернівці, 2016); III Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного вчз» (м. Київ, 2017); XIII Міжнародній науковій конференції «Проблеми зіставної семантики» (м. Київ, 2017).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у 8 статтях, із яких 6 опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАКом України, 2 – у закордонних виданнях (Білорусь, Німеччина).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (355 позицій), трьох додатків

(Додаток А. *Списки і таблиці*; Додаток Б. *Актуалізовані ЛТГ*; Додаток В. *Списки публікацій та апробацій здобувача*). Загальний обсяг дисертації – 344 сторінки, основний текст – 211 сторінок.

Розділ 1

Актуалізація лексики як предмет вивчення неології

1.1. Розвиток неології на межі XX – XXI століть

Сучасна *неологія* – це порівняно молода галузь лінгвістики, що вивчає нові лексичні одиниці, а також критерії, за якими ідентифікують нові слова та значення, аналізує причини появи неолексем, вивчає їх типи і моделі творення, а також здійснює лексикографічний опис нових лексичних одиниць.

Термін «неологія» виник ще на початку XIX століття й означав «сукупність нових слів»¹. Традиційне ж визначення неології як науки про неологізми сформулював російський мовознавець В. Гак, який широко окреслив завдання цієї галузі, визначивши її як науку, що вивчає методи виявлення нових слів, аналізує причини їхньої появи, способи творення, здійснює лексикографічне опрацювання неологізмів, досліджує ставлення до неологізмів та простежує засвоєння неологізмів певним мовним колективом [49, с. 37].

Натомість Н. З. Котелова розглядає поняття *неології* вже у двох аспектах. У вузькому розумінні цей термін означає науку про нове, головними об'єктами вивчення якої є неолексеми, неофраземи і неосемеми. У широкому ж розумінні, *неологія* як наука охоплює значно більше об'єктів для вивчення, ними є: а) нові властивості старих слів (термінологізація слова загалом чи його окремого значення, зміна стилістичної чи «часової» характеристики); б) нові форми словозміни слова; в) нова сполучуваність слів; г) нові лексико-граматичні функції слів [145, с. 17–18].

Варто зазначити, що в кінці XX – на початку XXI століття через високу «неогенність» та «неологічний бум» посилено увагу до теоретичного й практичного вивчення неології: активізовано дослідження процесу появи нових

¹ Маємо на увазі словник французького мовознавця Л. Мерсьє, що вийшов у Парижі 1801 року під назвою «Neologie, ou vocabulaire de mots nouveaux, a renouveler, ou pris dans des acceptions nouvelles» («Неологія, або словник слів нових, слів, що підлягають оновленню, і слів, узятих у нових значеннях»).

слів, удосконалено методикау їхньої систематизації та нормативної оцінки, збагачено практику фіксування нових слів та їхніх значень [138].

Д. В. Гугунава у праці «Актуальні галузі дослідження в неології» (2002) констатує, що «у своєму розвитку неологія пройшла шлях від синкретичного вивчення словотворення до власне лінгвістичного, а пізніше й до лінгвостилістичного», і визначає неологію як «розділ мовознавства, що вивчає різновиди, способи творення та вживання неологізмів» [64].

Очевидним є той факт, що неологічні студії на межі ХХ – ХХІ століть, окрім традиційної проблематики вивчення неолексикону, намагаються охопити питання загального мовного розвитку, тому об'єктом неології поступово стають ще й «зміни в системі мови і в способах її функціонування» [106, с. 149]. У зв'язку з цим, окремі мовознавці говорять про виокремлення на базі неології нового розділу мовознавства *лінгвістичної інноватики*, «який об'єднає у собі різноаспектні дослідження інноваційних процесів у системі мови» [166, с. 88].

Тому, попри твердження про те, що неологія «відбулася як наука, що має свій науковий апарат, свою історію та свої перспективи розвитку» [138, с. 30], вважаємо, що неологія як наука поки що перебуває на стадії становлення й виокремлюється як самостійний розділ у мовознавстві з відповідною проблематикою та методами дослідження. За спостереженнями С. С. Лук'яненка, традиційна проблематика неології, визначена науковцями 70 – 80-х років ХХ століття, як комплексне дослідження та опис нового у словниковому складі мови, на межі ХХ – ХХІ століть дедалі більше еволюціонує у напрямку охоплення всієї проблематики мовного розвитку та його наслідків [166, с. 86–87].

1.2. Поняттєво-термінологічна система української неології

На стадії формування перебуває також поняттєво-термінологічна система неології, яка рясніє великим розмаїттям дефініцій та визначень, часто синонімічних за своєю суттю, а часом і неоднозначних, що суперечить основній вимозі, яка висувається до спеціального найменування – однозначності. Зокрема, у сучасних неологічних працях поряд із терміном *неологізм* ми зауважуємо ряд

інших назв, об'єднаних під загальною семою «нове»: *нове слово, новотвір, неотвір, нововведення, новація, новаційна одиниця, інноват, неолексема, лексична інновація, неозапозичення, нова номінація, неоніміннація, неонім, неоверб, неонейм, неосемантизм, неоморфема, неоформант, неографізм, входження, вкраплення* тощо. Беззаперечним є «різний змістовий обсяг поданих термінів та наявність між ними відношень взаємозаміни чи підпорядкування» [116, с. 10].

Якщо у 60 – 80-х роках ХХ століття поняття *неологізм* трактували як «слово, словосполучення або вираз, що з'являється в мові у зв'язку з виникненням нових понять, у зв'язку з ростом культури, техніки, з розвитком або зміною суспільних відносин» [154, с. 102]; як лексичну одиницю, «у якої на тому чи іншому етапі розвитку мови новими є й зміст, і звукова оболонка слова» або семантичну одиницю «у якої стара звукова оболонка слова наповнюється новим змістом» [298, с. 243]; як «слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття» [50, с. 151], «як будь-що нове в лексиконі в певний часовий проміжок його існування» [140, с. 9]; то з часом помічаємо спроби мовознавців узагальнити поняття неологізму, наповнивши його всіма можливими варіантами.

Існує чимало критеріїв, за якими мовознавці виокремлюють неологізми серед інших видів лексики: за лексикографічним критерієм до неологізмів зараховують лише ті слова, що незафіксовані у сучасних словниках; за денотативним критерієм – які означають нове явище (денотат, реалію) чи поняття; за структурним критерієм до неологізмів зараховують слова з абсолютно структурною, формальною новизною; за часовим критерієм – слова, які виникли на пам'яті окремого покоління, що ними послуговується тощо. Найпоширенішим критерієм є новизна лексичної одиниці як у суспільній свідомості, так і в індивідуальному мовному досвіді носія мови.

Загальноприйнятим вважають визначення неологізму Н. З. Котелової, яка дотримується широкого підходу щодо розуміння нових слів. Ознаку «нового», «новизни» слова слід уточнювати з позицій часу і простору, вважає дослідниця.

Тому неологізми вона виокремлює за допомогою чотирьох «параметрів-конкретизаторів» [145, с. 14].

Першим і головним «параметром-конкретизатором» Н. З. Котелова вважає час: «до неологізмів мають належати слова, які існують у певний період мови і не існували у попередній». За другим параметром «мовний простір» («сфери і жанри застосування мови») визначає такі конкретизатори новизни слова, як: 1) нове для багатьох мов; 2) для окремої національної мови; 3) для літературної мови; 4) для окремої підмови (певної терміносистеми, жаргону, діалекту тощо); 5) для мови і/чи мовлення. Третій параметр – це «тип новизни мовної одиниці», за яким слово або фразеологізм можуть мати нове значення (семантичний неологізм), нову форму (неологізм-синонім до вже наявного слова) або те й те (власне неологізм)» [231, с. 11–12]. Четвертий параметр вказує на те, які структурні ознаки слова визначають його як неологізм (виявляє закономірності словотвірної системи в структурі неологізмів) [145, с. 14].

До неологізмів дослідниця відносить не лише новотвори (слова, значення слів, вирази), але й входження – внутрішні й зовнішні запозичення – за часовою віссю (відродження, актуалізація, узуалізація) чи (та) локальною (входження із діалектів, усного мовлення, жаргонів, спеціальної мови, інших мов) [146, с. 80].

О. О. Тараненко у статті «Неологізм», уміщеній в енциклопедії «Українська мова», трактує неологізм як «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на певному етапі її розвитку (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в певному акті мовлення, тексті чи мові конкретного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські, неологізми; пор. *Оказіоналізм*)» [305, с. 426–427].

До неологізмів науковець зараховує «власне новотвори», що з'являються «шляхом словотворення на основі наявних у даній мові морфем, переосмислення слова та лексикалізації словосполучення» та «відносні новотвори», що виникають «внаслідок запозичення мовних одиниць з інших мов і переходу їх до загальнонародної мови з вулчких стильових сфер або територіальних різновидів, а також актуалізації історизмів та застарілих слів» [305, с. 427].

Комплексний підхід застосовано у визначенні неологізму Д. В. Мазурик: «неологізм – це слово, значення слова чи стійке сполучення слів, які сформувалися в мові упродовж певного історичного періоду для найменування нової об'єктивної реалії, відповідають усім нормам сучасної літературної мови і можуть увійти до її активного лексикону» [170, с. 169].

Широке розуміння поняття *неологізм* висвітлено у дисертаційній роботі С. І. Алаторцевої, яка до нових одиниць словникового складу мови зараховує не лише слова, значення слів і сполучення, що є новотворами певної мови, внутрішні та зовнішні мовні запозичення, а також фразеологічні одиниці, які знову стали актуальними у зазначений період [3].

Подібної думки дотримується Ж. В. Колоїз. Дослідниця називає *неологізмом* все нове, що характеризує зміни і розвиток мови, та виокремлює лексичні, семантичні, фразеологічні й граматичні неологізми [136, с. 81]. Основною диференційною ознакою неологізму вона вважає відносну новизну: «нове настає за чимось іншим щодо нього в часі, відображає не раптовий, короткочасний зріз об'єктивної вербальної дійсності, а протяжність у «мовному просторі», що є різною для всіх матеріальних репрезентантів» [137, с. 35].

Поряд з *неологізмами* об'єктами вивчення сучасної неології стали *інновації* та багатоаспектні *інноваційні процеси* в мові. «В час зародження основних лінгвістичних традицій наукове вивчення механізмів мовного розвитку зводилося, переважно, до фіксації інновацій (як правило, лексичних) з їх оцінкою за певними критеріями чи вподобаннями та спробами вироблення підходів та засад творення нового. Другу половину ХХ століття визначаємо як час інтенсивного вивчення причин і наслідків появи нового в мові на всіх рівнях, а також прогнозування й моделювання мовних інновацій [166, с. 87].

Як слушно зауважує Т. С. Пристайко, у наш час позначення *неологізм* перестає задовольняти вчених, які натомість дедалі частіше використовують родові поняття *інновація* із «цілим арсеналом видових понять» [235, с. 42].

Ще 1980 року О. В. Сенько в дисертаційному дослідженні здійснила спробу розмежувати поняття *неологізм* та *інновація*, рекомендуючи використовувати

термін *інновація* як «недиференційоване позначення всіх нових елементів мови» [251, с. 7], а надмірно розширене значення терміна «неологізм» запропонувала звузити, повернути його в лоно етимологічного значення для називання лише нових лексичних одиниць [251, с. 8].

В. Г. Гак використовує поняття *інновація* як позначення будь-яких лексико-семантичних нововведень [49, с. 38].

Як родове поняття для «всіх різновидів мовних нововведень» використовує у своїх студіях термін *інновація* Є. А. Карпіловська, розрізняючи, зокрема, інновації *фонетичні, графічні, морфемні, словотвірні, лексичні, фразеологічні та граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні* («вияви змін у мовних уподобаннях та смаках суспільства, як конотації експресивно-оцінного чи ідеологічно насиченого характеру»). Як приклад стилістичної інновації в українському лексиконі дослідниця подає активізацію, або реактивацію, застарілої книжної лексики [116, с. 10].

Про узагальненість терміна *інновація*, окрім активного поширення та функціонування його в сучасних неологічних працях та розвідках, на думку С. С. Лук'яненка, може свідчити також понад столітнє використання терміна *інновація* дослідниками загальних питань мовного розвитку («молодограматики, неолігвісти, Ф. де Соссюр, А. Мейє, Е. Косеїру» та ін.), що «застосовували слово «інновація» на позначення різнорівневих мовних явищ та їхніх наслідків як місткого універсального засобу, зручного робочого прийому» [166, с. 86]. Так само показовим є міждисциплінарне функціонування терміна *інновація*. Насамперед ідеться про «економічну (соціально-економічну), кадрову (управлінську), психологічну, педагогічну (освітню), філософську, бібліотечну інноватику, об'єктом яких є нововведення та їхні наслідки у сфері компетенції кожної зі згаданих наук» [166, с. 86].

Погоджуємося з думкою авторів монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі», що абсолютними синонімами до терміна *неологізм* можна вважати лише такі терміни, як *неолексема* та *лексична інновація*,

що позначають нові номінації, нову лексику, тобто є видовими до поняття *інновація* [116, с. 10].

Як зазначає О. А. Сербенська, *інноваціями* можуть бути новотвори, запозичення, а також включення і входження в мову, зумовлені перерозподілом значень у видах і жанрах мовлення; це і відродження слів і висловів з минулих епох [252, с. 108].

Лексичні інноваційні процеси – це процеси, що відбуваються на лексичному рівні й охоплюють: 1) появу нових слів – як питомих, утворених на ґрунті української мови, так і запозичених (неологізація); 2) появу на конкретному етапі розвитку мови нових значень у загальновідомих словах (розширення семантики слова); 3) активну міграцію слів у межах лексичної системи від периферії до центру і навпаки (актуалізація та пасивізація) [169, с. 9].

Болгарський дослідник Г. Н. Гочев розглядає *інноваційний процес* як один із видів загального «новаційного» процесу в лексиці. Термін «інноваційний процес» він ототожнює з терміном «новація» та використовує для називання будь-якого феномену (одиниці, ознаки, форми, функції і т. ін.) в лексичній системі мови, що вперше проявився та раніше не існував. На думку вченого, *інноваційний процес* – це лише «зміна (оновлення, перетворення, відродження) лексичних одиниць, що вже існують у мові». Результатом інноваційного процесу є «лексичні інновати», а результатом процесу неологізації – «лексичні неологізми» (лексичні одиниці (слова, номінативні словосполучення, фразеологізми), що раніше не існували в мові). «Інноваційний процес» у лексиці передбачає зміни на системно-семасіологічному та функціональному рівнях. До останнього дослідник зараховує: повернення маловживаних чи застарілих слів з пасивного словника в активний та вихід слів з активного в пасивний словник, перехід лексики з групи слів обмеженого використання в групу слів необмеженого використання, перехід лексичних одиниць з однієї сфери спілкування в іншу [61, с. 154].

На думку О. А. Сербенської, тривалість *інноваційних процесів* може бути довгою. Вони активізують у мові найрізноманітніші способи вияву її вітальної сили, яка, даючи поштовхи для еволюційних процесів, певним чином регулюючи

регенерацію і дегенерацію клітин могутнього мовного організму, дає мові змогу зберігати свою генетико-типологічну своєрідність, залишатися собою [252, с. 108].

Отже, неологія як окрема лінгвістична наука постала порівняно недавно, пройшовши шлях від простого вивчення та фіксації неологізмів до синкретичного аналізу інноваційних процесів, що відбуваються в сучасній лінгвістиці. Основними поняттєвими категоріями неології, крім *неологізму*, стали поняття *інновація* та *інноваційний процес*.

1.3. Актуалізація як один із інноваційних процесів у лексиці

Серед інноваційних процесів, пов'язаних із динамікою словникового складу сучасної української мови, особливо помітним є *актуалізація лексики*.

Відомо, що первинно термін *актуалізація* належить до сфери стилістики. Зокрема, в енциклопедії «Українська мова» подано таке визначення: «Актуалізація (від лат. *actualis* – дійсний, сучасний) мовної одиниці – семантично-стилістичне наголошення вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушення узвичаєних синтаксично-семантичних зв'язків у словосполученнях, реченнях, змістове виокремлення слова завдяки несподіваним асоціативним зв'язкам його з іншими поняттями» [84, с. 14]. С. Я. Єрмоленко зауважує: «Якщо в художньому стилі актуалізація зумовлює створення образно-естетичного ефекту, то в інших стилях (напр., у публіцистичному стилі), вона породжує відхід від стандарту, експресивність» [84, с. 14].

Початковий етап актуалізації слова зазвичай пов'язаний із яскравою стилістичною маркованістю мовного засобу, яка згодом поступово зникає [109, с. 68].

Близькою до попередньої є позиція авторів «Словника лінгвістичних термінів». Вони пояснюють явище актуалізації як «реалізацію потенційних властивостей елементів мови в мовленні, використання їх відповідно до мети висловлення і вимог певної мовленнєвої ситуації» [50, с. 11–12].

Узагальнено подано інформацію про явище актуалізації в електронній енциклопедії Вікіпедії: «Актуалізація (лат. *actualis* ‘діяльний, діяльнісний, фактичний’) — переведення в дію, стан активності того, що існувало лише потенційно чи латентно» [44].

На думку авторів словника «Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения», актуалізація полягає в активізації семантичних перетворень слова: у розширенні сполучуваності і зміні її характеру, в утворенні нових значень слів, у т. ч. переносних, а також у зміні значень слів у зв'язку з ідеологічною переорієнтацією [265, с. 7–32.]. Таке широке визначення цього процесу передбачає зарахування до складу актуалізованих лексичних одиниць також і семантичних неологізмів.

Часто актуалізація слова впливає на денотативний макрокомпонент його значення, у результаті чого може відбутися або модифікація значення, або формування нового значення.

Вивчаючи процес неологізації суспільно-політичної лексики чеської мови кінця XX – початку XXI століття та аналізуючи структурно-семантичні, функціональні та прагматичні особливості неологізмів суспільно-політичної сфери, Н. Р. Ємчура робить висновок про те, що «явище актуалізації доволі часто супроводжується семантичними змінами – розширенням або звуженням значення номінативних одиниць» [81, с. 168].

Застарілі слова зазнають семантичних та стилістичних трансформації (від модифікації первинного значення до появи нового полісемічного значення, а іноді термінологізації), потрапляючи у сучасні тексти. У такому випадку на одиницю нижчого рівня (слово) тисне одиниця вищого порядку (текст). У сучасних текстах застарілі та маловживані лексеми «набувають нових контекстуальних значень: історизми використовуються не лише для відтворення реалій давно минулого, а й для оцінки явищ суспільного життя нинішньої доби, книжна лексика нейтралізується» [148, с. 18].

Часте вживання актуалізованої лексеми в іншому (не первинному) контекстуальному значенні спричинює модифікацію денотативного

макрокомпонента семантики або формування нового значення чи його відтінку. За словами Г. Я. Солганика, критерієм сформованості та появи нового значення або відтінку в актуалізованому слові є регулярність його використання в закріплених традицією (узусом) контекстах, а також здатність слова виражати нове значення поза контекстом [276, с. 36–37].

Як зауважив М. П. Кочерган, «свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються». Контекст може модифікувати смисл у межах одного значення, уточнювати його, розширюючи або обмежуючи клас денотатів [151, с. 14–15].

Так, відповідні семантичні зрушення відбулися з актуалізованою у новітній період лексемою *світлиця*. Традиційне значення «чиста, світла, парадна кімната в будинку» [СУМ-11, VIII, с. 92] дещо розширилося – тепер подібні приміщення спеціально облаштовують у навчальних закладах, військових частинах, музеях, на виставках, з патріотично-виховною та просвітницькою метою. На думку Ю. Волекжаніної, за рахунок такого змістового оновлення названа лексема із загальнонародної лексики перейшла в розряд спеціальної, тобто термінологізувалася зі значенням «спеціально обладнане в національному стилі найкраще приміщення в певних громадських закладах, освітніх установах для проведення урочистостей, суспільно-політичних заходів, виховання патріотизму, для відпочинку тощо» [47, с. 130]. Напр.: *У народознавчій світлиці Народного дому села Бортники Тлумацького району відбулась година духовності під назвою «Рідзвяний дідух – оберіг роду мого»* (<http://odtrk.if.ua>). У цьому випадку контекст є «засобом відбору потрібного значення і засобом актуалізації потрібного значення» [151, с. 13].

Як бачимо, зміни на денотативному рівні значення слова, у результаті яких відбулися модифікація та формування нового значення², зумовлюють появу абсолютних неологізмів (неосемантизмів).

² Формування нових значень у семантичному полі однозначного чи багатозначного слова прирівнюють до дериваційних відношень. Так, І. А. Самойлова, услід за Д. М. Шмельовим та низкою інших учених, розглядає лексико-семантичну деривацію як «процес утворення нових лексико-семантичних варіантів слова, що їх можна пояснити за допомогою твірних значень. З погляду внутрішньої близькості лексичної полісемії до словотворення будову багатозначного слова можна представити як дериваційну структуру, яка не є сталою в процесі історичного розвитку» [249, с. 5].

На нашу думку, це суперечить традиційному розумінню поняття *актуалізації лексики*, яке передбачає зміни лише у складі конотативних, а не денотативно-сигніфікативних сем актуалізованих одиниць.

У монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» Є. А. Карпіловська пояснює явище *актуалізації* як процес «зміни негативного оцінного потенціалу лексеми на позитивний», що його «засвідчує лексика на позначення реалій капіталістичного, буржуазного суспільства або лексика на позначення понять, що їх радянська ідеологія та пропаганда оцінювали як чужі й ворожі соціалістичному ладу» [116, с. 77].

Цієї ж думки дотримується російська дослідниця Н. В. Черникова, трактуючи *актуалізацію* як «активізацію ментальних і мовних процесів та одиниць, детерміновану соціокультурними факторами й когнітивно-комунікативними потребами суспільства» [335, с. 3].

У монографії «Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)» О. А. Стишов зазначає, що «у зв'язку з актуальністю певних понять і реалій зростає частотність уживання відповідних слів», відбувається актуалізація та переосмислення наявних мовних засобів, що зумовлює «оновлення національного лексикону» [285, с. 87]. Для позначення явища «переходу лексичних одиниць із периферії до ядра словникового складу завдяки функціональній активності» автор застосовує термін *актуалізація* [285, с. 88].

На думку О. В. Какориної, процес актуалізації передбачає два основних етапи: 1) активізація використання застарілої лексики (при цьому застаріле слово виступає як стилістичний засіб); 2) актуалізація значення слова (при цьому слово перестає бути історизмом і функціонує як нейтральна номінація) [109, с. 68].

На нашу думку, завершальним етапом актуалізації лексики повинна бути фіксація актуалізованої лексики сучасними загальномовними словниками як активної та стилістично нейтральної. За словами О. Г. Тодор, «зняття у слів позначки і фіксація їх як загальноновживаних свідчить про демократизацію літературної мови» [318, с. 13].

Категорія *актуальності* охоплює ті поняття, мовне вираження яких на певному культурно-історичному етапі розвитку суспільства входить до складу активного лексикону соціуму [335, с. 11]. На сучасному етапі мовного розвитку актуальними для українського суспільства виявилися й ті лексико-семантичні елементи, що не були вилучені з ужитку й містилися в словниках 30 – 80-х років ХХ століття без будь-яких обмежувальних ремарок, але негласно перебували під забороною використання. Це слова на зразок: *відсоток, життєпис, знаний, царина, часопис* та ін.

Таким чином, *актуалізація* передбачає лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне оновлення соціально значущих лексико-семантичних одиниць, які відповідають ментальним вимогам суспільства у конкретний культурно-історичний період.

Нині такі мовні одиниці зазнають функціонально-маркованого переоцінювання, стають стилістично нейтральними, «характеризуються функціональною активністю і засвідчують перегрупування словникового складу сучасної літературної мови» [283, с. 5], «будучи зафіксованими в писемних пам'ятках» і «ввійшовши в інертний фонд мови», такі слова «знову залучаються до вжитку» [205, с. 355].

Процес повернення до активного вжитку лексики, забороненої в тридцять роки, науковці називають по-різному, зокрема «процесом *націоналізації* мови» [116, с. 3], «процесом *самоочищення* мови від того, що нівелює її лексичний склад, граматичну структуру» [200, с. 23], «*реабілітацією* словникового складу української мови» [26, с. 162], «*актуалізацією* багатьох лексичних одиниць — використанням власних ресурсів, вироблених і апробованих народом протягом століть» [318, с. 13], «*збагаченням* словникового фонду шляхом припливу номенів, які раніше перебували на периферії літературної мови» [291, с. 16]. Однак, незалежно від визначення, суть процесу полягає в поверненні слова з периферії словника української мови до його центру.

1.4. Основні причини актуалізації лексики української мови

Потужним поштовхом до виникнення багатьох інноваційних процесів та явищ як у сучасній українській мові загалом, так на її лексичному рівні зокрема, слугувало здобуття Україною у 1991 році незалежності та отримання українською мовою статусу державної. Демократизація всіх галузей суспільного життя, істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури, а також зміни в суспільно-політичній та соціально-економічній структурі українського суспільства, зацікавлення історією власного народу, дослідження його духовної культури, вивчення досі заборонених наукових розвідок, таємних архівних матеріалів, діаспорних публікацій – все це змусило мовну систему активно реагувати і відтворювати за допомогою власних внутрішніх ресурсів увесь спектр нових понять, що почали з'являтися.

Окрім позамовних чинників, на трансформації, що відбуваються в лексико-семантичній системі української мови, впливають також й внутрішньомовні чинники.

Процес актуалізації та актуалізована лексика виникли насамперед через номінативну потребу сучасного мовця, тобто «для заповнення номінативних лакун у лексико-фразеологічному складі «офіційної» літературної мови» [302, с. 44]. Разом з реаліями та поняттями повертаються до активного вжитку слова на зразок: *акциз, акція, архієпископ, Богослужіння, валюта, віттар, дідух, Євангеліє, ікона, колядка, літургія, настоятель, ринок, тризуб, чернець, щедрівник* та ін.

Друга причина появи актуалізованих одиниць у сучасній українській мові, на думку О. А. Стишова, пов'язана із «розширенням сфери використання слів, які в радянський період справді були рідковживаними, а нині активізувалися у зв'язку з посиленою увагою суспільства до української історії і мови» [285, с. 88]. Це такі слова, як *віче, гетьман, гетьманувати, гривня, жовто-блакитний, злука, незалежність, соборність, Тризуб* та ін. Як зазначає Л. І. Мацько, власне через рідковживаність окремі слова, що за радянських часів значилися у словниках як застарілі, розмовні, рідковживані, «уже набули стилістичного забарвлення архаїки» [178, с. 38].

На нашу думку, до основних причин появи актуалізованих лексичних одиниць варто додати й виникнення таких слів як основного джерела синонімів у сучасній літературній мові, що, як державна, тяжіє до національної самобутності. Як зазначає Є. А. Карпіловська, «тенденція до активізації власних мовних ресурсів у словництві, намагання позбутися кальок або й взагалі одиниць спільного лексичного фонду властиві будь-якій мові на етапі утвердження в статусі державної або офіційної» [116, с. 74]. У т. зв. «конкуренцію» вступають такі слова, як (першим вказано актуалізоване слово): *часопис / журнал, газета; число / номер (журналу); світлина / фотографія; відсоток / процент; мапа / карта; водойма / басейн; шанець / окоп; шпиталь / лікарня; мешканець / житель; летовище / аеродром; маляр / художник; наклад / тираж; сиротинець / дитбудинок; телевізія / телебачення; платня / плата; презент / подарунок* тощо. Іноді задля диференціації одиниць спільного лексичного фонду відбувається заміна власне української лексеми на запозичену, напр.: *презент / подарунок; гелікоптер / вертоліт* та ін. Щоб уникнути схожості з російською мовою, слово спільнослов'янського фонду змінюють словом спільнозахіднослов'янського фонду, напр.: *люстерко / дзеркальце; піг(т)улка / таблетка* тощо.

Проте «абсолютні синоніми не можуть тривалий час співіснувати, тому один з них виходить з активного вжитку» [178, с. 38].

Більшість таких «свіжіших» лексем перш за все з'являється у розмовному стилі, мові художньої літератури та мові ЗМІ, відображаючи мовні смаки сучасного суспільства та несучи при цьому максимальне стилістичне та емоційно-експресивне навантаження. Конкуренцію між «власне новими для сучасної літературної мови, так і просто актуалізованими в ній» одиницями та між «уже наявними синонімами й варіантами» науковці називають явищем «мовної моди»³ [302, с. 44; 178, с. 38]. Разом з «модою» на актуалізовані слова зростає й

³ «Мода в мові – наявність у суспільстві, переважно серед окремих категорій мовців, у межах якогось часового проміжку певних смаків в уживанні тих чи інших мовних одиниць, творенні мовних моделей, у користуванні певним функціональним різновидом мови тощо» [306, с. 384].

частотність їх уживання в повсякденному мовленні, що забезпечує перехід стилістично маркованих актуалізованих лексичних одиниць до розряду стилістично нейтральних. Завдяки цьому актуалізовані лексеми поповнюють активний словник української мови і слугують потужним джерелом синонімічних засобів у ній.

Окрім названих чинників, що передували процесу актуалізації і, як наслідок, – появи актуалізованих одиниць в українській мові, також існують більш загальні умови для повернення давновідомих та несправедливо «забутих» слів. Ці умови ґрунтуються, по-перше, на недостатній впевненості сучасних мовців у тому, якою має бути «справжня» українська літературна мова, та у власній компетенції щодо володіння нею, а по-друге, на хибному уявленні про те, що «справжня» українська літературна мова повинна бути «особливою» і «красивою» та значно відрізнитися від свого розмовного варіанта [303, с. 89]. Однак, помітною стає певна переорієнтація мовної свідомості та мовної практики значної частини українського суспільства в напрямку подальшої її націоналізації.

Отже, передумовами для будь-яких мовних змін стають, перш за все, зовнішні чинники розвитку держави й суспільства. Під впливом різноманітних соціально-політичних, економічних та культурних умов триває процес відродження або «реабілітації» сучасної української мови, зокрема її лексичного рівня. Слова, що зафіксовані як нейтральні у словниках кінця XIX – початку XX століття, згодом – як застарілі або рідковживані у словниках радянської епохи, знову переходять з пасивного до активного словника і втрачають свою стилістичну маркованість. Сучасний період розвитку української мови також позначений тенденцією до повернення й актуалізації власних мовних ресурсів як синонімів до поширених раніше інтернаціоналізмів.

1.5. Структура актуалізованих лексико-семантичних одиниць у системі відносних неологізмів

Увесь спектр лексичних інновацій (неолексикону) за ступенем новизни мовної одиниці поділяємо на дві групи: абсолютні та відносні неологізми.

До *абсолютних неологізмів* належать *новотвори* (нові похідні слова), *неозапозичення* (нові запозичення) та *неосемантизми* (нові значення слів, нові слова-значення, за відомою класифікацією неологізмів Н. З. Котелової) [116, с. 12].

Новотвір – це слово, «створене в системі української мови за власними словотворчими зразками» [116, с. 12]. Серед *новотворів* розрізняємо *потенційні* та *оказіональні слова*. *Неозапозичення* – «слово іншомовного походження, адаптоване до системи української мови шляхом транскрибування (відображення звукової форми його прототипа в мові-джерелі) або транслітерування (відбиття графічної форми такого прототипа)» [116, с. 13]. Під терміном *неосемантизм* розуміємо нове значення наявного слова, результат його семантичної деривації. Однак, як зазначає Є. А. Карпіловська, цей термін у лексикологічній традиції східнослов'янських мов ще не усталився. Дослідниця виокремлює два типи неосемантизмів: 1) різновид новотвору в системі української мови, наслідок семантичного словотворення в межах уже відомої одиниці або наявної в мові формальної структури і 2) різновид неозапозичення-значення в межах наявної в лексиконі одиниці з іншим значенням [116, с. 24].

Актуалізовані одиниці разом з *внутрішньомовними запозиченнями* із діалектів, жаргонів та професійних терміносистем утворюють групу *відносних неологізмів* (відносних новотворень [305, с. 427], функціональних неологізмів [49, с. 21], слабких неологізмів [3]).

Варто зазначити, що у сучасній неології немає єдиної спільної думки щодо структури *відносних неологізмів*. На думку О. О. Тараненка, групу «відносних новотворень» складають: 1) запозичення мовних одиниць з інших мов; 2) запозичення з вулчких стильових сфер або територіальних різновидів; 3) актуалізовані застарілі слова [305, с. 427]. У передмові до словника-довідника «Нове в українській лексиці» Д. В. Мазурик *відносними неологізмами* називає «слова, що вже увійшли до орфографічних словників, але перша їх фіксація в лексикографічних виданнях 1994 – 2000 років засвідчує їхній статус неологізмів» і відокремлює їх від актуалізованих – «слів, які оновилися семантично,

функціонально чи стилістично і перейшли з периферії лексичної системи в її активний фонд [171, с. 3]. Т. В. Попова у праці «Російська неологія й неографія» до *відносних неологізмів* зараховує: 1) повернену (відроджену) лексику – рідковживані або застарілі слова, які в новітній період «актуалізувалися, зберігаючи у своєму «новому житті» колишнє значення та й функціонально-стилістичне навантаження» (релігійні терміни, архаїзми на позначення державних органів влади, освітніх закладів та професій, пов'язаних з ними, переорієнтована лексика, що раніше асоціювалася з явищами та ознаками буржуазного капіталістичного суспільства; 2) актуалізовану лексику – слова, що раніше існували в мові, а на сучасному етапі переосмислюються; 3) внутрішні запозичення – нові слова та фразеологізми, поява яких зумовлена перерозподілом мовних засобів у видах і жанрах мовлення [231, с. 32–33].

Для називання групи слів, що повертаються після тривалої перерви до активного вжитку, мовознавці послуговуються різними термінами. Наприклад, Ю. В. Шевельов [341, с. 72–76] називав такі слова *відродженими*, Л. І. Мацько [179, с. 17], М. П. Дудик [76, с. 182–184], М. В. Бондар [25, с. 2] – *реактивованими*, В. В. Німчук [Німчук Давньоруська, с. 355] – *інертною лексикою*, О. А. Земська [96, с. 92] – *ключовими словами доби*, О. В. Андрейченко [5, с. 4] – *поверненою або відродженою лексикою*, Д. В. Мазурик [169; 170] – *внутрішніми входженнями, або внутрішніми неологізмами*, Н. З. Котелова [145, с. 22] – *неологізмами*, Л. Т. Масенко [325, с. 33], С. Й. Караванський [105, с. 145] – *репресованою лексикою, або проскрибованими словами*, Т. Шіппан, А. В. Капуш [285, с. 88] – *ревіталізованими лексемами*, Н. О. Зубець [97, с. 50] – *справжніми національно-ідентифікаційними знаками*, Є. А. Карпіловська [116, с. 77], Л. В. Струганець [293, с. 53–57], О. А. Стишов [285, с. 88], О. Г. Тодор [318, с. 14], Д. В. Мазурик [171, с. 3], О. В. Мілованова [185] – *актуалізованими словами* тощо.

Однак, така поліваріативність у назві цієї групи слів свідчить про те, що до складу актуалізованих окремі мовознавці зараховують різні категорії слів: відроджену лексику (О. В. Андрейченко), переорієнтовану й повернену

(Є. А. Карпіловська), проскрибовані слова (С. Й. Караванський, Л. Т. Масенко) та ін. О. А. Стишов, зокрема, до актуалізованої зараховує повернену, стилістично марковану в радянський час лексику та проскрибовані слова, а переорієнтовану лексику розглядає окремо, як близьку до актуалізованої [285]. Крім того, до складу актуалізованої лексики дослідник вносить і деякі лексичні новотвори, зокрема жаргонні елементи: *лох*, *прибамбаси*, *хохма* та ін. Т. В. Попова окремо від актуалізованих одиниць розглядає повернену (відроджену) лексику (рідковживані або застарілі слова, які в новітній період «актуалізувалися, зберігаючи у своєму «новому житті» колишнє значення й функціонально-стилістичне навантаження»), а до актуалізованих зараховує слова, що раніше існували в мові і «на сучасному етапі переосмислюються» [231].

На нашу думку, термін *актуалізована лексика* найвдаліше відображає суть поняття, оскільки головною ознакою цієї групи лексики є її відповідність ментальному наповненню важливих соціокультурних явищ і процесів, що зумовлює перехід частини лексичних одиниць із периферії до ядра словникового складу завдяки розширенню функціональної активності у мові.

Маємо на увазі ті лексико-семантичні одиниці, які перебували в пасиві упродовж періоду 30 – 80-х років ХХ століття, часто у СУМі-11 марковані позначками *діал.*, *дорев.*, *заст.*, *іст.*, *рідко*, *розм.* або не внесені до його реєстру, а тепер повернулися до мовного активу та в реєстри новітніх лексиконів без обмежувальних ремарок, тобто актуалізувалися як необхідні номінації повернених реалій і явищ. Крім того, *актуалізованими* вважаємо й деякі стабільно активні лексеми, які підвищили свій суспільний рейтинг і потрапили «до фокусу суспільної уваги» [96, с. 92], змінивши конотативне наповнення, напр.: *держава*, *конституція*, *нація* та ін. Це та частина лексичного фонду, яка в конкретний історичний період розвитку суспільства виявилася комунікативно тотожною ментальному наповненню важливих соціокультурних явищ і процесів та стала високочастотною в узусі [335, с. 3].

Не розглядаємо у якості актуалізованих лексичні новотвори, напр.: *єдиноеділимець, совденія, шароварщина* та ін., які з'явилися у мові відносно недавно і яких немає у СУМі-11.

Як бачимо, актуалізація властива різним групам лексики. Аналізований словесний матеріал уможливив виокремлення основних різновидів актуалізованих лексичних одиниць. На нашу думку, до них належать:

1) *повернена (лексикографічно оновлена) лексика* – лексика, зафіксована у лексикографічних працях кінця XIX – початку XX століття, якої немає у словниках радянської доби, зокрема у СУМі-11 – найавторитетнішому словнику того періоду, а тепер знову активно функціонує у мовленні, літературі, ЗМІ, її фіксують новітні лексикони, напр.: *активістський* (ПрС, ВТССУМ), *акційний* (ПрС, РУС-ДМ, РУС-ПМ, ВТССУМ), *антиконституційний* (ПрС, ВТССУМ), *антинаціональний* (ПрС, ВТССУМ), *антипатріотичний* (ПрС, ВТССУМ), *аскеза* (ПрС, ВТССУМ), *безіменність* (МНС-Ж, ПрС, ВТССУМ), *богозневага* (МНС-Ж, РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *боголюбець, боголюбний* (ІСУЯ-Т, СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *богообраний* (РУС(Кр-Єф)), *винародовити, винародовлення* (МНС-Ж, СУМ-Гр, ВТССУМ), *вільнослухач* (РУС(Кр-Єф)), *Вознесіння* (ІСУЯ-Т, МНС-Ж, РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *дерусифікація* (ПрС, ВТССУМ), *заангажований* (ПрС, ВТССУМ), *завіконня* (РУС(Кр-Єф), УОС, СУМ-12), *знечулення* (РУС-Із, НАСЗ), *Йордань* (СУМ-Гр, ВТССУМ), *напівправа* (ПрС, ВТССУМ), *народознавчий* (РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *незамешканий* (РУС(Кр-Єф), СУМ-12), *оберега* (СУМ-Гр, ВТССУМ), *піввідсотка* (РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *піг(т)улка* (МНС-Ж, ВТССУМ), *правозаступник* (РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *снодійний* (СУМ-Гр, ВТССУМ) та ін.

2) *стилістично трансформована (стилістично оновлена) лексика* – лексичні одиниці, що змінили статус стилістично маркованих у радянський період на стилістично нейтральні у наш час (наприклад, застарілими вважали слова: *благодійний, благодійник, благодійність, боярин* (весільний свідок), *броварник, броварня, буцегарня, віче, віщун, вояк, державець, добродій, знахар, кав'яр, книговидавець, лексикон, мистець, молитвослов, Отченаш, потяг, світлина,*

субмарина, Україна (країна, держава), українофіл, українофоб та ін.; рідковживаними – богослужба, будучність, впродовж, Вседержитель, добротинність, користати, мешканець, мешкати, однострій, поліція, правник, правничий та ін.; діалектними – березиня, Вечірня, винайм, винаймати, зверхник, мольфар, наклад та ін.; розмовними – вишкіл, вишколений, головнокомандувач, гостина, дарчий, завідувачка, знижка, ошуканець, слухавка (стос. телефону), стрій (стос. одягу) та ін.; книжними – європеїзація, європеїзуватися, речник, речниця та ін.; історизмами – жовто-блакитний, люстрація, стародруки та ін.; до західноукраїнських зараховували слова: світлина, функціонер тощо);

3) *переорієнтована (семантично оновлена) лексика* – слова на позначення «реалій капіталістичного, буржуазного суспільства», а також поняття, «що їх радянська ідеологія та пропаганда оцінювали як чужі й ворожі соціалістичному ладу». Така лексика «відбиває поруч зі спільними змінами в житті суспільства національні особливості формування нового обличчя окремих посттоталітарних держав» [116, с. 77–78] (*акціонер, аристократія, банкір, богема, гімназист, гімназистка, губернатор, гувернатка, комерсант, костел, мер, мерія, парламентаризм, парламентарій, покоївка, президент, рента, служниця, тоталітарний, чиновник та ін.*);

4) *проскрибована (функціонально оновлена) лексика* – слова, фіксовані радянськими словниками, зокрема СУМом-11, як нормативні, але негласно перебували під «забороною» вживання⁴ (*валіза, вдача у значенні властивість, вертеп, відсоток, водойма, головно, горня, городина, гуртовий, достоту, завідувач, засада у значенні принцип, зеленина, колядник, колядувати, либонь, молебень, набій, наразі, підсоння, платня, позаяк, попри, поступ, потурати,*

⁴ Ю. В. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941)» писав: «А мова мусіла бути «очищена» від «націоналістичних перекручень» Хвилі й Кагановича. За таких обставин ініціативу перебрали на себе редактори мови партійних видань. Про цю практику, скільки відомо, не згадує жадне офіційне джерело, але авторові [Ю. В. Шевельову – *авт.*] доводилося бачити списки заборонених слів, що виходили від редакторів мови газети «Комуніст». Списки розсилено до всіх періодичних видань, а, можливо, і на інші адреси. Вони склалися з двох стовпчиків. Над першим стояло: «Слова, яких не вживати». У другій колонці давалися заміники: «Слова, яких уживати». Нема що й казати: слова з другого стовпчика були набагато ближчі до російської мови, ніж слова з першого. Ці списки ніколи не були друковані, але вони мали силу закону» [342, с. 132].

проскурка, садовина, світлиця, святочний, скоїтись, тиньк, тинькувати, тямити, філіжанка, царина, часопис, щедрівка, щедрівник, щедрувати та ін.).

Як бачимо, актуалізована лексика за своєю структурою не однорідна, до її складу входять різні за лексикографічним опрацюванням лексичні одиниці.

Крім того, аналізуючи тенденції активізації/пасивізації лексики в публіцистичному стилі, Є. А. Карпіловська у монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» поряд із актуалізованими лексемами виокремлює й «актуалізовані неосемантизми, або семантичні неологізми». Як приклад, дослідниця подає два значення прикметника *чорний*: *чорна біржа* та *чорний ринок*, що здавна відомі, але тепер актуалізувалися в нашому суспільстві [116, с. 78].

Докладний порівняльно-зіставний аналіз реєстрів лексикографічних джерел кінця XIX – початку XX століття, реєстру СУМа-11 та новітніх лексикографічних праць, матеріалів лексичної картотеки Інституту української мови НАН України дозволив виокремити 58 таких актуалізованих значень слів, що після тривалої перерви повернулися у наше мовне життя. Більшість із них (76 %) належить до релігійної та народно-обрядової сфер, оскільки саме релігія та національна культура у період 30 – 80-х XX століття зазнавали потужної ідеологічної критики. Наприклад, це:

- значення іменника *день*: *пісний день* («Давній культ п'ятниці підтримувався і офіційною церквою, яка оголосила її, як і середу, «пісним днем»» (Культура слова, 1979, вип. 17, с. 74)) та *поминальний день* («З-поміж слов'янських народів українці чи не найбільше зберегли вірність культу предків та обрядовим поминальним дням» (Наука і суспільство, 1991, № 6, с. 31));

- значення прикметника *голодний*, що його подано ще в СУМі-Гр: *голодна кутя* (урочиста вечеря з ритуальною кутею на Свят-вечір перед Водохрещем);

- прикметника *світлий*, наявного в МНС-Ж, СУМі-Гр, СУМі-Ж: *Світлий тиждень*, *Світлий день* (*Світлий тиждень*: тиждень від світлої неділі

до суботи перед Томиною неділею. Світлий понеділок, вівторок: другий і третій день Великодня (Рідна мова, I, 1934, с. 144–145, Є. Грицак));

- дієслова *святитися*, що його зафіксовано в СУМі-Гр та СУМі-Ж у значенні «освячуватися» (По закінченні літургії коло церкви або в притворі святиться «свячене», що складається з паски, сиру, яєць, поросяти, масла, сала та ковбаси (О. Воропай, Звичаї нашого народу, I, 1991, с. 401–402)) та ін.

Ієрархію лексичних інновацій загалом та структуру відносних неологізмів зокрема, запропоновану в дослідженні, схематично можна відобразити так:

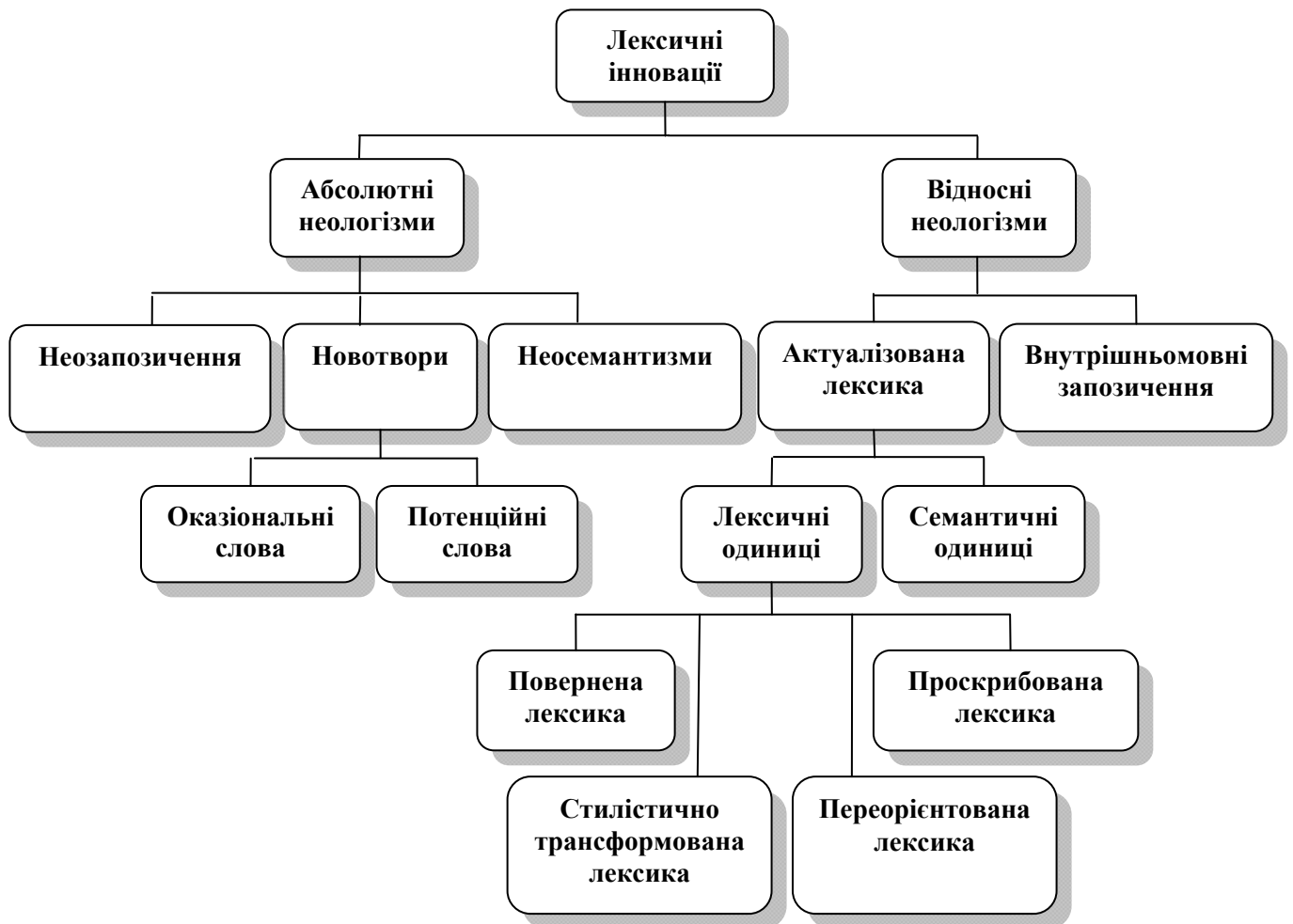

Схема 1. Ієрархія лексичних інновацій

1.6. Поняття лексикографічної актуалізації

Дослідження мовних інновацій, зокрема явища актуалізації лексичних та лексико-семантичних одиниць, також є необхідним підґрунтям для розвитку сучасної лексикографічної практики.

Вільний науково-технічний розвиток зумовив появу великої кількості абсолютних неологізмів, найперш у сфері комп'ютерних технологій: *айфон, байт, декодер, інтернет, комп'ютерник, курсор, мейл, міні-диск, мобільник, ноутбук, сайт, смартфон, файл* тощо; у сфері медицини: *ангіограма, аура, кріотерапія, наномедицина, реанімобіль* та ін.; у соціально-економічній сфері: *бартер, дилер, дистриб'ютор, лізинг, траст, холдинг* та ін.; у сфері побуту: *біотуалет, екобудинок, євроремонт, металопластик, мультиварка, склопакет* та ін., що їх фіксують найновіші словники⁵.

Поряд з ними почали активно функціонувати відносні неологізми – слова, що здавна належали до фонду української мови, однак у певний період не вживалися і виявилися новими для сприйняття українськими мовцями. Це номени, що належать до релігійної сфери: *архангел, Благовіщення, Всенічна, ігумен, Ісус Христос, каплиця, католик, патріарх, Святвечір, Спаситель, сповідь, храм* та ін.; до суспільно-політичної сфери: *антинаціональний, віче, голодомор, державник, дерусифікація, дисидент, націоналіст, славень, Тризуб, урядовець* та ін.; до соціально-економічної сфери: *акциз, акція, відсоток, гривня, гендляр, змонополізувати, оренда, тендер* та ін.; до правничої сфери: *в'язниця, заарештування, контрафактний, чинний* та ін.; до військової сфери: *вишкіл, вояк, курінь, набій, провід, сотня, стрілець* та ін.; до культурно-мистецької сфери: *маляр, малярство, мистець, мисткиня* та ін.; до побутової сфери: *валіза, вишиванка, гостина, кав'яр, кутя, пан, пані, потяг, світлина, світлиця, стрій* та

⁵ Ідеться, зокрема, про «Словник дієслівних інновацій» М. Д. Карп'юк (1996), «Словник новотворів української мови» Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук (2002), «Нове в українській лексиці» Д. В. Мазурик (2002), «Глумачно-словотвірний словник okazionalizmiv» Ж. В. Колоїз (2003), «Короткий словник жаргонної лексики української мови» Л. О. Ставицької (2003), серію словників «Лексико-словотвірні інновації» А. Нелюби (2004, 2009, 2010, 2012, 2014, 2015), «Нові слова та значення» Л. В. Туровської, Л. М. Василькової (2008), ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» за ред. С. А. Карпіловської (2013) тощо.

ін.; до освітньо-виховної та наукової сфери: *вакації, вислід, виховник, лексикон, мапа, часопис* та ін.; до сфери української етнології: *вертеп, гримниця, дідух, колядник, колядувати, писанка, щедрівник* та ін.; до сфери морально-етичних понять: *благодійник, волонтер, добродійний, меценат, сиротинець* та ін.

Підтвердженням їхньої давньої належності до українського лексикону слугує фіксація цих лексем словниками кінця XIX – початку XX століття. Наприклад, «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (1907 – 1909) фіксує лексеми *архангол (архангел), вислід, вишиванка, віче, гостина, гримниця, кав'яр, колядник, колядувати, кутя, маляр, малярство, мистець, набій, оренда, писанка, світлиця, сотня, сповідь, стрілець, часопис* та ін.; «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933) – *державник, контрафактний, меценат, націоналіст* та ін.; «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929) – *вакації, вояк, дерусифікація, каплиця, католик, лексикон* та ін.

Саме у цей період розпочався процес активізації мовознавчих досліджень та націоналізації української літературної мови. Розширення суспільних функцій мови в час українізації детермінувало поповнення словникового складу, його систематизацію. Зазначимо, що для цього періоду характерним було критичне ставлення до реєстру загальномовних словників, зокрема, відбору літературних та діалектних, питомих та запозичених лексичних форм. Додамо, що перша третина XX століття – це один із найпродуктивніших періодів не тільки в укладанні загальномовних, але й спеціальних словників із різних галузей знань, а також у «теоретичному розробленні багатьох термінотворчих проблем», оскільки «словникарі того часу виробили засади мовного планування у вітчизняній термінології, зокрема їхня термінотворча діяльність була зорієнтована на національні терміни, створені відповідно до системних можливостей української мови, що є, власне, метою мовного планування в цей час. Основними критеріями нормативності мовних форм у термінології були системний та національний» [29, с. 38]. І. С. Гнатюк у передмові до перевиданого «Короткого російсько-українського словника» О. Бузинного, В. Щепотьєва відзначає, що словники 20-х

років ХХ століття є яскравою сторінкою української лексикографії, бо «у них простежується становлення норм, кодифікація тогочасної літературної мови, посилена увага до питомої лексики, до так званого «кування» слів на власному мовному ґрунті» [34, с. 3].

«Як відомо, автори перших українських словників або самі призбирували лексичні матеріали (як, наприклад, Павло Білецький-Носенко в першій половині ХІХ століття), або організовували групи ентузіастів для їх збирання і впорядкування (як редакція журналу «Київська старовина» у 70-х роках ХІХ століття)», – зауважує І. С. Гнатюк [52, с. 329]. Однак, на певному етапі лексикографічна праця перестала бути справою окремих осіб. І вже у 1920 році⁶ спеціальній Комісії при Історично-філологічному відділі Української Академії наук було доручено організацію та комплектування лексичної картотеки, куди б увійшли всі слова української мови в усіх їхніх значеннях, і матеріали якої в майбутньому стали б основою багатьох тлумачних, перекладних, правописних словників, а також мовознавчих досліджень.

Робота над поповненням лексичної картотеки активізувалася у 1921 році після об'єднання комісій Київського наукового товариства та Академії наук і створення Інституту української наукової мови при Академії наук під головуванням А. Ю. Кримського. Протягом п'яти років (1920 – 1924 роки) було виготовлено 700 тис. карток, ще 12 тис. карток було записано безпосередньо з уст людей у різних регіонах України [244, с. 6]. Зокрема, на базі цих матеріалів у 1924 – 1933 роках побачив світ один з найавторитетніших словників – «Російсько-український словник» за редакцією професора А. Ю. Кримського та професора С. О. Єфремова⁷.

Відомо, що після розгрому українізації наша мова практично втратила статус офіційної на теренах УРСР. Розвиток української мови, зокрема її

⁶ Існує думка, що формування картотеки почалося у 1919 році, оскільки у звітах Комісії Словника живої української мови від 1919 року йдеться про першу кількість зібраних карток.

⁷ За словами Ю. В. Шевельова, три томи «Російсько-українського словника» за редакцією професора А. Ю. Кримського та професора С. О. Єфремова є «монументальним пам'ятником українського культурного відродження 20-х років» [339, с. 32].

лексичної системи, було спрямовано у бік максимального наближення до лексичної системи російської мови. Значну кількість зібраних та зафіксованих у лексикографічних працях 20 – 30-х років питомих українських лексем було замінено кальками з російської мови або взагалі вилучено з реєстрів наступних словників.

«Словник української мови» в одинадцяти томах (1970 – 1980) – один з найавторитетніших тлумачних словників української мови радянського періоду. Його реєстр налічує 134 тис. слів, що зафіксовані письмовими джерелами від часів І. Котляревського до 1980 року. Після більшості тлумачень у словнику наведено справжні випадки вживання слова, що ілюструють його значення. Для створення цієї лексикографічної праці були використані різні літературні джерела, зокрема політична, художня, перекладна література, народна творчість, збірки літературного походження, наукова та науково-популярна література, літературна критика, мистецтвознавча література, посібники й підручники, довідники, газети та журнали [204, с. 21], що були розписані у лексичній картотеці тодішнього Інституту мовознавства АН УРСР. На час виходу одинадцятитомника картотека налічувала близько 6 млн. карток⁸.

Однак, зіставлення реєстрів СУМа-11 із реєстрами загальномовних лексикографічних джерел кінця XIX – I третини XX століття, зокрема «Малорусько-німецького словаря», укладеного Є. Желехівським та С. Недільським⁹ (1882 – 1886), «Словаря української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка¹⁰ (1907 – 1909), «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова

⁸ Відомо, що під час Великої вітчизняної війни (1941 – 1945 роки) систематичне наповнення лексичної картотеки призупинилося. Активна робота з пошуку нового словесного матеріалу й виготовлення нових карток до лексичної картотеки розпочалась у 1946 році після створення словникового відділу Інституту мовознавства, яким у 1946 – 1955 роках керував член-кореспондент АН УРСР І. Кириченко.

⁹ Це був перший словник, який містив значний реєстр українських слів (більш як 64 000), що були перекладені одним або декількома синонімічними словами німецької мови. Б. Д. Грінченко в «Огляді української лексикографії» назвав цей словник «коштовним здобутком української лексикографії» й зазначив: «Се був перший великий і доведений до краю український словарь» [198].

¹⁰ «Словарь української мови» містить 68000 реєстрових слів, що упорядковувались й опрацьовувались редакцією журналу «Киевская старина» - найповніше зібрання лексики живої української мови на початку XX століття. Він був відзначений премією М. Костомарова, встановленою Російською Академією наук. За словами Л.В. Струганець, словник «став точкою відліку для дослідження кодифікації лексичних норм сучасної української літературної мови, оскільки узагальнює сформовану на початку XX століття мовну картину світу українців і, зокрема, словниковий склад української мови; після словника за редакцією Б. Д. Грінченка почалася доба нормативних словників літературної мови» [290, с. 73].

(1924 – 1933), «Правописного словника» Г. К. Голоскевича¹¹ (1929) доводять нам факт штучного вилучення великої кількості лексичних одиниць із загального корпусу української мови у 30 – 70-х роках ХХ століття. Наприклад, немає у СУМі-11 слів: *антинаціональний* (РУС(Кр-Єф)), *вилуцок* (горіх, який випав з лушпиння) (СУМ-Гр, МНС-Ж), *винародовити* (СУМ-Гр, МНС-Ж), *вислід* (СУМ-Гр, МНС-Ж); пас. дієприкм. мин. часу *говорений* (РУС(Кр-Єф)), *дерусифікація* (ПрС), *добротворець* (СУМ-Гр), *завіконня* (РУС(Кр-Єф)), *загальнопоширений* (РУС(Кр-Єф)), *залюднення* (ПрС), *засвіт* (МНС-Ж у формі *засьвіт*), *змонополізувати* (РУС(Кр-Єф)), *контрафактний* (РУС(Кр-Єф)), *косовище* (РУС(Кр-Єф)), *крейдований* (РУС(Кр-Єф)), *незворотний* (МНС-Ж), *новозавітний* (РУС(Кр-Єф)), *передшлюбний* (РУС(Кр-Єф)), *пігулка* (МНС-Ж), *післяпотопний* (РУС(Кр-Єф)), *снодійний* (СУМ-Гр), *спеленати* (МНС-Ж) та багато інших.

Деякі слова, що зараз активно функціонують у мові, зафіксовані в СУМі-11 з певними стилістичними позначками, котрі в радянський період мали на меті обмежити вживання таких слів, наприклад: *амбасада* (у СУМі-11 *застаріле*), *антик* (у СУМі-11 *застаріле*), *висліджувати* (стос. дослід) (у СУМі-11 *застаріле*), *віче* (у СУМі-11 *застаріле*), *гривня* (у СУМі-11 *застаріле*), *дарчий* (у СУМі-11 *розмовне*), *двоєдушність* (у СУМі-11 *застаріле*), *жовто-блакитний* (у СУМі-11 *історизм*), *заангажувати* (у СУМі-11 *застаріле*), *зціпеніти* (у СУМі-11 *рідковживане*), *казна* (у СУМі-11 *застаріле*), *книговидавець* (у СУМі-11 *застаріле*), *люстрація* (у СУМі-11 *історизм*), *меценат* (у СУМі-11 *книжне*), *миротворець* (у СУМі-11 *урочисте*), *незнищений* (у СУМі-11 *книжне*), *олігархія* (у СУМі-11 *зневажливе*), *панна* (у СУМі-11 *застаріле*), *перелюбство* (у СУМі-11 *застаріле*), *світлина* (у СУМі-11 *західноукраїнське, застаріле*), *соборний* (у СУМі-11 *застаріле*), *хоругва* (у СУМі-11 *застаріле*), *явлений* (у СУМі-11 *церковне, застаріле*) та ін.

¹¹ «Правописний словник» Григорія Голоскевича укладений за нормами першого загальноукраїнського правопису, авторами якого були видатні українські мовознавці Агатангел Кримський, Олекса Синявський, Євген Гимченко, Всеволод Ганцов, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Олена Курило, Леонід Булаховський та ін. Він витримав тринадцять видань, передостаннє з яких вийшло у Львові 1994 року, а останнє – в Києві 2006 року під назвою «Правописний словник».

Закономірно, що реєстр СУМа-11 – найавторитетнішого тлумачного словника II половини ХХ століття – не може відображати сьогодення та містити всі необхідні на сучасному етапі мовного розвитку лексичні елементи, оскільки «словники відбивають свій час, належать своєму часові і за ці межі вийти неспроможні» [62, с. 239].

Однак, варто зазначити, що попри обов'язкову на час виходу політичну заангажованість, одинадцятитомний «Словник української мови» становить беззаперечний скарб вітчизняної лексикографії, його визнано «вершиною української лексикографії» [206, с. 6]. Він став базовим для багатьох сучасних українських тлумачних словників¹², зокрема для «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела (2005), «Словника української мови у 20 томах», публікацію якого розпочато у 2010 році Українським мовно-інформаційним фондом НАН України.

«Саме академічні словники мають найвищий авторитет з-поміж тієї незліченної кількості словникової продукції, яка з'являється останнім часом», – зауважує І. С. Гнатюк [56, с. 54]. Щоб кількісно та якісно розширити реєстри сучасних академічних лексикографічних праць, у 1987 році розпочато формування новітньої лексичної картотеки – основної джерельної бази таких словників. Для наповнення новітньої картотеки використали не лише нові твори тих авторів, які вже представлені у великій лексичній картотеці, але й твори раніше заборонених і розкритикованих радянською владою письменників та культурних діячів. Так, у картотеці нових надходжень розписано твори Б. Антоненка-Давидовича, Б.-І. Антонича, І. Багряного, В. Барки, О. Бердника, В. Винниченка, М. Вінграновського, М. Грушевського, В. Забаштанського, Г. Колісника, О. Кониського, Л. Костенко, А. Крижанівського, І. Крип'якевича, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Ольжича, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, У. Самчука, М. Слабошпицького, В. Стуса, М. Хвильового, С. Черкасенка, О. Чорногуза, Василя Шевчука, Ю. Щербака, В. Яворівського та ін. Крім того, багато цікавого

¹² Це питання детально висвітлено у статті В. В. Німчука «Про сучасну українську тлумачну лексикографію» [206].

словесного матеріалу надали різноманітні науково-популярні видання, підручники, газети та журнали вже часів незалежності України. Окремим важливим доповненням до реєстру картотеки стала лексика конфесійного стилю української мови, котрий «повернувся» із небуття у кінці ХХ століття¹³. Станом на 2004 рік у новітній картотеці налічувалось вже 401500 карток.

Сьогодні лексична картотека продовжує поповнюватися новими словами та поняттями, які невпинно виникають із розвитком сучасного українського суспільства. Реєстр лексичної картотеки можна вважати основою для створення новітніх лексикографічних праць¹⁴ та джерелом майбутніх мовознавчих досліджень.

За спостереженнями І. С. Гнатюк, «сьогодні не лише кількісно, але й якісно змінюються загальномовні словники» [54, с. 13]. Насамперед це пов'язано з тим, що на сучасному етапі розвитку лексикографії розвинулася тенденція до повернення традицій українського словникарства кінця ХІХ – І третини ХХ століття, суть яких полягає в максимальному униканні іншомовних слів, посиленій увазі до народної лексики, поверненні раніше вилучених мовних одиниць, «куванні» слів та правописі 1928 року¹⁵ [306, с. 300–304].

У час, коли постало питання оновлення національного корпусу української мови, великий інтерес мовознавців викликають ті лексичні елементи, що були «репресовані» за радянських часів, а сьогодні повернулися до активного вжитку носіями мови. Однією з перших у 1994 році в Києві побачила світ праця С. Й. Караванського «Секрети української мови: Науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики». Автор детально описує методи, «застосовувані для упослідження українського слова» та дає поради як подолати «дискримінаційну спадщину минулого» [105, с. 4]. У

¹³ За свідченнями Н. М. Неровні, до новітньої лексичної картотеки виписано понад 10000 карток із Святого Письма – Біблії (у перекладі українською мовою І. Огієнка) [204, с. 23].

¹⁴ Найближчим часом заплановано випуск «Додаткового 12-го тому» до 11-томного «Словника української мови», реєстр якого сформовано на основі матеріалів новітньої картотеки і який містить близько 60000 лексем, серед них й ті, що з різних причин не враховані 11-томником.

¹⁵ «Найбільшого суспільного резонансу в цьому плані набув «Російсько-український медичний словник» О. Мусія, С. Нечаєва, О. Соколока, С. Гаврилюка (1991, з кількома перевиданнями), де з кількох запропонованих українських відповідників на останньому місці подається той, що вважався досі найприйнятнішим або й єдиним (рос. *акушер* — укр. *пологознавець, бабич, акушер*; рос. *амбулаторний* — укр. *рухомий, приходячий, легкий, амбулаторний, амбулаторний*)» [306, с. 302].

«Списку потерпілих від погрому» він наводить слова (всього 175 лексем, зокрема 8 імен та 23 географічні назви), що «зазнали калічення, перекручення, дискримінаційного словникування або вилучення з ужитку в наслідок погрому 30-х років» [105, с. 82]. Серед них: *арсен, вакації, генеза, городина, колегія, полтавець, прибуток, Агатагел, Європа, Рівне* та ін.

Цікавим з цього погляду є також «Реєстр репресованих слів», поданий у збірнику «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» за редакцією Л. Т. Масенко (К., 2005). Він містить «загальноновживану та термінологічну лексику, яка зазнавала: а) повної заміни, б) часткової заміни (модифіковано префікс або/і суфікс) чи в) була усунена взагалі» у 30 – 70-х роках ХХ століття [325, с. 354–355]. У «Реєстрі...» представлено понад 600 лексем та їх значень, серед яких вже звичні тепер *аркуш, вдача, вивласнення, відсоток, второпати, громада, добродій, зайвина, крамар, мапа, наразі, обрус, позаяк, попри, устрій, шпиталь* та ін.

У монографії «Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації)» О. А. Стишов (К., 2003, 2005) розглядає питання, пов'язані з актуалізацією та денотативно-конотативною переорієнтацією деяких груп лексики в сучасній українській мові. Праця містить реєстри актуалізованих та переорієнтованих лексичних одиниць, використаних у дослідженні, відповідно 580 та 162 слова, серед яких представлені літературні (*валіза, вівтар, гривня, дідух, мистець, платня, ряса, стрій* та ін.) та розмовні (*дружбан, західняк, наркота, прикид, стукач, шароварник*) елементи [285].

«Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010)» (К., 2010) авторства робочої групи відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України (кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко) – це перший випуск щорічних лексикографічних зрізів мовної ситуації, де зафіксовано нову й актуалізовану лексику й фразеологію, а також раніше відому лексику, не зафіксовану в інших лексикографічних джерелах, але

поширену в сучасній мові [310, с. 233]. Всього словникові матеріали містять 1550 слів і словосполук, з них 98 – актуалізовані одиниці.

Як бачимо, пошук, відновлення та внесення до реєстрів сучасних словників «загублених» у попередні періоди лексичних одиниць – одне із основних завдань сучасних лексикологів та лексикографів. Дослідження актуалізованої лексики української літературної мови є перспективним для подальшого наповнення реєстру загальнонаціонального словника української мови, оскільки «повнота відтворення актуальної для відповідної епохи лексики зумовлює аксіологію словника як цінного й потрібного чи надлишкового й зайвого серед словників» [62, с. 239].

Реєстри сучасних загальномовних словників активно поповнюються лексемами, яких немає у СУМі-11. Цю тенденцію засвідчують дані *Таблиці 1*:

Таблиця 1.

Лексема	Словники кін. XIX - поч. XX ст.	ВТССУМ	СУМ-12	СУМ-20
<i>антиукраїнський</i>	ПрС	С. 34	+	+
<i>атестування</i>	РУС-ДМ, РУС-ПМ	С. 45	+	+
<i>бездержавність</i>	МНС-Ж	С. 67	+	+
<i>відсотковий</i>	ПрС	С. 180	+	+
<i>дерусифікація</i>	ПрС	С. 288	+	+

Також дуже важливою у новітній лексикографії є тенденція до зняття стилістичних ремарок у словах та їх значеннях, зафіксованих СУМом-11 з метою обмежити їх вживання у радянський період. Цей процес відображає *Таблиця 2*:

Таблиця 2.

Лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст.	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20
<i>божитися</i>	СУМ-Гр	I, 212 <i>заст.</i>	С. 91 <i>заст.</i>	С. 66	+ <i>розм.</i>
<i>віче</i>	МНС-Ж, СУМ-Гр, УСС	I, 691 <i>зах., заст.</i>	С. 191 <i>зах., заст.</i>	С. 154 <i>висок.</i>	+
<i>гаразд/гаразди</i>	СУМ-Гр	II, 29 <i>діал.</i>	С. 222 <i>діал.</i>	С. 180 <i>трад.-нар.</i>	+

<i>гостина</i>	СУМ-Гр	II, <i>розм.</i>	143	С. <i>розм.</i>	256	С. <i>трад.-нар.</i>	200	+ <i>розм.</i>
<i>кав'яр</i>	СУМ-Гр	IV, <i>заст.</i>	67	С. <i>заст.</i>	520	С.	412	+

Таким чином, на сучасному етапі розвитку лексикографії важливою є *лексикографічна актуалізація*, що полягає насамперед у поверненні до реєстрів новітніх словників несправедливо забутих слів та фіксації актуалізованої лексики сучасними загальномовними словниками як активної та стилістично нейтральної.

1.7. Методика виявлення актуалізованої лексики

Мета дисертаційного дослідження передбачає насамперед виявлення лексики, актуалізованої в кінці ХХ – початку ХХІ століття завдяки активному її використанню у мовленні та фіксації сучасними лексикографічними працями.

Основу джерельної бази дослідження становить реєстр СУМа-12, оскільки він містить ті слова, що доповнюють або стилістично оновлюють лексикон СУМа-11. Крім зазначеної лексикографічної праці, додатковими джерелами лексичного матеріалу стали: «Секрети української мови: науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики» С. Й. Караванського (1994), реєстр репресованих слів у праці «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали» за редакцією Л. Т. Масенко (2005), «Зведений словник застарілих та маловживаних слів», «Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 – 2010)» авторства В. О. Балог, Н. Є. Лозової, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко, за редакцією О. М. Тищенко, а також низка лексем, виявлених автором у процесі дослідження пропонованої теми.

Методика виявлення актуалізованих лексичних одиниць у сучасній українській літературній мові, застосована в дослідженні, передбачає насамперед порівняльний аналіз реєстрів СУМа-12 та додаткових джерел з низкою лексиконів кінця ХІХ – початку ХХ століття: «Історичним словником українського язика» за редакцією Є. Тимченка (1930), «Малорусько-німецьким словарем» Є. Желехівського, С. Недільського (1866), «Правописним словником»

Г. К. Голоскевича (1929), «Російсько-українським словником ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича (1930), «Російсько-українським академічним словником» за редакцією А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова (1924 – 1933), «Російсько-українським словником правничої мови» за редакцією А. Ю. Кримського (1926), «Словарем української мови» Б. Д. Грінченка (1907 – 1909), «Українським стилістичним словником» І. Огієнка (1924) та «Етимологічно-семантичного словника української мови» І. Огієнка (Т. I – 1979, Т. II – 1982, Т. III – 1988, Т. IV – 1994), матеріали яких засвідчують активне звернення укладачів до національних традицій слововживання. Порівняльний аналіз виявлених слів з реєстром СУМа-11 дав змогу уточнити факт деактуалізації досліджуваних лексичних одиниць у період 30-х – 80-х років ХХ століття. Мовну актуалізацію виявлених лексем у період Незалежності України (з 1991 року) вдалося підтвердити за допомогою фондів лексичної картотеки Інституту української мови НАН України¹⁶ та Інтернет-матеріалів (пошукова система Google). Зіставивши список попередньо виявлених лексичних одиниць з реєстрами сучасних загальномовних словників: словника-довідника «Велика чи мала літера?» В. В. Жайворонка (2004), «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела (2002), словникових матеріалів «Нові й актуалізовані слова та значення» авторства В. О. Балог, Н. Є. Лозової, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко, за редакцією О. М. Тищенко (2002 – 2010), перших шести томів «Словника української мови у 20-ти томах» (2010 – 2016), «Словника української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012), «Українського орфографічного словника» за редакцією В. Г. Склярєнка (2009), ми підтвердили їхню не лише мовну, а й лексикографічну актуалізацію.

До того ж, в роботі виявлено цілу низку актуалізованих у період Незалежності слів, які входили до реєстру СУМа-11 як нейтральні одиниці, але у

¹⁶ У роботі використано твори заборонених у радянський період письменників, які написані на поч. та у I пол. ХХ століття, оскільки ними захоплюється сучасний читач і активно досліджують науковці, а лексикони цих творів містять еліміновані слова з яскраво вираженим національним колоритом.

30-х – 80-х роках активно не вживалися через тодішній політично-економічний устрій. А також існує група лексем, що актуалізувалися сьогодні під впливом західноукраїнських і діаспорних мовних традицій. Їх немає в СУМі-11, але вони з'явилися в реєстрах згадуваних новітніх лексикографічних праць.

Отже, фіксація хоча б одним із лексикографічних джерел кінця ХІХ – початку ХХ століття, стилістичне обмеження в СУМі-11 або вилучення з його реєстру, введення в активний мововжиток і в реєстри новітніх загальномовних словників доводять нам факт актуалізації досліджуваних лексем.

1.8. Висновки до Розділу 1

Сучасна лінгвістична наука поповнилася значною кількістю теоретичних праць завдяки виникненню нової галузі мовознавства – *неології*. Об'єктами її вивчення стали: а) нові властивості старих слів (термінологізація слова загалом чи його окремого значення, зміна стилістичної чи «часової» характеристики); б) нові форми словозміни слова; в) нова сполучуваність слів; г) нові лексико-граматичні функції слів.

Із визнанням *неологізму* як окремої самостійної лінгвістичної категорії відбулося становлення неології як дисципліни, що намагається охопити всі можливі напрямки мовного розвитку та його наслідки.

Поняттєво-термінологічний апарат сучасної неології перебуває на стадії формування. Поряд із *неологізмами* об'єктами вивчення сучасної неології стали *інновації* та багатоаспектні *інноваційні процеси* в мові.

Актуалізація – це один із інноваційних процесів, що відбувається на лексичному рівні мови. Під *актуалізацією* розуміємо лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне оновлення лексики, спричинене соціокультурними чинниками та відповідними комунікативними потребами суспільства.

Актуалізованими вважаємо як лексико-семантичні одиниці, що певний час перебували на периферії мовної системи й у сучасний період розвитку мови повернулися до активного словника, збільшивши свою функціональну значущість

і частоту використання внаслідок актуалізації позначуваних ними понять і явищ, так і стабільно активні слова та значення, що нині підвищили свій суспільний рейтинг і опинилися «у фокусі суспільної уваги», змінивши конотативне наповнення.

Актуалізовані одиниці сучасної української літературної мови входять до складу відносних неологізмів. З-поміж актуалізованих лексико-семантичних одиниць української літературної мови розрізняємо *актуалізовані лексеми* та *актуалізовані значення*. У складі актуалізованих слів виокремлюємо: 1) *повернену (лексикографічно оновлену) лексику*; 2) *стилістично трансформовану (стилістично оновлену) лексику*; 3) *переорієнтовані (семантично оновлені) лексичні одиниці*; 4) *проскрибовані (функціонально оновлені) слова*.

До активного складу української мови актуалізовані одиниці потрапляють під впливом різноманітних соціально-політичних, економічних та культурних умов і часто стають єдиним способом номінації відповідних явищ дійсності вже на новому етапі розвитку суспільства. Також спостерігаємо тенденцію до повернення й актуалізації власних мовних ресурсів як синонімів до поширених раніше інтернаціоналізмів. Повернення до активного вжитку питомих українських слів типу *благодійник, злука, світлина, часопис, летовище* та ін. збагачує не лише кількісно, але й якісно нашу рідну мову, дає можливість змістовніше й емоційно точніше передавати суть багатьох понять. Зростання функціональної активності застарілих і/або рідковживаних номінацій в узусі свідчить про їхню *мовну актуалізацію*.

Словники кінця XIX – початку XX століття мають для нашого часу значення великих і важливих довідників, оскільки містять зібрання матеріалів лексики живої народної і літературної мови, які стали поштовхом для нових праць з української лексикографії.

Явище *лексикографічної актуалізації лексики* проявляється у двох аспектах: по-перше, сучасні лексикографічні джерела фіксують слова та їх значення, яких немає у реєстрах радянських словників, зокрема у реєстрі СУМа-11; по-друге, у новітніх словниках простежуємо процес зняття стилістичних ремарок, що раніше обмежували вживання переважно питомих української лексики.

Розділ 2

Актуалізація лексико-семантичних одиниць релігійного стилю української літературної мови

2.1. Поняття лексико-тематичної диференціації лексики

Окрім виявлення актуалізованих лексем, ще одним завданням нашої роботи є спроба системного структурно-семантичного опису лексичних одиниць з погляду їх актуалізації в сучасній українській літературній мові. Реалізація поставленого завдання передбачає лексико-семантичний аналіз виявлених одиниць.

Як відомо, мова «покликана закріплювати нагромаджуваний людський досвід і сприяти обміну ним у процесі творення матеріальної і духовної культури». Таке функціональне призначення мови визначає її структуру [246, с. 224].

Системний підхід до вивчення мови реалізується на всіх її рівнях, зокрема й на лексичному. Слова будь-якої мови становлять цілісну систему, оскільки перебувають одне з одним у різних значенневих зв'язках і лексико-граматичних відношеннях.

«У мовній системі змістова сутність слова не вичерпується властивими йому значеннями. Слово містить у собі вказівки на суміжні ряди слів і значень. Воно відображає інші рівні мовної системи, виражаючи відношення з іншими словами, що співвідносяться чи пов'язані з його значенням» [43, с. 6].

Тому часто мовознавці використовують поняття *лексико-семантична система*, яка охоплює не лише слова й вислови, й словотвірні та граматичні категорії, що визначають семантичні угруповання та значеннєві зв'язки між словами [246; 278].

Водночас слово як основна одиниця мови володіє самостійним лексичним значенням і зв'язок окремого значення слова як обов'язкового елемента семантичної системи мови здійснюється з останньою «завдяки внутрішньо

об'єднаним різноманітним предметно-змістовим та експресивно-синонімічним словесним групам» [43, с. 7].

Виявом системності лексики є можливість виокремлення різних об'єднань слів: лексико-тематичне поле, лексико-тематична група, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, парадигма, ряд, клас тощо. Зауважимо, що представлені терміни не набули однозначного тлумачення в сучасній лінгвістиці, їх мовознавці часто використовують як синоніми. Наприклад, Ю. С. Степанов називає антонімічні й синонімічні ряди, а також тематичні групи різновидами семантичного поля [281, с. 47–52].

А. А. Уфимцева, досліджуючи значеннєві зв'язки слів у межах лексико-семантичної групи, пропонує розрізняти два факти: 1) абсолютний або об'єктивний, який передбачає існування значеннєвих зв'язків слів, що зумовлені зв'язками явищ і предметів матеріальної культури, системним характером мови і її традиційним уживанням; 2) відносний або суб'єктивний, суть якого полягає у виявленні семантичних зв'язків слів та їх групуванні залежно від складності цих зв'язків і мети дослідження [330, с. 132].

Як бачимо, на розподіл та групування лексичного матеріалу впливають як мовні, так і позамовні чинники. Семантичні відношення між словами у формі синонімії, антонімії, паронімії тощо з обов'язковою наявністю ядерної семи становлять мовні критерії класифікації лексики. Результатом такої класифікації є семантичні, лексико-граматичні, лексико-семантичні поля і групи. Предметно-логічний зв'язок між словесно позначеними об'єктами дійсності (система реальних предметів і явищ) належить до позамовних критеріїв класифікації лексичних одиниць. Такі об'єднання слів на основі спорідненої функціональної семантики називаємо «тематичними словниковими групами» [331, с. 526].

Погоджуємося з думкою З. В. Данилової про те, що «будь-яке лексичне угруповання слів – це реальний спосіб існування лінгвальних елементів і водночас це метод, який використовують лінгвісти для класифікації лексики» [67, с. 25]. Основною категорією, що характеризує лексико-тематичну групу є поняттєвий (екстралінгвальний) чинник, а саме, предметно-логічний зв'язок між

поняттями, які репрезентують слова однієї групи. Тієї ж думки дотримується Л. М. Томіленко, досліджуючи термінологічну лексику в сучасній тлумачній лексикографії [321].

Тематична диференціація лексики є обов'язковою для вивчення кількісних та якісних змін у словнику сучасної української літературної мови. За словами О. А. Стишова, це «дає змогу охопити когнітивну сферу літературної мови, в яку входять слова-терміни з різних галузей знань, виробничої діяльності людей» [283, с. 11].

Відомо, що тематична класифікація лексики є однією з ранніх спроб систематизації словникового складу мови, у якій лексичні елементи пов'язані внутрішньомовними та позамовними чинниками. На основі цієї класифікації створено термінологічні словники з різних галузей науки й виробництва: медицини, економіки, біології, військової сфери, філософії та ін.

Предметно-поняттєвий зміст є важливим компонентом слова, без якого неможливе його функціонування як засобу мовної комунікації. «Предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого» [153, с. 199]. Вивчення подібних угруповань лексики допомагає визначити, яким способом у лексичних одиницях проходить опредметнення матеріального світу, як членується досвід окремого народу за допомогою лексики [336, с. 19].

У своєму дослідженні для опису значеннєвої структури актуалізованих одиниць послуговуємося термінами *лексико-тематична група* та *лексико-тематична підгрупа*.

Лексико-тематична група – це об'єднання слів однієї теми за логіко-поняттєвим принципом, у якому не є обов'язковою загальна інтегральна сема.

Автори «Словника лінгвістичних термінів» визначають *тематичну групу* як «ряд слів, які об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди того самого ряду предметів: назви птахів, квітів, мінералів» [50, с. 55].

С. В. Овсейчик, аналізуючи предметно-поняттєвий аспект української екологічної термінології, визначає *тематичну групу* як «сукупність термінів, об'єднаних однією темою» [211, с. 128].

У тематичній, або предметній групі, об'єднання слів відбувається на основі подібності чи спільності функцій позначуваних словами предметів та явищ однієї й тієї ж чи різних мов. Такі групи слів утворюються тільки завдяки номінативному, а не сигніфікативному компоненту лексеми [330, с. 133].

За О. С. Ахмановою, *тематична група* – це «ряд слів, які більшою чи меншою мірою збігаються за своїм основним (стрижневим) семантичним змістом, тобто за належністю до того самого семантичного поля» [8, с. 118].

Як зазначає О. М. Костюшко, слова в тематичних розділах і групах найчастіше розташовані без використання певних принципів чи схем – асоціативно, коли попереднє слово ніби «тягне» за собою наступне, таким чином розкриваючи тему чи підтему [144, с. 277].

На нашу думку, такі погляди передбачають зарахування до складу тематичної групи одиниць різної частиномовної належності.

Тієї ж думки дотримуються й інші мовознавці, вважаючи, що до лексичної групи, як і до лексичного поля, можна вводити конституенти з різних частин мови (як універби, так і словосполучення), оскільки вони вступають у всі зв'язки, характерні для елементів лексичної групи [6; 39].

Кількість та склад тематичних груп визначаються будовою категорійно-поняттєвого апарату певної сфери людської життєдіяльності. В основі тематичної групи лежить предметно-логічний зв'язок між позначеними словами об'єктами, що реалізується в парадигматичних відносинах між конститuentами групи. Внутрішньогрупові відносини мають гіперо-гіпонімічний характер, що передбачає ієрархічну структуру тематичної групи, де «гіперонім містить загальну інтегральну ознаку наявну в семантиці всіх елементів групи й перебуває у відносинах субординації з гіпонімами» [131, с. 149].

Поняття *лексико-тематична підгрупа* (ЛТП) є видовим до поняття *лексико-тематична група* (ЛТГ) і характеризується більшою структурною впорядкованістю і тіснішою семантичною спільністю компонентів.

Для того щоб визначити межі та сфери поширення актуалізованих лексико-семантичних одиниць і актуалізації загалом, пропонуємо детальне дослідження та аналіз лексико-тематичної диференціації актуалізованих номінацій у сучасній українській літературній мові. У вітчизняному мовознавстві частково висвітлено це питання, зокрема, у своїй монографії О. А. Стишов у контексті явища лексичної актуалізації в мові сучасних ЗМІ виокремлює найчисленніші тематичні групи актуалізованих лексичних одиниць у зазначеному стильовому різновиді сучасної української літературної мови [285, с. 99–108]. О. О. Тараненко, досліджуючи активний вплив з боку галицького та діаспорного мовного середовища на сучасну українську мову, детально аналізує окремі тематичні сфери: суспільно-політичну, військову, релігійну [302; 303; 304] тощо. Деякі нюанси зазначеної проблеми розглянуто у працях, які стосуються вивчення окремих терміносистем української мови, зокрема в дослідженнях В. В. Німчука [205; 206; 207; 208], М. В. Скаб [258; 259; 260; 262], Н. В. Пуряєвої [237; 238; 239], О. Я. Мирончука [186; 187] (релігійна термінологія), Л. О. Симоненко [252; 255] (біологічна), Л. В. Туровської [324], Л. В. Мурашко [199] (військова), О. Д. Кочерги [149] (наукова), Л. О. Тименко [309] (ділова), Н. М. Поліщук [226] (дипломатична), Т. М. Дячук [79], Л. М. Томіленко [319] (соціально-економічна), І. Р. Процик [236] (фізична), І. В. Холявко [332], Л. Л. Михайленко [192] (суспільно-політична) тощо. Загалом питання галузевої лексики розкрито у працях Л. С. Паламарчука [216; 217], В. В. Жайворонка [89], Л. О. Симоненко [254; 255], В. О. Балог [13], Л. Г. Боярової [30], Л. М. Томіленко [321] та ін.

Зазначимо, що в лексико-семантичному плані актуалізовані одиниці сучасної української літературної мови належать до різних лексико-тематичних груп (ЛТГ). Залежно від обраних джерел дослідження науковці виокремлюють неоднакову кількість ЛТГ актуалізованих одиниць. Зокрема О. В. Андрейченко у своїй дисертаційній праці виокремила 7 ЛТГ, докладно описала релігійну

тематичну групу [5], О. А. Стишов, проаналізувавши мову засобів масової інформації, звернув увагу на 11 ЛТГ актуалізованих одиниць [285] тощо.

Досліджуваний матеріал (картки новітньої лексичної картотеки Інституту української мови, інформаційні ресурси Інтернет-мережі, реєстри словників кінця XIX – початку XX століття, «Словника української мови» в 11 томах, корпуси сучасних лексикографічних праць) уможливили виокремлення 13 ЛТГ актуалізованих загальноновживаних лексичних одиниць, серед яких помітно вирізняється ЛТГ на позначення релігійних понять. Оскільки ця ЛТГ є найчисленнішою з-поміж інших ЛТГ і майже повністю актуалізувалася в сучасному мовленні, її окремий детальний аналіз пропонуємо в другому розділі дисертаційної праці.

2.2. Релігійна лексика як об'єкт вивчення

Мова йде про актуалізацію цілого стилю в українській літературній мові. Як зауважує Н. Я. Дзюбишина-Мельник, оскільки Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), що протягом 1917 – 20-х років сприяла українізації церкви, зазнала повної руйнації, так само як і україномовна в своїй основі греко-католицька церква (УГКЦ), то до кінця 80-х років конфесійний стиль функціонував поза межами України на засадах правопису, чинного в діаспорі, що в загальних рисах відтворює правопис 1928 року. Від початку 90-х років XX століття цей стиль поступово починає вливатися в річище літературної мови на корінних етнічних землях українців, а мовна практика УАПЦ та УГКЦ засвідчує активізацію штучно усунених з ужитку або витіснених на периферію загальноновживаних слів на зразок *провідник*, *розвій*, *поступ*, *первень* та і української літературної мовин. Все це зумовило значні зрушення у лексичному складі сучасної української мови, а більшість відроджуваних слів мають стильово-стилістичну перспективу [70, с. 185].

Тому *релігійна лексика* є однією з найбільших (1080 номінацій) лексико-тематичних груп актуалізованих мовних одиниць, яка становить «окремий розряд лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням, яке,

нашаровуючись на предметно-поняттєвий зміст, є компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в конфесійному різновиді сучасної української літературної мови, тобто містить додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально» [32, с. 6–7].

Цікавим є питання розмежування термінів *конфесійна* і *релігійна* лексика. Взявши до уваги тлумачення термінів *релігія* (різні сповідання різних вір) і *конфесія* (різні сповідання однієї віри), та їхні родо-видові відношення [186, с. 4], маємо підстави констатувати, що термін *релігійна лексика*, на відміну від терміна *конфесійна лексика*, охоплює значно ширше коло понять і містить набагато більшу кількість лексико-семантичних одиниць.

Зважаючи на те, що ухвалою Міжнародної наукової конференції «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2010 – 2012) рекомендовано називати згаданий стиль *релігійним*, оскільки така назва виразно не пов'язана тільки з християнством, окремими конфесіями, теологією, не загострює міжконфесійного протистояння, а також беручи до уваги фактичний монотеїзм у нашій державі, назву *конфесійний стиль* замінюємо назвою *релігійний стиль*¹⁷.

Оскільки метою нашого дослідження є аналіз лексичних одиниць релігійного стилю сучасної української літературної мови і 93,14 % представленого лексичного матеріалу належить до царини християнства, то визначення *релігійна лексика* використовуємо не лише стосовно номінацій, пов'язаних з основними світовими релігійними течіями, а також як синонім до словосполучення *конфесійна лексика*, у тому разі, коли йдеться про християнські поняття.

¹⁷ О. Я. Мирончук у своєму дослідженні зазначає, що варіантними назвами до термінів *релігійний* та *конфесійний* в українській мові є *церковно-релігійний*, *сакральний*, *богословський*, *культовий*, *конфесійно-проповідницький*, *теолінгвістика* [186, с. 4] тощо.

Актуалізація релігійної лексики безпосередньо пов'язана з процесом відродження української нації та уцерковленням української мови¹⁸. Об'єктом активного наукового вивчення ця ЛТГ стала лише наприкінці ХХ століття, що було зумовлено дискримінацією релігійної сфери в радянський період, заборони на дослідження навколорелігійної та навколоцерковної проблематики. Як зазначають автори «Стилістики української мови», ще у ХVІ столітті численні релігійні тексти вже були перекладені з грецької мови не лише старослов'янською, а й давньоукраїнською мовою, зокрема Пересопницьке євангеліє, що є найціннішою пам'яткою того періоду. У ХVІ – ХVІІ століттях у давній українській літературній мові вже повністю склався і функціонував конфесійний стиль, що задовольняв релігійні потреби українців. Відомо, що в 1686 році українська православна церква була підпорядкована російській, а вже в 1690 році Собор російської православної церкви наклав прокляття й анафеми на книги видатних українських проповідників (Петра Могили, Кирила Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Антонія Радивиловського та ін.) й вилучив їх з ужитку. Після того, як у 1753 році було заборонено викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії, релігійний стиль був вилучений з контексту української мови на цілі століття аж до проголошення незалежності України [178, с. 287–288].

Проте українське мовознавство налічує чималу кількість наукових розвідок, присвячених різнобічним проблемам аналізу мови релігійної сфери. Теоретичні підвалини наукового вивчення церковно-релігійної лексики закладено у працях учених української діаспори¹⁹, зокрема, у роботах І. Огієнка порушено питання правопису та акцентуації релігійних термінів, а також здійснено їх етимологічний

¹⁸ Цим терміном послуговуються у своїх дослідженнях мови релігійного стилю В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Термін «уцерковлення української мови» означає безпосереднє використання української мови в релігійному стилі, міжконфесійному спілкуванні, богослужіннях та в наукових викладах суміжних з релігією дисциплін.

¹⁹ «Після ліквідації в Україні комуністичним режимом греко-католицької церкви конфесійний стиль української мови функціонував тільки за кордоном, де були українські релігійні громади. Там видавали катехізиси, молитовники, проповіді і послання, а в 1962 р. вийшла українською мовою Біблія у перекладі Івана Огієнка. Поширеним нині в Україні є переклад Біблії І. Хоменка та переклад Четвероевангелія Л. Герасимчука» [178, с. 288].

аналіз [100]. П. К. Ковалів схарактеризував джерела та шляхи засвоєння церковної лексики українською мовою [118], М. Юрковський [347; 348] та О. Т. Горбач здійснили історичний аналіз окремих тематичних підгруп церковної термінології [59].

До питань перекладу християнських релігійних текстів українською мовою та впливу релігійного стилю на формування української літературної мови на різних етапах її розвитку зверталися О. Т. Горбач [58], В. В. Німчук [207; 208; 209; 210], Т. А. Коць [147] та ін.

У сучасному українському мовознавстві вивчення процесу розвитку релігійної лексики, як зазначає А. А. Ковтун, відбувається «за напрямками термінологізації загальноновживаної лексики і появи відтермінологічних загальноновживаних значень» [120, с. 194]. Так, питання богослужбової термінології детально розглянуто у працях С. В. Біблої [19], Ю. В. Осінчука [214], церковно-обрядова термінологія стала предметом вивчення Н. В. Пуряєвої [237; 238; 239] та М. І. Навальної [203], проблему уніфікації сучасної української богословської термінології і термінографії висвітлено в роботах Н. Д. Бабич [10; 12], Л. М. Полюги [227], М. В. Скаб [257; 258; 259; 260; 261], О. Я. Мирончука [186; 187] тощо. Загальну систематизацію та аналіз релігійної лексики української мови здійснила І. Павлова [215].

Біблійні репрезентації часу й одиниць вимірювання в україномовному перекладі стали об'єктом дослідження Ж. В. Колоїз. Дослідниця проаналізувала слова, які слугували для виміру часу тих чи тих біблійних подій, а саме: *година, день, тиждень, місяць, рік* [135]. На її думку, такі одиниці вимірювання, як *талант, міна, сикль, бека, гера*, репрезентовані передусім старозаповітніми та новозаповітніми текстами, повинні посісти належне їм місце в реєстрах найавторитетніших вітчизняних лексикографічних праць, зокрема тлумачного типу [134].

Біблійні фразеологізми стали об'єктом вивчення А. П. Коваль [119], М. В. Скаб [262]. О. В. Орличенко [213], Л. С. Остапенко [213] дослідили способи

відтворення семантики колоративів, що входять до складу фразеологізмів у перекладах Біблії українською та іспанською мовами тощо.

Важливим у сучасному українському мовознавстві є процес актуалізації релігійних мовних одиниць, що характеризується проникненням релігійно маркованих лексем у нерелігійне мовлення, а також фіксація цих термінів новітніми лексикографічними працями. Зокрема, мову релігійної преси з погляду загальнолітературних норм описала Н. Я. Дзюбишина-Мельник [71], питання актуалізації релігійної лексики в мові засобів масової інформації частково розглянув О. А. Стишов [285], функціонування релігійних словесних форм у поетичних текстах дослідили Ю. І. Браїлко [32], І. Р. Мисько [189], церковний мовний етикет та функціонування релігійної лексики в епістолярних текстах стали об'єктами дослідження С. К. Богдан [20; 22; 23] тощо.

Аналізуючи динаміку концептуалізації сакрального простору в українській мові на матеріалі функціонування семантичного простору лексеми *душа*, М. В. Скаб з'ясувала, що «концепт *душа* є одним із ключових концептів української культури і являє собою складну логіку-емоційну сутність, яка оригінально поєднує в собі сакральну та несакральну частини» [259, с. 469].

П. В. Мацьків здійснив цілісний концептуальний аналіз концептосфери *Бог* у біблійній, фольклорній, лінгвістичній картинах світу як сегментах української мовної картини світу, з'ясувавши закономірності її структурного й семіотичного моделювання в синхронії та діахронії. Дослідник довів, що «концептосфера Бог – це багатопланова, поліфункціональна, ієрархічна структура, одна з найбільш складних інформаційно-комунікативних, архетипно-міфологічних, релігійних систем, які реалізуються над мовними зв'язками та опозиціями в їхньому системно-операційному, категоризаційному та структурно-семіотичному виявах» [176, с. 277].

Н. О. Мех, досліджуючи теоретичні основи дослідження концепту як основної лінгвокультурологічно значимої одиниці, розглянула особливості використання концептів *слово* та *мова* у текстах Біблії, з'ясувала їх тлумачення у богословському енциклопедичному знанні і навела типологічну характеристику

зазначених концептів, а також розглянула співвідношення концептів *слово* і *мова* з культурологемою *серце* [183].

Вивчаючи питання формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові, зокрема особливості контекстуального функціонування релігійних найменувань, Н. В. Піддубна підтвердила думку про можливість широкого застосування релігійної лексики в художньому мовленні, в якому ця лексика виявляє здатність розширювати своє традиційне семантичне поле аж до утворення символів [223].

Питання повернення й актуалізації релігійної лексики також розглянуто в дисертаційній праці О. В. Андрейченко [5]. Детально проаналізувавши функціонування релігійних лексичних одиниць у літературних текстах, що належать до різних синхронних зрізів, дослідниця виявила високий дискурсотвірний потенціал таких слів (на прикладі лінгвокультурем *Бог, віра, дух*).

2.3. Основні лексико-тематичні підгрупи релігійних номінацій

Вагому частину всієї актуалізованої лексики займають релігійні лексико-семантичні одиниці. Це зумовлено офіційним і фактичним визнанням свободи віросповідання у нашій державі (ст. 35 Конституції України) після десятиліть заборони й «невіри». Релігійний стиль, що відновив своє функціонування у сучасній українській мові, викликав активне наукове зацікавлення багатьох дослідників-мовознавців. Як зазначає Н. В. Піддубна, нині лексикологи ведуть активну роботу щодо встановлення обсягу як релігійної лексики в цілому, так і її складових – лексико-семантичних груп [221, с. 257].

Відомо, що разом з державною незалежністю до нас повернулася й духовна незалежність. Кожен громадянин нашої держави отримав право вільного вибору віросповідання. Тому в українській мові актуалізувалися назви на позначення основних релігійних течій та їхніх прибічників: *християнство, християнин, християнізація, християнізований, християнізувати, християнізуватися, християнка, християнський, іслам, ісламізм, ісламський, мусульманство,*

мусульман, мусульманка, мусульманський, буддизм, буддистський, віросповідання, нововір, нововірець, нововірний, нововірство, сюди ж зараховуємо лексеми нехристиянин, нехристиянський, що засвідчують належність людини до будь-якої іншої віри, крім християнства, атеїзм, атеїст, а також лексеми єретик, апостазія (тс. віровідступництво, відмова від своєї віри). Напр.: Не будемо конкретизувати, що втілюють у собі світові чи національні релігії (до перших належать буддизм, християнство та іслам, до других – індуїзм, іудаїзм, конфуціанство тощо (Наука і сусп., № 8, 1991, с. 55); У статті 35 Конституції України сказано: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання» (pravda.if.ua, 11.09.2011); Атеїсти не є невіруючими в повному сенсі цього слова, вони вірять – в те, що Бога немає. Тобто по суті є антихристиянською сектою – такими ж ідолопоклонниками, як і нововіри (Укр. правда, 15.07.2010); Водночас черняхівська лінія Немиричів пориває із православ'ям і переходить до прихильників нововірства, точніше, до його радикального напрямку – антитринітарства (<http://www.medievist.org.ua>, 11.04.2013); В наш час християнство — найпоширеніша у світі релігія, — його притримуються близько 2,2 млрд осіб, що становить понад 1/3 людства (uk.wikipedia.org, 15.10.2017); Кожна людина, яка хоче бути справді гідною людиною, чи він є християнин, чи нехристиянин, мусить над собою працювати, мусить старатися (<http://www.ukrcenter.com>, 14.07.2011); Атеїстам зручно визнавати себе атеїстами, зручно проголошувати атеїзм і зручно засуджувати релігію, яка, на думку найвидатніших атеїстів, міститься у списку «благословень» людства, десь між дифтерією та нацизмом (www.credo-ua.org, 15.03.2013); Колективну апостазію організували лідери громадських організацій в рамках Міжнародного дня захисту прав людини (www.livingrosary.org.ua, 14.12.2010); Послідовників єресі називають єретиками (<http://bogoslav.org/eresj/#>, 23.12.2013).

На території України домінує християнство, яке функціонує в межах різних конфесій. Тому виокремлюємо лексико-тематичну підгрупу назв конфесій та осіб, що до них належать: *автокефалія, автокефальний, базиліяни/василіяни,*

*василіянський, греко-католицизм, греко-католик(и), греко-католицький, католиці́зм, католицтво, католицький, католичення, католичити, католик, католичка, греко-православний, православ'я, православник, православницький, православність, православний, протестантство, протестант(и), протестантський, конфесія, конфесійний, неканонічний, лексема **неправославний** означає належність людини до будь-якої християнської конфесії, крім православ'я. Напр.: *Спільним для греко-католицьких церков є грецький (візантійський) обряд, який, однак, існує в різних варіантах, навіть у межах однієї церкви* (uk.wikipedia.org, 20.08.2017); *Очевидно, що стурбування деяких православних Церков відносно “католичення” лівобережжя й півдня України були явно даремними...* (www.religion.in.ua, 21.03.2011); *Разом з тим, УГКЦ продовжує співдії з протестантськими Церквами і в соціальній роботі* (www.religion.in.ua, 21.03.2011); *Православні церкви на Івано-Франківщині втілювали в життя ідеї автокефалії* (Голос України, 15 серпня 1991, с. 15); *Перед початком роботи делегатів та гостей благословили на добро священники Української автокефальної православної та Української греко-католицької церков* (Голос України, 4 липня 1991, с. 4); *Але треба визнати, що у цій конфесії є чимало священників, погляди яких не збігаються із думкою патріотично налаштованих українців* (bug.org.ua, 07.08.2015); *Головне, щоб це усвідомили самі християни, щоб побачили у конфесійному різноманітті не тільки проблеми, але й перспективи, не тільки різність, але й єдність, взаємодоповнюваність* (https://www.religion.in.ua, 07.10.2010); *Отже, як бачимо, не церкви (канонічні чи неканонічні) дають благодать, а Господь, по вірі правдивій, себто смиренній, дарує вірним благодать Всесвятого Духа* (maidan.org.ua, 12.01.2010); *Чому Церква не молиться за нехрещених, неправославних, єретиків і самогубців?* (hram-broshniv.at.ua, 22.08.2013).*

У складі актуалізованої релігійної лексики виокремлюємо ЛТП на позначення культових споруд: *каплиця, капличка, монастир, монастирський, собор, соборний, храм, храмовий, келія, келійний, келійно, кірха, мечеть, синагога*. Тематично близькими до них є назви частин храму: *вівтар,*

жертвник, іконостас, престол, амвон, захристія, крилас. Пор.: Як правило, православні храми мають три входи: **головний** (західний, протилежний вітваря), **північний** і **південний**. Вся церковна будівля ділиться на **вітвар**, власне храм і **притвор**. Вітвар відгороджений від власне храму **іконостасом**, що доходить в більшості випадків до стелі. У вітварі знаходяться **престол** і **жертвник**. У **вітвар** ведуть **Царські врата** (центральні), а також північні і південні двері (www.kievritual.org, 12.11.2016); *Отець Ярослав уже переодягнувся й виглядав втомлено, окрім нього в захристії порядкувало ще двоє чоловіків...* (Людина і світ, № 2, 1990, с. 32); *На цьому кургані стоїть маленька каплиця Св. Теклі* (ua.igotoworld.com, 12.11.2016); *У Софійському соборі предстоятелі церков і керівники релігійних організацій помолилися за Українську державу, за мир та процвітання* (glavcom.ua, 24.08.2016); *У монастирі знайдете тиху келію, храм, де Вас оточуватимуть ікони – образи людей Святих, які вже торжествують разом з Богом і дають приклад, як досягнути того ж* (bilki-monastyr.ucoz.org, 12.11.2016); *Наприклад, у Львові, де проживають близько півтори тисячі мусульман, міська влада відмовила у спорудженні мечеті* (osp-ua.info, 06.09.2013); *Тоді католицькі єпископи і лютеранський пастор вперше зайшли до одеської синагоги, помолилися за єврейський народ та мир у країні* (risu.org.ua, 22.09.2015). Крім зазначених, у цій ЛТП Н. В. Піддубна додатково виокремлює складені найменування (**дім божий, дім Бога, святий дім, Господній дім, дім віри, дім хліба**), що становлять значну частину назв релігійних споруд і їх складових. Як зауважує дослідниця, цей процес зумовлений тенденцією до конкретизації релігійного поняттєвого апарату засобами опису [221, с. 257].

Загальновідомими стали й назви службових відправ та їхніх частин: **богослужба, богослужбовий, богослужебний, богослужіння, відправа, акафіст** (СУМ-Гр – акахвист, акахтист), **акафістовий, Вечірня, Всенічна/Всеношна** (МНС-Ж – Всіночна, Всеночне), **Утреня, літія/литія, літургія, молебень, молебний, сорокоуст, магніфікат** (катол.). Напр.: *Крім того, ця віра принесла зі собою богослужбу і святі книги зрозумілою для народу мовою* (www.lvet.edu.ua, 28.07.2014); *Відправа розпочалася у притворі Базиліки обрядом благословення*

вогню та пасхальної свічки (www.canonic.org.ua, 19.02.2017); За способом звершення **Вечірня** буває трьох видів: повсякденна, мала та велика, в залежності від значимості згадуваного свята, що наближається (<http://bogoslav.org>, 23.09.2014); Далі розпочалася святкова Божественна **Літургія** (svdh.dp.ua, 09.09.2011); На Михайлівській площі біля Стіни Пам'яті в центрі Києва відбувся **молебень** у пам'ять про загиблих Героїв Іловайська (<https://ua.censor.net.ua/p453161>, 28.08.2017); **Сорокоуст** за здоров'я замовляється про тяжкохворих, під час операційних втручань, в періоди алкогольної або наркотичної залежності (molitvy.com, 30.08.2014); Уже наступної доби, у неділю, 1 травня 2016 року, почалася Великодня **Утренья** (svdh.dp.ua, 19.02.2017). Серед них можна виокремити назви відправ для поминання померлих: **парастанс, проводи, роковини, синодик** (список померлих для поминання), **сороковини, дев'ятини**. Напр.: Після поминок (**дев'ятин**) воду виливали, а цілушку хліба закопували або спалювали (Наука і сусп., № 6, 1991, с. 31); Поминальні заходи в області розпочались у каплиці Всіх святих українського народу і пам'яті жертв Сквилівської трагедії, де відбулась **Божественна Літургія та парастас** (<http://loda.gov.ua>, 27.07.2017); Неділя після Великодня є також Неділею провідною, або ж **Проводами** (vedmedenko.org.ua, 08.04.2010); Впродовж десятиліть голодомор 1932 – 1933 років був оточений у нашій країні тотальною мовою мовчання: мільйонів смертей ніби й не було... 1983 року широко відзначили у світі печальні **роковини**. Без нас (Людина і світ, № 12, 1990, с. 4); Позаяк у синодиках переліки померлих осіб згруповані посімейно (породинно) і при цьому – у певному визначеному порядку, тому **синодики** є безцінним джерелом для дослідників у сфері генеалогії (uk.wikipedia.org, 01.09.2017).

Виокремлюємо ЛТП з назвами релігійної літератури: **Біблія, Євангеліє (євангельський), молитвослов, молитовник, Требник, Псалтир, Святе Письмо** (книги Старого і Нового Завітів), **старозавітний, новозавітний, Святці, службник, катехізіс**. Напр.: **Євангеліє** у християнстві — головна частина Нового Заповіту, який, в свою чергу, є частиною **Біблії** (uk.wikipedia.org, 15.03.2017); За церковними богослужіннями впродовж Великого посту

прочитуються три біблійні книги: **Буття, Притчі та книга пророка Ісаї** (www.preobraz.kiev.ua, 21.03.2013); *Інші батьки дивувалися, що малий Михась приступав до Господньої трапези з **молитовником** у руках* (В. Погорецький, Михасів молитовник, 24.06.2016. – EP); *Шептала запалив ще свічку й почав читати **псалтиря**. ..його шепотіння сипалось по кімнаті, як пушливий сніг. Воно пливло над мерцем і тануло по темних кутках* (В. Підмогильний, Невеличка драма, 1990, с. 227, Остап Шаптала); *На славу і честь Пресвятої, Єдиносущної, Животворчої і Нероздільної Тройці — Отця, і Сина, і Святого Духа видано цей **Требник** з благословення Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета для богослужбового вжитку в парафіях Української Православної Церкви* (<https://parafia.org.ua>, 24.09.2016).

Незначною за кількістю, але дуже важливою за суттю є ЛТП, що стосується назв МОЛИТОВ: **молитва, «Вірую...», «Отче наш...», «Богородице Діво, радуйся...»** тощо. Напр.: *„Богородице Діво”, повторена тричі, є „великою допомогою” у тому, щоб отримати милосердя та вічне зцілення* (www.dobre.org.ua, 07.03.2011); *Як популярний молитовний текст «Вірую...» вмістив у «Азбуку» (1574) І. Федорович, а згодом у свій «Буквар» Т. Шевченко* (uk.wikipedia.org, 22.05.2017); *У **молитві** ми маємо можливість подякувати Богові за своїх рідних і близьких, за спілкування з ними* (sonechko.pp.ua, 19.04.2016); *Побачивши вояків, святий Григорій разом з дияконом почав читати молитву «**Отче наш**» і просити допомоги від Господа* (О. Кислашко, Надія на Господа, 2006. – EP) тощо.

Українська мова фіксує низку номінацій найвищих християнських духовних образів-святинь: **Святий Дух, Бог, Богів, Всевишній/Усевишній, Вседержитель, Господь, Отець, Творець; Божя Матір, Богоматір, Богородиця, Богородичний, Владичиця, Діва Марія, Пречиста; Ісус Христос, Христос, Христовий, Боголюдина, Богочоловік, Спаситель, Син Божий**. Напр.: *Апостол Іван у своєму теологічному творі представляє Ісуса Христа вічним Словом та унікальним **Спасителем** людства* (uk.wikipedia.org, 15.10.2017); *21 вересня Православний світ святкує Різдво **Пресвятої Богородиці*** (pruxod.church.ua, 19.02.2016); *Другий момент – це коли перед самим Символом Віри диякон промовляє до людей:*

«Любімо один одного...», а люди у відповідь сповідують свою віру в **Отця, Сина і Духа Святого** (nashavira.ukrlife.org, 01.2006); Цю надзвичайну цінність людської особистості явив **Богочоловік Господь**, що знаходить відтоді своє відображення щорічно в деклараціях країн, урядів, суспільних систем і міжнародних конвенцій, присвячених питанню поваги до особистості та правам людини (uarc.org.ua, 06.01.2015); Навіть самоназва нашого етнічного суперрегіону походить від цього кореня. Слов'яни. А отже – Сини Слова. Відтак – Сини Бога, Найвищого, бо Слово, Логос називали **Богом** (О. Бердник, Вогнесміх, К., 1988, с. 195–196); Там я зрозумів, що справді тут [у Єрусалимі] жила і страждала **Боголюдина**, із великим і святим духом і чистими думками (Соняшник, № 6 (11–12), 1994, с. 12); У цей святковий день відчувається особлива близькість **Божої Матері** до кожного з нас, тому що молитовно звертаючись до **Пресвятої Богородиці**, ми шануємо і наших рідних матерів, а віддаючи шану рідній матері та люблячи свою рідну землю – Україну, навчаємося й любові до **Матері Самого Господа Ісуса Христа** (pyrogoscha.com.ua, 14.10.2015).

Відомими та широко вживаними стали й деякі загальні назви та конкретні імена святих: **апостол, апостольський, архангел, архангельський, євангеліст, мирносиця, пророк, святий** (особа), **апостоли Петро і Павло, рівноапостольні Кирило та Мефодій, рівноапостольний князь Володимир, Святий Миколай/Микола Чудотворець, Архистратиг Михайл, Предтеча і Хреститель Господній Іоан/Іван (Іоан Хреститель)**. Напр.: «Мої дітоньки» – також улюблене звернення до християн і **апостола Йоана** (paraskeva.org.ua, 23.09.2015); І вони сиділи, скорбні, як ті **жони-мирносиці**, кутаючись у великі хустки й коци, сиділи похнюпившись, нерухомо, мовчки (І. Багрянний, Людина біжить над прірвою, Дніпро, № 6–7, 1992, с. 76); Чому і що треба знати про **святого?** (<http://fakty.ictv.ua>, 02.08.2017); – **Тарасе, ви говорите, немов пророк**. У мене аж мороз пробіг по спині (В. Шевчук, Син волі, К., 1985, с. 410); В Україні з **днем Петра і Павла** пов'язувалося багато повір'їв та звичаїв (traditions.in.ua, 15.03.2017); Щорічно 24 травня всі слов'янські країни шанують пам'ять **святих рівноапостольних Кирила і Мефодія** – творців слов'янської писемності

(kpi.ua, 03.06.2015); *З-поміж великих святих угодників Божих святих Миколай Чудотворець* користується особливою любов'ю нашого народу, і кількість храмів названих на його честь є цьому доказом (www.katedral.org.ua, 15.03.2017); На реверсі монети зображено *Архистратиґа Михайла* – архангела, який є одним з найбільш шанованих біблійних персонажів, переможцем зла, покровителем воїнів, які борються за праведне діло... (bank.gov.ua, 15.03.2017).

Загальнонародними стають також загальні та конкретні назви свят: *свято, присвяток, храм* (храмове свято), *похрамини* (другий день храмового свята), *святки, Благовіщення, Богоявлення, Введення/Уведення, Вербна (субота, неділя, тиждень), Великдень, Водохреще/Водохрещення (Водосвяття, Йордань), свято Воздвиження/Здвиження Чесного і Життєсйного Хреста, Вознесіння, Головосіки (Усічення голови Іоана Хрестителя), апостолів Петра і Павла, свято Маковея/Маковія, Масляна, свято Миколая, свято Архистратиґа Михайла, Обрітєння, свято Покрови (Покровонька), Різдво, Спас, Стрітєння, Трійця (Зелені свята, П'ятидесятниця), Успіння*. Напр.: *Ми приїхали сюди на святки, бо вона сама киянка, родичів тут якихось має, навіть у гості до них ходили...* (В. Підмогильний, Невеличка драма, 1990, с. 192); *31 травня 2015 року християни святкують День Святої Трійці – Зелені Свята. Це одне з трьох головних християнських свят (поруч з Різдом Господнім та Воскрєсінням Господнім). У православ'ї Трійцю святкують у неділю на п'ятдесятий день після Великодня, тому цей день називають також П'ятдесятницею* (www.ukrnoviny.cz, 15.03.2017); *Вона [Ганіська] була дуже богомільною, не пропускала ні неділі, ні присвятку і всю божу службу в церкві вистоювала на колінах* (Б. Харчук, Майдан. – ПМ, 26.05.2012); *В цей зимовий вечір на 19 грудня до осель, де живуть чемні й слухняні, добрі серцем діти, приходить Святий Миколай* (Соняшник, № 6 (11–12), 1994, с. 3); *Здавна люди вірили, що Покрова приносить щастя, кохання і благодєнство* (<http://fakty.ictv.ua>, 14.10.2017); *Богоявлення, яке в народі називають ще Водохреща, за Юліанським калєндарем відзначають 19 січня (6 січня – за Григоріанським), воно завершує цикл Різдвяних свят* (<http://ridna.ua>, 19.01.2017).

Звичайно, крім святкових днів, українці також дотримуються постових періодів (постів). Тому серед загальноживаної лексики опинилися назви, пов'язані з постами: *піст, пісний, постовий, постувальник, постування, постувати, м'ясниці, м'ясопуст, мясопустний, Петрівка (Петрівчаний піст), Пилипівка (Пилипівський/Різдвяний піст), Спасівка (Спасівський/Успенський піст), Чотирнадцятниці, Великий піст*. Напр.: *На Петра вперше після посту, який в народі називають **Петрівка**, дозволялося готувати молочні страви* (traditions.in.ua, 12.07.2016); *Перед Спасом є два тижні посту — «Спасівка»*. *Існує легенда, що Спасівка — це є продовження **Великого посту*** (traditions.in.ua, 12.07.2016); — *Різдвяний піст* — *один із найдревніших багатоденних постів Православної Церкви. Про нього відомо ще з IV століття* (novostiua.org, 06.01.2017); *Щоправда, понеділок не втрапив дохристиянського церковного канону, але традиційно залишався на Україні **пісним днем**, а в деяких регіонах — абсолютно **пісним** (голодним)* (Людина і світ, 1990, № 10, с. 59–60); *Час **Великого посту** — це найблагоденніший час повернення до Бога і до самих себе...* (nashavira.ukrlife.org, 07.02.2015).

Назви таїнств та їх учасників: *тайнство, вінчання/шлюб, покаяння/сповідання, сповідальний, сповідальник, сповідальниця, сповідальня, сповідати, сповідатися, сповідач, сповідний, сповідник, сповідниця, сповідь, відсповідати, відсповідатися, соборування, соборувати, соборуватися, відсоборувати, маслосвяття, оливопомазання, мирування, мирований, миропомазаний, миропомазання, євхаристія/причастя, причасний, причасник, причасниця, причастити, причаститися, причащатися, хрещення, хрестильний, хрестильниця, хрестини, хрестити, хреститися, хрещений, (батько, мати, син, донька, брат, сестра), хрещеник, хрещениця, похресник, похресниця, похрестити, похреститися, похрещений*. До цієї ж ЛТП зараховуємо назви, пов'язані з висвяченням в духовний стан та виведенням з нього: *священство/хіротонія/висвячення, висвячувати, висвятити, висвятитися, невисвячений, постриг, постригати, постригатися, пострижений, пострижений, розстрижений, розстрига, розстригати,*

розстригатися, розстригти, розстригтися; з причисленням до лику святих: беатифікація, беатифікований, беатифікувати, канонізація, канонізований, канонізувати, а також назви, пов'язані з окремими ритуалами: екзорцизм, екзорцист. Напр.: *Причащатися* конче необхідно для того, щоб спастися і мати життя вічне (www.preobraz.kiev.ua, 27.11.2012); *Миропомазання* здійснюється, як правило, відразу після *Хрещення* (blagochin-berezanka.ortox.ru, 12.02.2017); *Хлопчика охрестили в ступській церкві і назвали Матвійком. Хрещеним батьком був Гаврило* (Тют., Вир, 1964, с. 524); *Шлюб* – це таїнство, коли двоє перед Богом дають обіт вірності, який не може бути відмінений (<https://ucu.edu.ua>, 27.10.2003); *Культурна практика Православ'я вирізняється багатством ритуальних дійств. Основу його обрядовості становлять Святі таїнства: хрещення, миропомазання, причастя, сповідь, шлюб, священство та соборування* (Наука і сусп., № 11, 1990, с. 80); *На Різдво, за два місяці до мого народження, мій майбутній хрещений батько приніс нам в дім в подарунок ляльку* (volyn.tabloyid.com, 24.07.2016); *Цей метод [інвокаційний] має багато градацій складності й велику різноманітність технік: від простої молитви – заклику до Христа, що супроводжується знаком хреста, до найскладніших ритуалів екзорцизму, які виконуються з дзвоником, книжкою і свічкою* (Людина і світ, № 9, 1990, с. 46); *Постриг* – це як би друге хрещення, в якому людина знову перероджується і оновлюється (www.pravoslavie.poltava.ua); *Родоначальником жанру «ходінь» по праву вважається ігумен одного з чернігівських монастирів (постриженник Києво-Печерського монастиря) Данило, що здійснив паломництво в 1104–1107 роках* (Людина і світ, 1990, № 4, с. 40); *Канонізація ювілейним Архієрейським собором 1989 року патріарха Іова логічна й тому легко пояснена* (Людина і світ, 1990, № 9, с. 40).

Загальні церковно-адміністративні назви становлять окрему ЛТП: **Ватикан** (резиденція Папи Римського, територія Святійшого Престолу (Престолу Святого Петра), центрального органу Католицької Церкви. Місто-держава); **екзархат** (окрема адміністративно-територіальна одиниця, зарубіжна по відношенню до основної церкви, чи спеціально створена для віруючих даного обряду в особливих

умовах), **єпархія** (церковно-адміністративна одиниця на чолі з архієреєм у православних, греко-католицьких церквах), **митрополія** (область, що перебуває в канонічній владі митрополита), **парафія** (нижча церковно-адміністративна організація у християнських церквах на чолі з церковною радою, що об'єднує вірян, яких обслуговують служителі одного храму). Напр.: *Наново вивчити діла милосердя і щоденно їх виконувати. До цього закликав Папа Франциск під час загальної аудієнції 12 жовтня, яка відбулась на площі святого Петра у Ватикані, зібравши понад 30 тисяч прочан з усього світу* (www.credo-ua.org, 16.10.2016); *З цієї нагоди екзархальна Катехитична комісія організувала день духовної віднови та формаційні зустрічі для катехитів, які служать в екзархаті* (news.ugcc.ua, 26.09.2016); *Не менш важливим виявилось питання організації і функціонування недільних шкіл при храмах єпархії* (pravoslavia.if.ua, 01.10.2015); *Нашій парафії судилося першою в посттоталітарній Східній і Центральній Україні запалити свічу відродження національної Церкви...* (www.parafia.org.ua, 03.03.2010). Сюди ж належать загальні й конкретні назви церковного управління та духовних посад: **синод, архієпископ, архієпископський, архієрей, архієрейський, богонамісник, благочинний, благочинство, диякон, дияконський, духівник, духівництво – збірн., духовенство – збірн., єпископ, єпископство, єпископський, ігумен, ігуменя, ігуменство, ігуменський, ієрей, ієрейський, ієрейство – збірн., ксьондз, митрополит, митрополичий, настоятель, панотець, папа, парох, пастир, священник, священнослужитель, церковнослужитель, капелан, патріарх, екзарх, кардинал, кардинальський, понтифік, понтифікат, пробст, чернець, черниця, чернечий**. Напр.: *З 6 по 26 серпня 2016 року з благословення Екзарха Одеського владика Михайла (Бубнія) проходили дитячі парафіяльні табори «Канікули з Богом» на теренах Одеського екзархату УГКЦ* (news.ugcc.ua, 02.09.2016); *Окрім того отець ігумен наголосив на організації вже традиційної пішої хресної ходи до Манявської обителі напередодні вшанування прпп. Іова і Феодосія Манявських (7 липня)* (pravoslavia.if.ua, 01.10.2015); *Благословляють священники і єпископи, а також настоятельки монастирів в сані ігумені* (www.kievritual.org, 10.10.2011); *Чому*

сей непоправний амбітник, повний надмірно високих гадок про себе, яким він виступає в першій серії, кілька разів сам виходивши на **ігуменство**, доходивши **єпископства**, таким несміливим і соромливим виступає в своїй повісті? (СУМ-12, с. 297); А в зону АТО їздять **капелани**, які мають на це дозволи військового командування, ознайомлені зі специфікою таких поїздок, мають відповідні запрошення та навички поведінки у кризових ситуаціях (www.credo-ua.org, 16.09.2016); Стародавні преподобні **ченці** називали монашество євангельським проживанням (www.pravoslavie.poltava.ua, 28.03.2015); Йому співслужили **настоятель** храму **протоієрей** Петро Приступа, він же і **благодійний** Луцького районного округу, **священники** з сусідніх парафій (volyn.church.ua, 01.08.2015); В історії церкви відомі й собори постійно діючі – їх називають **синодами**. **Синод** розглядає всі питання церковного життя (Людина і світ, 1989, № 1, с. 24); Отже, якщо це духовний **пастир**, то мусить бути **пастирем**, а не просто «виконавцем треб» (Людина і світ, № 9, 1990, с. 15); Аж ось через три роки після чудесного знайдення образу увійшов на Покрови **панотець** до світлиці й бачить: сяє ікона Божої Матері, як і вперше, яскравим сяйвом (www.paraflia.org.ua, 17.04.2012); Рідні й парафіяни доводили, що їхній **пастир** нічим не завинив, і просили відпустити його. Цього разу їх послушали, відпустили **пароха**, але наказали йому не покидати місто (www.paraflia.org.ua, 17.04.2012); Таку думку **понтифік** висловив з нагоди відзначення 24 січня 50-го Всесвітнього дня соціальних комунікацій (uapress.info, 24.01.2016); **Кардинали** Святої Римської Церкви творять особливу Колегію, якій належить право вибору Єпископа Риму, згідно з постановами спеціального права (www.rkc.lviv.ua, 20.08.2016); Коли німці прийшли, аби їх розстріляти, **ксьондз** упав перед нацистами на коліна і просив не чіпати людей. Німці були вражені і нікого не вбили (Україна молода, 17.11.2007. – ЕР).

Шанобливе ставлення до служителів церкви передають лексеми: **Блаженніший**, **Блаженство**, **Владика**, **Святійший** тощо. Напр.: **І сьогодні Блаженніший Владика** не перестає давати благословення та поради доброго духовного пастиря (old.dyvensvit.org, 26.02.2014); **Ваше Блаженство**, **наші**

владики свого часу прийняли стратегію розвитку УГКЦ на наступні 10 років (www.pkm.if.ua, 23.08.2012); Цього року я мав нагоду бути на особистій аудієнції у **Святішого Отця**, де хотів підсумувати перший рік свого служіння як новообраний Глава Церкви (www.pkm.if.ua, 23.08.2012).

Окрім назв священнослужителів виділяємо назви осіб, що працюють при храмі: **проскурник, проскурниця, паламар, регент, іконописець, староста, хористи**, напр.: **Проскурники**, що обіруч обступили довгасті столи, з тонких тістових листів спеціальними формами-штампами вирізали верхівки проскур (Голос України, 6.04.1991, 13); **Невтомно трудиться на благо громади і храму церковний староста**, 82-річна Софія Гаврилівна Гавриш, і **паламар**, і церковний **хор** – усі дбають про храм Божий (<http://arhiv.orthodoxy.org.ua>, 23.01.2007); **Хористи**, які співають під його орудою, є живі люди і можуть мати в різні періоди свого життя всілякі духовні, сімейні, матеріальні проблеми і труднощі, про які **регенту** слід знати (gs.lviv.ua, 08.06.2011), а також назви осіб, що відвідують його: **парафіянин, парафіянка, паства, вірянин, віруючий, мирянин, мирянка, прихожанин, прихожанка, прочанин, прочанка, молільник, молільниця**. Напр.: **Впадає в очі, що серед парафіян цього храму дуже багато молоді, причому це сімейні пари, тобто парафія має майбутнє** (volyn.church.ua, 01.08.2015); **...християнство створює найсприятливіші умови для приваблення віруючих, оскільки відповідає будь-якому психосоматичному типові людини** (Людина і світ, № 9, 1990, с. 44); **Читачеві – і віруючому, і мирянину – важливо прилучитись до того величезного шару культури, який у нас забутий, втрачений** (Людина і світ, № 8, 1990, с. 19); **Сьогодні віряни святкують Різдво Пресвятої Богородиці** (zik.ua, 21.09.2016); **Внаслідок цілої низки причин храм стає фокусною точкою трансформації космічних енергій, які до того ж підсилюються енергією об'єднаних психо- і біополів молільників** (Людина і світ, №8, 1990, с. 54); **Прихожани** православного Низкиничівського Свято-Успенського чоловічого монастиря продовжують жертвувати гроші на потреби солдатів у зоні АТО (bug.org.ua, 11.11.2014); **Понад тисяча прочан** вирушили з Тернополя до

Зарваниці, села, де зберігається Чудотворний образ Божої Матері (www.ukrinform.ua, 15.07.2016).

Церковно-обрядова діяльність передбачає наявність певних церковних атрибутів, назви яких актуалізувалися й стали загальновідомими: **артос, єлей, кадило, хоругва, ладан, ладанка, ладанниця, ікона, іконка, іконний, коливо, миро, мироточивий, підсвічник, свіча, свічка, проскура, проскурка, хрест** тощо. Напр.: Після Причастя отець-настоятель звершив чин освячення **артосу**, часточки якого будуть роздані вірним у неділю після Пасхи (svdh.dp.ua, 16.04.2017); Ми повинні чітко розуміти цю суттєву різницю між **миром** та різновидами церковного **єлею** та орієнтуватися що, де і коли використовується (cerkva.te.ua, 07.08.2013); *Старе місто наповнене історичними місцями; найцікавіші для відвідин храм Св. Миколи, в якому зберігаються мироточиві* **моці Святителя Миколая, шанобливі всіма християнами миру святиня** (www.pkm.if.ua, 05.06.2014); *І це при таких святощах і канонах, де шануються* **хрестики, ладанки й проскурки**, де є свої святі й преподобні, приміром, Петро і Февронія, що жили в молитвах і подвигах, зрезигнувавши з плотських утіх (Л. Костенко, Записки українського самашедшаго. – ЕР); *Ніхто не забороняє ставити свічку біля ікони, до того ж, якщо людина вірує в Бога* (Веч. Київ, 4 березня 1991, с. 2); *Диякон, узявши кадило і поклавши ладану, підходить до священика і, прийнявши благословення від нього, кадить навкруги святий престіл і весь віттар та іконостас, а потім священика, співців і народ, промовляючи про себе 50-й псалом* (www.parafia.org.ua, 07.06.2016); *Цезар чудово знав, що він не син Венери; Франція не була б тим, чим вона є, аби протягом тисячоліть французи не вірили у святу рейнську склянку з миром* (Людина і світ, № 9, 1990, с. 32, Е. Ренан, Життя Ісуса); *Важливою відзнакою закладу є хоругва з емблемою школи-лицею. Хоругву урочисто виносять краці учні закладу під час масових важливих заходів* (oriyana-school.pp.ua, 15.03.2017). Сюди ж належать й назви одягу та атрибути влади священнослужителів: **епітрахиль, жезл, панагія, підризник, підрядник, пояс, митра, риза, ряса, фелон**. Напр.: **Підрядник** — спіднє облачення католицького, православного та деяких деномінацій протестантського

духовенства (uk.wikipedia.org, 19.01.2017); *Не думайте, що після закінчення таїнства, коли священник покриє вашу голову **єпитрахиллю** і промовить слова відпущення, вам можна буде знову безкарно грішити* (yak-prosto.com, 10.02.2017); *Виготовила солом'яну **митру** і **панагію** майстриня з Волині Марія Кравчук* (www.credo-ua.org, 27.01.2012); *У музеї [у Бавнд-Брук (штат Нью-Джерсі)], розміщеному в цокольній частині храму експонується давнє церковне мистецтво: рідкісні рукописи й стародруки, **плащаниці** й **ризи**, зокрема **єпитрахиль** митрополита Петра Могили (Нар. тв. та етн., № 3, 1991, с. 26); *Твори образотворчого сюжетного шитва — пелени, покрівці, **фелони**, плащаниці — використовувались в одязі священнослужителів, у літургії православного храму* (storinka-m.kiev.ua, 10.02.2017).*

Актуалізувалися також номінації, що стосуються духовної освіти: **богослов**, **богословський**, **богослов'я**, **академія** (**богословська**, **духовна**), **семінарія**, **семінарист**, **іконографія**, **іконографічний**, **іконопис**, **іконописний**, **недільна школа**, **катехізіс**, **катехит**. Напр.: *З цієї нагоди у Львівській православній богословській академії відбулася студентська конференція на тему «Становлення української державності на початку ХХ ст.», організована кафедрою церковної історії* (lpba.org.ua, 29.09.2016); *Допомагали **семінаристи**, послушники, які випробовували свою силу волі в холоді* (www.pravoslaviavolyni.org.ua, 28.02.2009); *Стараннями **богословів** релігія модернізується й пристосовується до існування в нових соціальних умовах* (Людина і світ, 1987, № 10, с. 57); *Служителі Ужгородського Римо-Католицького костьолу започаткували навчання дітей **катехізісу** – основам християнської віри* (Голос України, 10 квітня 1991, с. 4); ***Духовна семінарія** – середній спеціальний навчальний заклад Української Православної Церкви Київського Патріархату, який готує священнослужителів, церковнослужителів та інших церковних працівників* (Православний вісник, № 3–4 (бер.–квіт.), 1993, с. 63); *Козак з торбаном – звичайний образ у літературі та **іконографії**, що відображають історичне минуле України* (Наука і сусп., 1984, № 2, с. 48); *В Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана відбулося*

відкриття виставки сучасного **іконопису** та різьблення Оксани та Івана Мартиненків (<http://svoboda.fm>, 23.04.2012); З цієї нагоди екзархальна Катехитична комісія організувала день духовної віднови та формаційні зустрічі для **катехитів**, які служать в екзархаті (news.ugcc.ua, 26.09.2016); Слухачі **недільної школи** їздять на екскурсії по святих місцях України (www.hram.in.ua, 15.03.2017).

Є низка номінацій, що виражають як позитивне ставлення вірян до Бога: **благочестя, богобоязкий, богобоязливий, богобоязливість, богобоязливо, богобоязний, богобоязно, боголюбець, боголюбний, боголюбно, богомілля, богомільний/богомольний, богомільно**, так і негативне: **боговідступний, боговідступник, боговідступниця, богозневага, богохульний, богохульник, богохульство, богохульствувати**. Напр.: – *Поселився богомільний чоловік, – відрапортував двірник, і собі поворушивши тремтливими ніздрями* (В. Шевчук, Три листки за вікном. – ЕР); *Ті, що прямують до цнотливого й боголюбного життя, прагнуть душевних чеснот, тобто таких надбань, що є невід'ємною власністю і вічною розрадою* (www.truechristianity.info, 15.03.2017); *Але наскільки ті, кому ми доручаємо долю нашого народу, справді є богобоязливими людьми?* (<http://www.pravda.com.ua>, 01.05.2017); *Бога хулили, слухали боговідступників, а християнських пастирів паплюжили, і ніколи не каюлися* (www.traducionalist.info, 07.05.2010); – *Ви хочете мені накинути ще й богохульство? – Думаю, що буде досить цілком земного. Згодні?* (В. Шевчук, Син волі, К., 1985, с. 15); – *Не богохульствуй, – кризь сон промимрив маляр з Тарасівки* (В. Шевчук, Син волі, К., 1985, с. 279).

Лексика на позначення певних релігійних чеснот: **богомудрий, богообраний, богоподібний, богоподібність, богорівний, богоспасенний, богоугодний, непорочний, непорочність, непорочно, праведний/праведничий, праведник, праведниця, праведність** або нечеснот: **блудно** (ІСУЯ-Т), **блудодійство, богопротивний, віровідступник, віровідступництво, гріх, грішник, грішниця, неправедність, неправедник, перелюб, перелюбство** (в СУМі-11 заст.), **спокуса, спокусник, спокусниця**. Напр.: *Духовність – це*

розкриття богоподібності людини (Укр. правда, 04.11.2011. – ЕР); *Богообраним народом можна стати* (Укр. правда, 04.11.2011); *Богорівний, єдиний, неперевершений Лепаж. Бастьєн-Лепаж – її [Марії] релігія* (М. Слабошпицький, Марія Башкирцева, 1987, с. 131); *..душа – це справді істота жива, богоподібна, взаємопов'язана з тілом людини і призначення якої – богоспількування* (Наука і сусп., № 9, 1990, с. 29); *Бо віє тут миром і спокоєм, налаштовуючи на непорочні думки та позитив* (svitlytsia.crimea.ua, 18.07.2014); *Ім'я цієї людини [Федора Вовка] у 1998 році викарбували на Стіні честі в Саду праведників у Єрусалимі* (ТСН.ua, 07.02.2013); *Доволі часто причину розколу між Церквою самі ж розкольники й віровідступники різних мастей пояснюють тим, що буцімто не можуть визнавати примат римського архієпископа над рештою єпископату Церкви* (maidan.org.ua, 17.12.2009); *Воно піде від нас, заспокоїть чиюсь скривджену душу, комусь допоможе прозріти, виплутатися з тенет гріховності та спокус* (nashavira.ukrlife.org, 01.2010); *...оновлення внутрішньої людини через добровільне прийняття благодаті й дарів, в силу чого людина з неправедної стає праведником...* (catholicnews.org.ua, 18.08.2015); *Причому це не одиначне і таємне перелюбство, в якому потім щиро кається і знову приступає до Причастя, отримавши відпущення цього тяжкого гріха, а публічний, відкритий і тривалий перелюб: він знаходиться в стані перелюбу* (catholicnews.org.ua, 18.08.2015).

Лексеми, що називають дії людини, пов'язані з вірою: *благословити, благословляти, молити, молитися, божба, божитися, божіння, покаєння, покаятися, христосатися, христосуватися*. Напр.: *Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет у п'ятницю відвідав Донецьку область, щоб підтримати свою паству та благословити українських воїнів на святу справу захисту держави* (www.ukrinform.ua, 07.10.2016); *Сироватка божився, що ні з чим не таїться, й божіння його було щире* (Ю. Мушкетик, Яса. – ЕР); *Запорукою спасіння є покаєння* (www.credo-ua.org, 14.07.2015); *На великодні свята у віруючих прийнято христосатися, тобто вітати один одного словами:*

«Христос воскрес!» – «Воістину воскрес!», при цьому триразово цілючись (daily.rbc.ua, 04.04.2010).

До назв, що відображають певну заборону або покарання зараховуємо лексеми: **анафема, анафемський** (СУМ-Гр – *анахтема, анахтемський*), **відлучення, єпитимія, (с)покута, (с)покутування, (с)покутний, (с)покутувати, відмолювати, замолювати, замолити, замолювання**. Напр.: **Анафема** у християнстві означає **відлучення єретиків або непокаянних грішників від Церкви з оголошенням довічного прокляття** (vgoles.com.ua, 09.03.2014); Слово «окаянний» входило до обов'язкової формули церковного прокляття – **анафемі**, що проголошувалася, насамперед, за віровідступництво (Зн. та пр., № 10, 1990, с. 19); **Відлучення від Церкви** — це накладення заборони на участь у церковних таїнствах (причастя, сповідання, миропомазання тощо, тобто, участь людини в Євхаристійному зібранні віруючих) (posekretu.com.ua, 29.09.2015); Часто ми у своїх щоденних клопотах забуваємо, що маємо достатньо гріхів, які потрібно **відмолювати** і яких потрібно позбутися (www.chasipodii.net, 04.13.2006); ... я вирішив утекти, докладаючи собі ніколи не повертатися до цього міста і десь далеко **замолити** свої безневинні гріхи й так заспокоїтися й очиститися (В. Шевчук, Три листки за вікном. – ЕР); Так, легенда про великого грішника.. розглядає.. вбивство [жорстокого пана-кровопивці] як праведний вчинок, що став **спокутою** розбійнику, приніс йому **єпитимію** за дійсно тяжкі гріхи (Легенди та перекази, 1985, с. 26).

Окрему ЛТП становлять лексеми, що стосуються біблійних сюжетів: **Адам, ангел/янгол, возноситися, воскресати, Голгофа, Єва, ковчег, всесвітній потоп, рай** та ін., серед яких – назви, пов'язані з темними силами: **біс, бісівський, диявол, диявольський, люципер, сатана, пекло**. Напр.: Деякі з них вважають, що для того, щоб **Каїн** знайшов жінку, на Землі в той час мали б бути присутніми інші "раси" людей, які за своїм походженням не були б нащадками **Адама** і **Єви** (<http://svdh.dp.ua>, 25.12.2014); ..учені довели, що міф про **всесвітній потоп** виник значно раніше, ніж була написана книга «Буття» (Незвичайне і грізне в природі, К., 1976, с. 121); – **Не гнись, не гнись!** – гукав проворний ченчик двом бідакам, що

заливались потом. – Це ж слово божє, а не дрівця, які тягають в **пеклі** під казани! (В. Шевчук, Син волі, К., 1985, с. 328); *Шлях...нашого народу завше був тернистим шляхом, важкою хресною путтю, тим шляхом, що вів окривджений народ наш на **Голгофу*** (Наука і сусп., № 11, 1990, с. 25, І. Огієнко, Укр. культ.); *Так, людина – вінець творіння, цар природи, носитель Божественного початку, володар безсмертної, розумної і вільної душі, мало чим умалив її Господь перед **ангелами*** (Православний вісник, № 3–4 (бер.–квіт.), 1998, с. 47); *Ноїв **Ковчез** може перебувати в улоговині між Великим і Малим Араратом, вважає відомий російський альпініст, колишній головний тренер збірної країни з альпінізму Володимир Шатаєв, який захоплюється пошуком біблійного супер-судна* (news.bigmir.net, 19.05.2012).

Мова релігійного стилю багата на загальноживані лексичні одиниці, що позначають абстрактні поняття, такі як: **безсмертя, благодать, благословення, вічність, гнів, гріх, добро, дух, духовність, душа, зло, любов, мораль, мудрість, муки, радість, страх, страждання, щастя** тощо. Напр.: *До народження людини **душа** споглядає ідеї в нематеріальному світі, а після того, як вселяється в тіло, «забуває» їх* (uk.wikipedia.org, 01.11.2017); *Христос, Який зазнав **гоніння й муки, радив**: «Ідіть вузьким шляхом, шляхом боротьби і **страждань**, бо це єдиний шлях до великого **щастя**. Віками топтали такий шлях, зазнавали **страждань**, а **щастя** не бачили»* (nashavira.ukrlife.org, 01.2010); *Енергетичне поле нашої, української, **духовности й моралі** надто занедбане і безпутне* (nashavira.ukrlife.org, 01.2010); *Чим наповнене моє серце: **добрим** чи **злом**? Чому нині все, що створила і надбала людина, не приносить їй **радості, спокою, задоволення**?* (nashavira.ukrlife.org, 01.2010); *«Легідне слово **гнів** відвертає, а слово вразливе **гнів** підіймає». Оця Соломонова **мудрість** мусила б стати правилом життя* (nashavira.ukrlife.org, 01.2010).

Отже, ЛТГ на позначення релігійних понять має досить розгалужену структуру й налічує 22 ЛТП. Різноманітність джерел ілюстративної бази (художні твори, загальноукраїнські новинні сайти, духовно-релігійні часописи, науково-публіцистичні тексти) підтверджує активне поширення і використання за межами

релігійного стилю його лексико-семантичних одиниць. Зростання функціональної активності релігійних номінацій в узусі свідчить про їхню *мовну актуалізацію*.

2.4. Лексикографічна актуалізація релігійної лексики та її прийоми

Лексикографічна актуалізація релігійної лексики передбачає процес її фіксації в реєстрах новітніх загальнономовних лексикографічних праць, як активної та хронологічно, стилістично й семантично нейтральної. Сьогодні питання кількісного та якісного представлення цієї групи лексики сучасними лексикографічними працями залишається маловивченим.

Деякі аспекти цієї проблеми висвітлив В. В. Німчук. У контексті аналізу сучасної тлумачної лексикографії він виокремив питання наповненості словників релігійними лексемами, точності пояснень семантики цієї лексики, доречності конкретних ремарок для деяких релігійних номінативів. За його спостереженнями, чимало словникових статей, що стосуються тлумачень лексики церковно-релігійної сфери, переписуються авторами без особливих змін з попереднього словника до наступного, попри те, що більшість з них потребує конкретних уточнень та додаткових пояснень у новітніх лексикографічних працях відповідного типу з огляду на інтелектуальний рівень розвитку сучасного суспільства [206].

На необхідності використання тексту Біблії як бібліографічного джерела для створення картотеки загальнономовних тлумачних словників неодноразово наголошувала у своїх виступах та публікаціях М. В. Скаб [257; 261].

А. А. Ковтун порушила проблему дослідження глибини розгортання семантичних структур релігійних лексем, зафіксованих сучасними словниками [120].

Наше дослідження є спробою систематизації та аналізу релігійних лексико-семантичних одиниць з погляду їхньої актуалізації в сучасній українській літературній мові та відображення в новітніх загальнономовних лексикографічних працях.

Відомо, що релігійна лексика широко представлена у словниках різних видів кінця XIX – початку XX століття: «Словарі української мови» за редакцією

Б. Д. Грінченка (1907 – 1909), «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (1884 – 1886), «Українському стилістичному словнику» І. Огієнка (1924), «Російсько-українському словнику» за редакцією акад. А. Ю. Кримського та акад. С. О. Єфремова (1924 – 1933), «Історичному словнику українського язика» проф. Є. Тимченка (1930), «Правописному словнику» Г. К. Голоскевича (1929) тощо.

У кінця ХХ – на початку ХХІ століття ця тематична група лексики сформувала реєстри: «Релігієзнавчого словника» за редакцією проф. А. Колодного і проф. Б. Лобовика (1996), «Словника церковно-обрядової термінології» Н. В. Пуряєвої (2001), «Словника-довідника з релігієзнавства» В. М. Шевченко (2004), «Словника скорочень назв чинів святості в українській мові» О. Я. Мирончука, електронного «Словника найуживаніших термінів релігієзнавства» (<http://pidruchniki.com>), електронного «Словника релігійних термінів» (<https://uk.wiktionary.org>) та ін., а також значно доповнила реєстри загальнономовних словників: «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела (2002), словника-довідника «Велика чи мала літера?» В. В. Жайворонка (2004), «Українського орфографічного словника» за редакцією В. Г. Складенка (2009), «Словника української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012), Додаткового тому 11-томника (2014), перших 6 томів «Словника української мови в 20 томах» (2010 – 2016).

Окремо зауважимо, що значну кількість лексичних елементів релігійного стилю, попри заборони, містить у своєму реєстрі й 11-томний «Словник української мови». Як зауважує М. В. Скаб, «Словник української мови» в 11 томах досить повно²⁰ відображає релігійну та церковну лексику української мови (ця тематична група слів займає таке важливе місце у світогляді українців і так широко використовується, що, незважаючи на вимушені атеїстичні позиції укладачів, її просто не можна було не включати до реєстру словника)» [261].

²⁰ Проаналізувавши у статті «Біблія як лексикографічне джерело» примітки, зроблені І. Огієнком (митрополитом Іларіоном) у його перекладі Біблії, М. В. Скаб зауважила, що всі апелятиви, подані в них, наявні й у СУМ-11: *блажен, амінь, алілуя*, немає лише слова *шеол* [257].

Нині постало питання оновлення національного корпусу української мови й наповнення його не лише абсолютно новими елементами, але й тими, котрі тривалий час перебували в мовному пасиві, зокрема релігійними лексичними та лексико-семантичними одиницями.

Існує кілька **прийомів лексикографічної актуалізації** релігійних термінів.

Насамперед варто звернути увагу на **джерела наповнення** сучасних словників, оскільки «повнота реєстру словника, семантична структура слів, їхня стилістична та функціональна характеристики залежать від обсягу джерел, використовуваних для створення картотеки загальнономовних тлумачних словників» [261].

Як відомо, 11-томний СУМ не містить у своїй джерельній базі текстів або творів, що представляють релігійний стиль української літературної мови. Для того, щоб засвідчити наявність у нашій мові лексики релігійної тематики в умовах ідеологічного атеїзму та показати приклади її вживання, автори використали художні твори. Наприклад, у словниковій статті до слова *алілуя* ілюстрацією слугують рядки з творів Т. Г. Шевченка: «*Кат лютує, А ксьондз скаженим язиком Кричить: «Те деит! алілуя!..» (Шевч., II, 1953, 33)*» [I, с. 34]; до лексеми *апокаліпсис* – рядки з поезії С. О. Голованівського: «*– Піїтика – чужий для мене світ... Мене обходить більш апокаліпсис... (Голов., Поезії, 1955, 283)*» [I, с. 55]; до лексичної одиниці *Богоматір* – рядки з творів М. П. Стельмаха: «*Баба Ганна поставила свічку перед образом богоматері (Стельмах, I, 1962, 245)*» [I, с. 209]; до слова *літургія* – з творів І. Я. Франка: «*З церкви розлягався голосний на ціле село, протяглий спів літургії (Фр., II, 1950, 196)*» [IV, с. 532]; до лексеми *Пасха* – з творів І. К. Микитенка: «*На перші числа травня (десь 4 – 5 число) припадав якраз великдень. Отже, міжнародне свято робітничого класу стикалося з.. пасхою (Мик., II, 1957, 532)*» [VI, с. 92] тощо.

Для оновлення та розширення бази сучасних загальнономовних тлумачних словників української мови М. В. Скаб рекомендує використовувати «тексти, що

стосуються християнства як найпоширенішої релігії²¹ в Україні» [261]. На її думку, особливої уваги заслуговують «чотири основні українськомовні тексти Святого Письма – переклади І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Патріарха Філарета», оскільки «останні переклади – О. Гижі, який ще не опубліковано, та переклад Нового Світу, який є перекладом з англійської мови, тобто його не вважають науковим, і поширюється виключно серед свідків Єгови, – очевидно, не матимуть великого впливу на українську мову» [261].

У своєму дослідженні дослідниця визначає обсяг джерел релігійного стилю для формування картотеки загальнономовного тлумачного словника української мови: окрім вищезгаданих текстів біблійного підстилю, радить використовувати православні та греко-католицькі молитовники, переклади українською мовою творів святих отців (напр., св. Антонія Великого, св. Єфрема Сирійського та ін.), тексти релігійно-публіцистичного підстилю, катехізиси та книги закону Божого, тексти художньо-релігійного підстилю, листи визначних церковних діячів²² тощо. Як зауважує М. В. Скаб, використання названих творів допоможе лексикографам у визначенні семантики багатьох церковно-релігійних понять та суттєво покращить якість ілюстративного матеріалу [261].

Щодо джерельного наповнення сучасних загальнономовних лексикографічних праць, зауважимо, наприклад, що у ВТССУМі серед великої кількості джерел (53 одиниці), на жаль, немає спеціальної літератури з питань релігієзнавства. Реєстр лексичних одиниць зі сфери релігії наповнився завдяки корпусам загальнономовних тлумачних та перекладних словників, зокрема й СУМа-11, словників-довідників, спеціальних та енциклопедичних праць, використаних авторами ВТССУМа як джерела лексичного матеріалу. Зауважимо, що статті цієї лексикографічної праці не містять ілюстративного матеріалу, лише пояснення до слів, зокрема й до термінів, що називають поняття та явища духовно-релігійної сфери життя

²¹ За словами М. В. Скаб, «...інші релігії достатньо представлені в художніх текстах, особливо сучасних, постмодерністських, у яких інтелектуалізація виражена дуже широко, а тому використано основні терміни буддизму, іудаїзму та інших релігій» [261].

²² Див. детальніше: Скаб М. В. Тексти релігійного стилю як джерело поповнення джерельної бази сучасної української тлумачної лексикографії [261].

людини, напр.: «БОГОЛЮДІНА, -и, ж. За релігійними уявленнями: Бог, який перетворився у людину» [с. 90]; «ВОЗНЕСІННЯ, -я, с., рел. У православній церкві – одне з дванадесятих свят; відмічається на 40-й день після Великодня на честь сходження Ісуса Христа на небо» [с. 199]; «СВХАРІСТІЯ, -ї, ж. Причащення – один із головних обрядів християнства» [с. 360]; «НОВОЗАВІТНИЙ, -а, -е. Стос. до Нового Завіту (Заповіту) або вміщений у ньому» [с. 790] тощо.

Серед 15 джерел словника-довідника В. В. Жайворонка «Велика чи мала літера?» використано словник-довідник Н. П. Матвєєвої та А. Р. Голобородька «Святі і свята України: Календар церковних свят і народних традицій» (К., 1995) [87, с. 8].

Найновіша версія «Українського орфографічного словника (2009), як відомо, відображає лексичний склад української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття. Праця містить понад 175 тис. реєстрових слів, з урахуванням тих, що з'явилися відносно недавно або актуалізувалися в мові, зокрема й релігійні лексичні одиниці. У передмові до словника зазначено, що джерелом поповнення реєстру дев'ятого видання Словника став Український національний лінгвістичний корпус Українського мовно-інформаційного фонду НАН України [326, с. 3].

Лексичне оновлення СУМа-Ж, як зазначає відповідальний редактор словника В. В. Жайворонка, «здійснювалося з орієнтацією на лексичну картотеку Інституту української мови НАН України, а також на нормативні словники й довідники різного типу» [88, с. 3]. Відомо, що на час створення цього словника новітня лексична картотека містила вже понад 10000 карток із Святого Письма – Біблії (у перекладі українською мовою І. Огієнка) [204, с. 23]. Тому в цій лексикографічній праці, що «відбиває зміни, які відбулися в лексичному складі української мови на порозі нового тисячоліття», релігійна лексика набула «тлумачень, що відбивають їхній сьогоденний зміст» [88, с. 3]. Наприклад, до слова *богобоязливий* СУМ-11 подає таке тлумачення: «заст. Який сліпо вірує у владу бога і церкви, боїться порушувати заповіді так званого святого письма» [1, с. 209], де, як бачимо, фігурують слова «сліпо», «боїться», «так званого», що, на

нашу думку, викривлюють семантику лексеми *богобоязливий*. До того ж, ремарка *заст.* засвідчує належність слова до пасивного фонду української мови. Ця ж позначка залишилася й у ВТССУМі, як і саме визначення: «*заст.* Який вірує у владу Бога і церкви, боїться порушувати заповіді Святого Письма» [с. 90]. Проте з дефініції забрано слова «сліпо» й «так званого», а слова «Бог» і «Святе Письмо» написано з великої літери, що відповідає церковній традиції написання відповідних лексичних одиниць. На відміну від попередніх лексикографічних праць, СУМ-Ж подає слово *богобоязливий* як активну лексичну одиницю без жодних стилістичних обмежень: «Який вірує в Бога й в усьому дотримується релігійних приписів і обрядів» [с. 65], що, на нашу думку, засвідчує факт лексикографічної актуалізації цього слова.

Як зазначено в передмові до Додаткового тому 11-томника (СУМ-12), він «сформований словами, значеннями слів, відтінками значень, а також стійкими сполученнями слів, яких немає в СУМі-11, зокрема це «не нова, але не охоплена 11-томником лексика (унаслідок різних причин, насамперед ідеологічних і через неповноту лексичної картотеки інституту), актуалізація якої припала на кінець 80-х років ХХ століття – початок ХХІ століття» [269, с. 4]. Ураховуючи те, що джерелами наповнення цієї лексикографічної праці також стала лексична картотека Інституту української мови, яка налічує близько 8,5 млн. карток, а також електронний ресурс (мережа Інтернет) і матеріали низки енциклопедичних і філологічних словників, номінаційний реєстр словника суттєво поповнився, зокрема й релігійними лексико-семантичними одиницями. До того ж, з-поміж літературних джерел словника автори подають сучасні інтернет-видання такі, як: «Голос православ'я», «Патріярхат», «Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект». У реєстрі інтернет-джерел містяться сайти Української православної церкви та Проекту Патріаршої комісії у справах молоді Української греко-католицької церкви ДивенСвіт тощо.

Як зазначають автори СУМа-20, однією з основних засад укладання словника було максимально повне представлення лексики та фразеології Святого Письма [I, с. 26]. Тому джерельну базу цього словника, перший том якого побачив

світ у 2010 році, доповнено перекладом Біблії, здійсненого І. Огієнком (1962). Це дало змогу кількісно та якісно збагатити лексичний і фразеологічний матеріал словника, змінити велику кількість дефініцій, доповнити семантичну структуру багатьох лексичних одиниць та значно розширити ілюстративну базу. Проте, на думку В. В. Німчука, до джерел СУМа-20 варто було б залучити й інші повні переклади Святого Письма – П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (Відень, 1903), І. Хоменка (Рим, 1963), патріарха Філарета (Денисенка) (Київ, 2004), архімандрита Рафаїла (Турконяка) (Львів, 2006; з перевиданим текстом Острозької Біблії), а також немає прізвищ авторів церковних проповідей ХІХ – ХХ століть (наприклад, В. Гречулевича, митрополитів В. Липківського, А. Шептицького, патріарха Філарета) перекладів українською мовою богослужбової літератури, творів українських теологів [206, с. 13].

Ще один важливий прийом лексикографічної актуалізації релігійних термінів полягає у **поверненні церковних правописних традицій**. Ідеться про **написання окремих релігійних термінів з великої літери** для передання особливого пієтету в ставленні до позначуваних ними реалій (*Бог, Богородиця, Церква, Творець, Господь* та ін.).

У «Додатках» до словника-довідника «Велика чи мала літера?» В. В. Жайворонка, що укладений відповідно до правил «Українського правопису» 1993 року, у третьому розділі «Основні правила вживання великої та малої літер» досить докладно систематизовано номінації релігійного змісту, які потрібно писати з великої літери: « < ... > 2) індивідуальні позначення: а) іпостасей (осіб) Святої Трійці, найменувань Богородиці та слів, що їх замінюють (також кожне слово таких складних і складених найменувань): *Бог, Бог-Отець, Ягве (Єгова), Бог-Син, Бог-Дух Святий, Господь, Всевишній, Вседержитель, Син Божий, Святий Дух, Богородиця, Божя Матір, Пречиста [Діва], Богоматір, Трійця* та ін.; *Він, Його* (про Бога), *Вона, Її* (про Богоматір) та ін.; б) біблійних персонажів: *Адам, Авель, Ісус Христос, Марія Магдалина, Петро, Павло, Матвій, Мойсей, Лука, Йосиф Прекрасний, Юда Іскаріот, Хам, Іван (Іоанн) Предтеча* та ін.; < ... > б) назви найвищих посад (крім родових найменувань у їхньому складі): < ... > г) у

церковній ієрархії: *Далай-лама, Патріарх Київський і всієї України-Русі, Папа Римський, Святійший отець* та ін.; < ... > індивідуалізовані найменування (у назвах-словосполученнях видові складники): 2) релігійних і народних свят і постів: *Благовіщення, Вербна неділя, Великдень (Пасха), Богоявлення Господнє (Водохрещя, Водохрещі, Йордан, Йордань), Введення (Уведення), Вознесіння Господнє (Вознесіння, Знесіння, Ушестя), Громниця, Зелені свята, Івана Купала (Іван Купало), Петра і Павла, Покрова Пресвятої Богородиці (Покрова), [Перша, Друга, Третя] Пречиста, Різдво Христове, Різдвяні свята, Святвечір (Коляда), Святого Духа, Собор Архангела Гавриїла, Сорок святих, Стрітення, Теплового Олексі, Трійця, Успіння Пресвятої Богородиці; Великий піст, Чистий четвер, Велика неділя, Страсний тиждень, Петрів піст, Успенський піст, Різдвяний (Пилипів) піст, Масниця* тощо; 3) < ... > назви церковно-календарних свят: *день Преподобного Антонія Печерського, день Великомучениці Катерини* та ін.; 4) історичних та архітектурних пам'яток, пам'ятників тощо: *Андріївська церква ... Софійський собор (Свята Софія) ...* та ін.; 8) < ... > назви культових книг: *Апостол, Біблія (Слово Боже, Святе Письмо, Книга Книг), Євангеліє (Євангелія), Коран, Мінея, Новий Заповіт (Завіт), Псалтир, Старий (Ветхий) Заповіт (Завіт), Тора, Тріодь, Часослов* та ін. **Б.** З малої літери пишемо родові найменування: < ... > 3) культових книг (у тому числі пам'яток культури): *Київський псалтир, Мстиславове євангеліє, Острозька біблія, Остромирове євангеліє, Пересопницьке євангеліє* та ін.» [87, с. 177–201].

Дещо узагальнено подає цю інформацію «Український правопис» (2008) у § 38 («Велика літера у власних назвах»), де в Примітці 2 до пункту 18 ідеться про написання назв культових книг і назв основних релігійних понять, а в пункті 22 викладено правила написання назв релігійних свят і постів в українській літературній мові [327, с. 67–68].

На підтвердження цієї тенденції можемо простежити за фіксацією прикметника **Божий**. Так, у СУМі-11 його визначено як: «Прикм. до бог», де лексему «бог» написано з малої літери; ілюстрацію взято не зі спеціальної літератури, а з художньої: « – *На те воля божя, моя любко, – кажу я (Вовчок, І,*

1955, 86)»; біля словосполучень «Божий світ» та «служба божа» («божа» з малої літери), що відображають приклади вживання цього прикметника, відповідно подано ремарки *нар.-поет., заст. і заст.*; наведено приклади фразеологізмів, у яких наявне слово **Божий**: «*Бий його сила божа!*» та «*Святий та божий*» у значенні «удавано, лицемірно тихий і добрий» [I, с. 211]. У СУМі-20 визначення до слова **Божий** починається з уточнення його правопису: «1. (з великої літери). Прикм. до Бог»; першою з п'яти ілюстрацій є ілюстрація з Біблії, перекладеної І. Огієнком: «*1. Минається і світ, і його пожадливість, а хто Божу волю виконує, той повік пробуває!*»; друга цитата – вже знайомі нам рядки із творів Марка Вовчка: «– *На те воля Божа, моя любко, – кажу я (Марко Вовчок)*», без конкретизації джерела на відміну від СУМа-11, проте з виправленим правописом лексеми **Божа**; крім того, авторами СУМа-20 подано 52 випадки вживання прикметника **Божий** тощо [EP].

Ще одним прикладом актуалізації релігійної лексики через повернення правописних законів її вживання у сучасних словниках є спосіб подання інформації про лексему **Трійця / Тройця**. СУМ-11 надає таке пояснення: «1. У християнській релігії – триєдине божество, у якому поєднуються: бог-отець, бог-син і бог-дух святий. < ... > 5. Те саме, що тройця; зелені свята» [X, с. 271], в якому слова «бог-отець», «бог-син», «бог-дух святий», «тройця» і словосполучення «зелені свята» написані з малої літери. Новіший ВТССУМ у першому поясненні до лексеми **Трійця** демонструє вже церковні правописні закони: «1. У християнській релігії – триєдиний Бог, в якому поєднуються Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий», замінивши при цьому загальну назву «божество» на конкретну «Бог». Однак у п'ятому пункті словникової статті правопис слова «тройця» і словосполучення «зелені свята» залишено незмінним: «5. *церк.* Те саме, що тройця; зелені свята» [с. 1478]. Так, СУМ-Ж, на відміну від попередніх праць, повністю відображає сучасну правописну традицію: «1. (з великої літери). У християнській релігії – вчення про єдиного Бога, який існує в трьох іпостасях (Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий). *Свята Трійця*. 2. (з великої літери). У православних – одне із дванадцяти свят празників, що

відзначається на п'ятдесятний день після Великодня; П'ятдесятниця (у пам'ять про зішестя Святого Духа на апостолів, внаслідок чого вони «заговорили різними мовами, ніколи їх не вивчаючи»). *Трійця* припадає на Зелену неділю; *Святкувати Трійцю*» [с. 1171].

Серед багатьох значень слова *мати* в СУМі-11 також представлено його релігійне тлумачення: «Божа (господня, пречиста) мати, *рел.* – богородиця, мати Христа» [IV, с. 647]. Як бачимо, слова «господня», «пречиста», «богородиця», «мати» написано з малої літери. У СУМі-Ж, крім лексеми *мати*, подано слово *матір* з позначкою *висок.*, що передає експресію піднесеності та урочистості, а в дефініції чітко вказано написання цього словосполучення: «М. (Матір) Божа» (з великої літери – Богородиця)» [с. 531].

Лексему *Богородиця* в СУМі-11 пояснено так: «У християнській релігії – звичайна назва матері Христа» та проілюстровано рядками з творчості І. Нечуя-Левицького: «*В одному кутку висів під самою стелею здоровий образ Печерської богородиці (Н.-Лев., III, 1958, 14)*» [I, с. 210]. У СУМі-Ж продемонстровано церковну традицію правопису цього слова: «БОГОРО́ДИЦЯ, і, *ор. в. ею, ж.* (з великої літери). У християнській релігії – Діва Марія, Мати Ісуса Христа», забравши з визначення словосполучення «звичайна назва» та додавши «Діва Марія» [с. 65]. У СУМі-20 дефініція до лексеми *Богородиця* також не містить словосполучення «звичайна назва»: «У християнській релігії – мати Ісуса Христа», а ілюстративний матеріал, на відміну від СУМа-11, збільшено з одного до чотирьох варіантів вживання лексеми *Богородиця*. Однак, на першому місці подано, як і у випадку з лексемою *Божий*, знайому вже, проте виправлену, цитату з творчості І. Нечуя-Левицького: «*В одному кутку висів під самою стелею здоровий образ Печерської Богородиці (І. Нечуй-Левицький)*», де назва *Богородиця* написана з великої літери тощо [ЕР].

Непослідовно дотримуються словники церковно-релігійної правописної традиції написання слів *антибог, диявол, лукавий, люципер, нечистий, сатана, сатанайл* з малої літери. Наприклад, у словнику-довіднику «Велика чи мала літера?» ці лексичні одиниці подано з великої літери [с. 12]; СУМ-20 не містить

уточнення про правопис слова *диявол*, а в ілюстраціях до нього подає цитату з Біблії, де ця лексема написана з малої літери: «*Хто чинить гріх – той від диявола, бо диявол грішить від початку. Тому-то з'явився Син Божий, щоб знищити справи диявола (Біблія. Пер. І. Огієнка)*» [EP]; в СУМі-Ж у поясненні до поняття *диявол* з великої літери подано лише слово *Антибог*: «1. За релігійними уявленнями – втілення злого першопочатку; злий дух; сатана, чорт. // (з великої літери). Антибог» [с. 231].

Зауважимо, що немає жодної інформації про написання назв негативних або злих сил християнства в чинному «Українському правописі». Однак, приклади вживання цих понять вказують на правопис подібних слів з малої літери, напр.: «*Але тут диявол є дуже хитрий і в той спосіб може взяти людину в свої руки*» (Зб. адорацій, 2004, с. 54); «*Одним із найважливіших завдань Церкви на сьогодні є посилення засобів оборони проти того зла, яке має імя сатана*» (Е. Тардіф, Ісус живий, 2002, с. 67).

Щодо правопису релігійних термінів, то питання написання великої чи малої літери не єдине. Ще однією актуальною проблемою сьогодні є **фонетичний правопис** багатьох релігійних термінів, що зазнали свого часу мовної асиміляції з боку російської мови. Наприклад, потребує перегляду написання деяких біблійних лексем, які давно засвоєні українською мовою. На думку В. В. Німчука, слова *акафіст*, *алілуя* не можна писати за правилами правопису слів іншомовного походження, засвоєних порівняно недавно. З огляду на це дослідник вважає орфограми типу *акафіст*, *алілуя*, що наявні не лише в реєстрі СУМа, але й у реєстрах ВТССУМа, СУМа-Ж (лише *акафіст* [с. 18]), СУМа-20, недоречними й пропонує замінити написання цих лексичних одиниць відповідно на *акафист* / *акатист*, *алилуя* [206, с. 15].

Повернення до церковної традиції вимови та написання потребує й низка інших загальних та власних релігійних номенів, зокрема, лексеми із префіксом архі- доречно замінити на архи-: *архієпископ* – *архиепископ*, *архімандрит* – *архимандрит*, *архієрей* – *архиерей* / *архирей* та ін.; імена *Іоан* на *Йоан*, *Фадей* на *Тадей*, *Феодор* на *Теодор*, *Моїсей* на *Мойсей*; біблізм *Голгофа* на *Голгота* тощо.

В «Українському правописі» зазначено: «З **и**, а не з **і** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, камилавка, митра, митрополит, християнство* тощо» [с. 121].

На нашу думку, у цьому питанні також варто звернути увагу на мовлення і правопис греко-католиків. Через заборону діяльності греко-католицької конфесії на території України її представникам в діаспорі вдалося зберегти українську фонетичну та граматичну традицію у церковній обрядовості. Поки що сучасні лексикографічні праці «ігнорують» мовну практику УГКЦ, не вносячи до своїх реєстрів назви греко-католицьких чудотворних ікон, монастирів і монарших згромаджень, відомих храмів та специфічно греко-католицьких обрядових практик (*Хресна Дорога, Хресна Проща, вервиця* (у СУМі-20 проілюстровано вживання цього поняття лише в мусульманстві), *Григоріанка, Отці Василіяни, сестри служебниці*), напр.: *Смерть буде солодкою всім тим, хто віддавав Мені честь упродовж життя відмовленням Хресної Дороги* (Страдч: Хресна Проща, вид. 5, 2002, с. 15); *І якщо всю Хресну Прощу і Хресну Дорогу жертвувати Отцю Предвічному через душі в Чистилищі, то можна випросити у Бога для себе і своєї родини багато ласк* (Страдч: Хресна Проща, вид. 5, 2002, с. 11); *Вервиця з білих перел із срібним хрестиком звисала з рук, зложених на висоті грудей* (О. Штавдінгер, Об'явлення Серця Марії у Фатімі, 1960, с. 10); *У Католицькій Церкві досить відомою і поширеною є також інша жертва — так звана Григоріанка* (www.novazorya.if.ua, 01.09.2016); *18 березня 2012 року Отці Василіяни розпочинають онлайн-трансляцію Богослужінь із храму Святого Василя Великого (м. Київ)* (ktds.org.ua, 18.03.2012); *10 – 11 жовтня 2014 року в провінційному домі сестер служебниць у Львові відбулася чергова зустріч настоятельок* (news.ugcc.ua, 12.10.2014).

Переконаємося, що ілюстративний матеріал відіграє дуже важливу роль у правильності й точності сприйняття тієї чи іншої лексичної одиниці. Тому, крім правописних прийомів актуалізації релігійної лексики, можемо виокремити й **семантичні прийоми**, суть яких полягає у вилученні з низки дефініцій релігійних термінів слів на зразок «нібито», «так званий», «міфологічний» і под. Під впливом

таких словесних форм у 30 – 80-х роках ХХ століття відбувалося викривлення семантики релігійних понять, часто через невизнання Церкви, а іноді й через необізнаність з історичними реаліями. Наприклад, до слова *Спаситель* СУМ-11 подає визначення: «1. *рел.* За християнським віровченням – міфологічний засновник християнства, що нібито врятував людство, спокутувавши його гріхи», де одразу впадає в око атеїстична іронія, що змушує користувача засумніватися у прочитаному [IX, с. 492]. Визначення лексеми *Спаситель* у СУМі-Ж без слів «міфологічний» і «нібито» набуває семантично нейтрального звучання: «1. (з великої літери). *рел.* За християнським віровченням – засновник християнства, який урятував людство, спокутувавши його гріхи. // Одне з імен Ісуса Христа. *Христос-Спаситель*» [с. 1081].

Те саме спостерігаємо, читаючи в СУМі-11 визначення до слова *християнство*: «1. Релігія, що виникла в I ст. н. е. і ґрунтується на вірі в Ісуса Христа як боголюдини, який нібито зійшов на землю й прийняв страждання заради спасіння людства», де лексема «нібито» передає цілковитий сумнів у тому, що визнало людство дві тисячі років тому, а сьогодні науковці говорять про конкретні історичні факти й докази тогочасних подій [XI, с. 147]. Текст, що його подає СУМ-Ж, інформативно ширший та семантично нейтральний – не ображає почуття ані християн, ані представників інших релігій: «1. Одна з найпоширеніших релігій світу, в основі якої лежить культ Ісуса Христа як Боголюдини, який зійшов на землю й прийняв страждання заради спасіння людства; виникла в 2-й половині I ст. н. е. і має три напрями: православ'я, католицизм і протестанство» [с. 1249].

Така ж ситуація склалася з одним із визначень лексеми *рай*, пор.: в СУМі-11 читаємо: «За біблійною легендою – сад, в якому жили перші люди Адам і Єва до так званого гріхопадіння» [VIII, с. 441]. Уважаємо, що вживання словосполучення «так званого» є зайвим, оскільки, на нашу думку, у словниковій статті воно передає негативне забарвлення у тлумаченні слова, а його зміст потребує уточнення і детального пояснення. ВТССУМ подає те саме визначення до

лексеми *рай*, але вже без словосполучення «так званого»: «1. За біблійною легендою – сад, у якому жили перші люди Адам і Єва до гріхопадіння» [с. 1199].

Ми вже згадували про те, що СУМ-11 не містить у своїй бібліографії джерел, пов'язаних із релігійною сферою, тому ілюстраціями до церковно-релігійної лексики слугували цитати переважно з художніх творів. До прийомів лексикографічної актуалізації цієї групи слів, на нашу думку, варто додати й **характер представленого ілюстративного матеріалу**. Наприклад, до слова *алілуя* у СУМі-11 подано рядки з поезії Т. Г. Шевченка: «*Кат лютує, А ксьондз скаженим язиком Кричить: «Те деум! алілуя!..» (Шевч., II, 1953, 33)*» [I, с. 34], що, по-перше, відображають релігійні настрої ХІХ століття (вороже ставлення православних українців до польського католицького священства), змальовуючи картину божевілля й хаосу, по-друге, не відповідають представленому в словнику значенню лексеми *алілуя* – «Уживається у відправах іудейської і християнської релігій для вираження славлення бога». Завершує словникову статтю фразеологізм *співати алілуя кому* з позначками *ірон.*, *зневажл.*, що означає «надмірно вихвалити кого-небудь» [I, с. 34]. Після подібного пояснення у користувачів словника закономірно виникає хибне уявлення про значення лексеми *алілуя* як про щось негативне й зневажливе. На відміну від СУМа-11, СУМ-20 уточнює значення слова *алілуя*: «1. Заклик у християн та іудеїв, що означає «хвалить Господа». 2. у знач. ім. алілу́я, ї, ж. і рідко с. Хвалебний приспів церковних піснеспівів у християнському богослужінні; хвалебний гімн», використовуючи при цьому Біблійний цитатний матеріал: «*Все, що дихає, хай Господа хвалить! Алілуя! (Біблія. Пер. І. Огієнка); І почув я ніби голос великого натовпу, і наче шум великої води, і мов голос громів гучних, що вигукували: Алілуя, бо запанував Господь, наш Бог Вседержитель! (Біблія. Пер. І. Огієнка)*» та уривки з художніх творів, що не містять ідеологічної семантики: «*Дяк цей старий уже був, у піст бувало "алілуї" не виведе, такий старий (Панас Мирний); Там, у небі, невідомі гами, де звучить вечірнє алілуя (В. Сосюра); Пасхальна (Великодня) алілуя*» [СУМ-20, ЕР].

Однією з ілюстрацій уживання слова *Біблія* в СУМі-11 є цитата із журналу «Наука і життя»: «*Біблія вводить в оману віруючих, перешкоджає їм оволодівати знаннями,.. сковує їх творчу ініціативу і активність (Наука... 1, 1958, 59)*», зміст якої, як бачимо, відкрито відображає атеїстичну ідеологію радянського режиму [1, с. 173]. На нашу думку, це суперечить основному призначенню лексикографічної праці тлумачного типу – безоцінне подання та пояснення стилістично й семантично нейтральної інформації про явище, поняття чи реалію.

2.5. Основні види актуалізованих релігійних номінацій

2.5.1. Актуалізовані лексеми

Предметом нашої уваги є зіставна характеристика фрагментів лексиконів «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела (2005), «Словника української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012), Додаткового тому 11-томника (2014); перших 6 томів «Словника української мови» у 20 томах щодо репрезентації лексичних одиниць релігійного стилю сучасної української літературної мови.

Як видно із попереднього матеріалу, аналізований корпус лексики неоднаково представлений у лексикографічних працях. Порівняльно-зіставний аналіз реєстрів зазначених словників дозволив виявити **три** окремі **групи** цієї лексики.

До **першої групи** належать загальновідомі лексеми релігійного стилю української мови, актуалізовані в період Незалежності, які офіційно не вживалися в радянський час через заборону й невизнання Церкви, однак без особливих обмежувальних ремарок зафіксовані в СУМі-11 – одному з найбільших академічних словників цього періоду.

Зазначимо, що характерною особливістю цих лексико-семантичних одиниць є їх невідповідність радянській ідеологічній системі. Тому деякі номінації в поясненні містять критику або негативну конотацію в контексті радянського атеїзму. Наприклад, до слова *Бог* у СУМі-11 подано пояснення «у релігійних віруваннях – уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та

вчинками людей» [I, с. 207], в якому за допомогою частки «нібито» чітко простежується міфічність і натяк на безвольність релігійної людини. У СУМі-Ж репрезентовано значення цієї лексеми з урахуванням визнання свободи віросповідання в нашій державі: «(з великої літери). За монотеїстичними уявленнями – Творець Неба і Землі, всього суцього; Усвідний Вищий Розум, що керує світом; всезагальний світовий першопочаток; у християнстві – триєдине божество – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий. 2. За політеїстичними уявленнями – одна з надприродних істот, що керує якою-н. частиною світового цілого кому-, чому-н.» [с. 65].

Під час дослідження виявлено 837 таких лексичних одиниць, наявних у СУМі-11 й актуальних нині, повний перелік яких представлено в Додатку А [с. 250]. До зазначеного реєстру не ввійшли застарілі слова й історизми, напр.: *бусурманин* (заст.), *нечестя* (заст.), *уніат* (іст.) та ін., які стилістично не актуалізувалися на сучасному етапі мовного розвитку і належать до пасивного фонду української літературної мови; окремі рідковживані лексеми на позначення невластивих християнству понять і явищ, напр.: *дервіш*, *талмуд*, *талмудист*, *шайтан*, *шайтанів* та ін.; а також стилістично трансформовані номінації релігійної сфери, про які йтиметься далі (122 одиниці).

Зауважимо, що з-поміж актуалізованих виокремлюємо не лише християнські номінації: *ангел*, *богослужіння*, *вівтар*, *говіння*, *елей*, *каплиця*, *настоятель*, *парафія*, *проскура*, *рай*, *синод*, *хрещення*, *церква* та ін. (779 одиниць), але й назви, пов'язані з іншими світовими віровченнями та народними культами, що актуалізувалися у зв'язку з визнанням свободи віросповідання: *аллах*, *атеїст*, *байрам*, *буддизм*, *буддист*, *ісламізм*, *іудаїзм*, *синагога*, *фетишизм*, *шаманізм*, *шаріат* та ін. (58 одиниць).

З-поміж назв, які репрезентують християнство в СУМі-11, представлено як загальні назви (*акафіст*, *апостол*, *вівтар*, *іконостас*, *кадило*, *костел*, *миро*, *митра*, *тайнство*, *храм*, *черниця* та ін.), так і власні (*Бог*, *Богоматір*, *Богородиця*, *Владика*, *Господь*, *Творець*, *Трійця*, *Христовий*, *Христос* та ін.). До складу християнських номінацій належать також одиниці, які передають

спільнорелігійні поняття, тобто можуть використовуватися представниками інших віровчень, напр.: *зріх, жертвовник, молитва, паломник, покаєння, покута, пророк, сакральний, релігія, святий, спокуса, таїнство, фанатик* та ін.

Реєстри новітніх словників також засвідчують ці лексеми, але вже відповідно до церковних правописних та суспільно-моральних етичних норм, демонструючи адекватний ілюстративний матеріал не лише з художньої літератури, але й із відомих публікацій, що представляють релігійний стиль сучасної української літературної мови. Наприклад, у СУМі-11 до слова **Біблія** читаємо пояснення: «Книга, збірка міфів, легенд, догматів, повчань, молитв і т. ін. єврейської і християнської релігій», де користувач повинен розуміти, що **Біблія** – це найперше збірка міфів або легенд, а потім вже молитов. Про одну з ілюстрацій до цієї лексеми ми вже згадували [див. с. 101], інші, ніби підтвердження до словосполучення «збірка міфів, легенд», – представлені цитатами з творів Т. Г. Шевченка: «У нас Святу библію читає Святий чернець і навчає, Що цар якийсь-то свині нас Та дружню жінку взяв до себе, А друга вбив. Тепер на небі (Шевч., I, 1951, 327)», М. М. Коцюбинського: «Він [І. Франко] читав усе, що попадало в руки...: Шекспіра, ..Гомера, Софокла, библію (Коцюб., III, 1956, 28)», Івана Ле: «З обох боків [розп'яття] лежали меч апостола Петра з одного і кована библія – з другого (Ле, Хмельницький, I, 1957, 118)» [I, с. 173].

ВТССУМ надає вже досить повну й достовірну інформацію про лексему **Біблія**: «1. Священна книга усіх християн, у якій викладено історію створення Богом єдиним Всесвіту, виникнення та основні етапи розвитку людства від прабатьків Адама та Єви. 2. Книга, у якій викладено основи християнської моралі, совісті та духовних цінностей людини на основі десяти заповідей Божих та християнської теорії перемоги Добра над Злом. 3. Свята книга; Святе писання» [с. 79].

У СУМі-Ж уточнено: «(з великої літери) [гр. *biblia* – книжки (мн. від *biblion*)]. Звід священних книг іудейської та християнської релігій, що складається зі Старого (Ветхого) Заповіту (визнається кожним із цих віровчень) і Нового

Заповіту (визнається лише християнством)» і як приклад подає словосполучення **читати Біблію**, та фіксує прикметник **біблійний** [с. 57].

У СУМі-20 показовими є ілюстративні матеріали до цієї словесної одиниці, незважаючи на те, що одну із цитат взято із СУМа-11, а паспортизацію решти узагальнено: «– *От ти, Іванов, божественний чоловік, мабуть, і Біблію читав... – Читав, – ствердив Кузьма Іванович. – Так от скажи ти мені, чи правда, що в Біблії написано, як воно тепер у нас є й що буде?* (Б. Антоненко-Давидович); *З обох боків [розп'яття] лежали меч апостола Петра з одного і кована Біблія – з другого (Іван Ле); Повний переклад і видання Біблії українською мовою здійснили в кінці ХІХ ст. письменники І. Нечуй-Левицький, П. Куліш та богослов і видатний фізик І. Пулюй (з наук.-попул. літ.); Образи старогрецької міфології та Біблії своєрідно входили в творчість І. Я. Франка (із журн.)» [СУМ-20, ЕР]. Крім того, у цій лексикографічній праці враховано ще одне значення лексеми **Біблія**: «Книга, яка містить інформацію, важливу для певного роду зацікавлених осіб» з прикладами: «**Біблія видавця; Біблія менеджера проєктів; Партийна біблія**» [СУМ-20, ЕР].*

Отже, в реєстрах сучасних загальномовних лексиконів спостерігаємо тенденцію до нейтралізації ідеологічних нашарувань як у поясненні, так і в ілюстративному матеріалі щодо релігійних лексико-семантичних одиниць.

Другу групу актуалізованої релігійної лексики становлять лексичні одиниці, яких не було в реєстрі СУМа-11. Порівняльно-зіставний аналіз реєстрів словників 20 – 30-х років ХХ століття та СУМа-11 допоміг виявити ту частину релігійної лексики, що не зафіксована СУМом-11. А зіставлення з реєстрами сучасних словників та з матеріалами новітньої картотеки Інституту української мови НАН України дало змогу виявити актуалізовані повернені релігійні лексичні одиниці. Це переважно слова, що активно побутують у мовленні, літературі, засобах масової інформації та в релігійному писемному й усному мовленні. Наприклад, слова: **артос** [СУМ-Гр, I, с. 10; МНС-Ж, I, с. 6], **богоподібний** [РУС(Кр-Єф), I, с. 32; МНС-Ж, с. 36], **богохулити, богохульниця** [РУС(Кр-Єф), I, с. 32] (у СУМі-11: **богохульний, богохульник, богохульство, богохульствувати** [I,

с. 210]), **відсповідати** [СУМ-Гр, I, с. 229] (у СУМі-11: *висповідати, висповідатися* [I, с. 498], *сповідальний, сповідальник, сповідальниця, сповідальність, сповідальня, сповідання, сповідати, сповідатися, сповідач, сповідний, сповідниця* [IX, с. 549]), **Євхаристія** [РУС(Кр-Єф), I, с. 265], **Воздвиження** [МНС-Ж, с. 116], **Вознесіння** [ІСУЯ-Т, I, с. 289; МНС-Ж, с. 116; РУС(Кр-Єф), I, с. 99], **греко-католик** [РУС(Кр-Єф), II, с. 255], **екзорцизм** [МНС-Ж, I, с. 214], **замолювання** [РУС(Кр-Єф), II, с. 46] (у СУМі-11: *замолити, замолитися* [III, с. 219]), **Йордань** [СУМ-Гр, II, с. 201], **Миколай** ('свято') [ЕССУМ-О, III, с. 459], **мирування** [РУС(Кр-Єф), II, с. 540] (у СУМі-11: *миро* [IV, с. 714]), **Мойсей** [ЕССУМ-О, III, с. 498], **неканонічний** [РУС(Кр-Єф), II, с. 910], **неправославний** [РУС(Кр-Єф), II, с. 949], **нехристиянський** [РУС(Кр-Єф), III, с. 991] (у СУМі-11: *нехрист заст., нехристиянин* [V, с. 402]), **новозавітний** [РУС(Кр-Єф), II, с. 1013], **православницький** [СУМ-Гр, III, с. 400] (у СУМі-11: *православний, православ'я* [VII, с. 509]), **присвяток** [СУМ-Гр, III, с. 436], **Успіння** [МНС-Ж, II, с. 1017] та ін. Усього зафіксовано 90 таких лексичних одиниць, повний перелік яких подано в *Таблиці 2.1* [див. Додаток А, с. 256].

Як свідчать дані *Таблиці 2.1*, на сьогодні найбільшу кількість поверненої релігійної лексики містить СУМ-12, враховуючи й ті загальновідомі та загальноживані слова на позначення релігійно-обрядових реалій, що так і залишилися поза увагою попередніх лексикографічних праць, попри активне вживання в побуті, літературі, засобах масової інформації, ресурсах мережі Інтернет. Зокрема, це стосується таких лексем, як: **невисвячений** [РУС(Кр-Єф), II, с. 946], **неправославний** [РУС(Кр-Єф), II, с. 949], **відсповідати, відсповідатися** [СУМ-Гр, I, с. 229], **мирований** [РУС(Кр-Єф), II, с. 540], **миропомазаний** [РУС(Кр-Єф), II, с. 541], **нехристиянський** [РУС(Кр-Єф), II, с. 991], **Покровонька** [СУМ-Гр, III, с. 279], **постувальник** [РУС(Кр-Єф), III, с. 404], **стрітенський** [СУМ-Гр, IV, с. 217] тощо.

Як бачимо, реєстри новітніх словників поступово поповнюються активними лексико-семантичними одиницями релігійного стилю, відомими раніше й наявними у словниках кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Третю групу становлять стилістично оновлені (трансформовані) релігійні лексеми – ті, що зараз активно функціонують у мові, однак зафіксовані в СУМі-11 з певними стилістичними позначками, що в радянський період мали на меті обмежити їх вживання. Усього в дослідженні представлено 122 таких слова [див. Додаток А, *Таблиця 2.2*, с. 259]. Простежуючи фіксацію тієї самої лексеми в СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-20 можемо констатувати тенденцію до зняття стилістичних обмежень з релігійної лексики, віднесення її до складу активної та загальноновживаної.

У СУМі-11, вихід якого припав на 1970 – 1980-ті роки ХХ століття, 88 лексем (*анафема, анафемський, безгріховний, безплотний, Благовіст, благословенний, благословення, благословенство, благословити, благословитися, благословляти, благословлятися, благочинний, благочинство, богобоязкий, богобоязливий, богобоязливість, богобоязливо, богобоязний, богобоязно, боговідступний, боговідступник, боговідступниця, богомерзкий, богомілля, богомільний/богомольний, богомільно, богомолець, богомолка, богоугодний, богохульний, богохульник, богохульство, богохульствувати, богувати, божба, божеський, божитися, божіння, божник, божниця, божничок, вихрест, віровчення, В(У)севишній, В(У)селенський, Всеношна, Голгофа, гріховний, гріховність, гріховно, дев'ятини, запуст, ладанка, Маковій, мирносиця, молитвеник (особа), молитвениця (особа), молитвослов, молитвувати, нечестивець, нечестивий, нечестиво, нехрист, освятитель, Отченаш, парастас, плотський, побожому, поминальний, посвячувати, посвячуватися, преподобитися, пресвятий, проскурниця, прочанин, прочанка, проща, святилище (храм), святиня (храм), хоругва, церковник, чин (порядок здійснення чого-н.; обряд), чорноризець, чорноризка, чорноризник, чорнорясник, чорнорясниця) подано як застарілі; 11 лексем (*петрівчаний* (піст), *Пилипівка, пилипівський* (піст), *пін, поминати, попів, попівство, попівський, Спасівка, спасівський, спасівчаний*) – як розмовні; 7 (*богослужба, Вседержитель, офіра, офірний, офірувати, офіруватися, святвечірній*) – як рідковживані; 3 слова (*Вечірня, святешний,**

святешно) – як діалектні, а також 5 лексем (*благочестивий, благочестиво, благочестя, богорівний, одкровення*) – з подвійним стилістичним маркуванням *заст., книжн.*; 2 (*богобоящий, прихожанин*) – *заст., рідко*; 2 (*благовістити, благовіститель*) – *заст., уроч.*; 1 (*Пренепорочний*) – *заст., поет.*; 1 (*богоспасенний*) – *заст., ірон.*; 1 (*благий*) – *заст., розм.*; 1 (*Масляна*) – *розм., рідко*. Як зазначає В. В. Німчук, «укладачі СУМа, враховуючи ідеологію та цензуру того часу, часто змушені були чіпляти ремарку *заст.* при вокабулах із церковно-релігійної сфери, теології» [206, с. 17]. Можливо, це «вберегло» чималу кількість лексем цього стилю від повного вилучення з реєстру словника.

У ВТССУМі, вихід якого датується 2002 роком, ремарку *заст.* знято з 33 лексем (*анафема, безгріховний, Благовіст, благословити, благословитися, благословляти, благословлятися, боговідступник, боговідступниця, богомільно, богоугодний, божник, божниця, божничок, вихрест, В(У)севишній, В(У)селенський, Всеношна, Голгофа, Маковій, по-божому, поминальний, посвячувати, проскурниця, прочанин, прочанка, проща, хоругва, чорноризець, чорноризка, чорноризник, чорнорясник, чорнорясниця*); ремарку *рідко* – з 1 слова (*Вседержитель*); ремарку *розм.* – з 1 слова (*Спасівка*); ремарку *заст.* у лексемі *Отченаш* змінено на ремарку *розм.*; позначки *заст., рідко* у слові *богобоящий* замінено на *діал.* тощо.

У СУМі-Ж, що побачив світ у 2012 році, ремарку *заст.* знято ще з 24 лексем (*анафемський, благословенний, благословення, благочинний, богобоязливий, богобоязливість, богобоязливо, богомілья, богомільний/богомольний, богомолець, богохульний, богохульник, богохульство, богохульствувати, божитися, божіння, віровчення, запуст, ладанка, мироносиця, молитвеник, молитвениця, молитвослов, освяtitель*; *заст., книжн.* – з 2 слів (*благочестивий, благочестя*); позначку *діал.* знято з 1 слова (*Вечірня*); ремарку *розм.* з 9 слів (*Отченаш, петрівчаний, Пилипівка, пилипівський, піп, поминати, попів, попівство, попівський*); *рідко* – з 3 (*офіра, офірний, офірувати*); подвійне маркування знято з 4 слів (*благочестивий, благочестя, Масляна, прихожанин*); лексеми *нехрист, спасівський* і *спасівчаний* подано із

позначками *трад.-нар.* замість *заст.* та *розм.*, а слово *пренепорочний* подано з ремаркою *висок.* замість *заст.*, *поет.*

У перших 6 томах СУМа-20, що побачили світ у 2010 – 2016 роках, стилістично актуалізувалися ще 16 лексем: *благовіститель, благовістити, благословенство, благочестиво, благочинство, богобоязкий, богобоязний, богобоязно, боговідступний, богомолка, богорівний, божба, гріховний, гріховність, гріховно, дев'ятини*; позначки *заст.*, *ірон.* у лексемі *богоспасенний* замінено на *уроч.* тощо.

Отже, до прийомів *лексикографічної актуалізації* релігійної лексики, крім повернення лексичних одиниць, яких раніше не було у словниках, належить також зняття стилістично обмежувальних позначок зі слів, що представляють духовно-релігійну сферу життя сучасного українця.

2.5.2. Актуалізовані лексичні значення

Детальний порівняльно-зіставний аналіз реєстрів лексикографічних джерел 20 – 30-х років ХХ століття, реєстру СУМа-11 та новітніх лексикографічних праць, матеріалів лексичної картотеки Інституту української мови НАН України та Інтернет-ресурсів дозволив виявити, крім актуалізованих лексичних одиниць, **три групи** актуалізованих значень слів (31 одиниця), що належать до релігійного стилю української мови.

До **першої** належать релігійні лексико-семантичні одиниці, які представлені не лише сучасними словниками, але й наявні в реєстрі СУМа-11. Вони актуалізувалися завдяки тому, що зросла частотність їх використання в узусі. Так, у СУМі-11 одним із значень лексеми *закон* є «сукупність догм (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення» [III, с. 155], а поширюється таке значення найчастіше у словосполученні *Закон Божий*, напр.: *На авторитеті Закону Божого ґрунтувалися Конституції, що узаконювали договір між владою і народом* (nashavira.ukrlife.org, 07.2012).

Лексема *загробний* у СУМі-11 має значення «який має бути, настати після смерті; потойбічний» [III, с. 94] і подана у складі словосполучення *загробне*

життя, що часто вживається в сучасних друкованих та електронних суспільно-релігійних виданнях, напр.: *Протягом багатьох століть про загробне життя душі вчило християнство, а в наш час з'явилися й об'єктивні даною, отримані й перевірені наукою* (www.apologet.kiev.ua, 02.09.2016).

Іменник **кара** в СУМі-11 має пояснення: «уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь; горе, нещастя, напасть» [IV, с. 99], зокрема в словосполученні [чиста] **кара Божя**, напр.: *Кара Божя наздогнала грішників через роки. Прикро лишень, що за гріхи батьків нерідко доводиться розплачуватися нащадкам* (simya.com.ua, 10.03.2016).

Прикметник **первородний** у СУМі-11 визначено так: «який виник, створений раніше за все інше, є першим джерелом чого-небудь», а словосполучення **первородний гріх** витлумачено як «перша, головна помилка в чому-небудь (про біблійський гріх у людей)» [VI, с. 120], напр.: *Але людська душа по своїй природі народжується обтяжена первородним гріхом, внаслідок якого затемнився розум ще перших людей* (uogcc.org.ua, 22.10.2016).

3-поміж кількох значень прикметника **небесний** у СУМі-11 наявне «який, за релігійними уявленнями, перебуває на небі, з'являється з неба, як місця перебування богів» і найчастіше вживається у словосполученні **Царство Небесне** [V, с. 247], напр.: *Царство Небесне безконечно далеке від стану «душевного комфорту» або «кишенькового Бога в душі», яким так любляють оправдувати своє практичне безбожництво наші сучасники* (www.sde.org.ua, 22.10. 2016).

Другу групу становлять лексико-семантичні одиниці, що свого часу не були подані у реєстрі СУМа-11, а сьогодні повертаються не лише до активного використання мовцями, але й у реєстри новітніх лексиконів. Наприклад, у СУМі-11 лексема **відспівувати** має таке пояснення: «1. Закінчити, припинити спів; проспівати. 2. Відповідати кому-небудь співом» [I, с. 640]. Однак, РУС(Кр-Єф) свого часу фіксував ще одне значення цього слова – «відправити службу, відправу церковну; відправити похорон» [III, с. 125], яке не враховано в СУМі-11, ВТССУМі й СУМі-Ж, але зафіксовано в СУМі-20 з поясненням: «4. кого, рел.-церк. Проводити над небіжчиком обряд відспівування» [СУМ-20, ЕР], що активно

використовується в нашому мовленні, пор.: *Священики єпархії відспівали загиблого у зоні АТО* (www.rivne-pravoslavne.org.ua, 15.09.2016).

Слово **відхід**, крім поданих у СУМі-11 значень: «1. Рух від якогось пункту; відбуття, відправлення. // Вихід кого-небудь із певного приміщення. 2. *військ*. Відступ із певних позицій. 3. *перен*. Залишення якого-небудь заняття, відмова від попередньої діяльності, справи. // відмова від попередніх поглядів; розрив з чим небудь. 4. Залишки сировини, матеріалів, які утворюються в процесі виготовлення продукції й можуть бути використані для іншого виробництва. 5. Втрати при вирощуванні тварин» [I, с. 654–655], має ще й значення «помирання» у словосполученнях **відхід людини, відхід душі**, яке також зафіксовано в РУС(Кр-Єф) [III, с.141]. Напр.: *Загибель будь-якої людини, в будь-якому стані і за будь-яких обставин – це трагедія і неперебутня втрата не лише для рідних і близьких – з відходом людини космос втрачає цілий неповторний світ* (Б. Олійник, Два роки в Кремлі, 1992, с. 48). У ВТССУМі цього значення не зафіксовано. У СУМі-Ж із цим значенням подано дієслово **відходити** та прикметник **відхідний: відходити в небуття, відхідний обід, читати відхідну** (молитву) [с. 146–147]. Як переносне його подає СУМ-20: «перен. Умирання, смерть» [ЕР].

Значення прикметника **світлий** у словосполученнях **Світлий тиждень, Світлий день** (*Світлий тиждень: тиждень від світлої неділі до суботи перед Томиною неділею. Світлий понеділок, вівторок: другий і третій день Великодня* (Рідна мова, I, 1934, 144–145, Є. Грицак) зафіксовано ще у МНС-Ж [II, с. 856] та СУМі-Гр [IV, с. 109]. З відомих причин у СУМі-11 його немає, однак тепер це значення подано в СУМі-Ж [с. 1030]. Сподіваємося, що церковно-релігійне значення прикметника **світлий** буде внесено в реєстр СУМа-20.

Значення прикметника **похвальний** у словосполученні **Похвальний тиждень** (пов'язано зі святом Похвали), зафіксованого ще в реєстрі СУМа-Гр [III, с. 385], подано у ВТССУМі з поясненнями: «Похвальний тиждень – п'ятий тиждень Великого посту» [с. 1093].

До прикметника **непорочний** СУМ-11 і ВТССУМ подають значення: «1. Морально чистий, ні в чому не винний; безгрішний. // Власт., притаманний

морально чистій людині. 2. Незайманий, невинний. // *перен.* Який має природний вигляд: ніким не змінений, не порушений» [СУМ-11, V, с. 362; ВТССУМ, с. 774]. Однак, у СУМі-Ж додано ще й фразеологізоване сполучення *непорочне зачаття*, де слово *непорочне* є його ключовим компонентом: «◇ Непорочне зачаття – у християнській традиції – зачаття Непорочною Дівою Марією Боголюдини (майбутнього Ісуса Христа), Бога-Сина як символ священного союзу неба і землі» [с. 633].

Іменник *Діва* в СУМі-11 має традиційне значення «дівчина» та поданий лише у словосполученні *стара діва* [II, с. 296]. Сьогодні цей іменник найчастіше функціонує з давновідомим і зафіксованим свого часу в МНС-Ж значенням «Богоматір, Діва Марія» [I, с. 183]. Воно активно побутує у сучасному мовленні, літературі та відображене в реєстрах сучасних словників [ВТССУМ, с. 303; СУМ-Ж, с. 232; СУМ-20, ЕР]. Пор.: – *Гріх же то великий, дитино, перед Богом.. Сьогодні ж підеш молитися святій Діві за врятування* (В.Підмогильний, Невеличка драма, 1990, с. 242, Остап Шаптала).

Частовживаними та зрозумілими для сучасного мовця видаються такі словосполучення зі словом *день*, як: *пісний день: Давній культ п'ятниці підтримувався і офіційною церквою, яка оголосила її, як і середу, «пісним днем»* (Культ. слова, 1979, вип. 17, с. 74) та *поминальний день: 3-поміж слов'янських народів українці чи не найбільше зберегли вірність культу предків та обрядовим поминальним дням* (Наука і сусп., 1991, № 6, с. 31), що не зафіксовані новітніми словниками, окрім вислову *пісний день*, який подано в СУМі-20: «(12) Пісний день – день, коли за церковними правилами слід дотримуватися посту» [ЕР].

У СУМі-20 зафіксовано релігійне значення слова *благовірний*: «1. Православний святий з монархів, які прославляються церквою за праведне життя. 2. Те саме, що побóжний» [СУМ-20, ЕР], на відміну від попереднього, дубльованого з СУМа-11: «*жарт.* Чоловік» [СУМ, I, с. 191; ВТССУМ, с. 86]. Виявлено, що в жодній новітній тлумачній лексикографічній праці поки не засвідчено аналогічного релігійного значення лексеми *благовірна*, лише: «*жарт.* Дружина, жінка» [СУМ-20, ЕР]. Хоча в сучасному мовленні є приклади вживання

цього слова саме в духовному контексті, напр.: *Благовірна княжна Єфросинія була їх першою донькою, яку вони випросили в Господа в молитвах* (religions.unian.ua, 18.09.2016).

Подібна ситуація склалася з лексемами *благовісник* і *благовісниця*. Якщо до слова *благовісник* сучасні словники подають значення «проповідник Слова Божого» з відповідними цитатами: «*Він [Ісус Христос] настановив одних за апостолів, одних за пророків, а тих за благовісників, а тих за пастирів та вчителів* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Ти будь пильний у всьому, терпи лихо, виконуй працю благовісника, сповняй свою службу* (Біблія. Пер. І. Огієнка)» [СУМ-20, ЕР] і поясненням «3. (з великої літери). Народна назва християнського свята Собору Архангела Гавриїла (26 березня ст. стилю)» [СУМ-20, ЕР; СУМ-Ж, с. 61], то лексему *благовісниця* визначено лише як: «уроч. Жін. до благовісник 2», а саме: «2. уроч. Провісник добра, щастя», хоча це слово вживається й в іншому контексті, напр., в «Акафісті святій рівноапостольній Марії Магдалині» читаємо рядки: «*Радуйся, славна благовіснице Христового вчення...*» (muronosuci.com.ua, 22.10.2016) або в розповіді про «Житіє святої рівноапостольної Ніни»: *342 року на місці упокоєння благовісниці Божої цар заклав, а син його добудував і освятив храм в ім'я двоюрідного брата святої Ніни, святого великомученика Георгія Переможця* (www.paraflia.org.ua, 22.10.2016). На нашу думку, в поясненні до слова *благовісниця* повинно бути значення «проповідниця Слова Божого».

Не фіксують сучасні тлумачні лексикографічні праці й пряме значення номінації *Христосик* – «зменшувально-пестлива форма імені Христос», переписуючи зафіксоване в СУМі-11 переносне тлумачення: «розм., ірон. Про незлобиву, безвільну, далеку від життя людину» [СУМ-11, XI, с. 149; ВТССУМ, с. 1573]. Проте якраз пряме значення слова *Христосик* поширене в дитячому мовленні та в текстах колядок, де йдеться про народження Маленького Божого Дитятка, напр.: *Радіє світ, тішимося ми, Маленький Христосик на сніні лежить, Співають ангельські хори, Різдвяна свічечка горить* (Різдво Христове зустрічаймо, 2009, с. 18), тому воно повинно ввійти до реєстрів новітніх словників.

Чимало таких незафіксованих значень називає у своїй статті В. В. Німчук, серед яких: *ангельські чини, грішний ангел*, субстантивованій прикметник *Благодатна* (одне з імен Богородиці), *Благодатний вогонь, Ваше Блаженство* (звертання до глави Церкви в православних і греко-католиків), *Боже Дитя (Дитятко), будучий вік, Преображення Господнє* (свято) тощо [206].

Досить значна кількість семантизмів, яких немає у сучасних лексикографічних реєстрах, свідчить про те, що словники, на жаль, не завжди відображають реальний стан мовної системи і процесів, які в ній відбуваються.

Третю групу актуалізованих лексико-семантичних одиниць релігійного стилю становлять ті, що в радянський час маркувалися як застарілі, рідковживані або дореволюційні. Наприклад, з позначкою *заст.* у СУМі-11 подано словосполучення: *Божий світ* [I, с. 211], *Божий суд* [IX, с. 822-823], *Страшний суд* [IX, с. 822-823], *молити Господа* [IV, с. 784], *Служба Божа* [I, с. 211], *Свята вечеря* [IX, с. 102], *хресний хід* [XI, с. 70], *хресна сила* [XI, с. 139], *хрестити на ім'я* [XI, с. 141], *Христос воскрес!* [XI, с. 149]; з позначкою *рідко* – *Святвечір, святвечірній* [IX, с. 101], *ангел-хранитель* [XI, с. 137]; з позначкою *дорев.* – *недільна школа* [V, с. 285] тощо. Напр.: *Вечір цей зветься Святим чи Свят-Вечором, або ж Навечір'ям Різдва Христового, що припадає на 6 січня* (traditions.in.ua, 22.10.2016); *6 січня у Києві в приміщенні Патріаршого собору Воскресіння Христового відбулася святвечірня трапеза, яку провів разом з переселенцями з окупованих території Глава Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Святослав* (<http://news.ugcc.ua>, 10.01.2017); *В голові в неї було, як у гамарні: в очах потемніло, а по мозку немов розіллялася якась чорна мазюка. Стояла, забувши саму себе і весь божий світ* (Б. Лепкий, Оповід. і нариси, с. 381); *[Перший монах:] А й справді, гм, із нами хресна сила. І наче ж не пили, а стільки страховіть* (Л. Костенко, Сад., К., 1987, с. 174, Сніг у Флоренції); *У великі свята навколо церкви відбувався хресний хід. Це було чудове видовище: з корогвами і свічками, морем квітів і блиском справді царських шат священнослужителів* (ЛіС, № 8, 1990, с. 27); *За святим Писанням прихід Сина*

Божого завершується Страшним Судом (Б. Олійник, Два роки в Кремлі, 1992, с. 76).

У ВТССУМі словосполучення *Божий світ* [с. 90] замість позначки *заст.* отримало позначку *нар.-поет.*; словосполучення *Божий суд* [с. 1410], *Страшний суд* [с. 1410–1411], *Служба Божя* [с. 90], *хресний хід* [с. 1572], *хресна сила* [с. 1572], *хрестити на ім'я* [с. 1572], *Христос воскрес!* [с. 1573], *Святвечір* [с. 1301] – подано вже без обмежувальних ремарок; хоча лексема *святвечірній* [с. 1301] так і залишилася з ремаркою *рідко*, а словосполучень *Ангел-хранитель, молити Господа, Свята вечеря* – немає в реєстрі словника. Проте до словосполучення *недільна школа* подано сучасне оновлене тлумачення: «навчальні заклади переважно релігійного та етнічного напрямку» [с. 754], на відміну від СУМа-11, в якому зафіксовано лише значення «безкоштовні школи для навчання дорослих, організовані передовою інтелігенцією, що функціонували лише в неділю» [V, с. 285].

Словосполучення, яких немає у ВТССУМі, в СУМі-Ж подано як активні лексичні компоненти сучасної української літературної мови: *Ангел-хранитель* [с. 25], *молити Господа* [с. 558], *Свята вечеря* [с. 1032].

Як бачимо, на сучасному етапі мовного та духовного розвитку суспільства зазначені лексико-семантичні одиниці мови поповнюють реєстри новітніх загальномовних словників не лише як активні номінації релігійного стилю, але як загальноновживані мовні елементи.

2.6. Висновки до Розділу 2

Зовнішньополітичний та соціально-економічний розвиток Української держави, як відомо, зумовив послаблення тиску в духовно-релігійній сфері життя та посилення наукового зацікавлення вивченням мови релігійного стилю, що засвідчують численні фахові розвідки та дослідження цієї проблеми.

Активна поява релігійної лексики в сучасних художніх, науково-популярних, публіцистичних, навчальних та ін. текстах свідчить про її мовну актуалізацію. Лексикографічну актуалізацію релігійної лексики віддзеркалює її

фіксація в реєстрах новітніх загальнономовних лексикографічних праць, як активної та хронологічно, стилістично й семантично нейтральної.

Мовна актуалізація релігійної лексики спричинила повернення в мовний актив та в реєстри новітніх загальнономовних словників значної кількості номінацій на позначення понять та явищ духовно-релігійної сфери. Лексикографічна актуалізація релігійної лексики сучасної української літературної мови відбувається завдяки залученню до джерельної бази новітніх лексиконів перекладів Святого Письма і спеціальної літератури; фіксації лексико-семантичних одиниць, яких немає у реєстрах словників радянського часу; зняттю з релігійної лексики обмежувального ремаркування (*заст.*, *рідко*, *діал.*); поверненню українських фонетичних та граматичних церковних правописних традицій; доборові адекватного ілюстративного матеріалу (без елементів «нібито», «так званий», «міфологічний» і под.); точності визначення семантики багатьох церковно-релігійних понять.

Порівняльно-зіставний аналіз словників 20-х – 30-х років ХХ століття, реєстру СУМа-11, матеріалів новітньої лексичної картотеки, мережі Інтернету та сучасних лексикографічних праць уможливив виокремлення таких груп загальнономовних актуалізованих одиниць релігійного стилю, що входять до активної частини сучасної української літературної мови: 1) переорієнтовані релігійні лексико-семантичні одиниці, з яких у новітніх загальнономовних лексиконах знято ідеологічне навантаження (837 одиниць); 2) стилістично трансформовані релігійні лексико-семантичні одиниці, які в сучасних словниках переведено з розряду застарілих, рідковживаних або діалектних до розряду загальнономовних релігійних понять (122 одиниці); 3) актуалізовані релігійні лексико-семантичні одиниці, яких немає в СУМі-11, повернені до реєстрів новітніх лексикографічних праць (90 одиниць).

Обстежений лексикографічний матеріал, популярні інформаційно-релігійні та літературні джерела дозволили виокремити не лише актуалізовані лексичні одиниці (1049 одиниць), але й актуалізовані семантими (31 одиниця). Частина з них свого часу була зафіксована в СУМі-11 без стилістично обмежувальних

ремарок (5 одиниць), частина – з позначками *заст.* та *рідко* (14 одиниць), а частини – немає в реєстрі (12 одиниць), попри фіксацію у словниках кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Значна кількість актуалізованих релігійних лексичних одиниць та їх значень стали загальнопоширеними та загальноновживаними завдяки активному функціонуванню в сучасному повсякденному мовленні, використанню майстрами художнього слова, уживанню в мові засобів масової інформації, фіксації в реєстрах новітніх словників без обмежувальних ремарок.

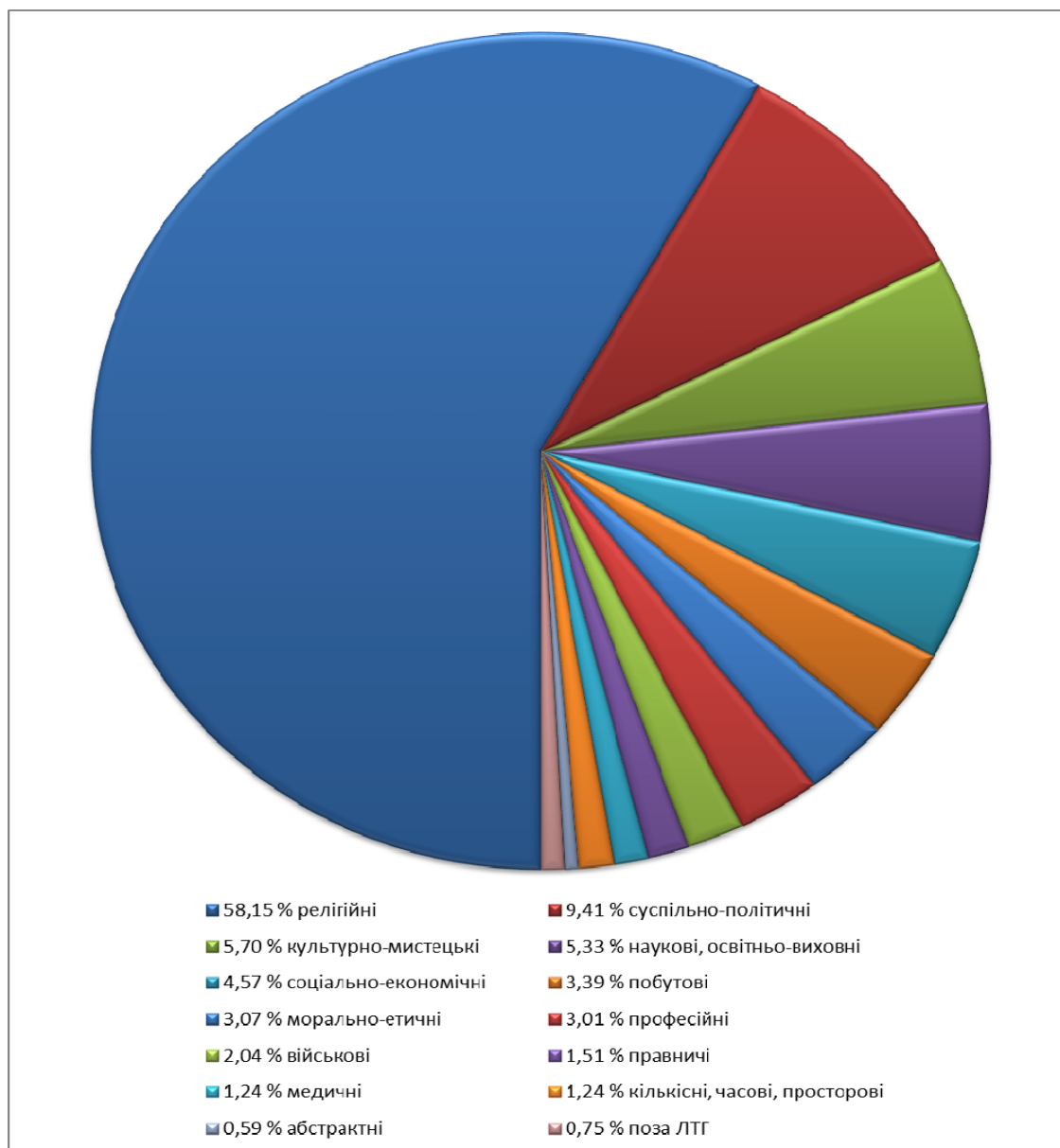
Розділ 3

Основні типи оновлення лексико-семантичних одиниць сучасної української літературної мови

3.1. Лексико-тематична диференціація актуалізованих номінацій у сучасній українській літературній мові

Структурно-тематичний опис лексичних одиниць із погляду актуалізації в сучасній українській літературній мові передбачає їх лексико-семантичний аналіз. На основі обстеженого матеріалу (карток новітньої лексичної картотеки Інституту української мови, інформаційних ресурсів Інтернет-мережі, реєстрів словників кінця XIX – початку XX століття, «Словника української мови» в 11 томах, корпусів сучасних лексикографічних праць) виокремлено 13 лексико-тематичних груп (ЛТГ) актуалізованих загальноживаних лексичних одиниць: 1) релігійні номінації (1080 одиниць); 2) суспільно-політичні (175 одиниць); 3) культурно-мистецькі (106 одиниць); 4) номінацій, пов'язані з наукою, освітою та вихованням (99 одиниць); 5) соціально-економічні (87 одиниць); 6) побутові (64 одиниці); 7) морально-етичні (57 одиниць); 8) професійні номінації (56 одиниць); 9) військові (38 одиниць); 10) правничі (28 одиниць); 11) медичні (23 одиниці); 12) номінації на позначення кількості, часу й простору (23 одиниці); 13) абстрактні (10 одиниць). Також виявлено 15 актуалізованих лексичних одиниць, переважно прислівників, які не належать до жодної ЛТГ: *дорешти, забайдуже, наразі, позаяк, себто* та ін.

Основні сфери поширення актуалізованих лексико-семантичних одиниць, проаналізованих у дослідженні, та їхній кількісний вияв відображає *Діаграма 1*.

Діаграма 1. Основні сфери поширення актуалізованих лексико-семантичних одиниць

Як бачимо, **релігійні номінації** утворюють найчисленнішу ЛТГ, оскільки словесно-значеннєві елементи цього стилю, як і сам релігійний стиль, повністю актуалізувалися в сучасному мовленні. Детальний аналіз зазначених лексико-семантичних одиниць проведено в другому розділі дисертаційної праці.

До складу актуалізованих **суспільно-політичних понять** належать назви, пов'язані з національно-визвольними процесами в Україні (*визвольний, державницький, злука, незалежність, соборність* та ін.), назви різноманітних політичних процесів (*дерусифікація, європеїзація, люстрація* та ін.), назви, що стосуються політики нашої держави у військовий час (*анексування, загрожений,*

миротворення та ін.), назви масових заходів (*віче* та ін.), назви осіб суспільно-політичної сфери (*бандерівець, державець, дисидент, самотійник* та ін.), назви, що стосуються політичних установ (*амбасада, конгресовий, мерія* та ін.).

ЛТГ актуалізованих понять народної культури і традиційного мистецтва містить 54 лексико-семантичні одиниці зі сфери народної культури та 52 – з царини традиційного мистецтва.

З-поміж них виокремлюємо назви, пов'язані з календарною обрядовістю (*вертепник, віншувати, проколядувати, Вербниця, волочебник* та ін.), назви, пов'язані з родинною обрядовістю (*вечорниці, дівич-вечір, передшлюбний, тризна* та ін.), назви народних чарівників (*віщун, ворожбит, знахар, мольфар* та ін.), назви, що стосуються народного мистецтва (*витинанка, писанка* та ін.).

Такі лексеми, як *вертеп, вертепний, вишивання, вишивати, вишивка, вишитий, дідух, дружка* (подруга нареченої), *Коляда, колядка, колядковий, колядний, колядник, колядниця, колядування, колядувати, коровай, коровайний, коровайниця, крижмо, кум, кума, кутя, перезва* (частина весільного обряду; звичай, за яким родичі нареченої на другий день весілля з відповідними піснями й частуванням їдуть до хати нареченого), *писанка, писанкар, писанкарка, писанковий, писаночка, Щедрий вечір, щедрівка, щедрівник, щедрівниця, щедрівницький, щедрувальник, щедрувальниця, щедрування, щедрувати* та ін., належні до народно-культурної лексики, у СУМі-11 подані як активні лексичні одиниці. Численні дослідження та вивчення української народної культури сприяли активному поширенню й узвичаєнню у мовленні цих номінацій і позначуваних ними понять.

До цієї ЛТГ належать також актуалізовані номінації з царини традиційного мистецтва, напр., на позначення видів художнього мистецтва (*ікономалювання*), на позначення осіб, належних до мистецької сфери (*кольорист, мисткиня* та ін.), кольорів (*індиговий, червонокольоровий* та ін.), мистецьких заходів (*імпреза* та ін.) тощо.

До ЛТГ, пов'язаної з наукою, освітою та вихованням, належать актуалізовані назви освітньо-виховних установ та організацій (*виш, гімназія,*

коледж, «Пласт» та ін.), назви, які стосуються навчально-виховного процесу (атестування, вакації та ін.), назви освітніх рівнів (бакалавр, магістр), назви осіб, що беруть участь у навчально-виховному процесі (алгебрист, виховник, вільнослухач та ін.), деякі поняття географічної царини (бігун, водотеча, підсоння та ін.), окремі назви зі сфери книговидавництва (аркуш, видрукування, книгозбірня, наклад, покликання та ін.).

Актуалізовані соціально-економічні поняття охоплюють: назви економічних процесів (винайм, збанкрутування, компенсування та ін.), назви форм організації економічної діяльності (агенція, біржа, компанія, фундація та ін.), назви осіб, що займаються економічною діяльністю (акціонер, аудитор, бізнесмен, комерсант та ін.), назви, пов'язані з грошима та прибутками (відсоток, гривня, долар, зарплатня та ін.), назви суспільно-економічних прошарків населення (аристократія, бомонд, капіталіст, олігархія та ін.).

ЛТГ актуалізованих побутових понять містить назви предметів домашнього вжитку (підсвічник, світлина та ін.), назви, що стосуються транспортних засобів (потяг, субмарина та ін.), назви, пов'язані з їжею та напоями (городина, кав'яр та ін.), назви, що стосуються проживання чи перебування людини (кав'ярня, мешканець, середмістя та ін.), деякі назви одягу та взуття (вишиванка, стрій, лижви та ін.).

ЛТГ актуалізованої лексики, що віддзеркалює **морально-етичні сторони людської поведінки**, охоплює назви як позитивних людських якостей (безкорисність, братолюбність, добротворець, жертводавець та ін.), так і негативних (грубіянський, двоєдушність, маніпулянт, ошуканство та ін.), назви, що стосуються проблеми сирітства (сирітствувати, сиротинець), назви, які передають настрій людини (засмутнити), а також етикетні номінативи (добродій, добродійка, пан, пані, панна, панство) тощо.

До ЛТГ, пов'язаної з **професійною діяльністю людини**, належать назви осіб, що займаються певними видами професійної діяльності (аграрій, бровар, гувернантка, завідувачка, зверхник, продюсер та ін.), назви місць роботи (броварня, копальня, ресторація та ін.), назви окремих видів занять

(*бджолярство, тинькування* та ін.), деякі технічні терміни (*вилиття, готовлення, модельований, навантаженість* та ін.).

ЛТГ на позначення військових понять містить назви учасників військових дій (*військовик, вояк, головнокомандувач, курінний* та ін.), назви військових підрозділів (*курінь, рій, чота* та ін.), назви, пов'язані з місцями дислокації війська (*криївка, схрон, шанець* та ін.), назви, пов'язані зі зброєю (*кріс, набій*).

До складу **актуалізованої правничої лексики** належать: назви осіб, задіяних в юриспруденції (*доноситель, кривосвідок, підписувач, правозаступник* та ін.), назви деяких юридичних процесів (*вивласнення, заповідання, перемови* та ін.), назви, пов'язані з відповідальністю, заборонаю, неправомірними діями та місцями позбавленням волі людини (*атентат, губитель, заарештування, заграбований* та ін.), деякі загальновідомі правничі терміни (*нормативно, правочинний* та ін.).

ЛТГ актуалізованих лексичних одиниць на позначення понять медичної сфери охоплює: назви медичних закладів (*шпиталь*), назви, що стосуються ліків та їхньої дії (*піг(т)улка, снодійний*), назви представників народної медицини (*знахар, цілитель* та ін.), назви окремих медичних процесів (*гоїння, знечулення, пітніння*).

Лексичні одиниці на позначення **понять кількості** (*безчисленний, численно* та ін.), **часу** (*завчасність, запізненість, післяпотопний* та ін.) й **простору** (*довкілля, завіконня* та ін.) утворюють окрему ЛТГ.

У процесі дослідження виявлено незначну за обсягом **ЛТГ актуалізованих лексичних одиниць на позначення абстрактних понять**, до якої належать номінації на зразок *безіменність, млюсть, небувалість, нерозгаданість, рвійність* та ін.

У третьому розділі ми пропонуємо аналіз основних типів оновлення в сучасній українській літературній мові на матеріалі найбільших ЛТГ: суспільно-політичної, культурно-мистецької, наукової та освітньо-виховної, соціально-економічної. Це зумовлено рекомендованим обсягом основного тексту

кваліфікаційної наукової праці. Докладний опис нечисленних ЛТГ розміщено в Додатку Б [с. 269].

3.2. Лексикографічне оновлення лексико-семантичних одиниць

Лексикографічне оновлення лексико-семантичних одиниць передбачає фіксацію сучасними загальнономовними словниками тих актуалізованих номінацій, що містяться в лексикографічних працях кінця ХІХ – початку ХХ століття і яких немає у словниках радянської доби, зокрема в СУМі-11.

Основними видами лексикографічно оновлених (повернених) лексико-семантичних одиниць є *повернені (лексикографічно оновлені) лексеми* і *повернені (лексикографічно оновлені) лексичні значення*.

Повернена (лексикографічно оновлена) лексика – це слова, що зафіксовані в дорадянських словниках і яких немає в СУМі-11, а тепер знову активно функціонують у мовленні, літературі, ЗМІ, їх фіксують новітні лексикони.

З-поміж поверненої (лексикографічно оновленої) лексики виокремлюємо *повністю й частково актуалізовані лексеми*. *Повністю актуалізованими лексичними одиницями* вважаємо повернені слова, які активно функціонують у мовленні й зафіксовані в сучасних лексикографічних працях. До *частково актуалізованих лексичних одиниць* належать: 1) *мовно актуалізовані лексичні одиниці* – слова, які активно функціонують у мовленні, але не внесені до реєстрів новітніх словників; 2) *лексикографічно актуалізовані лексичні одиниці* – слова, повернені у сучасні лексикони без активного мововжитку, а також слова, використовувані в узусі 30 – 80-х років ХХ століття, але не зафіксовані в реєстрі СУМа-11, а тепер наявні в сучасних лексикографічних джерелах.

3.2.1. Лексикографічне оновлення лексики

У суспільно-політичній ЛТГ виокремлено 50 актуалізованих сьогодні лексем, яких немає в реєстрі СУМа-11 [див. Додаток А, *Таблицю 3.1*, с. 262]. Повернення слів до сучасних лексиконів – тривалий процес, що передбачає поетапне входження актуалізованих одиниць до реєстрів новітніх загальнономовних

словників. Наприклад, до складу ВТССУМа ввійшло 42 лексеми з 50: *активістський, амбасадор, анексійний, анексований, анексування, антидемократизм, антиконституційний, антинаціональний, антипатріотичний, антиукраїнський, антиурядовий, бандерівець, бездержавність, білль, винародовити, винародовлення, Голодомор, державник, дерусифікація, дерусифікований, дерусифікувати, інавгурація, конгресовий, консолідування, конституційність, конституційно, конфесіоналізм, миротворницький, миротворчий, монарший, незнищенність, незнищуваність, неконституційний, непідвладність, обруситель, плутократичний, славень, спротив, Тризуб, українство, червоно-чорний, чільність*. Варто зазначити, що окремі повернені до реєстру ВТССУМа лексичні одиниці отримали стилістично обмежувальні ремарки: *амбасадор, винародовити, винародовлення, спротив – зах., славень – діал.* тощо. У СУМі-12 ці лексеми подано вже як стилістично нейтральні одиниці й додано ще 8 пропущених: *антидемократ, віце-президентство, загрожений (іст.), заневолення, люстраційний, миротворення, незнищимий, незнищимість*. З-поміж них виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно, це переважно маловживані у сучасному мовленні іншомовні номінації:

амбасадор (замість *посол*): ПрС – *амбасадер*; ВТССУМ – *зах.* [с. 24]; СУМ-12 – *рідко* [с. 148];

білль: РУС-ПМ; ВТССУМ [с. 81]; УОС; СУМ-12 [с. 450]; СУМ-20 [ЕР]; «У Великобританії, США та деяких інших країнах – законопроект, який виносять на розгляд законодавчих органів. Назва окремих законів. *Білль про права*» [СУМ-12, с. 449];

конгресовий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 306]; ВТССУМ [с. 563]; УОС [с. 375]; СУМ-Ж [с. 453]; СУМ-12 [с. 2349];

конфесіоналізм: РУС(Кр-Єф) [II, с. 314]; УОС [с. 379]; СУМ-12 [с. 2370];

плутократичний: РУС(Кр-Єф) [III, с. 240]; СУМ-Ж [с. 795];

До лексикографічно актуалізованих належать слова, які використовувалися в узусі 30 – 80-х років ХХ століття, але не були зафіксовані в реєстрі СУМа-11:

загрожений (замість *наражений на небезпеку*): актуалізувалося під західноукраїнським/діаспорним мовним впливом; ПрС; СУМ-12 (розм.) [с. 1654]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Там – звідусіль загрожені стени, а тут фортеці, що й не підступити* (Л. Костенко, Сад нетанучих скульптур, 1987, с. 91);

конституційність, конституційно: РУС(Кр-Єф) [II, с. 311]; ВТССУМ [с. 566]; СУМ-12 [с. 2359]; мовне вживання: *До його [Комітету конституційного нагляду] завдання.. входить нагляд за конституційністю актів, які приймає головним чином найвищий ешелон влади* (Сільські вісті, 3.11.1988); наслідком актуалізації цих лексем є поява дериватів **конституційований** [СУМ-12, с. 2341 книжн.], **конституційнотворчий** [СУМ-12, с. 2342], **конституціоналізація** [СУМ-12, с. 2342], **конституціоналістський** [СУМ-Ж, с. 455];

миротворення, миротворницький, миротворчий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 542]; ВТССУМ [с. 668]; УОС [с. 434] (крім *миротворення*); СУМ-Ж [с. 545]; СУМ-12 [с. 3031]; мовне вживання: *Роль релігії розглянуть на конференції «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення» у Маріуполі* (<https://www.religion.in.ua>, 29.05.2017); *Велику роль у наданні процесам, які відбуваються в Афганістані, позитивного характеру покликана відіграти Організація Об'єднаних Націй з її багатим миротворницьким досвідом у різних регіонах світу* (Рад. Україна, 16.02.1989); *Його наймення світові всьому Звучить, як владне миротворче слово* (М. Бажан, Нашому юнацтву, 1950, с. 7); у СУМі-12 – додано похідне слово **миротворчість** [с. 3032];

монарший: РУС(Кр-Єф) [II, с. 565]; ВТССУМ [с. 560]; УОС [с. 443]; СУМ-12 [с. 3181]; мовне вживання: *Гетьман Данило Апостол повернувся з Москви з жалуваною монаршою грамотою і з даними пунктами в Глухів октобря і на покрову* (Наука і культ., 1989, вип. 23, с. 22);

незнищенність, незнищимий, незнищимість, незнищуваність: РУС(Кр-Єф) [II, с. 978]; ВТССУМ – *незнищенність, незнищуваність* [с. 762]; УОС – *незнищенність* [с. 494]; СУМ-12 [с. 3426]; мовне вживання: *«Твоя зоря» [роман О. Гончара] осяяна вірою в незнищенність доброти, світу* (Вісник АН, 1983, № 3, с. 96); *На тому чортополохові розцвіте безсмертний наш, все*

розтворюючий гнів... І ви ж його й боятиметесь, бо на ньому розцвіте ваше вічне, незгладиме й **незнищимо** позорище... (І. Багрянний, Сад Гетсиманський, 1991, с. 229); *Не варто й переконувати, як високо були оцінені «Труди» П. Чубинського українськими культурними діячами. Так, з погляду М. Драгоманова ця праця засвідчила «фатальну **незнищимість** українства» (Сільські вісті, 27.01.1989); У природі є багато шляхів до певної мети, багато способів її досягти, багато»страховок». І в цьому її **незнищуваність** (Зн. та пр., 1984, № 12, с. 21);*

непідвладність: СУМ-Гр [II, с. 554]; ВТССУМ [с. 772]; УОС [с. 499]; СУМ-12 [с. 3462]; мовне вживання: *перша ознака очищення тіла – **непідвладність** хворобам; друга – зникнення відчуттів болю, холоду і спеки (Людина і світ, 1990, № 10, с. 54);*

обруситель: РУС(Кр-Єф) [III, с. 33]; ВТССУМ [с. 817]; СУМ-12 [с. 3575]; мовне вживання: *Заборонено було.. і розмовляти українською мовою. З нас готували учителів – **обрусителів** краю (istvolyn.info, 10.09.2014);*

спротив: МНС-Ж [II, с. 911]; ВТССУМ – зах. [с. 1378]; СУМ-Ж [с. 1094]; УОС [с. 839]; СУМ-12 [с. 4858]; мовне вживання: *Марія відчуває глухуватий **спротив** до його слів (М. Слабошпицький, Марія Башкирцева, 1987, с. 139);*

чільність: МНС-Ж – *чільність* [с. 1073]; ВТССУМ [с. 1603]; в УОС [с. 979], СУМі-Ж [с. 1273] додано лексему **чільник** зі значенням «перша особа держави, установи, організації»; мовне вживання: *Не могли претендувати на **чільність** і уличі та древляни. Тож єдиним достатньо сильним і надійним у слов'янстві лишалось Поляно-Роське князівство, яке й почало іменуватися Русою (Вечірній Київ, 6.02.1988); актуалізація цієї лексеми зумовила появу дериватів **очільник, очільниця**, яких немає в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-12; у СУМі-Ж – лише **очільник** [с. 708];*

- слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно:

активістський: ПрС; ВТССУМ [с. 19]; УОС [с. 19]; СУМ-12 [с. 111]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Зараз в Мюнхені крім «Волонтерської сотні*

Мюнхена» практично не залишилось **активістських рухів** (hromadskeradio.org, 08.08.2016);

анексійний, анексований, анексування: РУС-ПМ; ВТССУМ [с. 30]; УОС [с. 25] (крім *анексійний*); СУМ-Ж [с. 25]; СУМ-12 [с. 175]; СУМ-20 [ЕР] (крім *анексійний*); мовна актуалізація: ...форсування **анексійних дій** по відношенню до України і загравання з Китаєм, мають лише одну мету... (Хвиля, 21.01.2016. – ЕР); Росія в процесі **анексування Криму** активно використовувала вагомий арсенал маніпулятивних інформаційних прийомів, аналіз яких продемонстрований у даному дослідженні (<http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/11-1458222249.pdf>); Де-юре **анексований Росією Крим** є частиною України (Патріоти України, 25.08.2016. – ЕР);

антидемократ, антидемократизм: ПрС; у ВТССУМі [с. 32], СУМі-12 [с. 186] – тільки **антидемократизм**; УОС [с. 27]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: Таким чином, російський антизахідник і угорський **антидемократ** знайшли один одного у найкритичніший для єдності Європи момент (<http://politikan.com.ua/2/0/0/195342.htm>); Тому, як вважає Е. Тоффлер, для суспільства «третьої хвилі» класична технократична система організації влади з її атрибутивним індустріальним **антидемократизмом** ... є неприйнятною (Гуманітарний часопис, 2007, № 1, с. 46);

антиконституційний: ПрС; ВТССУМ [с. 33]; УОС [с. 27]; СУМ-12 [с. 188]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: Очільнику Попасної оголосили підозру в організації **антиконституційного псевдореферендуму** (www.5.ua, 08.04.2016);

антинаціональний: ПрС; ВТССУМ [с. 33]; УОС [с. 27]; СУМ-12 [с. 189]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: Наш головний ворог – **антинаціональний олігархічний клас** (Укр. правда, 02.03.2011. – ЕР);

антипатріотичний: ПрС; ВТССУМ [с. 33]; УОС [с. 27]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: **Антипатріотичні сили** ж використовують **антипатріотичні настрої** електорату, щоб залишитись при владі, і не їх вина, що такі настрої у нашому суспільстві є (<http://www.harmony.com.ua/text/212.html>);

антиукраїнський: ПрС; ВТССУМ [с. 34]; УОС [с. 28]; СУМ-12 [с. 193]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *У національному відношенні цей клас є виразно антиукраїнським* (Укр. правда, 02.03.2011. – ЕР);

антиурядовий: ПрС; ВТССУМ [с. 34]; УОС [с. 28]; СУМ-12 [с. 193]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Під Радою тисячі людей влаштували антиурядовий протест* (Преса України, 17.12.2015. – ЕР);

бездержавність: МНС-Ж [I, с. 17]; ВТССУМ [с. 67]; СУМ-12 [с. 376]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Так само і світ більше знав про Україну і більше до неї адресувався безпосередньо в періоди державності, а в періоди бездержавності вона опинялася на периферії міжнародних контактів і брала в них участь лише опосередковано* (Наука і сусп., 1990, № 2, с. 8);

винародовити, винародовлення: лексеми походять з польської мови, поширилися завдяки західноукраїнським мовним впливам; МНС-Ж [I, с. 80]; СУМ-Гр [I, с. 172]; ВТССУМ (зах.) [с. 142]; СУМ-12 [с. 765]; СУМ-20 [ЕР] (книж.); мовна актуалізація: *Московський окупант докінчив це винищування і доклав всіх зусиль, щоб винародовити або знищити нову українську провідну верству, яка виросла в українській козацькій державі* (Січовик, 28.12.2015. – ЕР); *Мовне винародовлення завжди провадить до морального каліцтва, а воно — найродючіший ґрунт для різних злочинів* (І. Огієнко, Наука про рідномовні обов'язки, 2014, с. 48);

віце-президентство: РУС(Кр-Єф) [I, с. 79]; УОС [с. 146]; СУМ-12 [с. 924]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Проект [Конституції] не передбачає інституту віце-президентства* (Віче, 1993, № 4, с. 68);

державник: РУС(Кр-Єф) [I, с. 186]; СУМ-Гр [I, с. 370]; ВТССУМ [с. 286]; УОС [с. 213]; СУМ-12 [с. 1308]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *«Державники», роблячи наголос на першорядній необхідності створення національних державних структур, визначають важливість розвитку економіки і сфери соціального забезпечення, але залишають це завдання на «потім»* (Віче, 1993, № 4, с. 13);

дерусифікація, дерусифікований, дерусифікувати: ПрС; ВТССУМ [с. 288]; УОС [с. 214]; СУМ-12 [с. 1314]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Та досі не зважилася на дерусифікацію, хоча русифікація тривала у п'ять разів довше, ніж комунізація, і тому є значно глибшою проблемою* (dsnews.ua, 27.03.2016); *Чи прийме дерусифікований Львів комуністів?* (Поступ, 13.07.2000); *Неможливо дерусифікувати мову в суспільстві, де 70 % медіапростору – російською мовою* (gazeta.ua, 19.08.2016);

заневолення: МНС-Ж [I, с. 258]; УОС [с. 284]; СУМ-12 [с. 1691]; мовна актуалізація: *Антиукраїнська інформаційна агресія (лінгвістична війна) як головний елемент «гібридної війни» Росії проти України була розпочата 27 липня 2013 року в Києві, в 1025 річницю хрещення Русі, тобто в 1025 роковини релігійно-ідеологічного заневолення України* (<http://ukrainka.org.ua/siver>);

інав(у)гурація: ПрС – інавгурація; ВТССУМ [с. 494]; СУМ-Ж [с. 400]; СУМ-12 [с. 1909]; мовна актуалізація: *Складовою частиною інаугурації Президента України є урочиста присяга на вірність народу* (www.xis.com.ua, 29.11.2014);

консолідування: РУС(Кр-Єф) [II, с. 311]; ВТССУМ [с. 566]; УОС [с. 377]; СУМ-Ж [с. 455]; СУМ-12 [с. 2357]; мовна актуалізація: *Потреба у створенні такого об'єднання зумовлена необхідністю консолідування зусиль держави, сільськогосподарських товаровиробників та страховиків для побудови ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки* (СУМ-12, с. 2357).

люстраційний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 469]; СУМ-Ж [с. 514]; іменник **люстрація** активно використовується мовцями після Революції Гідності, набувши конкретно політичної семантики; у СУМі-11 іменник подано лише з історичним значенням «*іст.* У західних губерніях царської Росії – опис мешканців державних або орендованих маєтків з метою встановлення доходів з них» [IV, с. 573]; у ВТССУМі – з новим: «2. Заборона функціонерам високого рангу усунутої від влади в країні політичної партії протягом певного часу обіймати посади в державному апараті, обиратися в представницькі органи, бути суддями і т. ін. // У деяких посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи – заборона

колишнім співробітникам секретних служб упродовж певного часу обіймати державні посади, а також публікація списків їхніх агентів-донощиків» [с. 632]; нині поряд з вищезазначеними у мовленні активно функціонує лексема **люстрований** з яскравою політичною семантикою, яка ще не увійшла до новітніх словникових реєстрів; мовна актуалізація: *До цього реєстру потрапляють посадовці, які мають бути люстровані згідно із законом «Про очищення влади* (<http://lku.org.ua/registry/dashboard>, 15.03.2017); *Реєстр створено Громадським люстраційним комітетом, щоб суспільство домоглося люстрації тих, хто втримався на посадах і не допустило повернення тих, кого вже звільнено* (<http://lku.org.ua/registry/dashboard>, 15.03.2017);

неконституційний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 911]; ВТССУМ [с. 765]; в УОС – додано похідне *неконституційність* [с. 495]; СУМ-12 [с. 3437]; мовна актуалізація: *Згадайте 2006 рік, коли у неконституційний спосіб у Верховній Раді почала формуватися конституційна більшість...* (Укр. правда, 13.06.2008. – ЕР);

українство: МНС-Ж – *україньство* [II, с. 1008]; СУМ-Гр [IV, с. 331]; ВТССУМ [с. 1502]; УОС [с. 910]; СУМ-12 [с. 5093]; мовна актуалізація: *Виходячи з розуміння цього явища, стає зрозуміло, що і з українством та сама ситуація – повернути українця до віри в іншу націю – безнадійна справа* (Народний оглядач, 10.12.2009. – ЕР);

червоно-чорний: у МНС-Ж – *чорно-червоний* [с. 1076]; ВТССУМ [с. 1598]; УОС [с. 975]; СУМ-12 [с. 5319]; мовна актуалізація: *Вивчення джерельної спадщини національно-визвольної боротьби триває, а тому є надія, що в майбутньому вдасться виявити документи, які регламентували вживання синьо-жовтого та червоно-чорного прапорів в УПА* (Укр. правда, 18.10.2013. - ЕР);

Спільною ознакою усіх зазначених лексем є їхня фіксація у словниках кінця XIX – початку XX століття. У процесі дослідження виявлено 4 слова, не зафіксованих у зазначених лексиконах, оскільки їхнє поширення в узусі й актуалізацію спричинили політичні події в Україні середини та кінця XX століття.

Вони належать до мовно й лексикографічно актуалізованих лексичних одиниць, пор.:

бандерівець: лексема відома з середини ХХ століття, але актуалізувалася в кінці ХХ століття у зв'язку з увагою українського суспільства до визвольної діяльності національно-патріотичних сил в Україні I половини ХХ століття, спрямованої проти окупації радянської влади; відповідно в СУМі-11 цієї лексеми бути не могло; у ВТССУМі [с. 59], УОС [с. 43], СУМі-20 [ЕР] її внесено до реєстру разом з дериватами **бандерівка, бандерівський, бандерівщина**; в СУМі-12, що доповнює й оновлює реєстр СУМа-11, також представлено цю похідну лексичну низку [с. 327]; зауважимо, що функціональна активність цієї лексеми спричинила розширення її семантичного поля: «той, хто свідомо, активно й цілеспрямовано обстоює державні інтереси України» [302, с. 49] і «той, хто розмовляє українською мовою» пор.: *Сьогодні вулицями Луцька їздитимуть бандерівці на велосипедах* (Волинські новини, 15.07.2016. – ЕР);

Голодомор (штучно створений сталінським режимом голод в Україні 1932 – 1933 років ХХ століття); міститься в УОС [с. 191], СУМі-20 [ЕР], СУМі-12 [с. 1166]; у СУМі-Ж [с. 196], СУМі-12 [с. 1166] подано похідний прикметник **голодоморний**; мовна актуалізація: *28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», яким Голодомор визнаний геноцидом українського народу* (Вікіпедія, 10.06.2017. – ЕР);

славень (замість *гімн*): слово, що потрапило в загальномовну традицію через посилення західноукраїнського мовно-культурного впливу в кінці ХХ століття; немає в реєстрі СУМа-11; у ВТССУМі – *діал.* [с. 1342]; в СУМі-12 – без ремаркування [с. 4801]; мовна актуалізація: *На превеликий жаль, ..Великодню пісню-славень ще й досі не скрізь співають рідною мовою матерів, бабунь та прабабунь наших* (Голос України, 06.04.1991. – ЕР);

Тризуб зі значенням «малий державний герб України від 1991 року» подано у ВТССУМі [с. 1474], СУМі-Ж [с. 1169], СУМі-12 [с. 5041]; мовна актуалізація: *Протиставлення жовто-блакитного прапора і тризуба червоно-*

лазуровому – це не просто диспут про кольори або історична дискусія (Літ. Україна, 06.07.1989).

У лексико-тематичній групі на позначення понять народної культури і традиційного мистецтва виокремлено 18 повернених номінацій зі сфери народної культури [див. Додаток А, Таблицю 3.3, с. 264]. У ВТССУМі зареєстровано уже 11 з 18 зазначених лексем, хоча окремі з них – зі стилістичними обмеженнями, напр.: *Вербниця, градівник – діал., Гро(і)мниця* (свято), *дивень – діал., дівич-вечоровий, народознавчий, оберіг – діал., перезвяни, сорококлинці, хмарник, шафер – зах.*; у СУМі-12 – ще 7 лексем: *Вербич, витинанка, гро(і)мниця* (свічка), *Ладовниця, колач, передшлюбний, проколядувати* тощо. З-поміж них виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно, оскільки попри узвичаєння залишаються маловживаними в сучасному загальномовному просторі:

Вербич (Вербний тиждень): СУМ-Гр [I, с. 133]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; в УОС – з малої літери [с. 91]; СУМ-12 – *етног.* [с. 705]; СУМ-20 – стилістично нейтральне [ЕР];

Вербниця (Вербна неділя): СУМ-Гр [I, с. 133]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 121]; УОС – з малої літери [с. 91]; СУМ-12 – *церк.* [с. 706]; СУМ-20 – стилістично нейтральне [ЕР];

витинанка (візерункова прикраса, вирізана з паперу): РУС(Кр-Єф) – ім. чол. р. *витинок* [I, с. 147]; у СУМі-11, ВТССУМі – немає (лише *витинати – заст.*); у СУМі-Ж – немає; УОС [с. 118]; СУМ-12 [с. 802]; СУМ-20 [ЕР]; у СУМі-12 зафіксовано похідні форми *вितिальник, вितिальниця, витинання, витинка* [с. 802];

градівник (людина, що здатна відвертати град): МНС-Ж [I, с. 156]; СУМ-Гр [I, с. 321]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ – *діал.* [с. 258]; УОС [с. 196]; СУМ-12 – *етног.* [с. 1189]; СУМ-20 – стилістично нейтральне [ЕР];

Громниця (свято Стрітення): СУМ-Гр [I, с. 330]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 262]; СУМ-Ж [с. 206]; СУМ-12 – *рел.* [с. 1207]; СУМ-20 [ЕР]; *гро(і)мниця* (свічка-оберег, що її запалюють під час грози з громом): МНС-Ж [I, с.

160]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 – *етног.* [с. 1203]; СУМ-20 [ЕР];

дивень (весільний калач): МНС-Ж [I, с. 181]; СУМ-Гр [I, с. 381]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; ВТССУМ – *діал.* [с. 293]; у СУМі-12 – стилістично нейтральне [с. 1343]; **дівич-вечоровий**: СУМ-Гр – *дівич-вечіровий* [I, с. 386]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; ВТССУМ [с. 303]; СУМ-12 [с. 1371]; мовне вживання: *Дівич-вечорові пісні*;

Ладовниця (свято перед Великоднем): МНС-Ж [I, с. 395]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 2575];

колач (весільний хліб з діркою посередині): СУМ-Гр [II, с. 267]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, ВТССУМі – немає; міститься у СУМі-12 – *етног.* [с. 2306];

передшлюбний: РУС(Кр-Єф) [III, с. 442]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 [с. 3802];

перезв'яни (учасники перезви): СУМ-Гр – *перезв'янин, перезв'янка* [III, с. 118]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; у ВТССУМі – одиничні форми *перезв'яник, перезв'янка* [с. 910]; СУМ-12 [с. 3805];

проколядувати: СУМ-Гр [III, с. 469]; у СУМі-11, ВТССУМі – немає; УОС [с. 708]; СУМ-Ж [с. 909]; СУМ-12 [с. 4417];

сорококлинци (орнамент у писанкарстві): СУМ-Гр [IV, с. 169]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 1358]; СУМ-12 – *етног.* [с. 4835];

хмарник (людина, що здатна розганяти хмари): СУМ-Гр [IV, с. 405]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 1566]; СУМ-12 [с. 5249];

шафер (друг нареченого на весіллі): МНС-Ж [II, с. 1084]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ – *зах.* [с. 1615]; УОС [с. 987]; СУМ-Ж [с. 1283]; СУМ-12 – *етног.* [с. 5366]; у СУМі-Ж [с. 1283], СУМі-12 [с. 5366] – подано похідний прикметник *шаферський*;

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

народознавчий: ПрС; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 733]; УОС [с. 474]; СУМ-Ж [с. 603]; СУМ-12 [с. 3355]; мовна актуалізація: *Дослідження народознавчої науки зосереджені переважно у сфері традиційно-побутової*

культури (звичаї, обряди, народне мистецтво, усна творчість тощо) (Культ. і побут насел. Укр., 1993, с. 6); У Немішаївському агротехнічному коледжі пройшов **народознавчий** проект «Україна у вишиванці» (pubip.edu.ua, 20.12.2015);

обері(е)г: СУМ-Гр – *оберега* [Ш, с. 7]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ – діал. [с. 802]; СУМ-Ж – *трад.-нар.* [с. 655]; УОС [с. 517]; СУМ-12 [с. 3555]; мовна актуалізація: *Рушники в сиву дивину відігравали роль **оберегів**, що, за поетичною уявою давніх українців-язичників, захищали оселю від ..Мари та її численних лютих доньок* (Літ. Україна, 23.02.1989); *1 лютого учні гімназії власними руками створювали **обереги** для військових збройних сил України, які проходять службу в зоні бойових дій АТО* (gymnasium83.edu.kh.ua, 01.02.2015).

До зазначеної ЛТГ належать також 17 повернених лексем з **царини традиційного мистецтва** [див. Додаток А, Таблицю 3.5, с. 265]. У ВТССУМі зареєстровано уже 11 з 17 лексем (*виставковий, відтінковий, відтінювання, імпреза, індиговий, молочно-білий, мутність, червонокольоровий, червоно-рожевий, чорно-жовтий, чорно-синій*), в УОС – ще 3 (*блідо-рожевий, півтемний, червоно-жовтий*), у СУМі-12 – ще 1 лексема (*кольорист*). 3-поміж них виокремлюємо:

- слова, що побутують у мовленні, але не внесені до реєстрів сучасних словників, тобто актуалізовані мовно:

ікономалювання, ікономаляр (замість *іконопис, іконописець*): лексеми, подані ще авторами РУСа(Кр-Єф) [II, с. 178], не зареєстровані у жодному із сучасних загальномовних словників, незважаючи на побутування у мовленні, напр.: *Найстаріші зразки **ікономалювання** збереглися у Десятинній церкві і в Софійському соборі Києва* (Вільне життя, 27.03.2017. – ЕР); *Творчість сучасного **ікономаляра** Василя Стефурака з Івано-Франківщини як цікавої та оригінальної школи світового мистецтва ікон* (Україна, 1999, № 7–8, с. 72–73). До того ж, паралельно з цими словами починають функціонувати новотвори **ікономалярство, ікономалярський**, напр.: *Сучасне **ікономалярство** звертається до неовізантійських стилістичних традицій, авангардних прочитань релігійних сюжетів, народних мотивів церковного мистецтва* (zaxid.net, 10.04.2009); *Ні*

Візантія, ні Московія не мали ікономалярських шкіл професійного характеру, подібних Києво-Печерській монастирській майстерні, заснованій в 11-му столітті геніальним Алімпієм Іконописцем (www.kpba.edu.ua, 10.02.2017);

- слова, що не були внесені до реєстру СУМа-11, але активно функціонували в мові упродовж ХХ століття, вважаємо актуалізованими лексикографічно:

блідо-рожевий: РУС(Кр-Єф) [I, с. 29]; у ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; УОС [с. 64]; СУМ-12 [с. 524]; мовне вживання: *Три рожі уособлюють [у поезії в прозі «Рожі» О. Кобилянської] три дівочі характери, три долі. Колористичні епітети темно-червона, бідо-рожева, біла несуть у собі символічний зміст, що спирається на давню поетичну традицію (Культ. слова, 1990, вип. 39, с. 36);*

виставковий: РУС(Кр-Єф) – виставовий [I, с. 152]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 154]; УОС [с. 116]; СУМ-Ж [с. 122]; СУМ-12 [с. 796]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *У Республіканському виставковому павільйоні столиці України і в Будинку художника розгорнута велика експозиція творів образотворчого мистецтва (Роб. газ., 19.12.1982);*

відтінковий, відтінювання: РУС(Кр-Єф) [III, с. 138]; ВТССУМ [с. 182]; УОС [с. 138]; СУМ-Ж [с. 146]; СУМ-12 [с. 883–884]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Читаючи «Позиченого чоловіка» [Є. Гуцала], дивуєшся авторському вмінню вдало використовувати десятки сотень воістину неперевершених словесних перлів і навіть цілісних гніздових сюжетів з близьким відтінковим забарвленням (В. Скуратівський, Берегиня, 1987, с. 65); Урізноманітнення того самого художнього образу, зміна його деталей пов'язана з відтінюванням змісту (Культ. слова, 1984, вип. 26, с. 10);*

індиговий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 183]; ВТССУМ [с. 496]; УОС [с. 336]; СУМ-Ж [с. 401]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Картаті, індигові та шафранові костюми, стрічки й кокарди, льотки з льодяниками та щітки цирюльників ... – усе це злилося в таку мішанину кольорів і какофонію звуків, що міські голуби піднялися хмарою в небо і полетіли геть (Всесвіт, 1978, № 4, с. 122–123);*

кольорист: РУС(Кр-Єф) [II, с. 294]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 2324]; мовне вживання: *Картини Хмелика виставлялися у різних галереях світу.. Належав [він] до плеяди таких талановитих кольористів* (Наука і сусп., 1989, № 12, с. 42);

молочно-білий: МНС-Ж [II, с. 451]; ВТССУМ [с. 686]; УОС [с. 442]; СУМ-Ж [с. 560]; СУМ-12 [с. 3180]; мовне вживання: *Нащадок їхній, молочно-білий блондин горболобий, архітектор з молодих, саме вибрався з води і, небало кинувши свої жаб'ячі ласти та однооку маску на траву, підсів у плавках до килимка* (О. Гончар, Собор, 1968, с. 101);

мутність: РУС(Кр-Єф) [II, с. 586]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 697]; СУМ-12 [с. 3260]; мовне вживання: *Мідь і цинк мігрують здебільшого у розчинному стані, і навіть на ділянках, які характеризуються підвищеною мутністю, доля змулених форм цих металів становить близько 50% загального вмісту* (Україна. Наука і культ., 1989, вип. 23, с. 180);

півтемний: МНС-Ж [II, с. 636]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС [с. 596]; СУМ-12 – рідко [с. 3866]; мовне вживання: *Лише розмірене жінчине дихання тривожило сірий, півтемний спокій* (М. Хвильовий, Тв., 1990, т. 1, с. 598);

червоно-жовтий: СУМ-Гр [IV, с. 453]; у ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС [с. 975]; СУМ-12 [с. 5317]; мовне вживання: *З вікон на стіл лягли червоно-жовті смуги сонця й золотять на стіні старі запорошені рожі з паперу* (В. Винниченко, Краса і сила. – БУЛ, 15.11.2012);

червонокольоровий: ПрС; ВТССУМ [с. 1597]; УОС [с. 975]; у СУМі-Ж – немає; СУМ-12 [с. 5318]; мовне вживання: *Ще далі вверх по річці з'являються верхньоюрські поклади у вигляді жовтих вапняків, пісків та червонокольорових глин* (<http://old.7chudes.in.ua/node/9334>, 12.06.2017);

червоно-рожевий: СУМ-Гр [IV, с. 454]; ВТССУМ [с. 1598]; УОС [с. 975]; СУМ-Ж [с. 1268]; СУМ-12 [с. 5318]; мовне вживання: *Серед дрібних плодових чагарників тут зустрічаються численні зарості агрусу, смородини, малини і*

дуже великої ожини, а на доглянутих грядках назрівають великі **червоно-рожеві** ароматні ягоди полуниці (В. Жиглов, Степові трофеї. – ЕР);

чорно-жовтий: МНС-Ж [II, с. 1076]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 1606]; УОС [с. 980]; СУМ-12 [с. 5334]; мовне вживання: *Аж урешті: – Ти хто? – Ну я... – рука хлопчика вказала на другий поверх сусіднього од Гоголінських будинку. – Я живу тут! – як погладив чорно-жовтий фасад будинку* (Г. Колісник, Світе вольний, 1982, с. 175);

чорно-синій: МНС-Ж – чорносиний [II, с. 1076]; УОС [с. 980]; СУМ-Ж [с. 1275]; СУМ-12 [с. 5335]; мовне вживання: *Щит золотий з дивною емблемою – емблемою зради – прип'ятий на чорно-синій емалі вічності, вогневіє в чотирикутнику вікна, за холодними ґратами* (І. Багрянний, Сад Гетсиманський, – БУЛ, 15.11.2012);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

імпреза (культурний, мистецький, спортивний та ін. захід): у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 493]; УОС [с. 335]; СУМ-12 [с. 1905]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Програмою української музики відкрив новий XXII концертний сезон Муніципальний Галицький камерний оркестр. Пройшла імпреза в залі Українського дому «Перемога»* (lyra.com.ua, 18.10.2013).

У складі лексико-тематичної групи на позначення понять науки, освіти і виховання виявлено 21 повернену лексему [див. Додаток А, Таблицю 3.7, с. 266]. Як бачимо, у реєстрі СУМа-11 немає слів, зазначених у Таблиці 3.7. У ВТССУМі зареєстровано вже 15 із 21 лексеми (*алгебрист, арсен, атестування, видрукування, вислід, виховник, водотеча, водотік, дискутований, заледеніння, книговидавництво, книговидавничий, конспектований, крейдований, логос*), в УОС – 2 лексеми (*вільнослухач, второпати*), в СУМі-20 – ще 1 (*виховниця*). Зауважимо, що 3 лексичні одиниці (*парнота, покликання, сльотава*) поки не ввійшли до реєстру жодного з досліджуваних словників.

У зв'язку з цим, з-поміж поверненої лексики виокремлюємо:

- слова, що побутують у мовленні, але не внесені до реєстрів сучасних словників, тобто актуалізовані мовно:

парнота: РУС(Кр-Єф) [I, с. 276]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовна актуалізація: *Коли все навколо чорно-біле, а ти йдеш вуличкою з одностороннім рухом, відчуваєш себе персонажем із похмурої уяви Кафки. Ані вітереця, лиш безбарвна сіра парнота* (Л. Дереш, Поклоніння ящірці, 2000, с. 53);

покликання (замість *посилання*): РУС-ДМ; у СУМі-11 [VII, с. 30], ВТССУМі [с. 1026], УОС [с. 639], СУМі-Ж [с. 818–819] – наявна лексема **поклікання** з наголосом на другому складі, що означає «схильність до чого-небудь, призначення»; мовна актуалізація: *Відсутність покликань – підстава говорити про плагіат, а їх наявність визначає етику дослідника* (pidruchniki.com, 10.04.2017);

сльотаво: РУС(Кр-Єф) [I, с. 227]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовна актуалізація: *Вірші народжуються у південній півкулі мозку – справа... Коли слизько надворі, бо дощ, коли холодно і сльотаво* (В. Півторак, 2007. – ЕР);

- слова, актуалізовані лексикографічно і маловживані у сучасному мовленні, про що свідчать подекуди ремарки *діал., зах., книжн., рідко*:

вислід (замість *результат, висновок*): МНС-Ж [I, с. 86]; СУМ-Гр [I, с. 186]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ – *зах.* [с. 151]; СУМ-12 – *діал.* [с. 788]; УОС [с. 114]; СУМ-20 [ЕР];

виховник, виховниця (замість *вихователь, вихователька*): актуалізувалися під впливом західноукраїнської та діаспорної мовних традицій; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; у ВТССУМі [с. 159], УОС [с. 120], СУМі-12 – *рідко* [с. 810] (лише **виховник**); СУМ-20 [ЕР];

кошиківець, кошиківка, кошиківковий, кошиківниця (замість *баскетболіст, баскетбол, баскетбольний, баскетболістка*): з'явилися в узусі завдяки діаспорному і західноукраїнському мовним впливам; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ – *зах.* [с. 581]; СУМ-12 – *рідко* [с. 2456];

логос (тс. *слово*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 445]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 625]; УОС [с. 412]; СУМ-Ж [с. 507]; СУМ-12 – *книжн.* [с. 2707]; в УОС зареєстровано похідну прикметникову форму **логосний** [с. 412];

спортовець (замість *спортсмен*): ВТССУМ – додано **спортовка** – *діал.* [с. 1375]; СУМ-Ж [с. 1091]; НВУЛ [с. 112]; СУМ-12 – *рідко* [с. 4853].

До лексикографічно актуалізованих належать також слова, що не були внесені до реєстру СУМа-11, однак функціонували в мовленні впродовж ХХ століття:

арсен (замість *миш'як*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 595]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 40]; УОС [с. 31]; СУМ-Ж [с. 31]; СУМ-12 [с. 221]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Хлопець майже нічого не їв, і ніякі ліки, всі ті препарати арсену й заліза, що їх приписував йому Олександр Іванович, не допомагали* (Б. Антоненко-Давидович, *За ширмою.* – ЕР). Зауважимо, що в останній ілюстрації паралельно використано назви **арсен** і **миш'як**. Крім того, в сучасних СУМі-Ж [с. 31], СУМі-20 [ЕР] зареєстровані похідні слова: **арсенистий**, **арсеновий**, які підтверджують мовну активність лексеми **арсен** попри її відповідник;

видрукування: ПрС; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 133]; УОС [с. 101]; СУМ-12 [с. 745]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: – *Іване Кириловичу! Матеріал РАТАУ – для обов'язкового видрукування. Терміново* (В. Дрозд, *Подих чудесного*, 1988, с. 275);

вільнослухач: РУС(Кр-Єф) – *вільний слухач* [I, с. 103]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС [с. 142]; СУМ-12 [с. 903]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Спочатку юнак [Сластіон] навчався під орудою знаменитого передвижника І. Крамського в школі Товариства заохочування мистецтв, а через рік став вільнослухачем Академії мистецтв* (Україна. Наука і культ., 1986, вип. 20, 361); до того ж, в УОС [с. 142], СУМі-12 [с. 903], СУМі-20 [ЕР] зафіксовано іменник жіночого роду **вільнослухачка**;

водотеча: МНС-Ж [II, с. 115]; РУС(Кр-Єф) – рос. варіант [I, с. 91]; СУМ-Гр [I, с. 247]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 199]; УОС [с. 154]; СУМ-12 [с. 954]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Коли утворювалася потужна водотеча,*

діру затикали кимось з екіпажу, в той час як решта шукала щасливої пристані у відкритому морі (В. Стус, Цей корабель... – ЕР);

водотік: МНС-Ж [I, с. 115]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 199]; УОС [с. 154]; СУМ-12 [с. 954]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *В європейських річках повинь утворюють талі снігові води, а на далекосхідних водотоках – літні мусонні дощі* (Незвичайне..., 1976, с. 137);

второпати: СУМ-Гр [IV, с. 365]; у СУМі-11, ВТССУМі – немає; у СУМі-Ж – розм.; [с. 172]; УОС [с. 166]; СУМ-20 – розм. [ЕР]; мовне вживання: *Мусін Хазарин говорив по-нашому так-сяк, тож я й не второпав, чому він назвав мене німим* (І. Білик, Похорон богів, 1986. – ЕР);

крейдований: РУС(Кр-Єф) [II, с. 508]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 584]; УОС [с. 387]; СУМ-12 [с. 2476]; мовне вживання: *Високоякісний крейдований картон .. буде використовуватись для виготовлення міцних і красивих пакувальних коробок* (Роб. газ., 13.04.1982, с. 2);

солодководий (замість прісноводний): МНС-Ж – солодководні [II, с. 894]; СУМ-12 [с. 4818]; мовне вживання: *Мабуть, ні одна з солодководих риб не користується такою популярністю серед рибалок-українців, як щука* (О. Воропай, Звичаї..., 1966, т. 1, с. 258);

- слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно:

алгебрист: РУС(Кр-Єф) [I, с. 3]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 21]; СУМ-12 [с. 121]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Але алгебриста цікавлять лише ті властивості алгебричних структур та їх елементів, які можна виразити в термінах заданих дій* (О.Г. Ганюшкін, О.О. Безущак, Теорія груп, 2005, с. 14); у СУМі-12 зареєстровано похідну форму – іменник жіночого роду **алгебристка** [с. 121]; цікавим є той факт, що у 30 – 80-х роках ХХ століття це слово не використовувалося, замість нього вживали **алгебраїст** (пор. рос. алгебраист) – це підтвердив аналіз карток лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, напр.: *Він уважно знайомився з новими працями вітчизняних та зарубіжних алгебраїстів* (Зн. та пр., 1967, № 11, с. 17);

атестування (замість *атестація*): РУС-ДМ; РУС-ПМ; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 45]; УОС [с. 34]; СУМ-12 [с. 245]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Іншого способу оприлюднення персональних результатів атестування співробітників Національної поліції законодавством не передбачено* (pr.pl.ua, 29.06.2016);

дискутований: ПрС; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 299]; УОС [с. 220]; СУМ-Ж [с. 229]; СУМ-12 [с. 1359]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Залишається відкритим давно і палко **дискутоване** питання про те, чи ця бездержавність є наслідком недостатності державотворчої волі* (Наука і сусп., 1990, № 12, с. 14); *Це **дискутоване** питання було піднято в новій роботі, результати якої будуть опубліковані в січневому випуску журналу Behavioural Brain Research* (cikavosti.com); у СУМі-12 подано іменник-дериват **дискутант** [с. 1359];

заледеніння: РУС(Кр-Єф) [I, с. 42]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 401]; УОС [с. 280]; СУМ-Ж [с. 315]; СУМ-12 [с. 1681]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *На Землі останнє грандіозне **заледеніння** завершилося всього 12 – 13 тисяч років тому. І зараз ми живемо в епоху глобального потепління* (СУМ-12, с. 1681);

книговидавництво, книговидавничий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 276]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 548]; УОС [с. 367]; СУМ-12 [с. 2276]; мовна актуалізація: *Українці мають не на словах, а на ділі підтримувати **книговидавництво** в Україні, купуючи книги надруковані дідівською мовою, на практиці не цураючись цим свого коріння!* (matajeva-sloboda.ua, 22.03.2017); *Цей Закон визначає засади державної підтримки **книговидавничої** справи в Україні і спрямований на подолання кризи у вітчизняному книговиданні та створення сприятливих умов для його розвитку* (www.ukrbook.net, 25.09.2016);

конспектований: РУС(Кр-Єф) [II, с. 311]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 566]; УОС [с. 377]; СУМ-Ж [с. 455]; СУМ-12 [с. 2359]; мовна актуалізація: *То відкрилася ціла клізмофілософія не Канта-Гегеля чи Маркса-Леніна, ніким остаточно не написана і не прочитана. Не конспектована. А ти собі думав! Є*

глибинніші і мудріші найфілософії, але в гуманітарних вишах їх не читають (І. Ярич, Усміхнені злидні, 2009. – ЕР).

На відміну від зазначених лексем, слова *руханка* (замість *фізичні вправи*) немає у словниках кінця ХІХ – початку ХХ століття, не зафіксовано його в СУМі-11, СУМі-Ж. У ВТССУМі – зах. [с. 1280]. Поширилося в узусі під галицьким мовним впливом, напр.: *Година руханки покращує загальний стан організму, нормалізує артеріальний тиск, піднімає життєвий тонус* (wz.lviv.ua/life, 31.01.2013). На думку С. Й. Караванського, зазначена лексема «має всі підстави стати всеукраїнською лексемою», бо їй притаманна місткість, на відміну від поширених досі варіантів *фізичні вправи*, *гімнастичні вправи*, і належать вона до лексики, «утвореної за українськими словотворчими моделями» [105, с. 38].

У складі лексико-тематичної групи на позначення соціально-економічних понять виявлено 13 повернених слів [див. Додаток А, Таблицю 3.9, с. 267]. Як видно з Таблиці 3.9, основним лексикографічним джерелом, у якому містяться зазначені лексеми, є РУС(Кр-Єф). Повернення до реєстрів сучасних словників слів, яких немає в СУМі-11, відбувається поступово, зокрема у ВТССУМі зареєстровано 8 із 13 одиниць (*акційний, безхатько, відсотковий, заробляння, компенсування, невиробничий, непромисловий, піввідсотка*), у СУМі-12 додано ще 1 лексему (*змонополізувати*), у СУМі-20 – 1 (*збанкрутування*) тощо.

З-поміж них виокремлюємо:

- слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно:

акційний: ПрС; РУС-ДМ; РУС-ПМ; ВТССУМ [с. 20]; УОС [с. 19]; СУМ-12 [с. 119]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Акційний вклад з щомісячною сплатою відсотків призначений для вільного режиму накопичення і використання коштів* (www.otpbank.com.ua, 15.03.2017);

безхатько: СУМ-Гр [І, с. 47]; ВТССУМ [с. 73]; у СУМі-12 [с. 412], СУМі-20 [ЕР] – *розм.*; мовна актуалізація: *Десять днів безхатько просидів на лавці біля однієї зі столичних багатопверхівок* (tsn.ua, 12.05.2017);

відсотковий (замість *процентний*): ПрС; ВТССУМ [с. 180]; УОС [с. 137]; СУМ-Ж [с. 144]; СУМ-12 [с. 875]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: **Відсоткова ставка** – розмір відсотків, за якими банк нараховує проценти за вкладами або за наданими кредитами (bank-ua.com, 15.03.2017);

заробляння: РУС(Кр-Єф) [II, с. 76]; ВТССУМ [с. 418]; УОС [с. 291]; СУМ-Ж [с. 331]; СУМ-12 [с. 1708]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: **В процесі заробляння грошей** набагато практичніше покладатися на себе самого, у всякому разі, це рано чи пізно приносить видимі результати у вигляді грошової винагороди (molomo.com.ua, 15.03.2017);

збанкрутування: РУС(Кр-Єф) [I, с. 10]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: **Капіталізм ... це єдиний спосіб виробництва, де надлишок товарів становить проблему, де неможливість збуту товарів веде до збанкрутування їхніх власників...** (Commons, 18.02.2011. – ЕР);

змонополізувати: РУС(Кр-Єф) [II, с. 567]; СУМ-12 [с. 1817]; мовна актуалізація: **Внутрішній колонізатор прийшов до влади в Україні в період 90-тих роках як наслідок так-званих реформ «перестройки» та, згодом, олігархічного ладу, що дозволив кільком угрупованням змонополізувати мас-медіа, політичні інституції, економічні ресурси, фінансові кошти** (risu.org.ua, 05.11.2016);

компенсування: РУС(Кр-Єф) [II, с. 305]; ВТССУМ [с. 560]; УОС [с. 374]; СУМ-Ж [с. 451]; СУМ-12 [с. 2334]; мовна актуалізація: **Головна мета - не покарання порушника, а відновлення прав і компенсавання збитків** (www.intellect.ua); в СУМі-12 міститься похідний прикметник **компенсувальний** [с. 2334];

невиробничий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 956], ВТССУМ [с. 749]; СУМ-12 [с. 3363]; ЕС – **невиробнича сфера** [с. 221]; мовна актуалізація: **Найвище покликання влади – організація суспільного життя в державі: щоб підприємства працювали, люди мали роботу. Держава отримувала податки і забезпечувала за рахунок них неvirобничу сферу та науку** (Сільські вісті, 15.03.2002).

непромисловий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 957]; ВТССУМ [с. 776]; УОС [с. 501]; СУМ-12 [с. 3443]; мовна актуалізація: **Мають бути внесені [до Червоної книги]..**

5 видів окуневих (носар, морський судак, чоп великий та малий, йорж строкатий), **непромислові риби-голки** (Україна. Наука і культ., 1988, вип. 22, 29);

піввідсотка: РУС(Кр-Єф) [III, с. 345]; ВТССУМ [с. 946]; УОС [с. 595]; СУМ-12 [с. 3832]; мовна актуалізація: *Нафта, піднявшись в понеділок приблизно на піввідсотка, дешевшає у вівторок на тлі сигналів, що надлишок сировини на світовому ринку залишається високим* (Укр. правда, 20.09.2016. – ЕР); авторами СУМа-12 засвідчено похідну форму **піввідсотковий** [с. 3832];

- слова, актуалізовані мовно:

олігархійний, олігархічно, по-олігархічному: побутують у мовленні, але не внесені до реєстрів сучасних словників; засвідчено в реєстрі РУС(Кр-Єф) [III, с. 65]; мовна актуалізація: *...комуністична номенклатура, перерозподіливши між собою та пов'язаним з нею мафіозно-кримінальним світом державну власність, перетворилася на олігархійну владу, яка не гребує використовувати військову силу для розв'язання внутрішньополітичних проблем* (<http://history.vn.ua/book/civilhistory/37.html>); *Однаково здискредитовані, – олігархічно-кримінальний чи червоний реваншизми можуть мати хоч якийсь електоральний результат, поки не буде аргументаційно розвінчана їхня, в цілому, спільна ідеологічна база* (Укр. правда, 11.12.2006. – ЕР); *«Прихватування» по-олігархічному* (Україна молода, 25.06.2004. – ЕР); *Культура по-олігархічному і по-українському* (Радіо Свобода, 23.04.2011. – ЕР).

На відміну від зазначених лексем, що подані в реєстрах словників кінця ХІХ – початку ХХ століття, слова **сиротинець** (замість *дитячий будинок, інтернат, будинок дитини, притулок для сиріт*) немає в цих словниках, не зафіксовано його в СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж й УОС. Як зазначає О. О. Тараненко, поширилася ця лексема у результаті активного перенесення мовних особливостей Галичини та української діаспори в сучасну літературну мову «Великої України» через посередництво польської мови [303, с. 70]. Міститься в реєстрі СУМа-12 [с. 4766] і широко побутує в мовленні, напр.: *Праця в лікарнях, сиротинцях, будинках перестарілих буде однією з чільних програм нашої церкви* (Людина і світ, 9, 1991, 137).

3.2.2. Лексикографічне оновлення лексичних значень

У групі повернених (лексикографічно оновлених) лексико-семантичних одиниць виокремлюємо актуалізовані значення слів.

До лексико-тематичної групи на позначення суспільно-політичних понять належить значення лексеми *Україна* – «держава у Східній Європі та частково в Центральній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини» [44], яке актуалізувалося в узусі в кінці 80-х років ХХ століття. У СУМі-Гр зафіксовано значення: «Україна, Малоросія – страна, заселення українським народом» [IV, с. 330]. У СУМі-11 цього значення з відомих причин немає; в сучасних словниках також не подано цього значення, окрім «1. *заст.* Країна, край. 2. Територія, що знаходиться в межах іншої країни, краю; анклав» [ВТССУМ, с. 1502]. Мовна актуалізація цієї лексеми із зазначеною семантикою очевидна: *Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою унітарною державою* (pravotoday.in.ua, 22.01.2016). Вважаємо доцільним внесення цього значення в реєстри сучасних словників.

У процесі дослідження повернених лексико-семантичних одиниць на позначення культурно-етнографічних номінацій виявлено такі лексикографічно актуалізовані поняття:

бояринування (перебування в якості друга нареченого на весіллі): СУМ-Гр [I, с. 91]; у СУМі-11, УОС, СУМі-20 – немає; ВТССУМ [с. 94]; СУМ-Ж – *етног.* [с. 70]; СУМ-12 – *етног.* [с. 591]; мовне вживання: «*Радість, співи – цілий поетичний комплекс*», – таким залишається у нього [О. Довженка] *враження від бояринування на весіллі двоюрідної сестри* (archive.ndiuv.org.ua, 04.11.2016);

вивід (спосіб ручного вишивання): СУМ-Гр [I, с. 149]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає значення цього терміна; СУМ-12 [с. 733]; мовне вживання: *Побутували такі техніки, як гладь (“коса”), поверхневий кучерявий шов, поверхневий верхоплут, бігунець, зерновий вивід* (Гуцульщина, К., 1987, с. 380);

волочобний (пов'язаний із Великоднім тижнем), *волочобник* (особа, що ходить із великоднім подарунком), *Волочильник* (понеділок Великодня, коли

люди ходять у гості й вітають один одного), **волочи(і)льне** (ім.) (подарунок, що його отримують волочешники), **волочіння** (пісні та привітання, що їх виконують хлопці, ходячи по хатах на Великдень): СУМ-Гр [с. 252]; в СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає вказаних значень; зафіксовано в СУМі-12 [с. 964]; мовне вживання: *Подарунок, що його волочешники одержують, називається «волочільне» або «волочешне». Така назва існує чи колись існувала не тільки у нас, українців, а і в білорусів, росіян, поляків та литовців* (О. Воропай, Звичаї ... Весна. – ЕР); *У повнішій і старішій формі цей звичай зберігся в білорусів. Там хор парубків зупиняється під вікном хати, стає півколом і співає волочешні пісні* (О. Воропай, Звичаї ... Весна. – ЕР); *Що ж до самих волочільних пісень у Білорусі, то вони мають характер ідеалізації селянського життя* (О. Воропай, Звичаї ... Весна. – ЕР); зазначимо, що лексеми з такими значеннями нині активно використовуються українцями на території Рівненщини;

дружбити (бути другом нареченого на весіллі), **дружбів** (належить дружбі нареченого): СУМ-Гр [I, с. 448]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає вказаних значень; ВТССУМ – **дружбити** зах. [с. 329]; СУМ-12 – розм. [с. 1457].

За допомогою лексико-семантичного аналізу вдалося виявити **повернені поняття, пов'язані з науковою та освітньо-виховною сферами**, які актуалізувалися в українській мові ще на початку 90-х років ХХ століття, серед яких виокремлюємо:

- поняття, актуалізовані мовно:

академія (урочисте зібрання): активізувалося поняття під мовним впливом Галичини й діаспори; у СУМі-11 [с. 25–26], ВТССУМі [с. 16], СУМі-Ж [с. 18], СУМі-20 – немає цього значення; мовна актуалізація: *...у Дрогобичі, у приміщенні Муздрамтеатру імені Юрія Дрогобича, відбулася святкова академія з нагоди 20-ліття заснування Дрогобицької духовної семінарії* (news.ugcc.ua, 15.10.2016);

Народний дім (Будинок культури, клуб): РУС(Кр-Єф) [II, с. 769]; відновлено використання в узусі на початку 90-х років ХХ століття у Галичині, згодом словосполучення набуло загальноукраїнського вжитку; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12, СУМі-20 – немає; мовна актуалізація:

Ансамбль бального танцю «Грація», що діє при **Народному домі** «Просвіта» Національного університету «Львівська політехніка» оголошує набір у групи бального танцю (www.lp.edu.ua, 20.10.2016);

- поняття, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

«Пласт», **пластовий**, **пластунство**, **пластунський**, **пластовик**, **пластун**, **пластунка** (члени, учасники «Пласту»): назви поширилися зі сфери спортивно-патріотичної діяльності в Галичині дорадянського періоду та сучасної української діаспори [259, с. 50]; у СУМі-11 – немає цього значення [VI, с. 564]; у СУМі-Ж – *іст.* [с. 789]; зафіксовано як активні лексичні одиниці у ВТССУМі (**пластовий**, **пластунка** – немає; **пластовик** – *зах.*) [с. 979–980]; СУМ-12 [с. 3941]; мовна актуалізація: *Кожен пластовий провідник добре розуміє, що Пласт є організацією, яка не тільки раціонально заповнює дозвілля своїх членів, а й ставить до них певні вимоги* (www.ukrainians.ie, 24.05.2017); *Відкриття пластунського року відбулось біля пам'ятника І.Франку у неділю, 18 вересня* (te.20minut.ua, 18.09.2016); *Пластуни влаштували для гостей фестивалю навчання з альпінізму, а також розповіли про свою діяльність у місті* (www.plast.org.ua); *Пластунки 32-го куреня ім. Олени Пчілки упорядковують гроби на воєнній цвинтарі в Тернополі* (geroika.org.ua, 24.05.2017);

число (номер журналу, будинку): РУС(Кр-Єф) [II, с. 1018–1019]; у СУМі-11, СУМі-Ж [с. 1272] – немає цього значення; подано у ВТССУМі [с. 1602]; мовна актуалізація: *Перше число журналу [«Книголюб»] вийшло у травні 2009 року, і начебто, він видається й досі* (www.chytomo.com, 28.10.2013).

3.3. Стилiстичне оновлення лексико-семантичних одиниць

Стилiстичне оновлення лексико-семантичних одиниць – це зміна статусу стилістично маркованих у радянський період слів та значень на стилістично нейтральні у наш час.

Основними видами стилістично оновлених лексико-семантичних одиниць є стилістично трансформовані (стилiстично оновлені) лексеми і стилістично трансформовані (стилiстично оновлені) лексичні значення.

Стилістично трансформована (стилістично оновлена) лексика – це слова, подані у сучасних словниках як стилістично нейтральні одиниці, на відміну від СУМа-11, в якому вони подані як стилістично марковані.

З-поміж стилістично трансформованої (оновленої) лексики виокремлюємо *повністю і частково актуалізовані лексеми*. *Повністю актуалізованими лексичними одиницями* вважаємо ті слова, які зафіксовані в новітніх лексиконах без будь-яких обмежувальних ремарок, на відміну від СУМа-11, і активно функціонують у мовленні. До *частково актуалізованих лексичних одиниць* належать: 1) *мовно актуалізовані лексичні одиниці* – слова, які попри обмежувальні ремарки, зазначені у сучасних словниках, активно функціонують у мовленні; 2) *лексикографічно актуалізовані лексичні одиниці* – слова, які подані у сучасних словниках без обмежувальних ремарок, на відміну від СУМа-11, і не набули значного поширення в узусі; а також слова, що здавна функціонували в узусі, незважаючи на стилістично обмежувальні ремарки у словниках 30 – 80-х роках ХХ століття.

3.3.1. Стилістичне оновлення лексики

З-поміж **суспільно-політичної лексики** виокремлюємо 27 стилістично трансформованих слів [див. Додаток А, *Таблицю 3.2*, с. 263]. У СУМі-11 всі 27 лексем подано зі стилістично обмежувальними ремарками. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 11 із них (*амбасада, великодержавний, великодержавник, дисидент, жовто-блакитний, орудя, соборний, соборність, спільнота, чиновник, чиновництво*), ще 15 лексем актуалізуються в реєстрі СУМа-Ж (*віче, віче(о)вий, європеїзація, європеїзувати, європеїзуватися, злука, українофіл, українофілка, українофільство, українофільський, українофоб, українофобство, українофобський, функціонер, функціонерка*), 1 слово (*державець*) – в СУМі-20 тощо. З-поміж них виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно:

амбасада (замість *представництво, посольство*): в СУМі-11 – *заст.* [I, с. 38]; у ВТССУМі [с. 24], СУМі-Ж [с. 22] – стилістично нейтральне; в СУМі-20 – *зах.* [EP];

- слова, актуалізовані мовно:

державець: у СУМі-11 [II, с. 248], ВТССУМі [с. 286] – *заст.*; у СУМі-20 – *розм.* [EP]; мовна актуалізація: *Наші державці за 23 роки тільки розікрали усі ресурси* (www.volynpost.com, 05.12.2014); актуалізація цієї лексеми, а також поверненого слова **державник** спричинила появу похідних форм, які активно побутують у сучасному мовленні: **державотворець** [УОС, с. 213] і **держслужбовець** [УОС, с. 213; СУМ-20, EP], напр.: *В мене виникли запитання: кому і для чого потрібен був цей круглий стіл, якщо в ньому не взяв участі жоден діючий політик і державотворець?* (press.ukma.edu.ua, 28.06.2016); *Тобто, дійсно, яким би важливим не був держслужбовець, в просторіччі іменованій чиновником, зарплату він отримує з бюджету, який наповнюють платники податків* (arhiv-statey.pp.ua, 22.03.2017);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

великодержавний, великодержавник: у СУМі-11 – *заст.* [I, с. 319–320]; у ВТССУМі [с. 119], СУМі-20 [EP] як активні одиниці; мовна актуалізація: *Доки великодержавники тішили себе казочкою про те, що існує «єдиний русский народ, состоящий из великороссов, малороссов и белорусов», поступово зростає український національно-визвольний рух...* (http://www.chas.cv.ua/27_08/2.html); *На Балканах вже неодноразово робилися спроби реалізувати різноманітні великодержавні плани* (http://www.chas.cv.ua/08_08/3.html); в УОС – додано лексему **великодержавництво** [с. 90]; у СУМі-12 подано нові похідні форми **великодержава, великодержавність** [с. 695]; у СУМі-Ж – додано **великодержавницький** [с. 93];

віче (замість *збори*), **віче(о)вий**: поширилося через активний мовно-культурний вплив Галичини; у СУМі-11 [I, с. 691], ВТССУМі [с. 191] – *зах., заст.*; у СУМі-Ж [с. 154] – *висок.*; у СУМі-20 – без ремаркування [EP]; мовна актуалізація: *Сьогодні на Народне віче на Майдані незалежності зібралося, за*

різними оцінками, від 50 до 150 тисяч людей (24tv.ua, 22.01.2014); *За час революційних подій Майдан Незалежності сформувався як вічова площа, місце громадянського вибору, територія громадян* (Тексти.org.ua, 08.04.2015);

дисидент: повернулося до мововжитку завдяки активному зацікавленню українців своєю історією, набувши у сучасний період додаткового значення «2. Той, хто не погоджується з панівною ідеологією, світоглядом, панівним ладом і зазнає за це переслідувань, репресій; // Той, хто не поділяв комуністичної ідеології в СРСР, боровся проти режиму, що існував, і зазнавав за це переслідувань, репресій» [СУМ-12, с. 1354]; у СУМі-11 – *заст.* [с. 283]; автори ВТССУМа [с. 298], УОС [с. 219], СУМа-Ж [с. 229] і СУМа-20 [ЕР] відновили у реєстрі словника не лише активне значення цього слова, а й зафіксували деривативні моделі: **дисидентка, дисидентство, дисидентський**; у СУМі-12 додатково подано ще одну похідну одиницю **дисидентствувати** зі значенням «бути дисидентом, поводити себе як дисидент» [с. 1354]; мовна актуалізація: *Українські дисиденти боролися за право вільності української мови, її культури та можливості повернення народу його державності та соборності* (korrespondent.net, 15.12.2012);

європеїзація, європеїзувати, європеїзуватися: у СУМі-11 [II, с. 494], ВТССУМі [с. 360] – *книжн.*; у СУМі-Ж [с. 277], СУМі-20 [ЕР] – без ремаркування; мовна актуалізація: *В одному випадку фактором європеїзації виступає Європейський Союз, а в другому – активні національні актори і, насамперед, держава, яка прагне запровадити європейські стандарти* (О. Акімов, Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України. – ЕР); *ЄС намагається допомогти «європеїзувати» українське суспільство – досягти того, чого вимагав Євромайдан* (www.radiosvoboda.org, 14.01.2016); *Наступний тиждень луцька влада буде «європеїзуватися»* (Волинська правда, 08.10.2008. – ЕР); актуалізація цих лексем зумовила появу похідних форм **європеїст, європеїзований, європеїзування** [СУМ-12, с. 1592; УОС, с. 256; СУМ-Ж, с. 277];

жовто-блакитний: ПрС (*жовтоблакитний*); у СУМі-11 – *іст.* [II, с. 541]; в сучасних ВТССУМі [с. 370], УОС [с. 261], СУМі-Ж [с. 288], СУМі-12 [с. 1609], СУМі-20 [ЕР] – без стилістичного маркування; мовна актуалізація: *18 вересня 1991 жовто-блакитне полотнище було узаконено в якості офіційного прапора України постановою Президії Верховної Ради «Про прапор України»...* (zik.ua, 04.09.2016);

злука: в СУМі-11 [III, с. 606], ВТССУМі [с. 464] – *рідко*, зі значенням «з'єднати і з'єднатися» без згадки про народ, державу; у СУМі-Ж – *книжн.* зі значенням «з'єднання, возз'єднання (про народ, державу і т. ін.)» [с. 375]; у СУМі-20 – *уроч.* зі значенням «2. Об'єднання (народу, держави, родини і т. ін.)» [ЕР]; мовна актуалізація: *22 січня 1919 р. у Києві на Софійській площі відбулися урочисті збори, на яких був проголошений Акт Злуки (об'єднання) українських земель, засвідчений Універсалом про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Велику Україну* (nmc-rivne.ucoz.ua, 25.01.2016);

оруда: в СУМі-11 – *заст.* [V, с. 750]; у ВТССУМі [с. 856], СУМі-Ж [с. 696] – знято ремаркування; мовна актуалізація: *Близько п'ятдесяти житомирян під орудою військових вчилися стріляти з автомата, кидати гранати та надавати першу медичну допомогу* (www.tvradiozt.com.ua/item/5849);

соборний (замість *об'єднаний, неподільний*), **соборність**: у СУМі-11 – *заст.* [IX, с. 433]; як зазначає О. О. Тараненко, слова з твірною основою **собор-** існували в українській мові ХХ століття, проте лише в усному варіанті і в межах «нерадянських» дискурсів [303, с. 69–70]; у ВТССУМі [с. 1352], СУМі-Ж [с. 1072], СУМі-12 актуалізовано значення «Об'єднаний, неподільний (перев. щодо України, її території, мови і т. ін.)» [СУМ-12, с. 4770]; мовна актуалізація: *Україна від "Сяну до Дону" – це не поетична метафора, а постійне нагадування про справжню соборність її земель та соборний дух українців* (Укр. правда, 21.01.2012); у СУМі-12 наявний похідний прислівник **соборно** [с. 4770]; крім того, в узусі часто використовуються лексеми **соборницький, соборництво**, які не зафіксовано в досліджуваних словниках, напр.: *Вивчення українського соборництва у 1917 – 1919 рр. загалом збігається з характером і головними*

тенденціями історіографічного осмислення суспільно-політичного руху цієї доби, але водночас має свої особливості (Іст. панорама: зб. наук. пр. – ЕР); У цьому хронологічному ланцюгу одне з чільних місць відводиться добі Української революції, коли **соборницька** ідея здобула перший досвід практичної реалізації (Там само);

спільнота (замість *спільність*): СУМ-11 – рідко [IX, с. 529]; ВТССУМ [с. 1368]; УОС; СУМ-Ж [с. 1086]; СУМ-12 [с. 4841]; мовна актуалізація: *Ти читаєш книги і хочеш, щоб наше суспільство стало кращим, – отож належиши до спільноти наших однодумців* (<http://starylev.com.ua/community/about>, 22.03.2017);

чиновник, чиновництво: у СУМі-11 – дорев. [XI, с. 327]; у ВТССУМі – без ремаркування [с. 1601]; авторами ВТССУМа [с. 1601], УОС [с. 978], СУМа-Ж [с. 1272] і СУМа-12 [с. 5326] подано похідне слово **чиновниця**; мовна актуалізація: *Всі ми чули про «Сім чудес Львова» від давніх будівничих, але наші сучасні чиновники у сфері архітектури здатні на більше* (uhp.org.ua, 23.09.2016); *Українське чиновництво, принаймні, те, чиє свавілля справедливо оцінене Євросудом, давно втратило будь-який страх перед Божими та людськими законами* (Укр. правда, 09.01.2011).

українофіл, українофілка, українофільство, українофільський: у СУМі-11 [X, с. 423], ВТССУМі – *іст.* [с. 1502]; у СУМі-Ж – активні лексеми [с. 1193]; активно ввійшли до мововжитку українців на тлі політичних подій, розпочатих у кінці 2013 року; мовна актуалізація: *Поляки-українофіли реанімували міф про козаччину Правобережжя як ту силу, яка боронила Польщу в старих часах* (Україна модерна, 04.11.2014. – ЕР); *Якби це залежало лише від мене, я волів би бачити сина Остапом. Справді. Моя мама — Катерина Володимирівна Белінська, ще та українофілка, — була б у захваті* (Макс Кідрук, Зазирни у мої сни. – ЕР); *Я [Адам Міхнік] мріяв, коли виросту, обов'язково відвідаю місто, де народився мій батько. Українофільство у мене від батька* (Висок. замок, 20.09.12 – ЕР);

українофоб, українофобство, українофобський: у СУМі-11 [X, с. 423], ВТССУМі [с. 1502] – *іст.*; СУМ-Ж [с. 1193]; мовна актуалізація: *Російський блогер-українофоб на прощання похвалив Київ* (zik.ua, 05.06.2016); *Відома*

українофобка Поліна Дубініна, яка не приховує своїх антиукраїнських поглядів і закликає вбивати бійців ЗСУ, приїхала в Київ, щоб отримати візу в країни Європейського союзу (novostiua.org, 03.08.2015); актуалізація цих лексем зумовила появу похідних форм **українофобія, українофобка** [СУМ-12, с. 5044];

функціонер, функціонерка: у СУМі-11 [X, с. 652], ВТССУМі [с. 1552] – зах.; в СУМі-Ж – без маркування; мовна актуалізація: *Банальна бездіяльність представників нової влади, а точніше вчорашніх партійних функціонерів під час анексії Криму, стала очевидною для всієї України* (<http://regionews.ua/print/133687>).

До стилістично трансформованої лексики **на позначення понять народної культури** належать 22 лексеми [див. Додаток А, Таблицю 3.4, с. 264], які в СУМі-11 подано зі стилістично обмежувальними ремарками: *діал., заст., рідко, уроч.* Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набуває лише 1 лексична одиниця (**Б(б)берегиня**); у СУМі-Ж до мовного активу повернулися: 2 лексеми з позначками *етн. (вечорниці, дівич-вечір)*, 8 лексем з позначками *трад.-нар. (ворожбит, ворожбитка, ворожка, мольфар, чародій, чародійка, чародійник, чародійниця)*, а стилістичної нейтральності набули 9 слів (*віншування, віншувати, віщун, віщунка, віщунський, подзвін, провидець, провидиця, тризна*); ще 1 лексична одиниця актуалізувалася у СУМі-20 (**вертепник**) тощо.

- 20 з 21 стилістично трансформованих лексем належать до лексикографічно актуалізованих, оскільки аналіз ілюстративно-джерельного матеріалу довів, що позначувані ними поняття здавна функціонували в узусі, незважаючи на стилістично обмежувальні ремарки у словниках, пор.:

Б(б)берегиня: СУМ-11 – *діал.* [I, с. 158]; у ВТССУМі – додано значення «охоронниця дому» [с. 76]; у СУМі-Ж – немає; зафіксовано у СУМі-20 [EP]; мовне вживання: *На старовинних кролевецьких рушниках можна побачити образ Березині – ясночолої русалки, дбайливої охоронниці дівочої цноти і подружньої вірності* (Наука і сусп., 1969, № 3, с. 49);

вертепник: у СУМі-11 [I, с. 332], ВТССУМі [с. 122] – *заст.*; у СУМі-Ж – немає; СУМ-20 [EP]; мовне вживання: *На початку XIX ст. він [вертеп] завоював*

популярність у Києві. Вистави відбувались у наметах на ярмаркових площах, причому поліція стежила, щоб **вертепники** не виголошували антицарської крамоли (Рад. літ-во, № 1, 1963, с. 106);

вечорниці: у СУМі-11 [I, с. 345], ВТССУМі [с. 125] – *заст.*; СУМ-Ж – *етн.* [с. 99]; у СУМі-20 – активна лексема [ЕР]; мовне вживання: **Вечорниці** – для всіх, хто любить сміх (Веч. Київ, 1968, 24 лютого, с. 4);

віншування, віншувати (тс. *вітання, вітати*): у СУМі-11 [I, с. 678], ВТССУМі [с. 188] – *рідко*; СУМ-20 – стилістично нейтральне [ЕР]; мовне вживання: **Віншування** Миколи Тарновського почалося сердечною промовою Юрія Смолича (Літ. Україна, 1965, 8 січня, с. 2); *На ньому [народному святі «Маковій настає – благодать нам дає»] віншували як ветеранів аграрного руху, так і нинішніх хліборобів* (Вісті Рівненщини, 18.08.2017. – ЕР); до того ж, у СУМі-12 – похідні форми **віншівка, віншувальник** [с. 907], що підтверджують актуалізацію зазначеної лексеми;

віщун, віщунка, віщунський: у СУМі-11 [I, с. 693], ВТССУМі [с. 192] – *заст.*; у СУМі-Ж **віщун, віщунка, віщунський** – стилістично-нейтральні лексеми [с. 154]; у СУМі-20 **віщун, віщунка** – стилістично-нейтральні лексеми, а **віщунський** – *заст.* [ЕР]; мовне вживання: *.. натовп похмурих степовиків у брилях, .. жадібно й терпляче слухав свого юродивого віщуна* (О. Гончар, Таврія, 1952, с. 116); *Після радісного доброго юнака-геркулеса, ..ця саженна, оббита вітрами баба-яга здалася хлоп'ятам зловісною, як привид пустелі, як віщунка самих посух...* (О. Гончар, Таврія, 1952, с. 185); *Наливайкові починала набридати процедура подвійного переказу віщунської, порожньої промови прелата* (І. Ле, Наливайко, 1957, с. 170); у СУМі-12 – зареєстрована похідна форма **віщуватися** [с. 926];

ворожбит, ворожбитка, ворожка: в СУМі-11 [I, с. 739], ВТССУМі [с. 202] – *заст.*; у СУМі-Ж – *трад.-нар.* [с. 164]; в СУМі-20 – стилістично нейтральні лексеми [ЕР]; мовне вживання: *Представниками поезії заговорів з їх первісним практичним призначенням являються професіональні знахарі й ворожбити, подибувані й досі по українських селах* (Ф. Колесса, Музикознавчі праці, 1970, с.

290); *І впливе з тернівщанського епосу давня переповідка про ту красуню ворожбитку, що колись тут хлопців чарувала* (О. Гончар, Твоя зоря, 1982, с. 270); *...колода карт на столі – якихось дивовижних, розмальованих – одразу ж підказували, що ця «відьма» ворожка* (Я. Баш, На крутій дорозі, 1967, с. 221);

дівич-вечір: у СУМі-11 [II, с. 297], ВТССУМі [с. 303] – *заст.*; СУМ-Ж – *етн.* [с. 232]; в СУМі-20 – активна лексема [EP]; мовне вживання: *Прибрана, заради Кашуби, видно, в усе нове, – вона [Наталка] стояла на порозі, як молода, що прийшла просити на дівич-вечір* (Г. Косинка, Новели, 1962, с. 143, Змовини);

мольфар: СУМ-11 – *діал.* [IV, с. 793]; ВТССУМ – *зах.* [с. 686]; СУМ-Ж – *трад.-нар.* [с. 560]; мовне вживання: *Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жахався на кожному кроці відьми, упиря, мольфара і всякого іншого чортovinня* (П. Козланюк, Сонце над Верховиною, 1957, с. 4);

провидець, провидиця: в СУМі-11 [VIII, с. 131], ВТССУМі [с. 1145] – *заст.*, *уроч.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральні [с. 900]; мовне вживання: *Хто він, цей великий революційний провидець, так безмежно відданий осяйним ідеалам світлого соціалістичного прийдешнього?* (О. Левада, Твори, т. 4, 1980, с. 165); *Користуючись своїм методом інтуїтивного синтезу, поезія може стати провидицею майбутнього, а до поета повернеться його древнє ім'я – пророк* (Рад. літ-во, 1967, № 7, с. 19);

тризна: в СУМі-11 [X, с. 257], ВТССУМі [с. 1474] – *уроч.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 1169]; мовне вживання: *Ховали Анта, як старійшину. На дворі вже до полудня зібрався весь Люб'яч. Жінки ішли з плачем, несли страви для тризни. Чоловіки збиралися з щитами і мечами, як велів закон* (С. Скляренко, Святослав, 1959, с. 21–22);

чародій, чародійка, чародійник, чародійниця: в СУМі-11 [XI, с. 272], ВТССУМі [с. 1594] – *заст.*; СУМ-Ж – *трад.-нар.* [с. 1264]; мовне вживання: *Порвану кулею черевину він [Біляєв] знову стулив докупи, як чародій, вдмухнув у приречену на смерть людину життя, повернув серцю нормальний пульс* (Д. Бедзик, Дніпро горить, 1951, с. 178); *Природу часто називають чародійкою. Це вона дає все необхідне для життя людини..* (Наука і життя, № 10, 1962, с. 22);

Нащадки сіверян, полян, дулібів, Малята вчать ті сонячні слова, Що, ніби чародійник з рукава, Ти [Глібов] сипав їм – і в доброті не схибив (М. Рильський, Твори, т. II, 1960, с. 88, Чернігівські сонети); *Чому, хоч стільки й зустрічалося дівчат і ніби й гарних, але жодна не вивела з рівноваги, а це безкокетне, смагляве, зеленооке дівчисько пройняло тебе поглядом чародійниці, світлом налило тобі душу...* (О. Гончар, Собор, 1968, с. 175);

- лексема **віщунство**, на відміну від зазначених спільнокореневих слів, належить до мовно актуалізованих лексичних одиниць, оскільки не лише у СУМі-11 [I, с. 693], а й у ВТССУМі [с. 192] та СУМі-20 [EP] вона подана із позначкою *заст.*, незважаючи на функціонування в мовленні: *Пізнання Істини застерігає від сплутування пророцтв із віщунством* (П. Ящук, Захід сонця вручну. – EP);

- до актуалізованих як мовно, так і лексикографічно належить слово **подзвін** (похоронний дзвін): у СУМі-11 [VI, с. 740], ВТССУМі [с. 1008] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 809]; мовна актуалізація: *Акція «По кому подзвін» була присвячена пам'яті постраждалих від розгонів на Майдані* (hromadskeradio.org, 11.12.2016); зауважимо, аналіз ілюстративного матеріалу доводить, що у період 30 – 80-х років ХХ століття найчастіше з цією семантикою використовували лексему **подзвіння**, напр.: *..звідкілясь іздалеку, мабуть, аж з лісового монастиря, чулося подзвіння – на відправу по якомусь хутірському небіжчикові* (Ю. Смолич, Реве та стогне Дніпр широкий, 1960, с. 160).

З-поміж стилістично трансформованих лексем, що належать до царини традиційного мистецтва [див. Додаток А, Таблицю 3.6, с. 265], виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно, вживані у 30 – 80-х роках ХХ століття:

антик (пам'ятка античного мистецтва, перев. скульптурна, що збереглась до наших днів; старовинний рідкісний предмет художньої роботи): РУС(Кр-Єф) [I, с. 4]; у СУМі-11 [I, с. 49], ВТССУМі [с. 33] – *заст.*; у СУМі-Ж – немає; у СУМі-20 – активна лексема [EP]; мовне вживання: [Катерина] *Взяла візника і вивезла з дому на Джерельну квіти і буфетик-антик, цінніше з кристалю і*

порцеляни, килими, ліжники, краці з картин (І. Вільде, Сестри Річинські, 1958. – ЕР);

- слова, актуалізовані мовно:

мисткиня (ім. жін. р. до *мистець*): у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; у ВТССУМі – *заст.* [с. 668]; мовна актуалізація: *Мовою пензля юна мисткиня з Івано-Франківська розповіла про своє місто* (mtrk.com.ua, 19.11.2013);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

мистець (замість *митець*): у СУМі-11 [IV, с. 719], ВТССУМі [с. 668] – *заст.*; СУМі-Ж – *висок.* [с. 546]; УОС [с. 434]; мовна актуалізація: *Мистець працює у різних графічних і живописних техніках і жанрах, є автором унікальної техніки олійної пастелі* (www.volynnews.com, 25.05.2016).

У Таблиці 3.8 [див. Додаток А, с. 266] представлено стилістично трансформовану лексику **на позначення понять науки, освіти і виховання**. У реєстрі СУМа-11 зазначені 15 лексем подано зі стилістично обмежувальними ремарками: *діал., дорев., заст., зах., книжн., розм.* Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 3 лексичні одиниці (*мана, магістрант, первотвір*). У СУМі-Ж ще 7 лексичних одиниць подано як стилістично нейтральні (*вакації, вакаційний, книгозбірня, колегіум, наклад, опінія, поземний*). Лексема *виклад(и)*, позначена в СУМі-11 як діалектизм, у СУМі-20 подана з ремаркою *зах. [ЕР]* тощо. 3-поміж них виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно, тобто подані в сучасних словниках без обмежувальних ремарок, на відміну від СУМа-11, однак не набули значного поширення в узусі, де й досі в ужитку переважають їхні синоніми:

вакації, вакаційний (тс. *канікули, канікульний*): у СУМі-11 [I, с. 282], ВТССУМі [с. 108] – *заст.*; в СУМі-Ж [с. 85], СУМі-20 [ЕР] – активні лексеми; мовне вживання: *Для дітей бійців з зони АТО благодійники влаштували вакації до Вроцлава з відвідинами Львова* (yarosh.lviv.ua, 14.07.2014); *Вакаційний таборець трохи відрізняється від своїх колег по-цеху, адже сей екземпляр не є представником касты «прадавніх» цілодобових таборів* (ugcc.kharkiv.ua,

16.07.2016). У СУМі-12 зафіксовано рідковживану лексему **вакаціюватися** зі значенням «рідко проводити канікули, відпустку» [с. 650];

виклади (тс. лекції): в СУМі-11 – діал. [I, с. 406]; у ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; СУМ-20 – зах. [ЕР]; мовне вживання: *На жаль, професура УВУ розсіяна по всьому світу і збирається до Мюнхена лише на час семестрів, на свої **виклади** згідно з розкладом* (www.vturo1.com.ua, 11.02.2017); у СУМі-12 – подано похідну форму **викладовий** з позначкою діал.;

опінія (тс. думка): СУМ-11 – заст. [V, с. 713]; ВТССУМ – зах. [с. 847]; СУМ-Ж [с. 688]; мовне вживання: *Загальна **опінія** здебільшого не надто позитивна, в ній превалюють песимістичні настрої з приводу фальсифікацій, підкупу виборців, застосування відверто силових сценаріїв для здобуття бажаного тим чи іншим політичним силам результату* (Львів. газета, 16.11.2012. – ЕР);

первотвір (тс. першоджерело): СУМ-11 – заст. [VI, с. 120]; у ВТССУМі – без ремаркування [с. 899]; СУМ-12 – рідко [с. 3752]. Не набула активного поширення у сучасному мовленні, пор.: *Нащо комета? А земля одірветься – таки від сонця й полетить.. Буде тільки дим. Дим заповнить повітря, і буде **первотвір*** (М. Хвильовий, Сині етюди, 1989, с. 37);

поземний (тс. горизонтальний): у СУМі-11 [VI, с. 812], ВТССУМі [с. 1020] – розм.; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 815]; мовне вживання: *Тверда лінія, яку сповідує мисткиня, творить вертикальний, духовний, а не **поземний вектор*** (www.kamenuar.com.ua, 02.08.2012).

- слова, актуалізовані мовно, ті, що й досі подані у сучасних словниках з обмежувальними ремарками, незважаючи на активне мовне вживання:

книговидавець: у СУМі-11 [IV, с. 196], ВТССУМі [с. 548] – заст.; у СУМі-Ж – немає; мовна актуалізація: *Мало того, що банківська криза забрала у видавничих підприємств обігові кошти, так ще й держава наприкінці минулого року не розрахувалася з **книговидавцями** за виконане держзамовлення* (www.radiosvoboda.org, 15.02.2010);

лексикон (замість *запас слів, словник*): у СУМі-11 [IV, с. 473], ВТССУМі [с. 611], СУМі-Ж [с. 494-495] – книжн., *заст.*; мовна актуалізація: *Цілком очевидно, що для збагачення лексики корисно багато читати – тільки що і як саме треба читати?* (nydmond.com.ua, 25.05.2017);

маргінес: у СУМі-11 [IV, с. 626], ВТССУМі [с. 646] означає «берег, поле книжки, зошита» й марковано позначкою *зах.*; у СУМі-Ж – немає; у СУМі-12 збережено ремарку *зах.*, але подано нове переносне значення, з яким найчастіше і вживається слово **маргінес** – «периферія розвитку; узбіччя» [с. 2853], напр.: *Сьогодні держава в особі її чиновників байдуже спостерігає за сповзанням української культури на маргінеси* (Україна молода, 16.06.2009);

метода (замість *метод*): у СУМі-11 [II, с. 692], ВТССУМі [с. 664] – книжн., *заст.*; СУМі-Ж – *розм.* [с. 541]; мовна актуалізація: *При купівлі м'яса та риби у вакуумному упакованні потрібно дивитися на вагу нетто, бо досить поширеною є така **метода** «заробляння» на неувважному покупцеві: на етикетці відсутнє маркування про вагу нетто, а пордавці зважують пордукцію разом з упаковкою* (www.chas.cv.ua, 25.05.2017);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

книгозбірня (замість *бібліотека*): в СУМі-11 [IV, с. 196], ВТССУМі [с. 548] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 441]; мовна актуалізація: *Аудиторія цієї книгозбірні є специфічною, адже для молодих людей іти в бібліотеку за книжкою може видатися архаїчним заняттям, якщо цей твір миттєво доступний в мережі* (www.bbc.com, 09.04.2013);

колегіум: у СУМі-11 [IV, с. 217], ВТССУМі [с. 553] – *іст.*; у СУМі-Ж – лексему вказано без стилістичного обмеження, але її значення не оновлено: «у деяких країнах і в Україні до 1917 р. – назва деяких закритих середніх і вищих навчальних закладів» [с. 444]; на думку С. Караванського, в українській мові варто послуговуватися іменником **колегія** замість **колегіум**, оскільки останній з'явився у нашій мові внаслідок погрому 30-х років ХХ століття [105, с. 83]; мовна актуалізація: *21 листопада в колегіумі «Елінт» відзначили День Гідності та Свободи* (elint.com.ua, 11.02.2017);

мана (замість *карта*): СУМ-11 – *заст.* [IV, с. 625]; у ВТССУМі [с. 645], СУМі-Ж [с. 525] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *Досі географія, яку я негайно ж забув, як тільки вийшов із школи, не цікавила й не хвилювала мене, з мене цілком вистачало, що я міг віднайти вулицю, де я мешкаю, але з тих пір, як у мене з'явилася географічна мана, я живу в потягах і кораблях, їдучи все не на ті континенти, які мені потрібні* (Е. Андіївська, Тигри. – ЕР);

магістрант: СУМ-11 – *дорев.* [IV, с. 589]; у ВТССУМі [с. 634], СУМі-Ж [с. 517] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *Викладений матеріал призначено для аспірантів та магістрантів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціалізацією “Безпека інформаційних і комунікаційних систем”* (www.dut.edu.ua, 14.03.2017);

наклад (замість *тираж*): СУМ-11 – *діал.* [V, с. 103]; ВТССУМ – *зах.* [с. 716]; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 589]; мовна актуалізація: *Але загальний наклад стрімко наближається до мільйона, а з піратськими примірниками – і більше* (Укр. правда, 25.09.2007. – ЕР).

Як свідчать дані *Таблиці 3.10* [див. Додаток А, с. 267], в СУМі-11 17 лексем **на позначення соціально-економічних понять** подано зі стилістично обмежувальними ремарками. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 7 лексичних одиниць (*безхатченко, бізнес, гривня, олігарх, олігархія, олігархічний, фундація*), у СУМі-Ж – ще 6 (*агенція, бомонд, зарплатня, знижка, казна, скарбничка*), у СУМі-20 – 3 слова (*винайм – рідко, винаймати, винайняти*) тощо.

- 16 з 17 лексичних одиниць – актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

агенція (замість *агенство*): СУМі-11 – *рідко* [I, с. 16]; ВТССУМ – *зах.* [с. 9]; у СУМі-Ж [с. 15], СУМі-20 [ЕР] – знято ремаркування; УОС [с. 14]; мовна актуалізація: *Літературна агенція "Discursus" оголошує конкурс художніх прозових творів на тематику Української Повстанської Армії* (Gazeta.ua, 11.06.2014. – ЕР);

безхатченко: СУМ-11 – *дорев.* [I, с. 152]; ВТССУМ – [с. 73]; СУМ-20 – *розм.* [ЕР]; мовна актуалізація: *Щодня сюди приходили люди, які не здатні себе самотійно забезпечити харчами, серед яких були, і безхатченки, і одинокі пенсіонери* (www.kreschatic.kiev.ua, 25.01.2017);

бізнес: СУМ-11 – *розм.* [I, с. 179]; ВТССУМ [с. 80]; УОС [с. 59]; СУМ-Ж [с. 58]; СУМ-20 [ЕР]; ЕС [с. 24]; мовна актуалізація: *Цей проект довів, що зберігання й транспортування газу – це окремі бізнеси* (УП, 18.09.2016. – ЕР); зауважимо, що в ілюстрації вжито іменник **бізнес** у формі множини, яка є незвичною для української літературної мови. Крім того, за останні десятиліття семантичне поле цієї лексеми значно розширилося: до значення «економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку» [ВТССУМ, с. 80] додалися значення «ділове життя, економічна сфера діяльності на відміну від ін. сфер (політики, культури, освіти і т. ін.)» та «вдала справа як джерело збагачення» [СУМ-12, с. 443]. Також актуалізація цього поняття і його словесного вираження спричинила виникнення низки дериватів: **бізнесовий, бізнес-вумен, бізнес-клас, бізнес-леді, бізнес-центр, бізнес-шоу** [СУМ-12, с. 444] тощо. З'явилося поняття **тіньовий бізнес**, що означає «незаконна підприємницька діяльність», подане авторами СУМа-12 [с. 444];

бомонд: у СУМі-11 [I, с. 216], ВТССУМі [с. 92] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 68]; УОС [с. 68]; мовна актуалізація: *Вибагливий український бомонд зібрався на презентації з французьким шармом* (ТСН.ua, 26.04.2013. – ЕР);

гривня: СУМ-11 – *заст.* [с. 166]; ВТССУМ [с. 260]; УОС [с. 198]; СУМ-Ж [с. 204]; СУМ-12 [с. 1201]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Статус української гривні покращить вихід бізнесу з тіні, повернення в країну вивезених капіталів та значне зростання ВВП* (Gazeta.ua, 02.09.2016. – ЕР);

зарплатня: СУМ-11 – *заст.* [III, с. 296]; у ВТССУМі – *розм.* [с. 419]; УОС [с. 291]; СУМ-Ж [с. 332]; СУМ-20 [ЕР]; ЕС – *заробітна плата* [с. 130]; мовна актуалізація: *І, мабуть, річ була не стільки у скромній зарплатні, як у нестерпній одноманітності цього фаху* (О. Сайко, Кав'ярня на розі, 2013. – ЕР);

знижка: в СУМі-11 [III, с. 661], ВТССУМі [с. 472] – *розм.*; УОС [с. 323]; СУМ-Ж [с. 383]; СУМ-20 [EP]; мовна актуалізація: *Останнім часом в усіх сферах бізнесу набуває широкого застосування такий інструмент маркетингу як цінова знижка* (http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/112.htm);

казна: в СУМі-11 [IV, с. 72], ВТССУМі [с. 514], СУМі-20 [EP] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 414]; УОС [с. 346]; мовна актуалізація: *Державна казна щомісячно отримує від волинських митників понад 30 мільйонів гривень* (Волин. правда, 10.09.2009. – EP). На думку О. Пономаріва, в сучасній українській літературній мові не варто вживати цей запозичений через російське посередництво з тюркських мов фінансовий термін, незважаючи на його узусну актуалізацію, оскільки для цього поняття в нашій мові є інша лексема — **скарбниця** з цілим словотвірним гніздом: *казна, казначейство — скарбниця, державна скарбниця, казначей — скарбник (скарбничий), казначейша — скарбничиха, казначейский — скарбницький, казнохранилище — скарбівниця, государственный казначейский билет — білет державної скарбниці*. Крім того, лексема *скарбниця* вживається в переносному значенні як «зосередження природних, культурних, духовних цінностей» [229];

олігарх, олігархія, олігархічний: СУМ-11 – *зневажл.* [V, с. 689]; у ВТССУМі [с. 841], СУМі-Ж [с. 684] – знято ремаркування; ЕС – *олігархія однорідна і диференційована* [с. 239]; УОС [с. 538]; констатуємо факт зміни семантики зазначених лексем на конотативному рівні, наприклад, у СУМі-11 до слова **олігархія** міститься пояснення: «політичне і економічне панування невеликої групи експлуататорів – рабовласників, феодалів, капіталістів; правляча група експлуататорів» [IV, с. 689], а в СУМі-12 подано стилістично нейтральне пояснення з позначкою *політ.* «форма правління, за якої при владі стоїть невелика група економічно наймогутніших людей» і «можновладці, які зосереджують у своїх руках основну владу й фінансовий капітал і визначають внутрішню та зовнішню політику країни» [с. 3591–3592] тощо. Крім зазначених лексем, у сучасному мовленні активно побутує новоутворений збірний іменник **олігархат** з тією ж семантикою, що й іменник **олігархія**, пор.: *Олігархи відомі з*

давніх-давен, і кожен час має свої специфічні ознаки **олігархії** (Укр. правда, 26.12.2008. – EP); *Сьогодні питання існування **олігархату** бажують підмінити поняттям транскорпорацій, де теж мало чути голос, або і не враховується інтереси суспільства* (risu.org.ua, 05.09.2016);

скарбничка: у СУМі-11 [IX, с. 253], ВТССУМі [с. 1326] – *заст.*; у СУМі-Ж зазначена лексема подана як *зменш.-пестл.* форма до іменника **скарбниця** зі значенням «урядова установа, яка відає державними коштами, державним майном» [с. 1052]; УОС [с. 811]; у СУМі-12 лексичною формою **скарбничка** представлено семантичний дериват – «рахунок коштів певного призначення» [с. 4780], напр.: *Представники громадськості, знатні трудівники міста звернулися через обласну газету до мешканців Запорізького краю з пропозицією створити народну **скарбничку**, зібрати кошти на спорудження пам'ятника Кобзареві* (Рад. Україна, 8.01.1988);

фундація (замість фонд): СУМ-11 – *заст.* [X, с. 651]; у ВТССУМі [с. 1552], СУМі-Ж [с. 1231] знято ремаркування; УОС [с. 949]; мовна актуалізація: *Доброчинна діяльність міжнародної **Фундації** Омеляна і Тетяни Антоновичів широко відома не тільки в Україні, а й за її межами* (Поступ, 20–21.08.2002. – EP).

У СУМі-20 зафіксовано зміну стилістичного маркування лексем **винайм**, **винаймати**, **винайняти** (замість *найм*, *наймати*, *найняти*) [EP]. Якщо в СУМі-11 [I, с. 438], ВТССУМі [с. 142] ці слова марковані як діалектні, то в СУМі-20 – лише слово **винайм** подано з позначкою *рідко*, інші – стилістично нейтральні [EP]; мовна актуалізація: *Майже 200 депутатів в кінці минулого року отримали компенсації за оренду житла або **винайм** готельного номера* (newsradio.com.ua, 20.05.2017); *Після невдалого першого шлюбу з Оленою Смирновою, дочкою господині квартири, в якій він [О. Вишня] **винаймав** кімнату, другий шлюб Остапа Вишні довгий час був не зареєстрований офіційно* (Україна молода, 12.11.2014. – EP); *Квартиру бізнес-класу можна **винайняти** як у центрі міста, так і на його околиці* (karpatnews.in.ua, 17.06.2017). Авторами СУМа-12 зареєстровано похідні **винайматися**, **винаймач**, **винаймачка**, **винаймлений** [с.

758], СУМа-20 – *винаймання* [ЕР], що доводить актуалізацію зазначених лексичних одиниць.

- до слів, актуалізованих мовно, належить лексема *мінйяло* зі значенням «той, хто займається обміном грошей», оскільки не тільки в СУМі-11 [IV, с. 743], але й у ВТССУМі [с. 677], СУМі-Ж [с. 550] її подано з позначкою *заст.*, незважаючи на її мовну актуалізацію: *Обмеження на купівлю валюти та паспортизація відкрили мінйялам друге дихання* (politeka.net/ua, 25.08.2016). До того ж, у СУМі-12 зареєстровано присвійний прикметник *мінйялів* без будь-яких стилістичних ремарок [с. 3093].

3.3.2. Стилiстичне оновлення лексичних значень

У групі актуалізованих стилістично трансформованих лексико-семантичних одиниць виокремлюємо *актуалізовані значення слів*. У процесі дослідження стилістично трансформованих культурно-етнографічних номінацій виявлено:

- лексикографічно актуалізовані поняття:

боярин (товариш нареченого на весіллі), *бояринувати* (виконувати обов'язки друга нареченого на весіллі): СУМ-11 – *заст.* [I, с. 224]; у ВТССУМі [с. 94], СУМі-Ж [с. 70], СУМі-20 [ЕР] – *етн.*; мовне вживання: *Дружка і боярин - це не просто близькі друзі, які прийшли на церемонію одруження. В першу чергу, це люди, на яких можна покластися* (nbt.com.ua); *Микола Ригір і Біличин Василь згодилися бояринувати на Івановому весіллі* (М. Олєфіренко, *Мертві не зраджують.* – ЕР);

дружба (друг нареченого на весіллі): у СУМі-11 [II, с. 421], ВТССУМі [с. 329] – *заст.*, *діал.*; у СУМі-Ж – *трад.-нар.* [с. 256]; у СУМі-20 – стилістично нейтральне [ЕР]; мовне вживання: *Під час церемонії дружба є однією з головних дійових осіб; передає нареченому обручку нареченої, виконує функції свідка з боку нареченого, слідує весь час за молодими, розписується в журналі реєстрації шлюбів, керує фотографом* (narecheni.info, 15.03.2017).

Аналіз джерельного матеріалу допоміг виявити стилістично трансформовані поняття, що стосуються сфери науки, освіти і виховання, актуалізовані мовно.

Вони поступово входять у мововжиток, але й досі їх немає в новітніх словниках або вони зазначені як застарілі, напр.: *бігун* (полюс): у СУМі-11 [I, с. 175], ВТССУМі [с. 79] – *заст.*; у СУМі-Ж [с. 58], СУМі-20 – немає значення географічного терміна. Мовне вживання: *Так розпочалася тривала міграція аріїв з Північного бігуна до Гімалаїв* (zakarpatty.net.ua, 25.03.2013). Як зазначає О. Пономарів, це поняття усунули з активного обігу під час боротьби з «буржуазним націоналізмом», незважаючи на тривалість уживання його в мові та авторитет класиків української літератури (М. Коцюбинський, Леся Українка). На думку дослідника, слово *бігун* у значенні «полюс» має посісти своє законне місце в сучасних лексиконах [229].

3.4. Семантичне оновлення лексики

Семантичне оновлення лексики відбувається завдяки змінам на денотативно-конотативному рівні в словах на позначення релігійних понять [див. с. 88–115] і реалій «капіталістичного, буржуазного суспільства», які радянська ідеологія та пропаганда вважали неприйнятними, чужими й ворожими.

До *переорієнтованої (семантично оновленої) лексики* належать актуалізовані слова, які засвідчені СУМом-11 як активні одиниці, але на сучасному етапі мовного розвитку в них відбулися зміни на денотативно-конотативному рівні та зросла частотність використання відповідно до реальних суспільно-політичних та соціально-економічних потреб.

У процесі дослідження виявлено 97 актуалізованих лексико-семантичних одиниць **на позначення суспільно-політичних понять**, які зафіксовані в СУМі-11, однак були неактуальними для радянської дійсності і часто зазнавали ідеологічної критики. Проведений лексикографічний аналіз допоміг виявити зміни на денотативно-конотативному рівні у представленні цих слів, а збільшення частоти їх використання в узусі підтвердило їхню актуалізацію:

біженець, біженка: частотність вживання цих лексем збільшилася внаслідок політичних подій 2013 – 2014 років; їх зафіксовано в СУМі-11 [I, с. 179], ВТССУМі [с. 80], УОС [с. 59], СУМі-Ж [с. 58]; мовна актуалізація: *Тим*

біженцям зі Сходу України, які опинилися в Криму, окупаційна російська влада повністю відмовляє в медичному обслуговуванні (Антикор, 07.03.2015. – EP); *Біженка* зі Слов'янська народила у Лозовій сина (otb.com.ua, 11.06.2014). Як зауважує О. Д. Пономарів, іменник *біженець* без достатніх підстав запозичений з російської мови. З ним пов'язане дієслово *бігти* із семантикою «прискорено пересуватися, швидко рухатися», а значенню «рятуватися від небезпеки, поспішно відступати, самовільно лишати когось або щось» відповідає українське слово *тікати*. Тому дослідник радить використовувати в українській мові на позначення цього поняття семантично закономірніше *в(у)тікач* [229];

вето (замість *заборона*): найчастіше вживається у словосполученні *накласти вето*; СУМ-11 [I, с. 344]; ВТССУМ [с. 124]; УОС [с. 94]; СУМ-Ж [с. 98]; ССІС – лат. [с. 138]; мовна актуалізація: *Президент України Петро Порошенко наклав вето на закон про амністію в 2016 році* (24tv.ua, 17.08.2016);

визвольний: поширилося у складі словосполучень *визвольні змагання, національно-визвольні змагання* на позначення діяльності українських національно-патріотичних сил у I половині – середині ХХ століття за власну державність та незалежність; у СУМі-11 [I, с. 397], ВТССУМі [с. 134], СУМі-Ж [с. 107] подано узагальнене значення – «який ставить за мету визволення кого-, чого-н. або визволяє когось, щось»; у СУМі-20 цю інформацію уточнено – «(2) Визвольна війна – війна за визволення народу, країни від іноземного національного та соціального гніту» [EP]; УОС [с. 102]; мовна актуалізація: *Українська визвольна боротьба показує стільки сили, витривалості, мужності, що й справді можна надіятися: у створенні нового типу європейця лежить культурна місія України* (<http://klich.at.ua/publ/1-1-0-910>);

громада (замість *община*): СУМ-11 [II, с. 173]; ВТССУМ [с. 262]; УОС [с. 199]; СУМ-Ж [с. 205]; мовна актуалізація: «Проте в самій *громаді* це заперечили - львів'янин, кажуть, інколи приходив погомоніти, приятелював з однією дівчиною, але ніколи не звертався з проханням узяти його до їхніх лав» (ntn.ua, 10.07.2012);

губернатор, губернаторство, губернаторський: у СУМі-11 [II, с. 186], ВТССУМі [с. 265] – застаріла семантика до слова *губернатор*: «1. У

дореволюційній Росії – начальник губернії, який призначався царем. 2. У США, Бразилії, Мексиці, Індії та інших державах – вища службова особа. 3. У деяких колоніях – вищий урядовець»; УОС [с. 200]; у СУМі-Ж [с. 208], ССІС – *лат.* [с. 193] і СУМі-20 [ЕР] зафіксовано оновлене значення: «2. У США, Російській Федерації та деяких інших державах – вища посадова особа, яка призначається центральними органами влади або обирається народом»; в українській мові ця лексема має образне вживання, оскільки не є офіційним терміном через відсутність відповідної адміністративної посади, часто використовується як синонім до посадової назви *голова обласної державної адміністрації*, напр.: *Губернатор* нагородив херсонців до Дня Незалежності України (Громада Херсон, 24.08.2016. – ЕР); у СУМі-12 зафіксовано дериват *губернаторствувати* [с. 1213];

демократ, демократизація, демократизм, демократизувати, демократизуватися, демократичний, демократичність, демократично, демократія, демократка: в СУМі-11 слово *демократ* пояснено так: «1. Прихильник демократії. 2. Член буржуазно-демократичної партії. 3. *заст.* Той, хто вийшов з трудового народу» [II, с. 239]; у ССІС – *франц.* [с. 208], СУМі-12 подано оновлене значення: «Той, хто підтримував перебудову в СРСР, перебуваючи в опозиції до існуючої консервативної соціально-політичної системи, до влади комуністів. || З початку 1990-х років – член або прихильник суспільно-політичних правоцентриських організацій української національно-державної орієнтації (у протиставленні, з одного боку, організаціям не національно-українських орієнтацій – лівим, проросійським та ін., а з другого, – радикальним організаціям української орієнтації). 2. Член демократичної партії» [с. 1283–1284]; ВТССУМ [с. 283]; УОС [с. 211]; СУМ-Ж [с. 219]; мовна актуалізація: *Я* [Т. Гунчак] *українець, люблю Україну, щиро їй бажаю розквіту, вважаю, що український народ має жити в мирі та дружбі з усіма народами. Світоглядно я самостійник-демократ* (Літ. Україна, 28.06.1990); актуалізація лексем з твірною основою *демократ-* зумовила появу дериватів *демократизаційний* [СУМ-20, ЕР], *демократизований* [СУМ-12, с. 1284], *демократизовувати* [СУМ-20, ЕР];

департамент (замість *відділ, відділення*), **департаментський**: у СУМі-11 подано пояснення відповідно до радянських реалій: «у царській Росії і деяких сучасних *буржуазних* країнах – відділ у складі вищої державної установи або певний самостійний орган управління» [II, с. 244]; в СУМі-Ж значення цієї лексеми оновлено: «в Україні та інших країнах – відділ міністерства, якої-н. вищої державної або судової установи» [с. 220]; ВТССУМ; ССІС – *франц.* [с. 211], УОС [с. 212]; мовна актуалізація: *Основним завданням департаменту гуманітарної політики є координація та управління діяльністю відділів гуманітарного спрямування у місті* (citi-adm.lviv.ua, 06.02.2017);

держав-: твірна основа лексичного гнізда, що актуалізувалося в 90-х роках ХХ століття; в СУМі-11 [II, с. 248], ВТССУМі – лише **держава, державний, державність** [с. 286]; в УОС [с. 213], СУМі-12 [с. 1295-1296], СУМі-20 [EP] подано дериватні моделі **державництво, державницький, державотворчий, державотворчість**; крім того, в СУМі-12 оновлено семантику слова **держава**: «2. Політична організація суспільства, яка здійснює керівництво суспільством, охорону його економічної і соціальної структури. 3. Країна з певною політичною формою організації суспільства. *Демократична держава; Європейські держави*» [с. 1293]; мовна актуалізація: *Україна – суверенна держава* (e-pidruchniki.com, 15.03.2017); назва книги О. Удовиченка «*Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921*» (1995);

інвазія: в СУМі-11 [IV, с. 24], ВТССУМі [с. 494], СУМі-20 [EP] – пряме значення: «зараження людей, тварин і рослин паразитами» [СУМ-11, IV, с. 24]; актуалізувалося в сучасному мовленні з переносним значенням «вторгнення на чужу територію, державу; загарбання», яке не зафіксовано в досліджуваних сучасних загальномовних словниках, напр.: *Всі дуже добре розуміють загрози, які несе інвазія Росії в Україні, розуміють, що це не лише злочин проти суверенної держави України, а й пряма загроза безпеці в Європі та світі* (day.kyiv.ua, 10.04.2014);

каденція (замість словосполучення *термін повноважень або скликання*): актуалізований галичанізм/діаспоризм; у СУМі-11 [IV, с. 68], ВТССУМі [с. 413],

СУМі-20 [EP] немає політичного значення цієї лексеми, лише «1. Вставка імпровізаційного характеру, що входить до складу музичного твору (перев. концерту) й виконується віртуозно без супроводу. 2. Те саме, що каданс»; авторами СУМа-Ж (*офіц.-діл.*) [с. 413], ССІС – *італ.* [с. 323], СУМа-12 [с. 2012] додано політичну семантику: «3. *політ.* Максимальний термін чинності повноважень виборного чи призначеного на посаду представника влади»; мовна актуалізація: *Депутатська каденція триває 5 років, каденція міського голови – 4* (zaxid.net, 01.06.2009);

конституція: лексема зазначена в усіх досліджуваних словниках: ВТССУМ [с. 566]; УОС [с. 377]; СУМ-Ж [с. 455]; ССІС – *лат.* [с. 376], проте в СУМі-12 подано її нове значення: «2. *перен.* Найважливіший формальний або неформальний закон, основне правило в якій-н. сфері людської діяльності» [с. 2360]; мовна актуалізація: *Не виникає сумнівів, що Президент підпише прийняту з таким боєм «земельну конституцію», адже саме йому найбільше був потрібен цей документ* (Україна молода, 27.10.2001);

ліберал, лібералізм, лібералка, ліберальний: у СУМі-11 до слова **лібералізм** подано тлумачення з яскраво вираженою негативною конотацією: «політичний напрям, який в епоху феодального кріпосництва та буржуазних революцій відстоював свободу буржуазії і став глибоко реакційним із встановленням її політичного панування» [IV, с. 506]; у ССІС – *лат.* [с. 411], СУМі-Ж [с. 500] пояснення до цього слова не містять у собі оцінних визначень: «ідеологічна і соціально-політична течія, яка обстоює мирний, реформістський шлях здійснення соціальних перетворень, парламентський устрій, широкі політичні свободи та вільне підприємництво»; мовна актуалізація: *Лібералізм став для українців синонімом безладдя і беззаконня, диких джунглів капіталізму, неконтрольованого дерібану, коли багаті отримують карт-бланш ставати ще багатшими, а бідні – ще біднішими* (Укр. правда, 14.07.2015); *На пострадянському просторі політична сила, що заявила би цінності ліберальної демократії, не мала би шансів у виборця* (Укр. правда, 14.07.2015);

майдан, майданний, майдановий (замість *площа, площевий*): СУМ-11 [IV, с. 597–598]; актуалізувалися й поширилися в узусі в 2004, 2013 – 2014 роках під впливом політичних подій, центром яких став Майдан Незалежності у Києві. Семантичне поле слова **майдан** («незабудована частина населеного пункту, від якої розходяться вулиці; лісова галявина; розкопана згори стародавня могила; рівне поле, низовина, оточена лісом або будівлями; острів, укритий рослинністю; озеро в полі; смолярня, смолокурня» [СУМ-11, IV, с. 597]) поповнилося значеннями: «Майдан Незалежності в Києві, де в 2004 р. відбувалися масові протестні акції з вимогою третього туру президентських виборів» [СУМ-12, с. 2781–2782] та «Майдан Незалежності в Києві, де в кінці 2013 – початку 2014 року відбувалися масові протестні акції з вимогою підписання асоційованого членства з Євросоюзом; т.зв. Євромайдан», яке поки не зафіксоване у досліджуваних словниках. Крім того, актуалізація зазначеного лексичного гнізда сприяла появі деривата **майданівець** (учасник Євромайдану);

меджліс: СУМ-11 [IV, с. 663]; ВТССУМ [с. 655]; ССІС – *араб.* [с. 442], актуалізувалося під впливом політичних подій 2013 – 2014 років; мовна актуалізація: *Так, у тексті постанови Україна визнає Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултайю кримськотатарського народу та Курултай вищим представницьким органом кримськотатарського народу та заявляє про свою підтримку Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів* (Главком, 27.04.2016. – ЕР); в УОС [с. 428], СУМі-Ж [с. 534] подано прикметникову форму **меджліський**;

мер: у СУМі-11 міститься дефініція: «Голова муніципалітету в ряді країн (США, Англії, Франції тощо)» [IV, с. 674]; у нових ВТССУМі [с. 659], СУМі-Ж [с. 537], ССІС – *франц.* [с. 446], СУМі-12 її оновлено: «Голова міської адміністрації. Голова виконавчої влади в містах» [СУМ-12, с. 2944]; мовна актуалізація: **Мер** *несподівано заявив, що вже у травні доведеться купувати пшеницю за кордоном* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2011, 267);

мерія: в СУМі-11 подано значення: «У деяких зарубіжних країнах – муніципальне управління; приміщення цього управління» [IV, с. 678]; у ССІС – *франц.* [с. 447], СУМі-Ж засвідчено оновлену семантику цього слова, властиву сучасним реаліям: «в Україні – міський орган місцевого самоврядування» [с. 538]; у СУМі-12 додано: «Управління, що здійснює виконавчу владу в місті» [с. 2952]; мовна актуалізація: *Як кийвська мерія розвиває зони пішої ходи та бореться з зовнішньою рекламою* (ukrainian.voanews.com, 21.09.2016); *Щоб покласти край заторам на вузьких Неаполя, на вимогу комуністів і соціалістів – членів мерії – було видано спеціальний декрет* (Наука і сусп., 1982, № 9);

москаль (з негативним відтінком замість *росіянин*): за походженням – полонізм, що витіснив поширене в мові Східної України слово *кацан*; подано в СУМі-11 [IV, с. 808]; ВТССУМ – *розм.* [с. 691]; УОС [с. 445]; у СУМі-Ж – без ремаркування, а також зафіксовано іменник жіночого роду *москалька* [с. 564]; актуалізоване у зв'язку з військово-політичними подіями, розпочатими в кінці 2013 року; мовна актуалізація: *Москалі існують стільки, скільки існує Московська-Російська-Радянська імперія* (<http://politiko.ua/blogpost50856>);

націонал-: твірна основа лексичного гнізда (*націонал, націоналізатор, націоналізація, націоналізм, націоналізований, націоналізувати, націоналізуватися, націоналіст, націоналістичний, націоналістично, націоналістка, націоналістський, націоналка, національний, національність, національно, національно-визвольний, національно-самобутній, нація* [СУМ-11, V, с. 231-232; ВТССУМ, с. 744; УОС, с. 48; СУМ-Ж, с. 614; ССІС – *лат.* с. 476]), елементи якого актуалізувалися у 80 – 90-х роках ХХ століття, повністю змінивши не лише конотацію, але й визначення, напр.: у СУМі-11 до слова **націоналізм** подано дефініцію: «1. *Реакційна буржуазна ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями*» [V, с. 232], а до слова **націоналіст** – ілюстрацію з яскраво негативною семантикою: «*Галицькі націоналісти й петлюрівські недобитки*

служили контррозвідкам усіх буржуазних держав, а найретельніше німецьким фашистам (Панч. В дорозі, 1959, 314)» [V, с. 232]; у СУМі-Ж маємо оновлене трактування слова **націоналізм**: «1. Ідеологія та політика, що ґрунтується на ідеях національної гідності, національних інтересів, національного патріотизму. 2. Рух пригнобленої нації, народу за незалежність, державну самостійність» [с. 614]; мовна актуалізація: *Історію український націоналізм звільняє від оков схематичного раціоналізму і шукає інтимно-духовної змістовності кожної епохи, зокрема, щоб пов'язати окремі століття нитками духовної спадщини в один суцільний хід розвитку національного духу* (Українське слово, березень-квітень, 1991); *В результаті довготривалої національно-визвольної боротьби нашого народу, багаторічної стагнації Московської імперії, Україна отримала Незалежність* (nazarbo.blogspot.com, 10.05.2011); *Цікавою є думка про те, що стилістична система кожної мови має національно-самобутній характер* (Т. Мачай, 2008. – ЕР); *Дотепер ми ще не мали великого історика-націоналіста, який лишив би за собою монументальний твір, однак націоналістичне розуміння історії фрагментарно позначається на працях уже цілого ряду істориків, археологів, істориків літератури тощо* (<http://klich.at.ua/publ/1-1-0-910>); *І така затяжна підневільна доба з тавром «малоросійщини» в нашій історії дала підстави декому твердити, ніби українство — це бездержавна нація* (Галичина, 23.08.2016. – ЕР);

незалежний, незалежність, незалежно: СУМ-11 [V, с. 308]; ВТССУМ [с. 760]; УОС [с. 492]; СУМ-Ж [с. 626]; мовна актуалізація: *Саме в цей день відбулася подія, про яку мріяли десятки поколінь українського народу впродовж багатьох століть – народилася незалежна Україна* (www.lib.nau.edu.ua, 02.09.2011); *Надбання самостійності після набуття незалежності – це закономірний процес, властивий не лише для сучасної України* (Нар. правда, 20.08.2010. – ЕР); актуалізація вищезгаданих лексем передувала появі нової похідної одиниці **незалежницький**, яка незафіксована в сучасних ВТССУМі, СУМі-12, напр.: *Сучасний чиновник по суті своїй, не зважаючи на майже 20-річний*

незалежницький вишкіл, залишається радянським (Наше слово, 19.07.2010. – EP);

парламент, парламентаризм, парламентарій, парламентарний, парламентський: у радянський період слово **парламент** використовувалося на позначення закордонних законодавчих органів влади: «законодавчий орган буржуазної держави, побудований повністю або частково на виборних засадах» [СУМ-11, VI, с. 71]; після 1991 року стало вживатися як назва головного законодавчого органу влади в Україні: «найвищий державний законодавчий представницький орган» [СУМ-Ж, с. 720]; ССІС – *франц.* [с. 519]; мовна актуалізація: *Верховна рада – це однопалатний парламент України та єдиний законодавчий орган в Україні* (zik.ua, 15.03.2017);

парламента(е)р, парламентарство, парламентарський: актуалізувалися під впливом військово-політичних подій, розпочатих 2014 року, і стало сучасною українською реалією; СУМ-11 [VI, с. 71]; ВТССУМ [с. 888]; УОС [с. 560]; СУМ-Ж [с. 720]; ССІС – *франц.* [с. 519]; мовна актуалізація: *Парламентери визначили, коли буде відведено важке озброєння, хто за цим спостерігатиме і що робити з комунікаціями Авдіївки* (ukr.media, 01.02.2017);

патріот-: твірна основа лексичного гнізда, частота вживання елементів якого збільшилася в українській мові в кінці 80-х років ХХ століття: **патріот, патріотизм, патріотичний, патріотичність, патріотично, патріотка**: СУМ-11 [VI, с. 97]; ВТССУМ [с. 894]; УОС [с. 563]; СУМ-Ж (крім *патріотичність*) [с. 725]; ССІС – *грец.* [с. 524]; мовна актуалізація: *А патріоти потрібні будь-якій країні, вони її опора, головна творча сила* (<http://funbook.com.ua/slovo-patriot-stalo-lajlivim-chi-potribni-v-nash/>); *Поки кожен громадянин України не зрозуміє, що ж для нього є патріотизмом, нічого у нас у політиці на краще не зміниться* (Гармонія, 10.07.2006. – EP); *Рівняни у вишиванках, виступи творчих колективів міста, вуличних музикантів, різноманітні виставки, акції, патріотичні локації та ярмарок виробів від народних умільців – так у Рівному сьогодні святкують 26-річницю Незалежності України* (<https://krapka.rv.ua>, 24.08.2017); *Першою у 2010 році сказала усе-про-все*

відома **патріотка**, письменниця Ліна Костенко у романі «Записки українського самашедшого», крізь призму якого передрекла прийдешні події Революції Гідності.. (www.nau.inet.ua, 27.05.2016);

політв'язень: фіксовано в СУМі-11 [VII, с. 79], ВТССУМі [с. 1035], УОС [с. 644], СУМі-Ж [с. 824]; на сучасному етапі мовного розвитку відбулися зміни на конотативному рівні лексеми, які забезпечили позитивне її сприйняття, на відміну від «радянського», напр.: *Акція із закликом писати листи підтримки українським політв'язням пройшла на Майдані в Києві..* (Цензор.net, 08.11.2016. – EP);

лексеми **президент** (СУМ-11 [VII, с. 532]; ВТССУМ [с. 1105]; УОС [с. 681]; СУМ-Ж [с. 863]; ССІС – лат. [с. 557]) та **прем'єр-міністр** (СУМ-11 [VII, с. 536]; ВТССУМ [с. 1105]; УОС [с. 682]; СУМ-Ж [с. 864]; ССІС – франц. [с. 557]) з відповідними похідними формами актуалізувалися в українській мові через номінативну необхідність із появою відповідних урядових посад; мовна актуалізація: *Згідно з проектом закону, члени НКРЕ затверджуються президентом на підставі рішення Номінаційної комісії* (Укр. правда, 22.09.2016. – EP); *Прем'єр-міністр Володимир Гройсман анонсував переведення НАК "Нафтогаз України" з підпорядкування Міністерства економічного розвитку та торгівлі* (24tv.ua, 22.09.2016);

резидент, резидентський (замість *представник, представницький*): СУМ-11 [VIII, с. 487]; ВТССУМ [с. 1209], УОС [с. 736], СУМ-Ж [с. 954]; ССІС – франц. [с. 586]; мовна актуалізація: *Але для визначення резидентського статусу фізичної особи встановлення місця її проживання недостатньо, адже ця особа може мати кілька місць проживання* (Юстініан, № 3, 2004. – EP); *Отже, фізична особа – іноземець може самостійно визначити себе як резидента України* (Юстініан, № 3, 2004. – EP); у ВТССУМі [с. 1209], УОС [с. 736], СУМі-Ж [с. 954] додано деривати **резидентний, резидентура**;

референдум: СУМ-11 [VIII, с. 518]; ВТССУМ [с. 1218]; УОС [с. 741]; СУМ-Ж [с. 960]; ССІС – лат. [с. 596]; актуалізація зумовлена політичними подіями в Україні останніх років, у зв'язку з чим збільшилась частота використання цієї

лексеми в узусі, напр.: *Питання про референдум щодо долі окупованого Донбасу періодично виникає і не знаходить підтримки у правлячого класу* (Хвиля, 23.09.2016. – EP);

русифікація, русифікований, русифікувати, русифікуватися: подано в СУМі-11 [VIII, с. 911], ВТССУМі [с. 1279]; мовна актуалізація: *Русифікація та її новітній римейк совок ніколи не матимуть шансів там, де люди воліють бути громадянами, а не підданими* (Тиждень.ua, 10.06.2011); *КиївСтар продовжує русифікувати клієнтів* (livejournal.com, 18.05.2016); *Звичайно, міста, особливо східних регіонів, русифіковані – ознака колоніального становища України* (www.vox-populi.com.ua, 31.08.2012); *Але так, як ігнорується зараз українська, і так, як агресивно зараз русифікується Україна, – це катастрофа* (uainfo.org, 11.09.2016); в УОС подано деривати **русифікатор, русифікаторство, русифікаторський, русифікаційний, русифікування** [с. 779]; у СУМі-Ж – **зрусифікований** [с. 1015];

самостійний, самостійність, самостійно: СУМ-11 [IX, с. 46-47]; ВТССУМ [с. 1291]; СУМ-Ж [с. 1024]; мовна актуалізація: *Бо основою самостійної України є соціальна культура її громадян: якою буде ця культура – такою буде і Україна* (Нар. правда, 20.08.2010. – EP); *Сьогодні наша самостійність гартується на крові та у вогні* (kanivets.org, 24.08.2016); актуалізація цих лексем зумовила появу похідних **самостійництво, самостійницький** [СУМ-12, с. 4681], [УОС, с. 787]; загальнопоширені деривати **самостійник, самостійниця** актуалізувалися в 90-ті роки ХХ століття, ВТССУМ – *політ.*; в УОС [с. 787], СУМі-12 [с. 4681] – лише **самостійник**; мовна актуалізація: *Лише майбутнє покаже, робить висновок автор послання, чи не піддалися розкладу навіть найщиріші самостійники* (Укр. правда, 13.10.2010. – EP); *Про українську «самостійницю» писала у 1862 році французька газета «Independent Belge»...* (Деснян. правда, № 18, 13.02.2010);

спікер: СУМ-11 [с. 526]; ВТССУМ [с. 1368]; УОС [с. 834]; СУМ-Ж [с. 1085]; ССІС – *англ.* [с. 639]; актуалізоване через номінативну необхідність, використовується як синонім до назви *Голова Верховної Ради*; мовна актуалізація:

Спікер Верховної Ради України Володимир Гройсман підтримав освітній проект "100 000 книг", який ініціювали "Фундація Дарини Жолдак" та компанія "Нова Пошта" (novaposhta.ua, 08.04.2015);

***суверен** (замість носій верховної влади, президент), **суверенітет**, **суверенний**, **суверенність**, **суверенно**: наявні в реєстрах СУМа-11 [IX, с. 818], ВТССУМа [с. 1410], УОС [с. 855], СУМа-Ж [с. 1119]; ССІС – франц. [с. 652]; мовна актуалізація: *І його [проекту Конституції] зміст буде прописувати сама влада, яку **суверен** повинен тимчасово найняти на роботу для управління державою з метою забезпечення нинішніх та майбутніх інтересів* (Тиждень.ua. – EP); *Містична сутність нації випромінює і на ідею державності, бо саме лише **суверенна** держава може забезпечити повноту національного розвитку* (<http://klich.at.ua/publ/1-1-0-910>); *І поки військовослужбовці, які перебувають у зоні антитерористичної операції, захищають та боронять **суверенітет** нашої держави, кожен свідомий українець намагається допомогти армії* (www.koe.vsei.ua, 30.09.2015); процес актуалізації зумовив появу похідного слова **суверенізація** зі значенням «процес переходу до суверенності», що подано в СУМі-12 [с. 4862];*

***фракційний**, **фракційність**, **фракціонер**, **фракціонерка**, **фракція** (замість об'єднання): в СУМі-11 до слова **фракція** подано пояснення: «угруповання у складі політичної партії, яке виступає зі своєю власною платформою, що суперечить основним принципам програми партії; антипартійне угруповання» [X, с. 639–640]; у СУМі-Ж з пояснення забрано негативно-конотативні елементи, пор.: «окреме угруповання у складі політичної партії, що виступає з власною платформою» [с. 1229]; ВТССУМ [с. 1548]; УОС [с. 947]; ССІС – франц. [с. 725]; мовна актуалізація: *Наступної сесії у парламенті може з'явитися нова **фракція** із позафракційних депутатів* (<http://penta.org.ua/publications/1856/>).*

Набули суспільного поширення деякі політичні гасла, такі як: «**Слава Україні!**»; «**Слава Україні! – Героям слава!**» (звертання-відгук); «**Герої не вмирають! Вмирають вороги!**»; «**Слава нації! – Смерть ворогам!**» (звертання-

відгук); «*Україна – понад усе!*»; актуалізовані з кінця 2013 року під час подій на «Євромайдані» [302, с. 49–50].

З-поміж назв, що стосуються царини традиційного мистецтва, можемо виокремити й переорієнтовані номінації. Це переважно назви на позначення мистецьких та культурних понять, реалій, явищ, які в радянський період зазнали потужної ідеологічної критики, напр.:

абстракціонізм, абстракціоніст, абстракціоністський: у СУМі-11 до лексеми **абстракціонізм** подано пояснення з чіткою негативною конотацією: «формалістичний занепадницький напрям у буржуазному образотворчому мистецтві ХХ ст.» та з відповідною ілюстрацією: «Сюрреалізм, абстракціонізм та інші напрями і течії сучасного буржуазного мистецтва чужі і ворожі великим традиціям Есхіла, Рафаеля, Шекспіра, Гете...» [I, с. 7]; у ССІС – франц. [с. 14], ВТССУМі подано стилістично нейтральне пояснення: «формалістичний напрям у живопису, послідовники якого зображують реальний світ як поєднання абстрактних форм (ліній, геометричних фігур) або колірних плям» [ВТССУМ, с. 3];

експресіонізм, експресіоніст, експресіоністичний, експресіоністка, експресіоністський: у СУМі-11 пояснення до слова **експресіонізм** містить схожу до попереднього негативну оцінку: «формалістична течія в буржуазному мистецтві та літературі ХХ ст., представники якої суб'єктивний світ художника вважають єдиною реальністю, а вираження його – головною метою мистецтва» [II, с. 464]; у ССІС – лат. [с. 256], ВТССУМі міститься об'єктивне пояснення, пор.: «напрям у мистецтві та літературі, що проголосив єдиною реальністю суб'єктивний духовний світ людини та мав за основну мету його вираження» [ВТССУМ, с. 341];

модернізм, модерніст, модерністка, модерністський: у СУМі-11 зазначено, що **модернізм** – це «занепадницька течія у буржуазному мистецтві й літературі» і «один із найреакційніших напрямів у сучасній релігійно-ідеалістичній філософії, який проповідує оновлення католицьких догм у дусі нових вигадок буржуазної філософії імперіалізму» [IV, с. 776–777]; у ВТССУМі з

цього пояснення уже вилучено виділені лексико-семантичні елементи, чим підкреслено певний нейтралітет у подачі словникової статті до зазначеної лексичної одиниці [с. 683]; у ССІС зазначено походження терміна з французької мови і подано пояснення: «*франц.* 1) загальна назва течій у мистецтві ХХ ст., яким властиві заперечення реалізму, традиційних форм, естетики, пошук нових естетичних принципів» [с. 461];

натуралізм, натураліст, натуралістичний, натуралістка: в СУМі-11 до слова *натуралізм* як у поясненні, так і в ілюстрації проглядається несприйняття радянською ідеологією цього мистецького напрямку: «Напрямок і творчий метод у *буржуазному* мистецтві й літературі, який з фотографічною точністю відображає поодинокі явища, заради зовнішньої правдоподібності *ігнорує* художнє узагальнення, типізацію, показ суттєвого в суспільному житті. *Мистецтво соціалістичного реалізму виховувалось у боротьбі з формалізмом і натуралізмом, з потворними проявами буржуазної ідеології*» [V, с. 219]; у ВТССУМі схоже пояснення не містить у собі слів-протиставлень будь-якій ідеологічній системі [с. 741]; а у ССІС подано стилістично нейтральне пояснення, пор.: «1) напрям у мистецтві останньої третини ХІХ ст., який прагнув детально й безпристрасно відтворювати потік життя в поєднанні із суворою соціально-біологічною зумовленістю зображуваних явищ. Н. стверджував, що над людиною панує груба буденна реальність та її несвідомі імпульси» [с. 475];

сюрреалізм, сюрреаліст, сюрреалістичний: у СУМі-11 до лексеми *сюрреалізм* подано пояснення та ілюстрацію з яскраво негативною конотацією: «формалістичний напрям у *буржуазному* мистецтві й літературі ХХ ст., який заперечує роль розуму й досвіду в творчості та шукає джерела її в сфері підсвідомого, інтуїтивного. *Сюрреалізм є найогиднішим і найпідступнішим з усіх «ізмів», бо він, спекулятивно використовуючи якісь елементи реалізму, збивав із здорового шляху творчу молодь* [IX, с. 908–909]; у ВТССУМі подано схоже пояснення, але без конотативних ідеологем [с. 1423]; абсолютно оновлене пояснення до цього слова міститься у ССІС: «*франц.* авангардистська течія, яка виникла спочатку в літературі, потім поширилася на малярство, скульптуру та

інші види мистецтва. С. проголосив джерелом мистецтва сферу несвідомого, а методом обрав розрив логічних зв'язків, які замінювалися суб'єктивними асоціаціями» [с. 656];

футуризм, футурист, футуристичний, футуристка, футуристський: як і в попередніх випадках, у СУМі-11 у поясненні до лексеми **футуризм** використано лексико-семантичні елементи, які передають несприйняття і невідповідність зазначеного мистецького напрямку радянській ідеології: «формалістичний *занепадницький* напрям в *буржуазному* мистецтві та літературі (перев. поезії) на початку ХХ ст., який заперечував реалізм, відкидав класичну спадщину, намагаючись *зруйнувати всі традиції й прийоми старого мистецтва* створенням нового стилю, *нібито* відповідного сучасності» [Х, с. 657]; у ВТССУМі немає ідеологічної заангажованості у поясненні до зазначеної лексеми [с. 1553]; ССІС: «*лат.* авангардистська течія в європейському мистецтві 10 – 20-х рр. ХХ ст. Ф. проголошував відрив від традиційної культури, естетику сучасної урбаністичної цивілізації» [с. 730] тощо.

До переорієнтованої лексики **в освітньо-науковій царині** належать слова, які позначають реалії західноєвропейської та дореволюційної і сучасної дійсності в Україні, не використовувані системою радянської освіти й науки, напр.:

бакалавр: СУМ-11 – «найнижчий учений ступінь у *старовинних* і деяких сучасних *західноєвропейських* університетах» [I, с. 91]; у ВТССУМі [с. 56], СУМі-Ж [с. 40], ССІС – *лат.* [с. 89], СУМі-20 [ЕР] оновлено значення: «той, хто здобув чотири- або п'ятирічну вищу освіту, склавши іспити чи захистивши бакалаврську роботу»; мовна актуалізація: *Студенти-бакалаври Університету* [«Львівська політехніка»] *побували у відділі періодичних видань Наукової бібліотеки імені В. Стефаника* (lp.edu.ua, 20.02.2017); в УОС [с. 41] та СУМі-20 [ЕР] – зафіксовано нові похідні форми **бакалаврат, бакалавратський, бакалаврство**);

гімназист, гімназистка, гімназія: СУМ-11 – слово **гімназія** пояснено так: «у *царській Росії* та деяких *зарубіжних країнах* – середній загальноосвітній навчальний заклад» [II, с. 71]; вже у ВТССУМі зазначено, що це «середній загальноосвітній навчальний заклад» [с. 239]; УОС [с. 184]; СУМ-Ж [с. 188];

ССІС – грец. [с. 174]; мовна актуалізація: *Наша гімназія носить назву – «Києво-Могилянський колегіум». Мені видається, що ключове слово в ній – колегіум ... колегіальний, колеги...* (gkmk.kiev.ua, 23.04.2017); *Розуміючи це, педагоги гімназії гартують дух своїх вихованців, вивчаючи подвижницьке життя колишніх гімназистів, світочів науки і культури, патрона гімназії – Івана Франка* (gimnasium.in.ua, 12.06.2017); *Калуська гімназистка стала переможцем Програми обміну майбутніх лідерів (FLEX) і на рік поїде до США* (firtka.if.ua, 15.04.2017). До того ж, у ВТССУМі [с. 239], УОС [с. 184], СУМі-Ж [с. 188], СУМі-12 [с. 1121] – подано похідну форму **гімназійний**, поява якої підтверджує актуалізацію вищезазначеного поняття: *Важливим компонентом гімназійної освіти є пошукова робота учнів* (gimnasium.in.ua);

коледж: СУМ-11 – «вищий або середній навчальний заклад в Англії, США та деяких інших країнах» [IV, с. 217]; у ВТССУМі [с. 553]; СУМі-Ж [с. 444]; ССІС – англ. [с. 362]; СУМі-12 [с. 2307] пояснення подано з урахуванням факту появи цього навчального закладу в Україні з кінця ХХ століття: «вищий або середній навчальний заклад»; УОС [с. 370]; мовна актуалізація: *В цьому розділі адміністрація коледжу дасть відповіді на всі ваші запитання і розгляне ваші пропозиції* (www.tec.in.ua, 12.09.2017);

комікс(и): у СУМі-11 в поясненні помітна ідеологічна заангажованість: «у капіталістичних країнах – пригодницькі (переважно про вбивства, отруєння тощо), рясно ілюстровані книжечки, розраховані на низькі уподобання та смаки», що також міститься в ілюстрації до цього слова: *Буржуазія використовує бульварну літературу, комікси, бойовики, бурлеск і стриптиз для того, щоб відвернути трудящих від класової боротьби* [IV, с. 246]; у ВТССУМі уже подано стилістично нейтральне пояснення: «графічно-оповідний жанр, серія малюнків з короткими текстами, що утворює цільну розповідь» [с. 559]; УОС [с. 373]; СУМі-Ж [с. 450]; ССІС – англ. [с. 367]; мовна актуалізація: *Ми вже неодноразово розповідали про безліч українських коміксів, що готуються до виходу, чи вже гріють полицьки крамничок, які з'являються і набирають популярності у всіх куточках України* (playua.net, 05.05.2016);

ліцеїст, ліцей, ліцейський: СУМ-11 – «у царській Росії – середній, іноді вищий чоловічий учбовий заклад для *привілейованих верств* населення» [IV, с. 533]; у ВТССУМі [с. 624], УОС [с. 411], СУМі-Ж [с. 506], ССІС – *грец.* [с. 480] додано значення: «середній, іноді вищий навчальний заклад з певною спеціалізацією»; мовна актуалізація: *Наш ліцей – це престижний навчальний заклад з 50-річною історією та традиціями, позитивним іміджем; високопрофесійний колектив педагогів славиться успішною роботою та високими досягненнями* (mpml.at.ua, 15.03.2017); *Відбулась урочиста посвята в ліцеїсти з врученням залікової книжки та квитка ліцеїста* (www.tl-kpi.kiev.ua, 22.09.2016); в УОС [с. 411], СУМі-Ж [с. 506], СУМі-12 [с. 2699] – додано похідні **ліцеїстів, ліцеїстка, ліцеїстчин;**

магіст(е)р, магістратура: в СУМі-11 до першого слова подано пояснення: «у дореволюційній Росії та деяких інших країнах – перший учений ступінь, що присуджувався після спеціального іспиту та захисту дисертації», а лексема **магістратура** не має значення освітньо-наукового терміна [IV, с. 589]; у ВТССУМі [с. 634], СУМі-Ж [с. 517], ССІС – *лат.* [с. 425]; СУМі-12 [с. 2760] – значення слова **магіст(е)р** розширено: «в Україні – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра чи спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру», а лексему **магістратура** визначено як: «один або декілька курсів навчання після отримання диплома бакалавра або спеціаліста у вищих навчальних закладах, що передбачає спеціальну, індивідуальну для кожного студента навчальну програму, спрямовану на підготовку до науково-дослідної роботи для отримання ступеня магістра»; УОС [с. 418]; мовна актуалізація: *На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра або спеціаліста* (donnuet.dn.ua, 24.01.2016). У ВТССУМі [с. 634–635], СУМі-Ж [с. 517] також зазначено похідні **магістрантство, магістрантський** тощо;

Лексеми **заангажований, заангажованість, заангажовано, заангажувати**, належні до виховної сфери, актуалізувалися завдяки збільшенню

частоти використання їх в узусі. Так, якщо у 30 – 80-х роках ці номінації мали значення: «1. Запросити кого-небудь на роботу за договором на певний строк (зазвичай до театру). 2. Запросити до танцю» (СУМ-11 [III, с. 13]; ВТССУМ [с. 374]; ССІС – *франц.* [с. 52] – *заст.*), то актуалізація цих слів у кінці ХХ – початку ХХІ століття сприяла появі у них нового значення: «залучати певну особу, колектив і т. ін. до участі у виконанні якої-небудь справи, задуму тощо» (СУМ-12 [с. 1613], СУМ-Ж [с. 291], СУМ-20 [ЕР]); мовна актуалізація: *І це серйозна проблема: чому українці мають платити за настільки неякісний інформаційний продукт, очевидно заангажований та залежний?!* (stv.detector.media, 12.10.2011); *Профспілки знайшли прямий доказ заангажованості судді, який розглядає справу щодо визнання протиправною та скасування Постанови НКРЕ № 812 про підвищення роздрібних цін на газ для населення* (zik.ua, 17.09.2010); *Український протестний рух побляк у порівнянні з польською „Солідарністю“ — це зрозуміло, у „Солідарність“ було заангажовано набагато більше людей, вона мала багатші традиції та динаміку* (vsiknygy.net.ua, 16.01.2016); *Хочуть заангажувати мистецтво – хай* (Укр. правда, 18.08.2010. – ЕР); до того ж, у СУМі-12 [с. 1613], СУМі-Ж (крім заангажовано) [с. 291], СУМі-20 [ЕР] представлено нові похідні форми *заангажовувати, заангажовуватися, заангажування, заангажуватися* з оновленим значенням тощо.

Окрему підгрупу, чималу за обсягом, становлять переорієнтовані номінації з наукових галузей на позначення філософських течій і напрямів, наявні у реєстрі СУМа-11: *віталізм* [I, с. 686], *егоцентризм* [II, с. 454 *книжн.*], *педологія* [VI, с. 109], *позитивізм* [VI, с. 814], *прагматизм* [VII, с. 510], *психологізм* [VIII, с. 374], *скептицизм* [IX, с. 259], *спіритизм* [IX, с. 531], *феноменологія* [X, с. 576], *футурологія* [X, с. 658]. Як зауважує О. Стишов, вони становлять абсолютну більшість переорієнтованих лексичних одиниць з царини науки й освіти [285, с. 115]. Спільною ознакою для цих термінів є їхня невідповідність радянській ідейно-філософській системі, про що свідчить стилістика словникових статей, зокрема в СУМі-11, напр.: *педологія* – *«реакційна буржуазна псевдонаука про виховання дітей, що базується на визнанні фаталістичної залежності долі дитини*

від біологічних і соціальних факторів, впливу спадковості, а також від незмінного середовища» [VI, с. 109] або **прагматизм** – «1. Реакційний, суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, за яким практична цінність знань означає їхню істинність» [VII, с. 510]. Сучасна дійсність дозволяє абсолютно незаангажовано подавати пояснення у словниках, напр., у СУМі-Ж читаємо: **педологія** – «вчення про виховання дітей, що ґрунтується на визнанні зумовленості долі дитини біологічними й соціальними факторами, впливу спадковості і середовища, їх незмінності» [с. 726] або **прагматизм** – «1. Напряму філософії, який заперечує необхідність пізнання об'єктивних законів дійсності і визнає істиною лише те, що дає практичну цінність» [с. 860] тощо.

До переорієнтованої **економічної лексики** належать слова, які у сучасних загальномовних словниках мають протилежне конотативне наповнення, ніж у СУМі-11, напр.:

акциз, акцизний: у СУМі-11 пояснення до слова **акциз** – «у капіталістичних країнах – вид непрямого податку на продукти масового споживання, яку підприємці включають у їх продажну ціну» [I, с. 32] містить словосполучення *у капіталістичних країнах*, що традиційно міститься в поясненнях до більшості економічних термінів, які описують ринкові відносини, не притаманні радянському суспільству тощо. Зауважимо, що СУМ-20 містить аналогічне пояснення до цього слова, але вже без заідеологізованого словосполучення *у капіталістичних країнах* [EP]. У ССІС подано значення: «лат. непрямі податки на товари й послуги, уключені до ціни та сплачувані за рахунок покупців» [с. 38]. У ЕС – «різновид непрямого податку переважно на товари масового споживання» [с. 13]. Мовна актуалізація: *Від сьогодні, 1 серпня, в Україні набув чинності закон, який передбачає зниження акцизів на ввезення вживаних автомобілів із-за кордону* (tsn.ua/groshi, 01.08.2016);

акціонер, акціонерний, акціонерський, акція (цінний папір): актуалізувалися з розвитком ринкових відносин на початку 90-х років ХХ століття. До слова **акція** в СУМі-11 подано дещо заідеологізоване пояснення: «цінний папір, який свідчить про те, що його власник вніс певний пай у

капіталістичне підприємство та має право на участь у справах та прибутках цього підприємства» [I, 32]. Вилучення з цього тексту лексеми *капіталістичне підприємство* сприяло його конотативній нейтралізації, напр., у СУМі-20 [EP] тощо. У ССІС міститься значення: «*франц.* 1) цінний папір, який дає право його власникові на отримання певного доходу (дивіденду), на участь в управлінні виробництвом і розподілі залишків майна після ліквідації акціонерного товариства» [с. 38]. Ілюстративний матеріал, що засвідчив вживання лексеми *акціонер*, поданий у СУМі-11, також містить негативну конотацію: *Буржуазні економісти силкуються довести, що теперішнє капіталістичне суспільство не має класів, а всі його члени є акціонерами* [I, 32], на відміну від СУМа-20: *У члена товариства з обмеженою відповідальністю і в акціонера доля в спільному майні недоторканна (з газ.)* [EP]. ЕС – *акціонерний капітал, акціонерне товариство* [с. 13–14]. Про актуалізацію вищезазначених лексем свідчить поява дериватів *акційний, акціонерка, акціонування, акціонувати* [СУМ-12, с. 115];

аристократ, аристократизм, аристократичний, аристократичність, аристократично, аристократія, аристократка: актуалізувалися в кінці ХХ століття. У СУМі-11 прочитуємо: *аристократія* – це «2. збірн. Вища верства експлуататорських класів, якій належить вся влада в державі; родова знать» [I, с. 59]. У ВТССУМі схоже пояснення до цього слова вже не містить словосполучення «експлуататорських класів» [с. 39], а в СУМі-12 повністю знято негативну конотацію з семантики зазначеного лексичного гнізда, напр.: до лексеми *аристократ* авторами СУМа-12 подано пояснення: «2. Особа, що належить до духовної, інтелектуальної еліти суспільства, нації. *Аристократи духовності, духа.* || Людина з вишуканими манерами» [с. 212] тощо. ССІС – *грец.* [с. 70]. Мовна актуалізація: *По-перше, аристократія починається з відчуття власної гідності, яка не дозволяє робити безчесні вчинки і не допускає приниження ні себе, ні інших* (www.ar25.org, 14.01.2014). Про актуалізацію цієї низки лексем свідчить також поява нового значення у слові *аристократія* – «3. перен. Привілейована верхівка якої-н. соціальної групи. *Робітнича аристократія; Олігархічна аристократія; Соціально-політична аристократія*» [СУМ-12, с.

213], а також дериватів *аристократійний* [СУМ-Ж, с. 30], *аристократочка* [УОС, с. 31];

банк, банківський, банкір, банкірський, банковий: у СУМі-11 пояснення до слова **банк** містить ідеологічне протиставлення: «у *СРСР* – державна фінансова установа, яка здійснює кредитування народного господарства і є розрахунковим центром країни; у *капіталістичних країнах* – фінансова установа, що концентрує капіталовкладення, які дає в позику *капіталістам* з метою одержання прибутків і надприбутків» [I, с. 100]. Сучасні словники до цієї лексеми містять нейтральне пояснення на зразок: «кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти і капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні, в тому числі випуск (емісію) нових грошей» [ВТССУМ, с. 60] тощо. ССІС – *франц.* [с. 93]. ЕС – **банк, банк міжнародних розрахунків, банківська гарантія, банківський капітал, банківський кредит, банківський чек** [с. 19–22]. Крім того, поява низки дериватів **банк-акцептант, банк-гарант, банк-дилер, банк-еквайрер, банк-емітент, банк-кореспондент, банкомат, банк- правонаступник, банк-ремітент** [ВТССУМ, с. 60] лише підтверджує активність зазначеного лексичного гнізда сьогодні. Зауважимо, що поки не зареєстровано у жодному із досліджуваних загальнономовних словників збірного іменника **банківництво**, появу якого засвідчив ілюстративний матеріал: *В українських землях банківництво починалося з обміну валют у містах-по-лісах Північного Причорномор'я* (Еволюція банківської справи в Україні, www.big-lib.com);

бізнесмен: до цієї лексеми в СУМі-11 подано таке пояснення: «великий ділок, комерсант, підприємець» з ілюстрацією, що має яскравий негативний відтінок: *Не спиться вам, нью-йоркські бізнесмени, Чикагські м'ясники і різники, Вам, що хотіли б світ увесь зелений, Залить огнем смертельної ріки?* [I, с. 179]. У СУМі-20 слово **бізнесмен** засвідчено з нейтральною семантикою «людина, яка займається комерційною діяльністю, бізнесом; підприємець» та ілюстрацією: *Західні бізнесмени готові застосовувати нові технології, щоб прискорити впровадження результатів винахідницької діяльності у промисловість* [EP]. ССІС

– *англ.* [с. 104]. Мовна актуалізація: *На той момент Марко (нині я називаю його своїм братом, лише коли хочу пожартувати) був успішним бізнесменом* (М. Хіміч, Байстрючка, 2016. – EP). Похідні лексеми *бізнесменка*, *бізнесменський* [СУМ-Ж, с. 58]; *бізнесменів* (присв. прикм.), *бізнесменство*, *бізнесменчин* [СУМ-12, с. 444]; *бізнесвумен*, *бізнесовець* [УОС, с. 59; СУМ-20, EP] доводять факт актуалізації вищезазначеної лексеми;

біржа, біржовий, біржовик: у СУМі-11 семантика цих слів подана з уточненням на капіталістичне, не радянське суспільство: «у *капіталістичних країнах* – установа, де здійснюються торговельні, фінансові та інші операції» та «*капіталістична установа*, в якій проводиться реєстрація безробітних і здійснюється посередництво між трудящими та підприємцями в купівлі й продажу робочої сили» [I, с. 188]. У ССІС – «*нім.* будівля, заклад і сучасна форма ринку масових товарів, засобів виробництва, цінних паперів, валюти тощо, яка регулярно функціонує і де укладають угоди (серед них і міжнародні) продавців і покупців; Б. праці – заклад, який є посередником між зареєстрованими безробітними та підприємцями» [с. 108–109]. Зауважимо, починаючи з 90-х років ХХ століття й до сьогодні в узусі активно використовується словосполучення *біржа праці*, напр.: *Ті, хто залишився без роботи, можуть піти на біржу праці і отримувати допомогу від держави* (www.rik.in.ua, 28.01.2017), хоча в СУМі-11 це словосполучення належить до застарілої лексики: «*іст.* Установа, що в перші роки Радянської влади проводила боротьбу з безробіттям, регулюючи трудовлаштування і попит на працю» [I, с. 188]. ЕС – *біржа, валютна біржа, біржа праці, біржова ціна, біржове котирування, біржовий бум, біржові посередники* [с. 24–26]. Крім того, в СУМі-12 зафіксовано зменшувально-пестливу форму *біржочка* тощо [с. 501];

богема: одне із пояснень до цього слова в СУМі-11 починається зі словосполучення, котре підкреслює його ідеологічну заангажованість: «у *буржасних країнах* – матеріально незабезпечені люди з інтелігенції, переважно актори, музиканти, художники, що живуть легковажно, безладно» [I, с. 208]. У ВТССУМі стає помітною стилістична та ідеологічна нейтральність у значенні:

«середовище творчих людей, переважно акторів, музикантів, художників, що живуть легковажно, безладно» [с. 90]. ССІС – *франц.* [с. 113]. У СУМі-12 представлено деривати **боге́міст, боге́мний, боге́мність, боге́мщина** [с. 545], що свідчить про мовну активність вищезазначеної лексеми. Мовна актуалізація: *Вітчизняна богема у всій красі* (vip.tyzhden.ua, 12.03.2013);

дивіде́нд, дивіде́ндний: у СУМі-11 – «у капіталістичному суспільстві – частина прибутку акціонерних товариств, яка розподіляється на акції» [IV, с. 272]; у ВТССУМі – «частина прибутку акціонерних товариств, яка щорічно розподіляється між акціонерами за акціями» [с. 294]; ССІС – *англ.* [с. 221]; ЕС [с. 74]; мовна актуалізація: *За допомогою цієї норми уряд намагається змусити платити дивіденди насамперед ті підприємства, у яких держава є акціонером* (УП, 23.08.2010. – ЕР); *Як результат, показник дивідендної прибутковості не використовується при аналізі привабливості паперів* (Укр. правда, 23.08.2010. – ЕР);

долар, долларовий: як відомо, у радянський період ці номінативи були неактуальними; в СУМі-11 подано стилістично нейтральне значення до слова **долар** – «грошова одиниця США і деяких інших країн» [II, с. 357]. ССІС – *англ.* [с. 237]. Перехід до ринкової економіки та можливість вести міжнародну економічну діяльність актуалізували дані лексеми, напр.: *Дійсно, на гітарі я і сам колись навчусь грати, а от мільйон долларів з неба не падає* (С. Ігнацевич, Незнайомець в сірому костюмі. – ЕР). У ВТССУМі [с. 315], СУМі-12 [с. 1405] зафіксовано похідний іменник **доларизація**;

еліта: актуалізувалося зі значенням «привілейована верхівка суспільства або якої-н. його частини, групи людей», напр.: **Інтелектуальна еліта; Політична еліта; Правляча еліта** [СУМ-12, с. 1525]; аналогічне пояснення подано у ССІС – *франц.* [с. 262]; мовна актуалізація: *Отримані нами результати дослідження наводять на думку про те, що сучасне суспільство потребує нової української еліти* (Віче, 21.11.2013. – ЕР). Деривати **елітаризм** (теорія про природний поділ суспільства на вибрану меншість, покликану панувати, і більшість, що беззаперечно підкоряється їй), **елітарний** (тс. *елітний*; властивий

еліті; виключний, вибраний; приступний не для всіх), *елітарність* (властивість за знач. елітарний), *елітизм* (тс. *елітаризм*), наявні у ВТССУМі [с. 348], СУМі-Ж [с. 270], СУМі-12 [с. 1526], підтверджують активність зазначеного слова на сучасному етапі мовного розвитку;

інфляція: в СУМі-11 ілюстративний матеріал до цієї лексеми має негативний конотативний відтінок: *Несталість капіталістичної економіки та шалена гонка озброєнь призвели до того, що інфляція є постійним явищем капіталізму* [IV, с. 42]. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки це поняття стало актуальним, напр.: *Інфляція в Україні у травні 2016 року склала 0,1% й зменшилась у порівнянні з попереднім місяцем, звітують у Державній службі статистики* (www.bbc.com, 08.06.2016). ССІС – лат. [с. 314]. ЕС – *очікувана інфляція* [с. 152]. Крім того, з'явилися нові поняття: *вбудована інфляція, відкрита інфляція, галопуюча інфляція, експортована інфляція, імпортована інфляція, індукована інфляція, інфляція витрат, інфляція попиту, кредитна інфляція, повзуча інфляція, прихована інфляція, соціальна інфляція* [ВТССУМ, с. 503] тощо. У ВТССУМі [с. 503], УОС [с. 340], СУМі-Ж [с. 406], СУМі-12 – додано прикметник *інфляційний*;

іпотека, іпотечний: у СУМі-11 пояснення та ілюстративний матеріал до лексеми *іпотека* відзначені ідеологічною заангажованістю: *«у капіталістичних країнах – позика, що видається під заставу нерухомого майна, а також застava нерухомого майна під таку позику»*. *Перемігший пролетаріат дасть їй [верстві середнього селянства] безпосереднє поліпшення її становища, знищуючи орендну плату й іпотеки* [IV, с. 45]. ЕС [с. 154]. Сьогодні це поняття широковідоме і є елементом соціально-економічного життя українського суспільства, напр.: *Примусове звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється державним виконавцем з урахуванням положень ЗУ «Про іпотеку»* (www.ztobljust.gov.ua, 06.04.2017); *Позичальник повинен бути громадянином України, віком не менше 18 років на момент видачі іпотечного кредиту* (<http://ipoteka.gov.ua/node/23>), а лексикографічна фіксація зазначеної лексеми не містить ідеологічних нашарувань, пор.: «позика, що видається під заставу нерухомого майна, а також

застава нерухомого майна під таку позику» [ВТССУМ, с. 505]; ССІС – грец. [с. 316];

капітал, капіталізм, капіталіст: у СУМі-11 з достатньо негативною конотацією подано тлумачення цих лексем з відповідним ілюстративним матеріалом: **капітал** – «вартість, що дає її власникові-капіталістові додаткову вартість унаслідок визиску робочої сили найманих робітників. В умовах капіталізму гроші перетворюються на капітал і служать знаряддям експлуатації трудящих» [IV, с. 93]; **капіталізм** – «суспільний лад, що приходить на зміну феодалізові, остання класово антагоністична суспільно-економічна формація, заснована на приватно-капіталістичній власності на засоби виробництва й на визиску власниками цих засобів – капіталістами найманої праці трудящих. На відміну від світової системи капіталізму, яка роздирається непримиренними суперечностями, світова система соціалізму єдина й монолітна» [IV, с. 93]; **капіталіст** – «представник панівного класу в капіталістичному суспільстві, власник капіталу, що визискує найманих робітників. Пождіть, пождіть, товариші, ще будемо їсти й пити, Коли б ви нам допомогли капіталістів бити!» [IV, с. 93]. Сучасна економічна ситуація в Україні змінила сприйняття вищезазначених лексем, що відображено у новітніх лексикографічних працях, пор.: **капітал** – «грошові засоби, цінні папери, нерухомість і т. ін. як спосіб одержання прибутків, доходів. Примножити свій капітал» [СУМ-12, с. 2052]; **капіталізм** – «суспільний устрій, основою якого є різні форми приватної власності на засоби виробництва, наймана праця, вільне підприємництво, які формують ринкову економіку. Оглядачі .. часто сприймають капіталізм наскрізь некритично, забуваючи, що на Заході «чистий» капіталізм давно замінено керованою формою» [СУМ-12, с. 2052]; слово **капіталіст**, окрім традиційного значення – «власник капіталу та засобів виробництва, який використовує найману працю для одержання прибутку. Вони не мали сумніву, що перед ними саме капіталіст, власник якого-небудь розбомбленого підприємства» [СУМ-12, с. 2052], набуло додаткового – «власник великої суми грошей або майна», зазначеного у СУМі-12 [с. 2053]. ССІС – лат. [с. 332]. ЕС [с. 156–158]. Поява в

узусі та у словниках дериватів *капіталовіддача, капіталоемний, капіталоемність, капіталозатрати, капіталомісткий, капіталомісткість, капіталоутворення* [СУМ-12, с. 2052] підтверджує актуалізацію досліджуваних лексем;

комерсант, комерційний, комерція: в СУМі-11 ці лексеми називають неприйнятні для радянської ідеології поняття: *комерсант* – «у капіталістичних країнах – той, хто займається комерцією; купець» [IV, с. 244]; *комерція* – «у буржуазному суспільстві – торгівля й пов'язані з нею справи» [IV, с. 245]. На сучасному етапі економічного розвитку нашої держави зазначені лексеми набули широкого вжитку, напр.: *По суті, Артур завинив тільки тим, що став успішним комерсантом* (Л. Денисенко, Відлуння: від загиблого діда до померлого. – ЕР); *Однак таке тлумачення комерції як терміну є занадто вузьким і явно недостатнім для з'ясування поняття і сутності комерційної діяльності* (www.osvita.ua), відбулися зміни на конотативному рівні у бік позитивного сприйняття семантики цих слів, зокрема, у ССІС зазначено: «*комерсант* – франц. приватний торговець, крамар, посередник, що реалізує придбані товари» [с. 367]. ЕС – *комерційна таємниця, комерційний ризик* [с. 163]. Виявлено низку лексем-дериватів до слова *комерсант* – *комерсантка, комерсантський, комерціалізаційний, комерціалізація, комерціалізований, комерціалізування, комерціалізувати, комерціалізуватися* [СУМ-12, с. 2312–2313], що підтверджують мовну активність вищезазначених лексем;

конкуренція: в СУМі-11 до цієї лексеми подано тлумачення: «боротьба між приватними підприємцями за вигідніші умови виробництва й збуту товарів при товарному виробництві; боротьба між капіталістами за найбільші прибутки» з ілюстрацією, що містить у собі ідеологічне протиставлення: «*На відміну від буржуазної конкуренції, що призводить до розорення однієї з сторін, соціалістичне змагання передбачає товариську взаємодопомогу, бо має своєю метою не тільки особистих, а, насамперед, суспільних потреб*» [IV, с. 261]. На відміну від СУМа-11, у ВТССУМі подано стилістично нейтральне тлумачення зазначеної лексеми: «боротьба між товаровиробниками за вигідніші умови

виробництва й збуту товарів за товарного виробництва», а також зазначено види економічної конкуренції – «міжгалузєва, монополістична, нечесна, чиста» [с. 565] тощо. ССІС – *лат.* [с. 374]. Мовна актуалізація: *Аналіз конкуренції в банківському секторі здійснюється на основі дослідження поведінки банків як елементів банківського ринку* (Ефективна економіка, №6, 2014. – ЕР). ЕС – *конкуренція внутрігалузєва, міжгалузєва, немонополістична, недосконала, нечесна, нецінова, чиста* [с. 164–166]. Крім того, в СУМі-12 зазначено низку дериватів *конкурентність, конкурентоздатний, конкурентоздатність, конкурентоспроможний, конкурентоспроможність* [с. 2336], що засвідчують актуалізацію слова *конкуренція*;

корупція: в СУМі-11 подано пояснення: «у капіталістичних країнах – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [IV, с. 302] через те, що це явище замовчувалося в радянський час. Широка гласність і посилення боротьби з корупцією в нашій державі в останні десятиліття зумовили актуалізацію відповідної лексеми, напр.: *Здійснити невеличке зростання індексу України вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та появі руху викривачів корупції* (Укр. правда, 27.01.2016 – ЕР), а також до стилістичної нейтралізації її семантики, зокрема, у ССІС – «англ. 1) підкуп і продажність державних, громадських і політичних діячів; 2) зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності» [с. 386]. Низка дериватів *корумпований, корумпованість* [СУМ-Ж, с. 464], *корумпувати, корупційний* [ВТССУМ, с. 578], *коруптивний* [УОС, с. 383], *корумпуватися, корупціонер* [СУМ-12, с. 2403-2404] підтверджує активність лексеми *корупція* і актуальність відповідного поняття. До того ж, у СУМі-12 семантичне поле зазначеної лексеми розширилося, вмістивши пояснення: «Використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення» [с. 2404], напр.: *Майже половина українських студентів лояльно ставиться до корупції у вузах* (Висок. замок, 22.05.2012) тощо;

підприємець, підприємливий, підприємливість, підприємництво, підприємниця, підприємницький, підприємство: в СУМі-11 поряд зі стилістично нейтральним поясненням до цих слів подано ілюстрації, що містять негативну конотацію з елементами комуністичної ідеології, напр.: *Австрійські урядовці часом доручали будування тюрем, цих підвалин своєї держави, приватним підприємцям. Буржуазні письменники списали і списують гори паперу, оспівуючи конкуренцію, приватну підприємливість та інші чудові доблесті й принади капіталістів і капіталістичного ладу. Вороги комунізму, намагаючись підлікувати одряхлілий капіталістичний лад, люблять говорити, що так зване приватне підприємництво дає нібито можливість краще проявити себе, дав кращі результати* [VI, с. 487]. Сьогодні зазначена низка лексем частовживана й широковідома, не містить негативної конотації, пор.: *В Чернігові представники громадських організацій, підприємці, волонтери та небайдужі містяни зібрали черговий гуманітарний вантаж бійцям на передову* (pik.cn.ua, 29.05.2017); *ЕС – підприємства збиткові, змішані, підприємницька діяльність, дохід* [с. 249–251]. У СУМі-Ж подано іменник жіночого роду **підприємниця** [с. 775] тощо;

ринок: перехід від планової до ринкової економіки зумовив актуалізацію цієї лексеми; в СУМі-11, окрім значення «місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів; базар», подано також значення «сфера товарного обміну; пропозиція і платоспроможний попит на товари у масштабі світового господарства, країни або окремих її районів», а також пояснено такі поняття, як **ринок збуту, світовий ринок та чорний ринок** [VIII, с. 536]. Зауважимо, що в поясненні до словосполучення **чорний ринок** у СУМі-11 використано словосполучення «у капіталістичних країнах – місце для нелегальних валютних операцій» [VIII, с. 536], на відміну від сучасних словників, пор.: «сфера нелегального товаро-грошового обігу, товарообігу» [ВТССУМ, с. 1220]. До того ж, у ВТССУМі [с. 1222], СУМі-Ж [с. 963], СУМі-12 [с. 4512-4513], ЕС [с. 281–283] семантичне поле слова **ринок** значно розширилося, вмістивши такі поняття, як: **блошиний ринок, речовий ринок, валютний ринок, вторинний ринок, грошовий ринок, інформаційний ринок, продовольчий ринок, регульований**

ринок, ринок знаків, ринок покупця, ринок праці, ринок продавця, ринок реального товару, ринок речей, ринок цінних паперів, спільний ринок, споживчий ринок, тіньовий ринок, фондовий ринок, форвардний ринок, ф'ючерсний ринок тощо. А поява неологізму *риночник* (прихильник ринку як основи господарського життя, ринкової економіки) [СУМ-12, с. 4558] підтверджує актуалізацію з кінця 80-х років ХХ століття лексеми *ринок* та понять, які вона репрезентує;

фірма, фірмовий: у СУМі-11 до слова *фірма* маємо пояснення, що починається з класичного для радянської ідеології словосполучення: «у *капіталістичних країнах* – торговельне або промислове підприємство, що користується правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби» [Х, с. 601]; у ВТССУМі [с. 1538], ССІС [с. 714]; СУМі-Ж [с. 1223], ЕС [с. 350] відповідне тлумачення оновлено й розширено, пор.: «*итал.* 1) господарське, промислове або торговельне підприємство, що має права юридичної особи. 2) перен. про те, що має високу якість, зроблено на рівні світових стандартів» [ССІС, с. 714]; мовна актуалізація: *Це звільнення кардинально змінило подальшу долю Степана, він повністю присвятив себе релігії і став монахом в одному з православних монастирів Києва, залишивши дружину з двома дітьми керувати **фірмою** «Євро-мінус»* (Н. Сняданко, Агатагел. – ЕР).

З-поміж переорієнтованої економічної лексики виокремлюємо слова, що в СУМі-11 не мають економічного значення: *аудитор, тендер, презентант*. Актуалізація цих лексичних одиниць у кінці ХХ – початку ХХІ століття у сфері економіки стала причиною появи неосемантизмів, напр.:

ау(в)дитор: у СУМі-11 зазначено лише два значення: «заст. у дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші» та «*дорев.* прокурор» [І, с. 72]. У ВТССУМі, СУМі-Ж [с. 35], ССІС – *лат.* [с. 82], СУМі-12 [с. 246], СУМі-20 [ЕР] – подано значення економічного терміна «фінансовий інспектор, контролер». Мовна актуалізація: *Чи доведеться йому забути про свою мрію стати **аудитором**?* (westudents.com.ua, 23.10.2016). Актуалізація цього поняття та його словесного вираження спонукала

до появи похідних форм *аудит, аудиторство/авдитерство, аудиторський/авдиторський* [СУМ-12, с. 246];

тендер: у СУМі-11 немає значення економічного терміна, лише: «причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила» та «однощоглове морське спортивне судно з косими вітрилами» [X, с. 72]; у ВТССУМі [с. 1440], СУМі-Ж [с. 1142], ССІС – *англ.* [с. 444], СУМі-12 [с. 4928] уже зазначено «*спец., екон.* 1. Конкурсна форма замовлення на купівлю обладнання або заохочування підрядників для створення комплексних об'єктів, реставрації та інших робіт. || Такий конкурс із певними умовами', напр. *оголосити тендер; умови тендеру.* 2. Торги, у т. ч. міжнародні, влаштовані з метою найвигіднішого продажу чого-н. 3. *фін.* Бланк із пропозицією визначення вимог, послуг, який розсилають потенційним учасникам торгів. 4. Пропозиція про доставку товару чи обладнання, які відповідають установленим умовам». Мовна актуалізація: *Запрошуємо вас ознайомитися з оголошеними тендерами, а також підписатися на автоматичну розсилку оновлень розділу на електронну пошту* (www.mhp.com.ua, 13.04.2017). ЕС [с. 319]. В УОС містяться деривати *тендеризація, тендеризувати* [с. 873] тощо.

Навпаки, лексеми *презентант, презентація* в СУМі-11 [VII, с. 532], ВТССУМі [с. 1105], ССІС – *лат.* [с. 556-557], СУМі-Ж [с. 863] представлені лише як економічні терміни з позначками *фін.*: «пред'явник якогось грошового документа (векселя та ін.)» та «пред'явлення до відшкодування, виплати грошового документа» відповідно. Сьогодні семантичне поле цих лексем розширилося: «той, хто представляє що-, кого-небудь; представник» та «публічне представлення чого-н. нового, що недавно з'явилося, було створено, з рекламною метою: для ознайомлення широкого кола потенційних споживачів, партнерів, відвідувачів, клієнтів і т. ін., просування на ринок товарів, послуг, компанії, стимулювання їх збуту, підвищення популярності, демонстрації досягнень та можливостей, залучення інвестицій» [СУМ-12, с. 4298], пор.: *Серед презентантів справді було приємно побачити нові обличчя громадського життя міста – волонтери, творчі активісти, діючі та экс-військовослужбовці АТО,*

яких, фактично, «народила» війна на сході країни (bukinfo.com.ua, 17.06.2015); Відповідна підготовка допоможе будь-якому менеджереві успішно проводити ділові **презентації** (СУМ-12, с. 4329). Крім того, у сучасному мововжитку українців з'явилася жіноча форма цього слова **презентантка**, яке зареєстровано в УОС [с. 681] та СУМі-Ж [с. 863], а також прикметник **презентаційний** у СУМі-12 [с. 4298], що, зокрема, підтверджує актуалізацію вищезазначених лексем.

3.5. Функціональне оновлення лексики

Функціональне оновлення лексики передбачає активізацію в узусі тих негласно «заборонених» слів, які зафіксовані в СУМі-11 як нормативні.

Проскрибована (функціонально оновлена) лексика – це лексеми, зафіксовані радянськими словниками, зокрема СУМом-11, як нормативні, але у 30 – 80-х роках ХХ століття негласно перебували під забороною використання [342, с. 132]. Натомість активно популяризувалися слова-синоніми, схожі з російськими, напр.: *чемодан* замість *валіза*, *чашка* замість *горня*, *кафе* замість *кав'ярня*, *шахта* замість *копальня*, *штукатурити* замість *тинькувати*, *патрон* замість *набій* та ін. [104; 105; 325; 342]. Це призвело до того, що питомі українські лексичні одиниці вважалися непопулярними і сприймалися як штучно створені одиниці.

До проскрибованих лексичних одиниць **на позначення понять народної культури і традиційного мистецтва** належать:

маляр, малярка, малярство, малярський (замість *художник, художниця, художнє мистецтво*): СУМ-11 [IV, 613-614]; ВТССУМ [с. 643]; УОС [с. 422]; СУМ-Ж [с. 522]; мовна актуалізація: *Він [Богдан Лепкий] виступав як мистецький критик у періодиці та дав багатьом малярам дорогу у світ, пишучи перші відгуки про їхні виставки* (Вільне життя, 25.04.2016. – ЕР); *Цікаво, що тривалий час науковці не знали, в яких роках відбувалися ці малярські вакації, а під час роботи над каталогом на портреті Миколи Івасюка знайшли авторську сигнатуру письменника на позначення року створення картини* (Там само); *Вдала композиція робіт, дотримання законів перспективи, володіння технічними засобами в рисунку і малярстві базуються не тільки на знаннях та навиках,*

отриманих Богданом Лепким на приватних уроках ще в гімназійний період, але й на внутрішніх відчуттях і розумінні гармонії та краси... (Там само).

До проскрибованої лексики на позначення понять науки, освіти і виховання відносимо ті слова з освітньо-наукової та виховної сфери, які у 30 – 80-х роках ХХ століття були зафіксовані в реєстрах загальномовних словників, зокрема СУМа-11, як активні лексико-семантичні одиниці, однак у тодішніх офіційних друкованих виданнях і в художній літературі найчастіше використовувалися їхні синоніми, схожі з російськими, напр.:

аркуш (замість узвичаєного *лист паперу*): СУМ-11 [I, с. 60]; ВТССУМ [с. 39]; УОС [с. 31]; СУМ-Ж [с. 30]; мовна актуалізація: *Одного разу вчитель показав своїм учням аркуш чистого паперу, в середині якого була чорна крапка* (rostislava.in.ua, 20.08.2013);

виш (замість *вуз*): О. Пономарів рекомендує повернути слово **виш** до активного вжитку, оскільки цю справжню українську абрєвіатуру **виш** (вища школа), широко вживану в 20 – 30-х роках ХХ століття, пізніше – у творах українських письменників: *Дочка в той час училася в Новосибірську, в одному з вишів* (І. Ле), у 30 – 80-х роках несправедливо витіснила абрєвіатура *вуз* (вищий учбовий заклад) [229]; СУМ-11 [I, с. 540]; ВТССУМ [с. 161]; УОС [с. 121]; у СУМі-Ж – немає; СУМ-20; мовна актуалізація: *Лідером Топ-20 вишів за кількістю додатково отриманих місць є "Львівська політехніка", яка порівняно з минулим роком отримала 498 додаткових місць* (svitua.com.ua, 01.08.2016);

водойма (замість *басейн*): СУМ-11 [I, с. 720]; ВТССУМ [с. 198]; УОС [с. 153]; СУМ-Ж [с. 160]; мовна актуалізація: *Водойма, прикрашена вологолюбними рослинами та квітами, створює надзвичайно красивий ефект на дачній ділянці і привносить гармонію і умиротворення* (ussflorist.xyz, 12.09.2016);

життєпис (замість *біографія*): СУМ-11 [II, с. 534]; ВТССУМ [с. 369]; СУМ-Ж [с. 286]; мовна актуалізація: *Поки вчителька читала життєпис, у класі було тихо як у вусі* (І. Калинець, Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою. – ЕР);

знаний (замість *відомий*): РУС(Кр-Єф) [II, 150]; СУМ-11 [III, с. 641]; ВТССУМ [с. 469]; СУМ-Ж [с. 380]; мовна актуалізація: *Потім були Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій, Музей покинутих секретів та інші твори* [О. Забужко], завдяки яким сучасна українська література стала **знаною** у світі (www.obozrevatel.com, 26.09.2016);

підсоння (замість *клімат*): СУМ-11 [V, с. 506]; ВТССУМ [с. 966]; УОС [с. 607]; СУМ-Ж [с. 778]; мовна актуалізація: *Щось мусить змінитися на краще. Принаймні буде більше квітів. Наше підсоння благе* (Т. Прохасько, БотакЄ. – ЕР);

покликатися (замість *посилатися*): СУМ-11 [VII, с. 31]; ВТССУМ [с. 1026]; УОС [с. 639]; у СУМі-Ж – немає; мовна актуалізація: *Думаю, що такі поняття, як "народ" та "державна" достатньо зрозумілі шановним читачам і не потрібно **покликатися** на різні теорії, щоб пояснити їх походження* (Укр. правда, 08.09.2016. – ЕР);

прямовисний (замість *вертикальний*): СУМ-11 [VIII, с. 368]; ВТССУМ [с. 1183]; УОС [с. 722]; СУМ-Ж [с. 933]; мовна актуалізація: *Прямовисна лінія в астрономії – пряма, що проходить через центр небесної сфери і збігається з напрямком нитки виска в місці спостереження* (vidpo.net, 19.02.2017);

рівнобіжний (замість *паралельний*): СУМ-11 [VIII, с. 550]; ВТССУМ [с. 1224]; УОС [с. 744]; СУМ-Ж [с. 965]; мовна актуалізація: *Поїздка автобусом в Лос-Анджелес відкриває **рівнобіжне** місто... Вулиці цього **рівнобіжного** міста йдуть межею автомобільності* (Часопис «І», № 29, 2003. – ЕР);

річище (замість *русло*): СУМ-11 [VIII, с. 578–579]; О. Пономарів зауважує, що потрібно віддавати перевагу саме **річищу** як оригінальному витворові української мови, який використовували майстри українського слова різних поколінь (Григорій Тютюнник, З. Тулуб, М. Рильський) [229] і продовжують вживати сучасники, напр.: у прямому значенні – *На території України **річище** Дніпра утворює рукави, багато перекатів, островів і обмілин* (С. Федак, Сучасна Україна: портрет з натури. – ЕР); у переносному – *Тож у краях країн *world-tisic* прибуткова галузь, а у нас вона все ще чекає на гарних менеджерів, здатних направити у це **річище** могутні фінансові потоки* (Тиждень, 18.06.2010. – ЕР);

тека (замість *папка*): СУМ-11 [X, с. 57]; ВТССУМ [с. 1435]; УОС [с. 869]; СУМ-Ж [с. 1140]; мовна актуалізація: *Він [Петро] протягнув Гавриїлу білу з золотом **теку**. В неї ліг один аркуш, на якому було написано: «Будемо жити!»* (О. Калина, Про життя. – ЕР);

фах, фахівець (замість *спеціальність, спеціаліст*): СУМ-11 [X, с. 570]; ВТССУМ [с. 1530]; УОС [с. 935]; СУМ-Ж [с. 1217]; мовна актуалізація: *За океаном Уляна росла в традиційній українській сім'ї, відвідувала українську недільну школу, а згодом, здобула **фах** лікаря-радіолога* (www.ukrinform.ua, 27.07.2016); *Наш факультет формує **фахівців** нової генерації, які мають фундаментальні знання, **фахівців** сучасного світового рівня, здатних до плідної самостійної творчої діяльності* (nuft.edu.ua, 02.09.2016);

царина (замість *сфера*): СУМ-11 [XI, с. 181]; ВТССУМ [с. 1578]; УОС [с. 964]; СУМ-Ж [с. 1253]; мовна актуалізація: *Окрім цього, дуже мало людей працюють у тій **царині**, для якої вони колись у молодому віці отримали освіту* (www.dcz.gov.ua, 15.08.2009);

часопис (замість *журнал; будь-яке періодичне друковане видання*): СУМ-11 [XI, с. 277]; ВТССУМ [с. 1594]; УОС [с. 973]; СУМ-Ж [с. 1265]; мовна актуалізація: *Всеукраїнському **часопису** для інвалідів «Благовіст» виповнилося 25 років* (gazeta.lviv.ua, 30.09.2016); у СУМі-Ж додано прикметник **часописний** [с. 1265], поява якого засвідчує мовну перевагу лексеми **часопис** над донедавна загальнопоширеною *журнал*;

щабель (замість *стадія розвитку*): СУМ-11 [XI, с. 570]; ВТССУМ [с. 1637]; СУМ-Ж [с. 1302]; мовна актуалізація: *Енеоліт (міднокам'яна доба) – це високий щабель у розвитку людства, але це лише **щабель** первіснообщинного ладу, додержавного періоду, з яким були несумісні, як вважалося, процеси урбанізації* (artarsenal.in.ua, 15.03.2017).

Повернулися до активного використання у мовленні й питомі українські назви сузір'їв: **Великий віз, Малий віз** (замість *Велика ведмедиця, Мала ведмедиця*) та **Чумацький шлях** (замість *Молочний шлях*) тощо.

До проскрибованої лексики на позначення соціально-економічних понять належать питомі українські слова, зараховані до реєстру СУМа-11, однак використання яких у 30 – 80-х роках ХХ століття негласно заборонялося через їхню «українськість». Натомість віталояся використання тих лексичних одиниць, які максимально схожі з російськими відповідниками, напр.:

(на) виплат (замість *у розстрочку*): СУМ-11 [I, с. 453]; ВТССУМ [с. 145]; СУМ-Ж [с. 116]; мовна актуалізація: *Прем'єр-міністр України уточнив, що комунальні послуги будуть надавати на виплат, а не у кредит, тобто ніяких відсотків не нараховуватимуть* (ua.censor.net.ua, 19.10.2016);

відсоток (замість *процент*): СУМ-11 [I, с. 640]; ВТССУМ [с. 180]; УОС [с. 137]; СУМ-Ж [с. 144]; мовна актуалізація: *У сучасній українській мові закономірно активізується слово **відсоток** (калька з латинської *procentum*), яке протягом десятків років було відсунуте на периферію запозиченою назвою *процент** (www.mova.info, 24.05.2017);

гурт, гуртовий (замість *опт, оптовий*): СУМ-11 [с. 196]; ВТССУМ [с. 267]; УОС [с. 202]; СУМ-Ж [с. 209]; мовна актуалізація: *Каталог вестибулярних брекетів, **гурт** та роздріб ціни від офіційного дистриб'ютора «Ортосистем»* (www.ortosystem.com.ua); *В Україні почато відпрацювання нічної **гуртової** торгівлі* (gazeta.ua, 25.07.2011). У СУМі-12 зі значенням «гуртова, оптова торгівля; гуртовий магазин» подано лексеми **гуртівня, гуртовня** [с. 1207]. У СУМі-20 зазначено дериват **гуртовик** (замість *оптовик*). Також ця лексема подана у реєстрі УОС [с. 202];

платня (замість *плата*): СУМ-11 [VI, с. 569]; ВТССУМ [с. 981]; УОС [с. 615]; СУМ-Ж [с. 790]; мовна актуалізація: *На жаль, заробітної **платні** вистачить хіба що на хатину Дядька Тома* (www.npu.gov.ua, 01.07.2009).

3.6. Висновки до Розділу 3

У висновках до цього розділу враховуємо також інформацію, розміщену в Додатку Б [с. 269].

Отже, актуалізовані лексичні одиниці наявні в мові усіх сфер людської життєдіяльності: суспільно-політичній, соціально-економічній, військовій, медичній, правничій, науково-освітній, духовно-виховній, культурно-мистецькій, побутовій тощо.

У групі *повернених (лексикографічно оновлених) лексико-семантичних одиниць* вдалося виокремити 253 актуалізовані лексеми та 22 актуалізовані лексичні значення. Зазначимо, що повернені лексико-семантичні елементи наявні в кожній ЛТГ. Зокрема, до суспільно-політичної ЛТГ належить 51 повернена номінація, до культурно-мистецької – 42, до наукової та освітньо-виховної – 38, до соціально-економічної – 14, до побутової – 25, до морально-етичної – 23, до професійної – 24, до військової – 4, до правничої – 18, до медичної – 11, до кількісно-часо-просторової – 13, до абстрактної – 9 тощо. З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 3 повернені лексичні одиниці.

У групі *трансформованих (стилістично оновлених) лексико-семантичних одиниць* вдалося виокремити 199 актуалізованих лексем і 4 актуалізовані лексичні значення. Зазначені лексико-семантичні одиниці наявні в усіх ЛТГ, крім ЛТГ на позначення абстрактних понять. Зокрема, у суспільно-політичній ЛТГ міститься 27 стилістично оновлених номінацій, у культурно-мистецькій – 28, у науковій та освітньо-виховній – 16, у соціально-економічній – 17, у побутовій – 23, у морально-етичній – 28, у професійній – 16, у військовій – 23, у правничій – 9, у медичній – 9, у групі на позначення кількості, часу і простору – 4. З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 8 стилістично трансформованих одиниць.

Повернені та стилістично трансформовані лексико-семантичні одиниці містять як частково (мовно або лексикографічно), так і повністю (і мовно, і лексикографічно) актуалізовані номінації.

Лексикографічно актуалізовані поняття містять як маловживані лексико-семантичні елементи, так і ті, традиція вживання яких не переривалася впродовж ХХ століття (*бездухий, безпристрасність, добротворець, звитязити* та ін.).

До *переорієнтованих (семантично оновлених) номінацій* належить 221 актуалізована лексична одиниця. Зауважимо, що зазначені оновлення наявні лише в семи ЛТГ, зокрема, у суспільно-політичній – 97 лексем, у культурно-мистецькій – 24, науковій та освітньо-виховній – 25, соціально-економічній – 54, професійній – 8, військовій – 7, правничій – 1.

Проскрибовані (функціонально оновлені) лексичні одиниці наявні в дев'яти ЛТГ. Проаналізовано 78 проскрибованих номінацій, з них: 4 – у культурно-мистецькій ЛТГ, 19 – у науковій та освітньо-виховній, 5 – у соціально-економічній, 16 – у побутовій, 5 – у морально-етичній, 8 – у професійній, 4 – у військовій; 4 – у медичній; 6 – у групі на позначення кількості, часу і простору, 2 – у групі абстрактних номінацій. З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 5 проскрибованих слів.

ВИСНОВКИ

Неологія – це наука, що вивчає нові лексичні одиниці, критерії, за якими ідентифікують нові слова та значення, аналізує причини появи неолексем, вивчає їх типи і моделі творення, а також здійснює лексикографічний опис нових лексичних одиниць. Як окрема лінгвістична дисципліна вона постала порівняно недавно, пройшовши шлях від простого вивчення та фіксації неологізмів до синкретичного аналізу інноваційних процесів, що відбуваються в сучасній лінгвістиці.

Поняттєво-термінологічний апарат сучасної неології, як і сама дисципліна, перебуває на стадії формування. Родовим поняттям для всіх мовних нововведень є *інновація*. Розрізняють *фонетичні, графічні, морфемні, словотвірні, лексичні, фразеологічні та граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні* інновації. Для називання нових лексичних одиниць застосовуємо терміни *лексична інновація* і *неологізм*. Основною диференційною ознакою *неологізму* є відносна новизна поняття в часі та мовному просторі. Паралельно з *неологізмами* та *інноваціями* об'єктом вивчення сучасної неології стали багатоаспектні *інноваційні процеси* в мові, що відбуваються на лексичному рівні й охоплюють неологізацію (утворення нових слів як питомих, так і запозичених), розширення семантики слова (поява нових значень у загальновідомих словах), пасивізацію та актуалізацію (міграційні процеси у лексичній системі мови від центру до периферії і навпаки).

Серед інноваційних процесів, пов'язаних із динамікою словникового складу сучасної української мови, особливо помітним є *актуалізація лексики*. Вона передбачає лексикографічне, стилістичне, семантичне й функціональне оновлення соціально значущих лексико-семантичних одиниць, які відповідають ментальним вимогам суспільства у конкретний культурно-історичний період. Під час *лексичної актуалізації* відбуваються зміни лише у складі конотативних, а не денотативно-сигніфікативних сем актуалізованих одиниць.

Основним завданням актуалізації лексики в сучасній українській літературній мові є відновлення активного вжитку слова разом з реалією чи поняттям, яке воно позначає.

На трансформації, що відбуваються в лексико-семантичній системі української мови, зокрема на актуалізацію лексико-семантичних одиниць, впливають насамперед позамовні чинники. Демократизація всіх галузей суспільного життя, істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури, а також зміни в суспільно-політичній та соціально-економічній структурі українського суспільства, зацікавлення історією власного народу, дослідження його духовної культури, вивчення досі заборонених наукових праць, таємних архівних матеріалів, діаспорних публікацій – усе це змусило мовну систему активно реагувати й відтворювати за допомогою власних внутрішніх ресурсів увесь спектр нових понять, що почали з'являтися. До внутрішньомовних чинників актуалізації лексем належать: 1) номінативна потреба сучасного мовця (повернення до активного вжитку назв разом з реаліями та поняттями); 2) розширення сфери використання слів, рідковживаних у 30 – 80-ті роки ХХ століття (поняття, що стосуються української історії та мови); 3) виникнення актуалізованих слів як основного джерела синонімів у сучасній літературній мові, що, як державна, тяжіє до національної самобутності, т.зв. «мовна мода»; 4) недостатня впевненість сучасних мовців у «справжності» української літературної мови й хибне уявлення про те, що «справжня» українська літературна мова повинна значно відрізнятися від свого розмовного варіанта.

Категорія *актуальності* охоплює ті поняття, мовне вираження яких на певному культурно-історичному етапі розвитку суспільства входить до складу активного лексикону соціуму. *Актуалізованими* вважаємо як лексико-семантичні одиниці, що певний час перебували на периферії мовної системи й у сучасний період розвитку мови повернулися до активного словника, збільшивши свою функціональну значущість і частоту використання внаслідок актуалізації позначуваних ними понять і явищ, так і стабільно активні слова та значення, що

нині підвищили свій суспільний рейтинг й опинилися «у фокусі суспільної уваги», змінивши конотативне наповнення.

Не належать до актуалізованих одиниць лексико-семантичні новотвори, напр.: *єдинонеділимець, совденія, шароварщина* та ін., які з'явилися в мові порівняно недавно та яких немає в реєстрі СУМа-11.

Актуалізовані одиниці сучасної української літературної мови входять до складу відносних неологізмів. З-поміж актуалізованих лексико-семантичних одиниць української літературної мови розрізняємо *актуалізовані лексеми* та *актуалізовані значення*.

Актуалізовані лексико-семантичні одиниці систематизовано за чотирима основними типами оновлення: 1) *повернені (лексикографічно оновлені)*; 2) *стилістично трансформовані (стилістично оновлені)*; 3) *переорієнтовані (семантично оновлені) номінації*; 4) *проскрибовані (функціонально оновлені)*.

Лексикографічне оновлення передбачає фіксацію в сучасних загальномовних словниках тих актуалізованих лексико-семантичних одиниць, що містяться в лексикографічних працях кінця XIX – початку XX ст. і яких немає у словниках радянської доби, зокрема в СУМі-11, напр.: *боголюбець, боголюбний* (ІСУЯ-Т, СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *дерусифікація* (ПрС, ВТССУМ), *завіконня* (РУС(Кр-Єф), УОС, СУМ-12), *Йордань* (СУМ-Гр, ВТССУМ), *правозаступник* (РУС(Кр-Єф), ВТССУМ), *снодійний* (СУМ-Гр, ВТССУМ) та ін. Сюди ж належать окремі похідні форми слів, що, як і основні одиниці, також функціонально актуалізувалися у відповідних сферах носіїв мови та у загальному вжитку: *активістський* (ПрС, ВТССУМ) – у СУМі-11 *активіст, активістка* [I, с. 29], *безіменність* (МНС-Ж, ПрС, ВТССУМ) – у СУМі-11 *безіменний* [I, с. 130], *заангажований* (ПрС, ВТССУМ) – у СУМі-11 *заангажувати* як *заст.* [III, с. 13], *народознавчий* (РУС(Кр-Єф), ВТССУМ) – у СУМі-11 *народознавець, народознавство* [V, с. 177] та ін.

Під *стилістичним оновленням* розуміємо нейтралізацію стилістично маркованих у радянський період слів та значень. Наприклад, застарілими у радянський період вважали слова: *благодійник, віче, вояк, державець, добродій,*

кав'яр, книговидавець, лексикон, мистець, молитвослов, потяг, субмарина, українофіл, українофоб та ін.; рідковживаними – *богослужба, впродовж, Вседержитель, добротність, користати, мешкати, однострій, поліція, правник* та ін.; діалектними – *берегиня, Вечірня, винаймати, зверхник, мольфар, наклад* та ін.; розмовними – *вишкіл, головнокомандувач, дарчий, завідувачка, ошуканець, слухавка* (стос. телефону), *стрій* (стос. одягу) та ін.; книжними – *європеїзація, речник*, та ін.; історизмами – *жовто-блакитний, стародруки* та ін.; до західноукраїнських зараховували слова: *світлина, функціонер* тощо. Актуалізація цих лексико-семантичних одиниць забезпечила повне їхнє стилістичне відновлення в сучасних лексикографічних працях. Зокрема, відбулася стилістична нейтралізація фемінітивів, відомих ще з 20-х років ХХ століття (*завідувачка, мисткиня, поетка, продавчиня, речниця* та ін.).

Семантичне оновлення лексики відбувається завдяки змінам на денотативно-конотативному рівні у словах на позначення релігійних понять і реалій «капіталістичного, буржуазного суспільства» (*акціонер, аристократія, банкір, богема, гімназист, губернатор, гувернантка, комерсант, костел, мер, парламентарій, покоївка, президент, рента, служниця, чиновник* та ін.).

Активізацію в узусі тих негласно «заборонених» слів, які зафіксовані в СУМі-11 як нормативні (*валіза, вертеп, відсоток, городина, гуртовий, завідувач, засада, зеленина, либонь, набій, наразі, підсоння, платня, позаяк, попри, проскурка, садовина, світлиця, святочний, тиньк, філіжанка, царина, часопис* та ін.), називаємо *функціональним оновленням лексики*.

Докладний порівняльно-зіставний аналіз реєстрів лексикографічних джерел кінця ХІХ – початку ХХ століття, реєстру СУМа-11 та новітніх лексикографічних праць, матеріалів лексичної картотеки Інституту української мови НАН України уможливив виокремлення 58 актуалізованих семантизмів, що після тривалої перерви повернулися в мовне життя. Більшість із них (76 %) належить до релігійної (*відхід, Діва, непорочний, похвальний, світлий* та ін.) та народно-обрядової сфер (*бояринувати, волочебник, дружбити* та ін.), оскільки саме релігія

та національна культура в період 30 – 80-х рр. ХХ ст. зазнавали потужної ідеологічної критики.

Лексичні одиниці актуалізуються в сучасному українському мововжитку переважно зі своїм первинним значенням (*антинаціональний, державник, спротив, українство, число* та ін.), набуваючи нових конотативних відтінків. Унаслідок актуалізаційного процесу значення деяких лексем розширилося, що посприяло утворенню неосемантизму (*бандерівець, заангажувати, люстрація, презентувати, світлиця*), а також появи нових деривативних одиниць (*безчисленність, волонтеріат, голодоморний, добродійство, конституційований, конституційнотворчий, очільниця, таборянка, тендеризувати* та ін.).

Однією з властивостей актуалізованих слів є їхня здатність вступати в синонімічну конкуренцію з тими лексичними варіантами, які досі вважали найприйнятнішими. Зокрема, це стосується актуалізованих галичанізмів та діаспоризмів, що активно поширилися і закріпилися в загальноукраїнському мовному варіанті, пор.: *часопис / журнал, газета; число / номер (журналу); світлина / фотографія; відсоток / процент; шанець / окоп; мешканець / житель; летовище / аеродром; маляр / художник; наклад / тираж; платня / плата* та ін.

Причиною такого явища є активне прагнення українців уникнути схожості з російською мовою, тому часто слово спільнослов'янського фонду замінюють словом спільнозахіднослов'янського фонду, напр.: *pię(ł)ulka* (польськ. *pięulka*) / *таблетка; спротив* (польськ. *sprzeciw*) / *опір* та ін. Відбулася невинуватана заміна деяких питомих елементів іншомовними, пор.: *презент / подарунок; гелікоптер / вертоліт; інвазія / напад, вторгнення; консенсус / згода, одностайність; котоновий / бавовняний* та ін.

Деякі лексеми, які в сучасних словниках подані як актуалізовані, зокрема в словнику-довіднику Д. В. Мазурик «Нове в українській лексиці», не набули загальномовного поширення і визнання, напр.: *копун / футболіст; сітківкар / тенісист; спортовець / спортсмен* та ін. Те саме стосується і слів-старослов'янізмів на кшталт *взивати, воздати, воздаяніє, возсідати* (в СУМі-11 немає); *сотворити, сотвореніє* (в СУМі-11 книжні одиниці); *уповати, упованіє* (в

СУМі-11 – рідковживані) та ін., які актуалізувалися в релігійному мовленні, але не узвичаїлися поза ним.

Результатом зовнішньополітичного та соціально-економічного розвитку держави стало послаблення тиску в духовно-релігійній сфері життя українського суспільства та посилення наукового інтересу до вивчення мови релігійного стилю, що засвідчують численні фахові розвідки та дослідження з цієї теми. Мовна актуалізація релігійної лексики зумовила повернення до мовного активу та в реєстри новітніх загальномовних словників значної кількості номінацій на позначення понять та явищ духовно-релігійної сфери. Структура цієї лексико-тематичної групи, що її представлено в сучасних лексиконах, має багату й складну систему, в межах якої виокремлюємо 22 ЛТП.

Активна поява релігійної лексики в сучасних художніх, науково-популярних, публіцистичних, навчальних та ін. текстах свідчить про її *мовну актуалізацію*, що сприяла поверненню до мовного активу значної кількості номінацій на позначення понять та явищ духовно-релігійної сфери. *Лексикографічна актуалізація* релігійної лексики передбачає її фіксацію в реєстрах новітніх загальномовних лексикографічних праць, як активної та хронологічно, стилістично й семантично нейтральної. Зазначений процес відбувається завдяки: 1) залученню до джерельної бази новітніх тлумачних словників творів, що належать до релігійного стилю сучасної української мови; 2) фіксації лексико-семантичних одиниць, яких немає в реєстрах словників радянського часу; 3) зняттю з релігійної лексики обмежувального ремаркування (*заст., рідко, діал.*); 4) доборові адекватного ілюстративного матеріалу (без елементів «нібито», «так званий», «міфологічний» і под.); 5) правопису понять духовно-релігійної сфери, який відповідає церковним нормам написання.

Основними ЛТП актуалізованих відновлень є: релігійна ЛТП (58,15 %), суспільно-політична (9,41 %), народнокультурна й мистецька (5,70 %), наукова та освітньо-виховна (5,33 %), соціально-економічна (4,57 %), побутова (3,39 %), морально-етична (3,07 %), професійна (3,01 %), військова (2,04 %), правнича (1,51 %), медична (1,24 %), ЛТП на позначення кількості, часу й простору (1,24 %),

абстрактна ЛТГ (0,59 %). Також виявлено групу актуалізованих слів (0,75 %), що не належать до жодної ЛТГ, напр.: *дорешити, зазвичай, навзаєм, позаяк* та ін.

У групі *повернених (лексикографічно оновлених) лексико-семантичних одиниць* виявлено 343 актуалізовані лексеми і 34 актуалізовані лексичні значення (*академія* – «урочисте зібрання», *дружбити* – «бути другом нареченого на весіллі», *число* – «номер журналу, будинку» та ін.). Зазначимо, що повернені лексико-семантичні елементи наявні в кожній ЛТГ. Зокрема, до релігійної ЛТГ належить 102 повернені номінації (*аскеза, ладанниця, новозавітний* та ін.), до суспільно-політичної – 51 (*інавгурація, конституційність, українство* та ін.), до культурно-мистецької – 42 (*виставковий, кольорист, обері(е)г* та ін.), до наукової та освітньо-виховної – 38 (*атестування, виховник, покликання* та ін.), до соціально-економічної – 14 (*акційний, заробляння, невиробничий* та ін.), до побутової – 25 (*засолодити, кавувати, тістовий* та ін.), до морально-етичної – 23 (*амбітник, добротворець, довготерплячість* та ін.), до професійної – 24 (*бджолярство, гвинтований, непрофесіонал* та ін.), до військової – 4 (*амуніційний, військовик, псевдо, таборування*), до правничої – 18 (*вивласнення, заарештування, правозаступник* та ін.), до медичної – 11 (*дієвий, знечулення, кишківник* та ін.), до групи на позначення кількості, часу і простору – 13 (*довкілля, завчасність, численно* та ін.), до абстрактної – 9 (*безіменність, небувалість, рвійність* та ін.) тощо. З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 3 повернені лексичні одиниці (*дорешити, забайдуже, зазвичай*).

З-поміж *стилістично трансформованих (стилістично оновлених) лексико-семантичних одиниць* вдалося виокремити 321 актуалізовану лексему і 18 актуалізованих лексичних значень (*бігун* – «полнос», *боярин* – «товариш нареченого на весіллі», *відхід* – «помирання» та ін.). Зазначені лексико-семантичні одиниці наявні в усіх ЛТГ, крім ЛТГ на позначення абстрактних понять. Зокрема, в релігійній ЛТГ міститься 136 стилістично оновлених номінацій (*анафема, безгріховний, поминальний* та ін.), в суспільно-політичній – 27 (*дисидент, європеїзувати, державець* та ін.), в культурно-мистецькій – 28 (*Б(б)ерегиня, мистець, подзвін* та ін.), у науковій та освітньо-виховній – 16

(*книгозбірня, лексикон, наклад та ін.*), в соціально-економічній – 17 (*бізнес, знижка, фундація та ін.*), у побутовій – 23 (*вишиванка, містянин, потяг та ін.*), у морально-етичній – 28 (*волонтер, благодійник, добротворець та ін.*), у професійній – 16 (*аграрій, броварня, речник та ін.*), у військовій – 23 (*вишкіл, головнокомандувач, миротворець та ін.*), у правничій – 9 (*дарчий, правник, чинний та ін.*), в медичній – 9 (*знахарю(у)вати, цілитель, шпиталь та ін.*), у групі на позначення кількості, часу і простору – 4 (*будучність, відколи, загумі(е)нок, у(в)продовж*). З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 8 стилістично трансформованих одиниць (*вочевидь, наразі, позаяк та ін.*).

Повернені і стилістично трансформовані лексико-семантичні одиниці містять як *повністю* (мовно й лексикографічно), так і *частково* (мовно або лексикографічно) *актуалізовані номінації*. *Повністю актуалізованими* вважаємо ті лексико-семантичні одиниці, які активно функціонують у мовленні й зафіксовані в сучасних лексикографічних працях без будь-яких обмежувальних ремарок, на відміну від СУМа-11. До *частково актуалізованих* належать як маловживані лексико-семантичні елементи, так і ті, традиція вживання яких не переривалася впродовж ХХ ст. (*бездухий, безпристрасність, добротворець, звитяжити та ін.*) (лексикографічна актуалізація), а також ті слова та значення, які після півстолітньої перерви знов активно функціонують у мовленні, але поки що не внесені до реєстрів новітніх словників (мовна актуалізація).

Докладний аналіз лексикографічного матеріалу, дозволяє стверджувати, що найбільшу кількість повернених до мовного активу лексико-семантичних одиниць ($\approx 86,4\%$) містить реєстр рукописного Додатка до 11-томника (СУМ-12), а найповнішу нейтралізацію стилістично обмежувального ремаркування засвідчено в «Словнику української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (СУМ-Ж).

До *переорієнтованих (семантично оновлених) номінацій* належать 1058 актуалізованих лексичних одиниць. Зауважимо, що зазначені оновлення наявні лише у 8 ЛТГ, зокрема в релігійній – 837 лексем (*алілуя, Біблія, богобоязливий, Спаситель та ін.*), суспільно-політичній – 97 (*визвольний, демократ, майдан та ін.*), культурно-мистецькій – 24 (*абстракціонізм, натуралізм, футуризм та ін.*),

науковій та освітньо-виховній – 25 (*бакалавр, коледж, ліцеїст* та ін.), соціально-економічній – 54 (*бізнесмен, еліта, капітал* та ін.), професійній – 8 (*гувернантка, продюсер, фермер* та ін.), військовій – 7 (*козак, провідник, стрілець* та ін.), правничій – 1 (*мафія*).

Проскрибовані (функціонально оновлені) лексичні одиниці наявні в дев'яти ЛТГ. Проаналізовано 78 проскрибованих номінацій, із них: 4 – в культурно-мистецькій ЛТГ (*маляр, малярка, малярство, малярський*), 19 – у науковій та освітньо-виховній (*аркуш, життєпис, підсоння* та ін.), 5 – у соціально-економічній (*(на) виплат, відсоток, гурт* та ін.), 16 – у побутовій (*валіза, світлиця, цитрина* та ін.), 5 – у морально-етичній (*правдивий*, звертання: *пане, пані, панно, панство*), 8 – у професійній (*копальня, літун, тинькар* та ін.), 4 – у військовій (*набій, рій, ройовий, шанець*); 4 – в медичній (*кашлюк, кашлюковий, правець, травник*), 6 – у групі на позначення кількості, часу і простору (*низка, позаторік, сьогорічний* та ін.), 2 – у групі абстрактних номінацій (*вдача, чинник*). З-поміж актуалізованих прислівникових форм виокремлюємо 5 проскрибованих слів (*достоту, либонь, поготів* та ін.).

Такий підхід уможливив системний опис актуалізованих лексико-семантичних номінацій, сприяв з'ясуванню особливостей та закономірностей актуалізації лексики різних тематичних груп та увиразнив їхнє мовне й лексикографічне утвердження.

Значна кількість лексико-тематичних груп актуалізованої лексики свідчить про те, що українська мова поступово і невпинно повертає собі свою «українськість» і як державна утверджується у всіх царинах суспільного життя.

Аналіз представленої в дисертаційній праці ілюстративного матеріалу уможливив зробити висновок: найбільшого поширення актуалізовані лексико-семантичні одиниці набули в розмовному, публіцистичному, художньому й офіційно-діловому стилях сучасної української літературної мови.

Завдяки обраній методиці ідентифікації актуалізованої лексики в сучасній українській літературній мові (наявність номінації хоча б в одному з лексикографічних джерел кінця XIX – початку XX століття, відсутність або її

стилістичне обмеження в СУМі-11, введення у реєстри новітніх загальномовних словників та в активний мововжиток) вдалося виявити ту частину лексики й нюансів семантики, яка здатна змінюватися разом з історичним поступом соціуму.

Охоплюючи широкий тематичний спектр лексичного фонду, актуалізація лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття набуває універсального характеру і стає важливим рушієм розвитку мови на сучасному етапі. Саме тому актуалізована лексика зазначеного періоду має стати об'єктом опрацювання в спеціальних словниках, а сучасні граматики повинні адекватно відображати її значення та вплив на внормування національного лексикону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. М. Еволюція української мови в діаспорі (етно- і соціолінгвістичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Б. М. Ажнюк; НАН України. Ін-т укр. мови. – Київ, 1999. – 38 с.
2. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
3. Алаторцева С. И. Проблемы неологии и русская неография : автореф. дисс. на соискание науч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. И. Алаторцева. – Санкт-Петербург, 1998. – 40 с.
4. Алимпиева Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы : На материале прилагательных-цветообозначений русского языка / Р. В. Алимпиева. – Ленинград, 1986. – 184 с.
5. Андрейченко Е. В. Возвращенная лексика русского языка XX века: лингвистический статус, социокультурная детерминированность, функционирование : автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. В. Андрейченко. – Алматы, 2007. – 27 с.
6. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Москва : Просвещение, 1990. – 301 с.
7. Арполенко Г.П. П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою / Г.П. Арполенко // Волинь – Житомирщина. – 2003. – № 10. – С. 212–220.
8. Ахманова О. С. Проспект работы «Основные вопросы общего языкознания» / О. С. Ахманова. – Москва : Ротапринт, 1965. – 72 с.
9. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – Москва, 1957. – 296 с.
10. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті української стилістичної науки / Н. Д. Бабич. – Чернівці : «Букрек», 2009. – 216 с.
11. Бабич Н. Д. Менталітет як складова національної культури / Н. Д. Бабич // Мова і культура нації: наук. зб. – Тернопіль, 2001. – С. 14–20.

12. Бабич Н. Д. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному конфесійному стилі / Н. Д. Бабич // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 161–169.
13. Балог О. В. Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) (семантичний та стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Балог. – Київ, 2003. – 16 с.
14. Балог В. О., Лозова Н. С., Тименко Л. О., Тищенко О. М. Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002–2010) / кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив : В. О. Балог, Н. С. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко; Інститут української мови НАН України. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
15. Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю) / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 18–31.
16. Баранник Д. Х. Українська мова на межі століть / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 41–47.
17. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси: монографія / Ф. С. Бацевич. – Київ : Вид. центр «Академія», 2009. – 240 с.
18. Биби́к С. П. Стилiстична ремарка : дозвiл чи заборона? / С. П. Биби́к // Культура слова. – 2000. – Випуск 55–56. – С. 52–59.
19. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Інститут української мови НАН України. – Київ, 1997. – 20 с.
20. Богдан С. К. Бібліїзми в системі епістолярного автопортретування Лесі Українки / С. К. Богдан // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика. – 2014. – Випуск 17. – С. 15–36.

21. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – Київ : Рідна мова, 1998. – 475 с. – Бібліогр. : С. 467–474.
22. Богдан С. К. Святе Письмо як інтекст в епістолярних текстах Лесі Українки / С. К. Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету. Романослов'янський дискурс. – 2013. – Випуск 659. – С. 23–27.
23. Богдан С. К. Сучасне церковне послання: структурно-семантичний аспект / С. К. Богдан // Біблія і культура : зб. наук. ст. / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2000. – Випуск 2. – С. 130–133.
24. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / сост. : В. П. Григорьев, А. А. Леонтьев. – Москва : Из-во акад. наук СССР, 1963. – Т. II. – 392 с.
25. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Бондар; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т філології. – Київ, 2004. – 19 с.
26. Бондар О. І. Екологія українського слова: аспекти і проблеми / О. І. Бондар // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : Пульсари, 2002. – 420 с. – С. 158–163.
27. Бондаренко К. Л., Бондаренко О. С. Зіставна лексикологія (гендерний та соціолінгвістичний аспекти) : Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / Катерина Бондаренко, Олександр Бондаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 168 с.
28. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. В. Бочарова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 19 с.
29. Боярова Л. Г. Мовне планування й термінологія в Україні (20-ті роки – перша половина 30-х років ХХ ст.) / Л. Г. Боярова // Українська термінологія і сучасність : зб наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2005. – Випуск VI. – С. 35–38.

30. Боярова Л. Г. Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику / Л. Г. Боярова // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2008. – Випуск 17. – С. 13–23.
31. Боярчук О. С. Лексика і фразеологія української ділової мови в лексикографічних джерелах ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. С. Боярчук; НАН України; Ін-т укр. мови. – Київ, 2012. – 20 с.
32. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. І. Браїлко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 23 с.
33. Будагов Р. А. Слово и его значение / Р. А. Будагов. – Ленинград, 1947. – 68 с.
34. Бузинний О., Щепотьєв В. Короткий російсько-український словник / О. Бузинний, В. Щепотьєв / Передм. І. С. Гнатюк. – Київ : ВЦ «Просвіта», 2016. – 132 с.
35. Бурячок А. А., Демський М. Т., Якимович Б. З. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – Київ – Львів : В-во «Варта», 1995. – 384 с.
36. Бурячок А. А. Функціонально-стилістична оцінка слів у Словнику української мови / А. А. Бурячок / відпов. ред. Л. С. Паламарчук // Лексикологія та лексикографія. – Київ : Наук. думка, 1969. – Випуск III. – С. 87–95.
37. Бялик В. Д. Лексичні новоутворення та неологізми : екстралінгвальні фактори їх появи та засвоєння мовою / В. Д. Бялик // Наукові записки Тернопільського пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Мовознавство. – 2003. – № 2 (10). – С. 32–35.
38. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учебное пособие для студ. вузов / Н. С. Валгина. – Москва : Логос, 2001. – 304 с.
39. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – Москва : ВШ, 1990. – 176 с.
40. Ващенко В. С., Поповський А. М. Самобутні тенденції у розвитку мови : Навч. посібник / В. С. Ващенко, А. М. Поповський. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1995. – 44 с.

41. Вежбицкая А. Антитоталитарный язык в Польше : механизмы языковой самообороны / А. Вежбицкая // Вопросы языкознания. – 1993. – № 4. – С. 107–125.
42. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
43. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
44. Вікіпедія електронна енциклопедія. – URL : <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 10.10.2015).
45. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного й писемного мовлення 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1992. – 24 с.
46. Войткевич-Павлович В. І., Вовкушівський Г. Д. Російсько-український словник правничої мови / В. І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та ін. / гол. ред. акад. А. Ю. Кримський. – Київ, 1926. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).
47. Волекжаніна Ю. Семантико-стилістичні модифікації застарілої лексики, актуалізованої в сучасній українській періодиці / Ю. Волекжаніна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Випуск 17. – С. 126–131.
48. Гайдученко Г. М. Актуалізація лексичних одиниць української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття / Г.М. Гайдученко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика. – 2015. – Випуск 22. – С. 58–61.
49. Гак В. Г. О современной французской неологии / В. Г. Гак // Новые слова и словари новых слов / отв. ред. Н. З. Котелова. – Ленинград : Наука, 1978. – С. 37–52.
50. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – 360 с.
51. Гарбуз С. Спостереження над сакральною лексикою в Почаївському збірнику «Науки парохіальніа» / С. Гарбуз // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000р.). – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 157–164.

52. Гнатюк І. С. Лексична картотека / І. С. Гнатюк // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930 – 2005 : Матеріали до історії / редкол. : В. Г. Складенко (відп. ред.) та ін. – Київ : Довіра, 2005. – 565 с.
53. Гнатюк І. С. Люди все одно будуть говорити *самоволка*, а не *самохід*, і *беспредел*, а не *свавілля* / І. С. Гнатюк. – URL : http://redactor.in.ua/ru/language/6591.Irina_Gnatyuk_Lyudi_vse_odno_budut_govoriti_samovolka_a_ne_samohid_i_bespredel_a_ne_svavillya (дата звернення: 24.09.2014).
54. Гнатюк І. С. Нова праця українських лексикографів (до виходу Російсько-українського словника в 4 томах) / І. С. Гнатюк // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2009. – Випуск 18. – С. 10–14.
55. Гнатюк І. С. Пріоритетні напрями досліджень з лексикології та лексикографії в сучасній славістиці / І. С. Гнатюк // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2010. – Випуск 19. – С. 232–238.
56. Гнатюк І. Сучасний стан і перспективи українського академічного словникарства / І. Гнатюк // Українське мовознавство. – 2008. – Випуск 38. – С. 53–57.
57. Правописний словник / Г. К. Голоскевич. – Київ, 1929. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).
58. Горбач О. Вплив староцерковнослов'янської мови на українську літературну мову / О. Горбач // Зібрані статті. II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – Мюнхен, 1993. – С. 283–289.
59. Горбач О. Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика // О. Т. Горбач / ред. Б. Рицар, Р. Микульчик. – Львів : Ліга-Прес, 2004. – С. 79–132.
60. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення / К. Г. Городенська. – Ін-т укр. мови НАН України. – Київ : КММ, 2014. – 124 с.
61. Гочев Г. Н. Иноязычные новационные единицы в лексике русского языка / Г. Н. Гочев // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – № 21. – Одеса : «Астропринт», 2014. – С. 154–159.
62. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником» : реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в

загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12 – 13 травня 2011р.) / відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – Київ, 2011. – 560 с. – С. 238–249.

63. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Передм. Я. Гояна. – Київ : Веселка, 1991. – 48 с.

64. Гугунава Д. В. Актуальные области исследования в неологии / Д. В. Гугунава. – Москва, 2002. – 124 с. — URL: <http://www.proza.ru/2002/12/18-52> (дата звернення: 31.07.2014).

65. Гумбольдт В. О. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества / В. О. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / пер. Г. В. Рамишвили. – Москва : Прогресс, 1984. – 400 с.

66. Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.

67. Данилова З. В. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні / З. В. Данилова // Мова і культура. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Випуск 15. – Т. I (155). – С. 22–27.

68. Дзензелівський Й. О. Українська лексикографія кін. 18 ст. – 1917 / Й. О. Дзензелівський // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : В-во «Українська енциклопедія», ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 297–300.

69. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Відображення мовної картини світу в сучасному словнику / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Українське мовознавство. – 2008. – Випуск 38. – С. 70–84.

70. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Конфесійний стиль / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Українська мова : зб. наук. праць / наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – С. 184–200.

71. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій. Матеріали Всеукр. наук. конф. – Львів, 1998. – С. 202–215.

72. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Статус у сучасній літературній мові слів з ремаркою «діалектне» / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. праць / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – Випуск 15. – С. 74–84.
73. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – Київ, 1994. – Випуск 45. – С. 14–20.
74. Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Російсько-український словник ділової мови / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. – Київ – Харків, 1930. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).
75. Дубічинський В. В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології : навч. пос. / В. В. Дубічинський. – Харків : НТУ «ХП», 2004. – 164 с.
76. Дудик М. П. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики) / М. П. Дудик // Культура слова. – № 62. – 2003. – С. 30–33.
77. Дюндик О. А. Лексикон у формуванні ідіостилю Євгена Пашковського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Дюндик; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2015. – 20 с.
78. Дячук Т. М. Значення академічного словника в становленні української лексикографії / Т. М. Дячук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2007. – Випуск 14. – С. 87–93.
79. Дячук Т. М. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології / Т. М. Дячук // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ, 1998. – С. 125–128.
80. Економічний словник-довідник / за ред. док. екон. наук. проф. С. В. Мочерного. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.
81. Ємчура Н. Р. Неологізація чеської суспільно-політичної лексики кінця ХХ – початку ХХІ століть : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Н. Р. Ємчура. – Львів, 2015. – 204 с.

- 82.** Ємчура Н. Р. Теоретичні засади визначення неологізмів у сучасному слов'янському мовознавстві / Н. Р. Ємчура. – Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2010. – Спецвипуск. – С. 33–41.
- 83.** Єрмоленко С. С., Харитонova Т. А., Ткаченко О. Б., Яворська Г. М., Ткаченко В. А., Шамота А. М. Мова в культурі народу (план-проспект) / С. С. Єрмоленко, Т. А. Харитонova, О. Б. Ткаченко та ін. // Мовознавство. – 1998. – № 4 – 5. – С. 3–17.
- 84.** Єрмоленко С. Я. Актуалізація / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824с. : іл. – С. 14.
- 85.** Єрмоленко С. Я. Мова як суспільне явище. Державотворча функція мови / С. Я. Єрмоленко // Українська мова та література. – 1997. – № 7 (23). – С. 6–7.
- 86.** Єрмоленко С. Я. Просторова і часова глибина літературної норми // Літературна норма і мовна практика : монографія / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ [б.в.], 2013. – С. 65–73.
- 87.** Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Наук. думка, 2004. – 204 с.
- 88.** Жайворонок В. В. Передмова / В. В. Жайворонок // Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонок. – Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с. – С. 3.
- 89.** Жайворонок В. В. Термінологія в загальномовному словнику / В. В. Жайворонок // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ, 1998. – С. 210–212.
- 90.** Железняк М. Г. Голоскевич Григорій Костянтинович / М. Г. Железняк // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 6 (Го–Гю). – С. 102–103.
- 91.** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1866. – Т. I–II. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).

- 92.** Жирик О. А. Зміна семантико-стилістичних характеристик конфесійних термінів / О. А. Жирик // Вісник Запорізького національного університету : Філологічні науки. – № 2. – 2006. – С. 86–91.
- 93.** Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – Київ : Наук. думка, 1970. – 303 с.
- 94.** Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции : монографія / В. К. Журавлев / отв. ред. Ю. Д. Дешериев. – Москва : Наука, 1982. – 238 с.
- 95.** Зведений словник застарілих та маловживаних слів / упор. М. Бистрицький. – 2003. – URL : <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm> (дата звернення: 01.02.2013).
- 96.** Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык в конце XX столетия (1985 – 1995) / под ред. Е. А. Земской. – Москва : Языки русской культуры, 2000. – 2-е изд. – С. 90–141.
- 97.** Зубець Н. О. Відновлення питомої української лексики в сучасному діловому мовленні / Н. О. Зубець // Актуальні проблеми слов'янської філології : Міжвуз. зб. наук. ст. / редкол. : В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. – Київ – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – Випуск XI : Лінгвістика і літературознавство. – С. 49–52.
- 98.** Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
- 99.** Іващенко В. Л. Актуалізація долає забуття / В. Л. Іващенко // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. праць. – Київ : Ін-т української мови НАН України, 2011. – Випуск 20. – С. 256–258.
- 100.** Іларіон (Іван Огієнко) Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон (Іван Огієнко). – Т. I–III. – Вінніпег; Т. I – 1979, Т. II – 1982, Т. III – 1988, Т. IV – 1994. – URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Ohiyenko_Ivan/ (дата звернення: 01.02.2013).
- 101.** Історичний словник українського язика / зред. проф. Е. Тимченком. – Харків – Київ : Держ. вид. України, 1930. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).

- 102.** Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Кабиш; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2007. – 22 с.
- 103.** Караванський С. Й. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. – Львів : БаК, 2016. – 224 с.
- 104.** Караванський С. Й. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Й. Караванський. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. – 240 с.
- 105.** Караванський С. Й. Секрети української мови : Наук.-попул. розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної укр. лексики / С. Й. Караванський. – Київ : УКСП "Кобза", 1994. – 152 с.
- 106.** Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 148–158.
- 107.** Карпіловська Є. А. Інновації в сучасній українській мові : чинники появи та тенденції усталення / Є. Карпіловська // Rocznik Slawistyczny, t. LVIII, Wrocław, 2009. – S. 47–66.
- 108.** Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська. – Київ : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
- 109.** Какорина Е. В. Трансформации лексической семантики и сочетаемости // Русский язык конца XX столетия (1985–1995) : коллективная монография / В. Л. Воронцова, М. Я. Гловинская, Е. И. Голанова и др. / отв. ред. Е. А. Земская. – Москва : Языки русской культуры, 1996. – С. 67–89.
- 110.** Карпіловська Є. А. Призабуті ресурси української номінації (за матеріалами словників 1920–1930-х років) / Є. А. Карпіловська // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія / відп. ред. І. С. Гнатюк. – Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2011. – 560 с. – С. 278–283.

111. Карпіловська Є. А. Реакція мови на зміну суспільних стереотипів / Є. А. Карпіловська // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 137. Філологічні науки. – Київ, 2012. – С. 88–91.
112. Карпіловська Є. А. Семантико-прагматична диференціація словотворчих ресурсів української мови: своє і засвоєне // Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование. Труды и материалы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2010. – С. 228–244.
113. Карпіловська Є. А. Системно-структурний підхід до вивчення динаміки сучасної української мови: здобутки та перспективи / Є. А. Карпіловська // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 41–60.
114. Кислюк Л. П. Нове життя репресованих словників / Л.П. Кислюк // Світогляд. – 2008. – № 2. – С. 80.
115. Кислюк Л. П. Функціонування та словотвірний потенціал неозапозичень у сучасній українській мові / Л. П. Кислюк // Вісник Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – 2007. – Випуск 15–18. – С. 228–231.
116. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
117. Клименко Н. Ф. Новотворення чи мавпування? / Н. Ф. Клименко // Урок української. – 2004. – № 10. – С. 23–25.
118. Ковалів П. К. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X – XIV ст. – Т. 2. : Запозичення / П. К. Ковалів. – Нью-Йорк, 1964. – 317 с.
119. Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 312 с.
120. Ковтун А. А. Лексикографічне опрацювання церковно-релігійної лексики в сучасній українській мові / А. А. Ковтун // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 4 (76). – 2014. – С.191–199.

- 121.** Ковтун А. А. Розвиток полісемії лексем з релігійними значеннями : необразні семантичні деривати / А. А. Ковтун // Українська мова. – № 1 (53). – 2015. – С. 86–102.
- 122.** Ковтунець О. С. Влияние культурно-исторических процессов на лексический уровень современного украинского языка / О. С. Ковтунець // Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2014 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол.: А. А. Гируцкий (отв. ред.), В. Д. Стариченок, Г. А. Камлевич и др. – Минск : БГПУ, 2014. – С. 26–29.
- 123.** Ковтунець О. С. Актуалізація лексики соціально-економічної сфери (порівняльно лексикографічний аналіз) / О. С. Ковтунець // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – Київ, 2017. – С. 87–93.
- 124.** Ковтунець О. С. Актуалізація як інноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови / О. С. Ковтунець // Українська мова. – 2016. – № 3. – С. 90–104.
- 125.** Ковтунець О. С. Прийоми лексикографічної актуалізації релігійної лексики / О. С. Ковтунець // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Випуск 769 : Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – С. 3–7.
- 126.** Ковтунець О. С. Причини виникнення явища актуалізації у сучасній українській літературній мові / О. С. Ковтунець // Збірник матеріалів IV Міжнар. наук. Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ». – Мюнхен, 2015. – С. 122–127.
- 127.** Ковтунець О. С. Про «своє» і «чуже» в українській лексиці / О. С. Ковтунець // Культура слова. – 2014. – Випуск 81. – С. 97–102.
- 128.** Ковтунець О. С. Структурно-семантичний аналіз релігійної лексики (на матеріалах новітніх загальномовних словників) / О. С. Ковтунець // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць. – Випуск десятий / гол. ред. М. Є. Скиба; відпов. за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. – Том 2 (К–П). – С. 23–28.

- 129.** Ковтунець О. С. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (Стан і перспективи дослідження) / О. С. Ковтунець // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2010. – Випуск 19. – С. 113–121.
- 130.** Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов: Лекция / отв. ред. проф. Н. П. Гринкова. – Ленинград : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена, 1955. – 28 с.
- 131.** Кокоза Г. Структура тематичної групи «одяг» у сучасному англomовному публіцистичному дискурсі / Г. Кокоза // Науковий вісник ХДУ. Серія : «Лінгвістика». – 2010. – Випуск 11. – С. 149–152.
- 132.** Колібаба Л. М. Актуалізовані прийменники в українській літературній мові початку ХХІ століття / Л. М. Колібаба // Українська мова. – 2015. – № 4. – С. 78–88.
- 133.** Колібаба Л. М. «Призабуті» прийменники та сполучники в мовній практиці початку ХХІ століття / Л. М. Колібаба // Культура слова. – Київ, 2017. – Випуск 86. – С. 279–291.
- 134.** Колоїз Ж. В. Біблійна репрезентація одиниць вимірювання в україномовному перекладі / Ж. В. Колоїз // Мовознавство. – 2012. – № 5. – С. 68–80.
- 135.** Колоїз Ж. В. Біблійна репрезентація часу / Ж. В. Колоїз // Вісник Харківського національного університету. – Серія : Філологія. – Харків, 2010. – № 910. – Ч. I : Мовознавство. – С. 496–501.
- 136.** Колоїз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології // Вісник Запорізького державного університету : Філологічні науки. – 2002. – № 3. – С. 78–83.
- 137.** Колоїз Ж. В. Основні підходи до визначення лінгвістичного статусу неологізму / Ж. В. Колоїз // Наук. вісн. Криворізьк. держ. пед. ун-ту : Філол. студії. – 2008. – Випуск 1. – С. 27–36.
- 138.** Колоїз Ж. В. Українська неологія: здобутки і перспективи / Ж. В. Колоїз // Наук. праці : наук.-метод. журн. – Т. 105. – Випуск 92. : Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : В-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 56–61.
- 139.** Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : монографія / Ж. В. Колоїз. – Київ : Акцент, 2007. – 311с.

- 140.** Коломієць В. Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / В. Т. Коломієць. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1973. – 178 с.
- 141.** Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. Проблемы языкового изменения / Э. Косериу // Новое в лингвистике. – Москва : Прогресс, 1963. – Выпуск 3. – С. 171–192.
- 142.** Косович О. В. До питання про суть неологізму в сучасній лінгвістиці / О. В. Косович // Записки з романо-германської філології. – Випуск 2 (29). – 2012. – С. 71–79.
- 143.** Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи : из наблюдений за речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – 3-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. – 320 с.
- 144.** Костюшко О. М. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії / О. М. Костюшко // Проблеми слов'язнавства. – 2003. – Випуск 53. – С. 271–280.
- 145.** Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов / Н. З. Котелова // Новые слова и словари новых слов / отв. ред. Н. З. Котелова. – Ленинград : Наука, 1978. – С. 5–26.
- 146.** Котелова Н. З. Словообразование без образования слов? / Н. З. Котелова // Новые слова и словари новых слов / отв. ред. Н. З. Котелова. – Ленинград : Наука, 1983. – С. 71–81.
- 147.** Коць Т. А. Українська лінгвостилістика другої половини ХХ ст. про конфесійний стиль української літературної мови / Т. А. Коць // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. праць на честь 65-річчя з дня народження д. філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Ін-т укр. мови НАНУ, 2002. – С. 21–38.
- 148.** Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 1997. – 162 с.
- 149.** Кочерга О. Д. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О. Д. Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 399/400. – С. 173–182.

- 150.** Кочерга О. Д. Мовознавчі репресії 1933 року – джерело теперішніх мовних проблем // Журнал «І». – 2004. – Число 35. – URL : www.ji.lviv.ua/n35texts/kocherha.htm (дата звернення: 20.02.1016).
- 151.** Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). – Львів : Вища шк. В-во при Львів. ун-ті, 1980. – 184 с.
- 152.** Краснова Л., Ткачук М. Не забуваймо про нашу армію (Ярослав Яремко. Нариси з історії української військової термінології. – 2-ге вид. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – 411 с.) / Л. Краснова, М. Ткачук // Українська мова. – 2013. – Випуск 4. – С. 158–161.
- 153.** Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – Київ : Наук. думка, 1962. – Випуск 4. – С. 198–211.
- 154.** Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. – Київ : АН УРСР, 1957. – 236 с.
- 155.** Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Куза. – Львів, 2016. – 20 с.
- 156.** Кузеля З. Лексикологія / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства в двох томах / під гол. ред. проф. д-ра Володимира Кубійовича і проф. д-ра Зенона Кузелі. – Т. I. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Перевидання в Україні. – Київ : Фірма «Віпол», 1994. – С. 324–327.
- 157.** Купрікова Г. В. Актуалізовані номени одягу та взуття в сучасній українській мові / Г. В. Купрікова // Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька акад.». Сер. : Філологічна. – 2012. – Випуск 24. – С. 175–177.
- 158.** Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Б. Курило. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с.
- 159.** Ленець К. В. Лексико-семантичні процеси в мові засобів масової інформації // Українська мова : зб. наук. праць / наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – Ополе : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – С. 67–87.
- 160.** Ленець К. В. Лексичні зміни та їх відображення у мові сучасної преси / К. В. Ленець // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 41–47.

- 161.** Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та християнській традиційній культурі / М. Лесів // Християнство й українська мова : Матеріали наук. конф., Київ, 5–6 жовтня 2000р. – Львів, 2000. – С. 35–50.
- 162.** Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вид-во при ХДУ «Вища школа», 1977. – 114 с.
- 163.** Ліпкевич І. Г. Лексико-граматичні інновації в сучасній польській мові / І. Г. Ліпкевич // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VII Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 2–4 апреля 2015 г.) : материалы / сост. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2015. – С. 82–85.
- 164.** Лозова Н. Словник нових та актуалізованих слів і значень (інструкція) / Н. Лозова // Лексикографічний бюлетень. – К., 2009. – Випуск 18. – С. 21–31.
- 165.** Лукашанец А. А. Языковой пуризм как фактор развития словообразовательной системы (на примере белорусского языка) / А. А. Лукашанец // Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование. Труды и материалы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2010. – С. 37–49.
- 166.** Лук'яненко С. С. Становлення лінгвістичної інноватики: понятійно-термінологічний та концептуальний чинники / С. С. Лук'яненко // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VII Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 2–4 апреля 2015 г.) : материалы / сост. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2015. – С. 85–88.
- 167.** Лутчин О. Збагачуємо мову прадавніми словами / О. Лутчин. – URL : <http://ar25.org/article/zbagachuyemo-movu-pradavnimy-slovamy.html> (дата звернення: 26.03.2013).
- 168.** Лутчин О. Відроджуємо забуту лексику / О. Лутчин. – URL : <http://www.ar25.org/article/vidrodzhuyemo-zabutu-leksyku.html> (дата звернення: 09.09.2014).

- 169.** Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2002. – 21 с.
- 170.** Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – 212 с.
- 171.** Мазурик Д. В. Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. В. Мазурик. – Львів : Світ, 2002. – 130 с.
- 172.** Мазурик Д. В. Українська неологічна традиція / Д. В. Мазурик // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філол. – Випуск 34. – Ч. 1. – 2004. – С. 219–225.
- 173.** Максимов В. И. Типы неологизмов в современном русском языке / В. И. Максимов // Русский язык за рубежом. – 2001. – № 3. – С. 52–57.
- 174.** Масенко Л. Т. (У)мовна (У)країна : Популярне видання / Л. Т. Масенко. – Київ : Темпора, 2007. – 88 с.
- 175.** Махінов В. М. Лексикографічні переорієнтації у словниковому складі засобів масової інформації / В. М. Махінов // Наукові записки. – Київ : Інститут журналістики, 2002. – Т. 7. – С. 87–89.
- 176.** Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія / П. В. Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
- 177.** Мацько Л. І. Наукова лексика у «Словнику української мови – 20» / Л. І. Мацько // Інформаційні технології в освіті. – 2011. – № 14. – С. 9–13.
- 178.** Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / за ред. Л. І. Мацько. – Київ : Вища шк., 2003. – 462 с.
- 179.** Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.

- 180.** Мацько Л. І., Христенюк В. Ф. Явище лінгвоциду в історії української літературної мови (XVII – XIX ст.) / Л. І. Мацько, В. Ф. Христенюк // Українська мова. – Київ, 2003. – № 3 (553). – С. 58–63.
- 181.** Медведь М. М. Неологізми в словниковому складі української видавничо-поліграфічної термінології / М. М. Медведь // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 20 (2). – Рівне – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – 200 с. – С. 107–110.
- 182.** Мельник Т. П. Процеси унормування лексики української мови у 20–30-х рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Мельник; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2010. – 20 с.
- 183.** Мех Н. Концепти СЛОВО, МОВА в українському релігійному просторі / Наталія Мех // Мех Н. Інтерпретація концептів *слово, мова* в українській культурній традиції : монографія / Н. Мех. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 149–204.
- 184.** Мех Н. Сакральне слово / Наталія Мех // Культура слова. – 2010. – № 72. – С. 147–148.
- 185.** Милованова О. В. Актуализированная лексика русского языка новейшего периода : по материалам толковых словарей : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. В. Милованова. – Воронеж, 2001. – 23 с.
- 186.** Мирончук О. Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Я. Мирончук; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2014. – 20 с.
- 187.** Мирончук О. Я. Словник скорочень назв чинів святості в українській мові / О. Я. Мирончук. – Київська православна богословська академія УПЦ Київського Патріархату; Інститут української мови НАН України; уклад. : О. Я. Мирончук; наук. ред. : С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вид. відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. – 108, [4] с.

- 188.** Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. Миронюк. – Київ : Логос, 2006. – 167 с. – Бібліогр. : С. 152–165.
- 189.** Мисько І. Р. Сакральні лексеми у творчості Юрія Клена (на прикладі функціонування агонімів) / І. Р. Мисько // Лінгвістика. – 2013. – № 1. – С. 130–140.
- 190.** Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Дохристиянські вірування українського народу : історико-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – 2-ге вид. – Київ, 1994. – С. 145–146.
- 191.** Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Українська мова в християнських храмах / Митрополит Іларіон // Старожитності. – 1992. – Ч. 4. – С. 110–130.
- 192.** Михайленко Л. Л. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Л. Михайленко. – Київ, 2009. – 18 с.
- 193.** Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. Б. Мінчак. – Київ, 2003. – 21 с.
- 194.** Манакін В. М. Про «семантичні примітиви» та еталон порівняння в зіставному мовознавстві / В. М. Манакін // Мова, людина і світ : зб. наук. ст. / відп. ред. О. О. Тараненко. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 204–212.
- 195.** Мова і процеси суспільного розвитку / В. М. Русанівський, В. М. Брахнов, В. О. Винник та ін. – Київ : Наук. думка, 1980. – 210 с.
- 196.** Мовчун Л. Додатковий том «Словника української мови» / Л. Мовчун // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2009. – Випуск 18. – С. 15–20.
- 197.** Мовчун Л. В. Сакральне слово в контексті культури // Початкова школа. – 2003. – № 4. – С. 48–51.
- 198.** Мрозек Г. Д. Євген Желехівський – автор «Малорусько-німецького словника» / Г. Д. Мрозек. – URL : <http://vuam.org.ua> (дата звернення: 25.11.2015).

- 199.** Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Мурашко. – Київ, 1997. – 20 с.
- 200.** Муромцева О. Г. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-ті рр.) / О. Г. Муромцева // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : Пульсари, 2002. – 420 с. – С. 22–25.
- 201.** Мусій О., Нечай (Нечаїв) С., Соколюк О., Гаврилюк С. Російсько-український медичний словник : 7000 слів / О. Мусій, С. Нечай (Нечаїв), О. Соколюк, С. Гаврилюк. – Умань, 1992. – Вид. четверте, тотожне. – 114 с.
- 202.** Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. : монографія / І. М. Навальна. – Київ, Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
- 203.** Навальна М. І. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладах мови інтернет-видання «Українська правда») / М. І. Навальна // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Випуск 659. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 14–17.
- 204.** Неровня Н. М. До 85-річчя лексичної картотеки / Н. Неровня // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2004. – Випуск 10. – С. 15–25.
- 205.** Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – Інститут української мови АН України. – Київ : Наук. думка, 1992. – 414 с.
- 206.** Німчук В. В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / В. В. Німчук // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 3–30.
- 207.** Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1993. – № 6–7. – С. 26–31.
- 208.** Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1993. – № 8–9. – С. 20–24.

- 209.** Німчук В. В. Уцерковлення новоукраїнської літературної мови (Правеслав'я) / В. В. Німчук // XII Міжнародний з'їзд славістів : історія, джерелознавство, культурологія та етнологія слов'янських народів : Доповіді. – Київ, 1998. – С. 87–110.
- 210.** Німчук В. В. Християнство й українська мова / В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11–30.
- 211.** Овсейчик С. В. Тематична структура української екологічної термінології / С. В. Овсейчик // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Випуск 37. – С. 126–130.
- 212.** Огієнко І. Український стилістичний словник / проф. І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.
- 213.** Орличенко О. В., Остапенко Л. С. Символіка в іспанському та українському текстах Біблії / О. В. Орличенко, Л. С. Остапенко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2012. – Випуск 21. – С. 369–375.
- 214.** Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. В. Осінчук; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2008. – 22 с.
- 215.** Павлова І. Лексика конфесійного стилю / І. Павлова // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 18–23.
- 216.** Паламарчук Л. С. Загальномовний словник і термінологія / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 22–32.
- 217.** Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія / Л. С. Паламарчук. – Київ : Наук. думка, 1978. – 203 с.
- 218.** Пилинський М. М. Словник і культура нашої мови (до виходу першого тому Словника української мови АН УРСР) / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 75–87.
- 219.** Пилинський М. М. Словник і наше мовне життя (До виходу першого тому «Словника української мови» АН УРСР) // УМЛШ. – 1971. – № 8. – С. 20–29.

- 220.** Пилипчук Д. П. Болять мені загублені слова... : Мій додаток до першого тому «Словника української мови» у двадцяти томах / Дмитро Пилипчук. – Біла Церква : Білоцерківська книжкова фабрика, 2012. – 624 с.
- 221.** Піддубна Н. В. Аналітичні найменування релігійних споруд в українській мові / Н. В. Піддубна // Вісник Львів. ун-ту : Серія філол. – 2004. – Випуск 34. – Ч. I. – С. 257–260.
- 222.** Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Піддубна; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2000. – 19 с.
- 223.** Піддубна Н. В. Художня реалізація прагматичного потенціалу лексеми *храм* / Н. В. Піддубна. – URL : <http://nauka.hnpu.edu.ua> (дата звернення: 15.02.2016).
- 224.** Підкуймуха Л. М. Специфіка лексикографічної практики радянської доби щодо західноукраїнської лексики / Л. М. Підкуймуха // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2013. – Випуск 14. – С. 87–94.
- 225.** Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. В. Поздрань. – Київ, 2017. – 21 с.
- 226.** Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Поліщук. – Київ, 1994. – 154 с.
- 227.** Полюга Л. М. Деякі питання української богословської термінографії / Л. М. Полюга // Українська термінологія і сучасність : Матеріали II Всеукраїнської конференції. – Київ, 1997. – С. 183–185.
- 228.** Полюга Л. М. Українська мова у процесі духовного відродження народу (про збереження і тяглість національної свідомості) / Л. М. Полюга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : міжвідомчий зб. наук. праць. – Київ : Наук. думка, 1992. – Випуск 1. – С. 208–224.

- 229.** Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради : Навчальний посібник / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с. – URL : <http://ponomarov-kultura-slova.wikidot.com/synonimy#toc59> (дата звернення: 25.01.2017).
- 230.** Пономарів О. Д. Що нового в новому словнику? (про «Словник української мови» в 20 тт.) / О. Д. Пономарів // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія / відп. ред. І. С. Гнатюк; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2011. – С. 276–277.
- 231.** Попова Т. В. Русская неология и неография / Т. В. Попова. – Екатеринбург, 2005. – 96 с.
- 232.** Поповцева Т. Н. Относительные неологизмы / Т. Н. Поповцева // Новые слова и словари новых слов. – Ленинград, 1990. – С. 90–95.
- 233.** Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 190 с.
- 234.** Пренковська А. Суспільно-політичні терміни в лексикографії радянського і пострадянського періодів (Порівняльний аспект) / А. Пренковська // Дивослово. – 2015. – № 2 (695). – С. 35–40.
- 235.** Пристайко Т. С. О метаязыке современной неологии / Т. С. Пристайко // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : матер. IV Междунар. науч. конф. Днепропетровск, 9–10 апреля 2009 г. / сост. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – С. 40–44.
- 236.** Процик І. Р. Українська фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Р. Процик. – Львів, 1999. – 223 с.
- 237.** Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології / Н. В. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
- 238.** Пуряєва Н. В. Українська церковно-обрядова термінологія / Н. В. Пуряєва // Das Ukrainische als Kirchensprache (українська мова в церквах). – Wien, 2005. – С. 353.
- 239.** Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Пуряєва. – Київ, 2001. – 20 с.

- 240.** Ренчка І. Є. Ідеологізація та деідеологізація лексем у словниках української мови ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Є. Ренчка. – Київ, 2017. – 22 с.
- 241.** Ренчка І. Є. Семантичні та оцінні модифікації тлумачення релігійної лексики в сучасних словниках української мови / І. Є. Ренчка // Мова: класичне – модерне – постмодерне : зб. наук. ст. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» ; відп. ред. В. М. Ожоган. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – Випуск 2. – 424 с. – С. 145–162.
- 242.** Різдво Христове зустрічаймо : Хрестоматійно-методичний посібник. – Полтава : ПОІППО, 2009. – 76 с.
- 243.** Рогоза Б. П. Який зміст передають лексеми *наразі* й *відтак*, що їх дуже уподобали наші журналісти? / Б. П. Рогоза. – URL : <http://mova.kreschatic.kiev.ua/253.htm> (дата звернення: 15.02.2017).
- 244.** Російсько-український академічний словник: Т. I–III / гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. – Київ, 1924–1933. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2010).
- 245.** Русанівський В. М. Культура і мова / В. М. Русанівський // Мовознавство. – № 6. – 1979. – С. 3–9.
- 246.** Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський / відп. ред. О. С. Мельничук. – Київ : Наук. думка, 1988. – 240 с.
- 247.** Савицкий Н., Шишкова Р. К методологии сопоставительного изучения динамики словарного запаса / Н. Савицкий, Р. Шишкова // Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков. – Москва : Наука, 1994. – С. 51–56.
- 248.** Самойлова І. А. Наукова конференція «Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє» (до 100-річчя публікації «Словаря української мови» за ред. Бориса Грінченка) / І. А. Самойлова // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2007. – Випуск 16. – С. 101–106.
- 249.** Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70 – 90-х років ХХ ст.) :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Самойлова; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 1999. – 16 с.
- 250.** Сенько Е. В. Неологизация в современном русском языке : монография / Е. В. Сенько. – Санкт-Петербург : Наука, 2007. – 355 с.
- 251.** Сенько Е. В. Новое в лексике русского литературного языка (70-е гг. XX в.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. В. Сенько. – Ленинград, 1980. – 21 с.
- 252.** Сербенська О. А., Волощак М. Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – Київ : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
- 253.** Сербенська О. А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Сербенська; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1992. – 38 с.
- 254.** Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2009. – Випуск 8. – С. 9–15.
- 255.** Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 151 с.
- 256.** Синявський О. Н. Норми української літературної мови / О. Н. Синявський / передм. В. Луціва. – Стейт Коледж : Життя і школа, 1967. – 364 с.
- 257.** Скаб М. В. Біблія як лексикографічне джерело / М. В. Скаб // Біблія і культура : зб. наук. ст. / відп. ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2000. – Випуск 1. – С. 238–240.
- 258.** Скаб М. В. Богословська термінологія у «Словнику української мови» / М. Скаб // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : Матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 травня, 1998). – Львів, 1998. – С. 178–183.

- 259.** Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
- 260.** Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Скаб. – Київ, 2009. – 36 с.
- 261.** Скаб М. В. Тексти релігійного стилю як джерело поповнення джерельної бази сучасної української тлумачної лексикографії / М. Скаб. [Аудіоматеріали виступу на пленумі Наукової ради «Українська мова», що відбувся 3 грудня 2015 року в Інституті української мови НАН України].
- 262.** Скаб М. В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках / М. В. Скаб // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / відпов. ред. І. С. Гнатюк. – Київ, 2011. – С. 107–114.
- 263.** Скиба І. Г. Регіональне та іррегулярне в українській лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Г. Скиба. – Луганськ, 2009. – 20 с.
- 264.** Скиба І. Г. Словники Є. Желехівського, С. Недільського та за редакцією Б. Грінченка як важливе джерело дослідження назв спорідненості / І. Г. Скиба // Лінгвістика. – № 3 (27). – Ч. І. – 2012. – С. 40–46.
- 265.** Складьяревская Г. Н. Введение // Толковый словарь русского языка конца ХХ века : языковые изменения / под. ред. Г. Н. Складьяревской. – Санкт-Петербург : Фолио-Пресс, 1998. – С. 7–32.
- 266.** Словарь української мови : у 4 томах / [упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2010).
- 267.** Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонок. – Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
- 268.** Словник української мови: в 11 томах // АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. Потебні / ред. І. К. Білодід та ін. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI. URL : <http://r2u.org.ua/main/dicts> (дата звернення: 01.02.2013).

- 269.** Словник української мови: в 11 томах. Додатковий том / відп. ред. Л. В. Мовчун, укл. : В. О. Балог, В. М. Білоноженко, О. С. Боярчук, І. С. Гнатюк, Н. Г. Гордієнко, Г. Н. Горюшина, З. Г. Козирєва, Н. Є. Лозова, Л. В. Мовчун, Н. М. Неровня, І. А. Прядко, І. А. Самойлова, О. М. Тищенко, Т. О. Федоренко, В. Б. Фридрак, Т. В. Цимбалюк-Скопненко; Інститут української мови НАН України. – Київ, 2014. [Рукописний ресурс].
- 270.** Словник української мови : у 20 томах // НАН України, УМІФ / укл. : Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун, І. В. Шевченко, О. В. Бугаков, В. М. Білоноженко / наук. кер. проекту В. А. Широков; гол. наук. ред. В. М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 2010–2016. – ТТ. I–VI. – URL : <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/> (дата звернення: 01.10.2015).
- 271.** Слово і суспільство : зб. наук. праць / за ред. О. Д. Пономарева. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2000. – Ч.1. – 192 с.
- 272.** Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні / Р. Смаль-Стоцький // Енциклопедія українознавства в двох томах / під гол. ред. проф. д-ра Володимира Кубійовича і проф. д-ра Зенона Кузелі. – Т. I. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Перевидання в Україні. – Київ : Фірма «Віпол», 1994. – С. 356–358.
- 273.** Сніжко Н. В. Сакральна лексика в загальномовному тезаурусі / Н. В. Сніжко // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. М. М. Попович, М. С. Скаб. – Чернівці : Рута, 2013. – Випуск 659 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 67–74.
- 274.** Снісаренко Я. Суспільно-політична лексика як специфічна лексична категорія / Я. Снісаренко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2012. – № 26. – С. 136–149.
- 275.** Современный русский язык : Активные процессы на рубеже XX – XXI веков / отв. ред. Л. П. Крысин. – Москва : Языки славянских культур, 2008. – 712 с.
- 276.** Солганик Г.Я. Лексика газеты : Учебн. пособ. для вузов по спец. “Журналистика” / Г. Я. Солганик. – Москва : Высш. шк., 1981. – 112 с.
- 277.** Сологуб Н. М. Народні переосмислення біблійних образів // Мовознавство : Доп. та повід. на IV Міжнар. конгресі українців. – Київ : Пульсари, 2002. – С. 176–180.

- 278.** Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – 2-е изд. допол. – Москва : Наука, 1977. – 341 с.
- 279.** Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2003. – 336 с.
- 280.** Стеванович С. В. Инновационные процессы в лексической системе современного хорватского языка / С. В. Стеванович // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VII Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 2 – 4 апреля 2015 г.) : материалы / сост. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2015. – С. 161–163.
- 281.** Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. – Москва : Просвещение, 1975. – 271 с.
- 282.** Стишов О. А. Актуалізована лексика в сучасній українській та російській мовах / О. А. Стишов // Проблеми зіставної семантики. – 2009. – Випуск 9. – С. 151–157.
- 283.** Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2003. – 35 с.
- 284.** Стишов О. А. Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови 80 – 90-х років / О. А. Стишов // Українська мова : зб. наук. праць / наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – С. 90–103.
- 285.** Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
- 286.** Стратулат Н. В. Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалі тлумачного «Словника української мови» в 20

томах) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Стратулат. – Київ, 2009. – 20 с.

287. Стратулат Н. В. Лексико-семантичний розвиток мовної системи (на матеріалі тлумачного «Словника української мови» в 20 томах) // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Випуск XI. Лінгвістика і літературознавство / ред. В. О. Соболь. – Бердянськ, 2006. – С. 24–29.

288. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69–77.

289. Струганець Л. В. Богословська лексика української мови в ракурсі кодифікаційних процесів ХХ – початку ХХІ ст. / Л. В. Струганець // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – № 2. – С. 49–54.

290. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : монографія / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

291. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Струганець; НАН України; Ін-т укр. мови. – Київ, 2002. – 36 с.

292. Струганець Л. В. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській лексикографії / Л. В. Струганець // Мандрівець. – 2000. – № 5–6. – С. 47–50.

293. Струганець Л. В. Процеси актуалізації та пасивізації лексико-семантичних засобів в українській літературній мові кінця ХХ століття / Л. В. Струганець // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць / відп. ред. Н. М. Сологуб. – Київ, 2002. – С. 53–57.

294. Струганець Л. В. Процес переорієнтації номінацій в сучасній українській літературній мові / Л. В. Струганець // Вісник Луганського держпедуніверситету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ, 2001. – № 4 (36). – С. 168–176.

- 295.** Струганець Л. В. Специфіка семантичного оновлення словникового складу української літературної мови / Л. В. Струганець // Наука і сучасність: зб. наук. праць. – 2001. – Т. 28. – С. 237–248.
- 296.** Сулима М. Ф. Проблема літературної норми в українській мові / М. Ф. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132–141.
- 297.** Суровцева Е. В. О возрожденной лексике в современном русском языке (на материале православных журналов «Фома», «Альфа и Омега» и «Нескучный сад») / Е. В. Суровцева. – URL : <http://www.relga.ru> (дата звернення: 15.10.2013).
- 298.** Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1973. – 438 с.
- 299.** Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2006. – 789 с.
- 300.** Сюта Г. М. Художній стиль – складник національної лінгвокультури // Літературна норма і мовна практика : монографія / за ред. С.Я. Єрмоленко. – Київ [б.в.], 2013. – С. 41–64.
- 301.** Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / О. О. Тараненко. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.
- 302.** Тараненко О. О. Загальнокультурні впливи Галичини в сьгоднішньому мовному житті України / О. О. Тараненко // Мовознавство. – №2. – 2015. – С. 44–53.
- 303.** Тараненко О. О. Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – № 2–3. – 2013. – С. 63–99.
- 304.** Тараненко О. О. Мода в мові / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с. – С. 384.
- 305.** Тараненко О. О. Неологізм / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови),

М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с. : іл. – С. 426–427.

306. Тараненко О. О. Українська лексикографія 1917 – кін. 21 ст. / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : В-во «Українська енциклопедія», ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 300–304.

307. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2012. – № 3. – С. 3–31.

308. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : основные семантические процессы / А. А. Тараненко. – Київ : Наук. думка, 1989. – 256 с.

309. Тименко Л. О. Ділова лексика у «Словарі української мови» Б. Грінченка / Л. О. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2005. – Випуск 12. – С. 74–78.

310. Тищенко О. М. Актуалізовані та нові слова й значення (матеріали до словника) / О. М. Тищенко // Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2011. – Випуск 20. – С. 233–243.

311. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – Київ : ТОВ «Спалах», 2004. – 272 с.

312. Ткаченко О. Б. Шляхи мовного самоствердження і становище української мови / О. Б. Ткаченко // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 3–21.

313. Ткачук О. Б. Лексичні процеси в мові хорватських та українських мас-медіа в контексті суспільно-політичних змін кін. ХХ – поч. ХХІ століття / О. Б. Ткачук // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філол. – 2012. – Випуск 56. – Ч. 1. – С. 14–21.

314. Тодор О. Г. З практики слововживання / О. Г. Тодор // Культура слова. – 2000. – Випуск 53–54. – С. 155–168.

315. Тодор О. Г. Конфесійна лексика у мові періодики / О. Г. Тодор // Культура слова. – Київ, 2001. – Випуск 59. – С. 77–78.

316. Тодор О. Г. Оказіональна соціально-політична лексика в сучасних медіатекстах / О. Г. Тодор // Культура слова. – Київ, 2017. – Випуск 86. – С. 222–227.

317. Тодор О. Г. Стилїстична транспозиція лексичних одиниць у мові ЗМІ 90-х

рр. XX ст. / О. Г. Тодор // Семантика мови і тексту: зб. ст. VIII Міжнар. наук. конф., 22–24 жовт. 2003р. / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника; Ін-т мовознавства ім. О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 499–502.

318. Тодор О. Г. Явища семантичної трансформації та стилістичної транспозиції в українській мові 90-х рр. XX століття / О. Г. Тодор // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія» / редкол.: В. Брюховецький та ін. – Київ, 2003. – Т. 22.: У 3-х ч. – Ч. 1 : Гуманітарні науки. – С. 13–16.

319. Томіленко Л. М. Економічна лексика в радянській та сучасній тлумачній лексикографії української мови (порівняльний аспект) / Л. М. Томіленко // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (мовознавство). – Київ, 2012. – Т. 137. – С. 74–76.

320. Томіленко Л. М. Призабуті номінації в сучасній українській мові / Л. М. Томіленко // Українознавство. – 2013. – № 3–4. – С. 69–71.

321. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія / Л. М. Томіленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 160 с.

322. Тулузакова О. Г. Актуалізація «репресованої» лексики (на матеріалі творів представників «Станіславського феномену») / О. Г. Тулузакова // Наукові записки НаУКМА. Серія : Філологічні науки. – 2008. – Т. 85. – С. 56–62.

323. Туровська Л. В. Інноваційні процеси в українській науковій термінології / Л. В. Туровська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 56–60.

324. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л. В. Туровська. – Київ; Ірпінь : Перун, 2005. – 158 с.

325. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : Документи і матеріали / за ред. Лариси Масенко / упор. Лариса Масенко, Віктор Кубайчук, Оріся Демська-Кульчицька. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

- 326.** Український орфографічний словник : понад 175 тис. слів / уклали : В. В. Чумак та ін.; за ред. В. Г. Скляренка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – Київ : Довіра, 2009. – 1011 с.
- 327.** Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – Київ : Наук. думка, 2008. – 288 с.
- 328.** Усатюк О. З історії формування джерельної бази словників української ділової мови початку ХХ століття // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. III : Філологічні науки. – С. 56–60.
- 329.** Уфимцева А. А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / отв. ред. Ю. С. Степанов. – Москва : Наука, 1986. – 240 с.
- 330.** Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – Москва : Изд-во АН СССР, 1962. – 288 с.
- 331.** Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Езиковецки изследования в чест. на акад. Ст. Младенов. – София: Издание на българската академия науките, 1957. – С. 523–538.
- 332.** Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Холявко; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
- 333.** Чередниченко О. І. Український медіадискурс: проблема іншомовних впливів / О. І. Чередниченко // Українознавство. – № 4. – 2005. – С. 151–154.
- 334.** Черненко І. Лексико-семантичні групи церковно-релігійних термінів у «Російсько-українському словнику наукової термінології» / І. Черненко // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів, 13–15 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 280–287.
- 335.** Черникова Н. В. Лексико-семантическая актуализация как средство отражения изменений в русской концептосфере (1985–2008 гг.) : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» /

Н. В. Черникова; Московский государственный областной университет. – Москва, 2008. – 37 с.

336. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Чумак. – Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1998. – 189 с.

337. Шаповалова Г. В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні процеси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Г. В. Шаповалова. – Київ, 2003. – 20 с.

338. Швачко С. О. Сяйво забутих слів : монографія / С. О. Швачко. – Суми : СумДУ, 2012. – 107 с.

339. Шевельов Ю. В. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві // Портрети українських мовознавців / Ю. В. Шевельов. – Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 132 с.

340. Шевельов Ю. В. Так нас навчали правильних проізношень / Вибрані праці : У 2 кн. Кн. I. Мовознавство / Упоряд. Л. Т. Масенко. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 280–283.

341. Шевельов Ю. В. У довгій черзі: проблеми реабілітації / Ю. В. Шевельов // Київ. – 1991. – № 12. – С. 72–76.

342. Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941) : стан і статус : монографія / Ю. В. Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

343. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – Київ : Наук. думка, 2004. – 560 с.

344. Шмелева Т. В. Ключевые слова текущего момента / Т. В. Шмелева // Collegium. – 1993. – No 1. – С. 33–41.

345. Шмелькова В. В. Сущность процесса лексической деархаизации в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соискание науч.

степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Шмелькова; Российский университет дружбы народов. – Москва, 2010. – 34 с.

346. Шпітько І. М. Актуалізована лексика сучасної української мови як один з проявів динаміки лексичної системи / І. М. Шпітько // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VII Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 2–4 апреля 2015 г.) : материалы / сост. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2015. – С. 199–201.

347. Юрковський М. Староукраїнська сакральна термінологія / М. Юрковський // Варшавські українознавчі записки. – Варшава : Вид. о.о.Василіян, 1989. – 255 с.

348. Юрковський М. Українські назви храму / М. Юрковський // Греко-католицький церковний календар. – Варшава, 1987. – С. 71–73.

349. Drabik I., Nosowicz J. F. Neophilological education against the backdrop of intercultural diversity // Neofilologia dla przyszłości / Redaktor naukowy: Jan Franciszek Nosowicz. – Warszawa : Wydawnictwo Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie, 2017. – Т. 2. – S. 35–47.

350. Karpinsky P. Historizmy a archaizmy v súčasnej spisovnej slovenčine / P. Karpinsky // Лексикология и лексикография славянских языков. Тезисы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2009. – С. 253.

351. Kredátusová J. Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike / J. Kredátusová. – Prešov : FF Prešovskej univerzity v Prešove, 2014. – 252 s.

352. Nosowicz J. F. A może to już jest «europolszczyzna»? / J. F. Nosowicz // Лексикология и лексикография славянских языков. Тезисы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2009. – С. 231–232.

353. Ристић С. Творбени процеси у најновијем развоју лексике српског језика / С. Ристић // Лексикология и лексикография славянских языков. Тезисы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2009. – С. 235.

- 354.** Vocabulum et vocabularium: сб. научн. трудов по лексикографии / под. ред. В. В. Дубичинского. – Вып. 4. – Харьков, 1997. – 115 с.
- 355.** Waszakova K. Innowacje słowotwórcze jako rezultaty integracji pojęciowej (w świetle modelu dynamicznego opartego na uzusie językowym) / K. Waszakova // Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование. Труды и материалы Межд. науч. симпозиума «Славянские языки и культуры в современном мире». – Москва : Макс Пресс, 2010. – С. 64–75.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Списки і таблиці

Список релігійних лексико-семантичних одиниць з 11-томного
«Словника української мови»

<i>абат</i>	<i>атеїстка</i>	<i>Боженька</i>
<i>абатиса</i>	<i>байрам</i>	<i>божественний</i>
<i>абатство</i>	<i>баптизм</i>	<i>божественність</i>
<i>абатський</i>	<i>баптист</i>	<i>божественно</i>
<i>автокефальний</i>	<i>баптистка</i>	<i>божествити</i>
<i>агіографія</i>	<i>баптистський</i>	<i>божество</i>
<i>акафіст</i>	<i>батюшка</i>	<i>Божий</i>
<i>алілуя</i>	<i>батюшчин</i>	<i>буддизм</i>
<i>аллах</i>	<i>безвірний</i>	<i>буддист</i>
<i>амвон</i>	<i>безвірник</i>	<i>буддистка</i>
<i>амінь</i>	<i>безвірниця</i>	<i>буддійський</i>
<i>аналой</i>	<i>безвірницький</i>	<i>Введення / Уведення</i>
<i>анакорет</i>	<i>безвір'я</i>	<i>Великдень</i>
<i>анакоретка</i>	<i>безгрішний</i>	<i>великопісний</i>
<i>анакоретний</i>	<i>безгрішній</i>	<i>Вербна (субота,</i>
<i>анакоретський</i>	<i>безгрішність</i>	<i>неділя, тиждень)</i>
<i>ангел</i>	<i>безгрішно</i>	<i>висвятити</i>
<i>ангелятко</i>	<i>біблейський</i>	<i>висвятитися</i>
<i>ангеляточко</i>	<i>біблійний</i>	<i>висвячений</i>
<i>ангельський</i>	<i>біблійський</i>	<i>висвячення</i>
<i>антихрист</i>	<i>Біблія</i>	<i>висвячування</i>
<i>апокаліпсис</i>	<i>біс</i>	<i>висвячувати</i>
<i>апокаліпсичний</i>	<i>бісеня</i>	<i>висвячуватися</i>
<i>апокриф</i>	<i>бісів</i>	<i>виповідати</i>
<i>апокрифічний</i>	<i>бісівський</i>	<i>виповідатися</i>
<i>апологетика</i>	<i>біскуп</i>	<i>вихрестити</i>
<i>апостол</i>	<i>благівісний</i>	<i>вихреститися</i>
<i>апостольський</i>	<i>Благовіщення</i>	<i>вихрещений</i>
<i>Архангел</i>	<i>благодатний</i>	<i>вихрещувати</i>
<i>архангельський</i>	<i>благодать</i>	<i>вихрещуватися</i>
<i>архідиякон</i>	<i>благочинство</i>	<i>вівтар</i>
<i>архієпископ</i>	<i>Бог</i>	<i>вівтарний</i>
<i>архієпископський</i>	<i>Богогласник</i>	<i>відлучення від церкви</i>
<i>архієрей</i>	<i>богомаз</i>	<i>відмолити</i>
<i>архієрейський</i>	<i>Богоматір</i>	<i>відмолитися</i>
<i>архімандрит</i>	<i>Богородиця</i>	<i>відмолювання</i>
<i>архіпастир</i>	<i>богослов</i>	<i>відмолювати</i>
<i>архіпастирський</i>	<i>богословський</i>	<i>відмолюватися</i>
<i>аскет</i>	<i>богослов'я</i>	<i>відправа</i>
<i>аскетизм</i>	<i>богослужбовий</i>	<i>відпуст</i>
<i>аскетичний</i>	<i>богослужебний</i>	<i>відпущення</i>
<i>аскетично</i>	<i>богослужіння</i>	<i>відхреститися</i>
<i>атеїзм</i>	<i>богошукання</i>	<i>відхрещуватися</i>
<i>атеїст</i>	<i>богошукач</i>	<i>вінчальний</i>
<i>атеїстичний</i>		<i>вінчаний</i>

вінчання	духівник	ієрарх
вінчати	духівництво	ієрей
вінчатися	духовенство	ієрейський
вірний	душа	ієромонах
віровизнання	дяк	ікона
віросповідання	дяків	іконка
вірування	дяківський	іконний
вірувати	екзарх	іконографічний
віруючий	екзархат	іконографія
Владика (архієрей, митрополит)	Євангеліє	іконопис
владицтво	Євангеліст	іконописець
Владичиця	євангелістка	іконописний
(Богородиця)	євангельський	іконостас
Водохреще/	єзуїт	іконостасик
Водохрещення	єзуїтство	іслам
Водосвяття	єзуїтствувати	ісламізм
водохресний	єзуїтський	Іуда (Юда)
водохрестя	елей	їудаїзм (юдаїзм)
Водохреще	елейний	їудеї (юдеї)
Водохрещі	єпархіальний	їудей (юдей)
воскресати	єпархія	їудейка (юдейка)
воскресити	єпіскоп	їудейство (юдейство)
воскресіння	єпіскопський	їу(ю)дейський
воскреслий	єпітимія	їудин (юдин)
воскреснути	єпітрахиль	кадило
воскрешати	єресь	кадильний
воскрешатися	єретик	кадильник
Всемогучий	єретицтво	кадильниця
говіння	єретичка	кадити
Господній	єретичний	Каїн
Господь	жертovníк	канонізація
гріх	Завіт (Ветхий, Новий)	канонізований
гріхопадіння	заговини	канонізувати
грішити	заговіти	канонік
грішний	заговітися	капелан
грішник	заговляти	каплиця
грішниця	заговлятися	капличка
грішно	загробний	капуцин
демон	замолити	кардинал
дзвіниця	замолитися	катехізіс
дзвіничка	замолювати	католик
дзвонар	замолюватися	католицизм
диявол	заповідь	католицтво
диявольський	захрестити	католицький
диякон	захреститися	католичення
дияконський	зогрішити	католичити
догмат	ігумен	католичка
догматизм	ігуменство	католікос
догматик	ігуменський	кафедра
догматичний	ігуменя	кафедральний
Дух	ієрарх	келійка
		келійний

келійник	місіонерство	оглашений
келійниця	місіонерський	окатоличени
келія	місія	окатоличення
келійний	містик	окатоличити
келійно	містика	окатоличування
кірха	містицизм	окатоличувати
ковчег	молебень	окатоличуватися
коливо	молебний	октоїх
конфесійний	молебствіє	окультизм
Коран	молебство	окультний
корогва	молельня	омофор
косте(ьо)л	молитва	ореол
косте(ьо)льний	молити	Осанна
крилас	молитися	освятити
ксьондз	молитовка	освятитися
культ	молитовний	освячений
лама	молитовник	освячення
ламаїзм	молитовничок	освячування
ламаїст	молитовно	освячувати
ламаїстський	молільник	освячуватися
лампада	молільниця	Отець (Бог-Отець)
лампадка	моління	охрести
лампадний	монастир	охрестити
лампадочка	монастирський	охреститися
лжепророк	монах	охрещений
літія	монахиня	паламар
літургія	монотеїст	паламарів
лу(ю)ципер	монотеїстичний	паламарня
лютеранин	мусульман	паламарський
лютеранка	мусульманка	паломник
лютеранство	мусульманство	паломництво
люциперовий	мусульманський	паломниця
магометанин	мученик	паломницький
магометанка	м'ясниці	паломничати
магометанство	набожний	панотець
магометанський	набожність	папа
меса	набожно	папізм
месіанізм	настоятель	папство
месіанство	небіжка	папський
месіанський	небіжчик	парастас
Месія	небіжчиця	парафія
мечеть	небожитель	парафіяльний
милостиня	невірний	парафіянин
миро	невіруючий	парафіянка
мирський	непорочний	парох діал.
миряни	непорочність	паска
митра	непорочно	паства
митрополит	нехристиянин	пастор
митрополічий	нечисть розм.	пасторство
митрополія	новонавернений	пастирський
місіонер	новоявлений	Пасха
місіонерка	образ (ікона)	Пасхалія

<i>пасхальний</i>	<i>поминальник</i>	<i>причасний</i>
<i>патристика</i>	<i>поминання</i>	<i>причасник</i>
<i>патріарх</i>	<i>попівщина</i>	<i>причасниця</i>
<i>патріархальний</i>	<i>посвята</i>	<i>причастити</i>
<i>патріархія</i>	<i>посвятити</i>	<i>причаститися</i>
<i>патріархування</i>	<i>посвятитися</i>	<i>причастя</i>
<i>патріархувати</i>	<i>посвячений</i>	<i>причащатися</i>
<i>патріаршество</i>	<i>посвячення</i>	<i>пробоц</i>
<i>патріарший</i>	<i>послух</i>	<i>провідіння</i>
<i>пекельний</i>	<i>послушник</i>	<i>проводи</i>
<i>пекельник</i>	<i>послушниця</i>	<i>прогрішати</i>
<i>пекельницький</i>	<i>послушницький</i>	<i>прогрішатися</i>
<i>пекельно</i>	<i>постовий</i>	<i>прогрішення</i>
<i>пекло</i>	<i>постриг</i>	<i>прогрішити</i>
<i>первородний гріх</i>	<i>постригати</i>	<i>прогрішитися</i>
<i>первосвященик</i>	<i>постригатися</i>	<i>промолити</i>
<i>Петрівка</i>	<i>пострижений</i>	<i>проповідник</i>
<i>Петрівочка</i>	<i>постування</i>	<i>проповідництво</i>
<i>пересвятити</i>	<i>постувати</i>	<i>проповідниця</i>
<i>пересвячений</i>	<i>потоп</i>	<i>проповідницький</i>
<i>пересхестити</i>	<i>похресник</i>	<i>проповідуваний</i>
<i>перехреститися</i>	<i>похресниця</i>	<i>проповідування</i>
<i>перехрещений</i>	<i>похрестити</i>	<i>проповідувати</i>
<i>перехрещення</i>	<i>похреститися</i>	<i>проповідуватися</i>
<i>перехрещування</i>	<i>похрещений</i>	<i>проповідь</i>
<i>перехрещувати</i>	<i>по-християнськи</i>	<i>пророк</i>
<i>перехрещуватися</i>	<i>по-християнському</i>	<i>пророцтво</i>
<i>Святе письмо (книги</i>	<i>похристосатися</i>	<i>пророцький</i>
<i>Старого і Нового</i>	<i>похристосуватися</i>	<i>пророче</i>
<i>Завітів)</i>	<i>по-церковному</i>	<i>пророчення</i>
<i>підрясник</i>	<i>праведний</i>	<i>пророчий</i>
<i>пісний</i>	<i>праведник</i>	<i>пророчити</i>
<i>піст</i>	<i>праведниця</i>	<i>пророчиця</i>
<i>плащаниця</i>	<i>праведність</i>	<i>проскура</i>
<i>плоть</i>	<i>праведно</i>	<i>проскурка</i>
<i>побожний</i>	<i>православний</i>	<i>протестант</i>
<i>побожність</i>	<i>православ'я</i>	<i>протестантизм</i>
<i>побожно</i>	<i>прелат</i>	<i>протестантка</i>
<i>погрішати</i>	<i>преосвященний</i>	<i>протестантство</i>
<i>погрішити</i>	<i>преосвященство</i>	<i>протестантський</i>
<i>подвижник</i>	<i>преподобіє</i>	<i>протодиякон</i>
<i>подвижництво</i>	<i>преподобний</i>	<i>протодияконський</i>
<i>подвижниця</i>	<i>преподобник</i>	<i>протоєрей</i>
<i>подвижницький</i>	<i>преподобниця</i>	<i>протоієрей</i>
<i>покаянний</i>	<i>пресвітер</i>	<i>протопресвітер</i>
<i>покаянно</i>	<i>пресвітеріани</i>	<i>псалом</i>
<i>покаяння</i>	<i>пресвітеріанин</i>	<i>псаломщик</i>
<i>покаятися</i>	<i>пресвітеріанка</i>	<i>Псалтир</i>
<i>Покрова</i>	<i>пресвітеріанство</i>	<i>рай</i>
<i>покута</i>	<i>пресвітеріанський</i>	<i>раювання</i>
<i>покутний</i>	<i>престол</i>	<i>раювати</i>
<i>покутник</i>	<i>Пречиста</i>	<i>ребро Адамове</i>

<i>релігійний</i>	<i>святий (особа)</i>	<i>сорокоуст</i>
<i>релігійність</i>	<i>святитель</i>	<i>Спас</i>
<i>релігійно</i>	<i>святительський</i>	<i>Спаситель</i>
<i>релігія</i>	<i>святити</i>	<i>сповідальний</i>
<i>риза</i>	<i>святитися</i>	<i>сповідальник</i>
<i>Різдво</i>	<i>святість</i>	<i>сповідальниця</i>
<i>різдвяний</i>	<i>святки</i>	<i>сповідальня</i>
<i>різдвянський</i>	<i>свято (присл.)</i>	<i>сповідання</i>
<i>розговини</i>	<i>святобливиий</i>	<i>сповідати</i>
<i>розговіння</i>	<i>святобливість</i>	<i>сповідатися</i>
<i>розкаяний грішник</i>	<i>святобливо</i>	<i>сповідач</i>
<i>розкольник</i>	<i>святотрадець (т.с.</i>	<i>сповідний</i>
<i>розп'яття</i>	<i>святотатство)</i>	<i>сповідник</i>
<i>розстрига</i>	<i>святотрадний</i>	<i>сповідниця</i>
<i>розстригати</i>	<i>святотрадно</i>	<i>сповідь</i>
<i>розстригатися</i>	<i>святотатець</i>	<i>спокуса</i>
<i>розстригти</i>	<i>святотатство</i>	<i>спокусити</i>
<i>розстригтися</i>	<i>святотатствувати</i>	<i>спокуситися</i>
<i>роковини</i>	<i>святотатський</i>	<i>спокусник</i>
<i>ряса</i>	<i>святоша</i>	<i>спокусниця</i>
<i>сакос</i>	<i>святощ(і)</i>	<i>спокута</i>
<i>сакральний</i>	<i>святці</i>	<i>спокутати</i>
<i>сакрамент</i>	<i>св'ячений</i>	<i>спокутний</i>
<i>сакраментальний</i>	<i>св'ячений</i>	<i>спокутування</i>
<i>сакраментальність</i>	<i>св'ячення</i>	<i>спокутувати</i>
<i>сакраментальний</i>	<i>св'ященик</i>	<i>спокутуватися</i>
<i>сакраментувати</i>	<i>св'ящеників</i>	<i>Стрітєння</i>
<i>сакраментуватися</i>	<i>св'ященицький</i>	<i>таїнство</i>
<i>самаритяни</i>	<i>св'ящениий</i>	<i>Творець</i>
<i>самаритянин</i>	<i>св'ященнодійство</i>	<i>теолог</i>
<i>самаритянка</i>	<i>св'ященнодіяти</i>	<i>теологічний</i>
<i>самаритянський</i>	<i>св'ященнослужитель</i>	<i>теологія</i>
<i>самарійський</i>	<i>св'ященство</i>	<i>теософ</i>
<i>самаряни</i>	<i>семінарист</i>	<i>теософічний</i>
<i>самарянин</i>	<i>семінарія</i>	<i>теософія</i>
<i>самарянка</i>	<i>середопістя</i>	<i>Требник</i>
<i>самарянський</i>	<i>середохресний</i>	<i>трикирій</i>
<i>сатана</i>	<i>середохрестя</i>	<i>Трійця</i>
<i>сатанинський</i>	<i>синагога</i>	<i>упокій</i>
<i>свіча</i>	<i>синод</i>	<i>упокоїти</i>
<i>свічка</i>	<i>синодальний</i>	<i>упокоїтися</i>
<i>свят</i>	<i>синодик (список)</i>	<i>упокоювати</i>
<i>Святвечір</i>	<i>скрижаль</i>	<i>упокоюватися</i>
<i>святєнник</i>	<i>служебник</i>	<i>Утрєня</i>
<i>святєнництво</i>	<i>собор</i>	<i>фанатизм</i>
<i>святєнниця</i>	<i>соборний</i>	<i>фанатик</i>
<i>святєнницький</i>	<i>соборування</i>	<i>фанатичка</i>
<i>святєнність</i>	<i>соборувати</i>	<i>фанатичний</i>
<i>святєнький</i>	<i>соборуватися</i>	<i>фанатичність</i>
<i>святєнько</i>	<i>соборянин</i>	<i>фанатично</i>
<i>св'ятець</i>	<i>содом і гоморра</i>	<i>фелон</i>
<i>св'ятечко</i>	<i>сороковини</i>	<i>фетиш</i>

фетишизація	хрещеник	церковнослужительський
фетишизм	хрещениця	церковця
фетишизований	хрещення	часослов
фетишизування	хрещенський	чернець
фетишизувати	християнин	чернечий
фетишизуватися	християнізація	черниця
фетишист	християнізований	чистилище
фетишистичний	християнізувати	чудотворець
фетишистський	християнізуватися	чудотворний
хасид	християнка	шаман
хасидизм	християнство	шаманити
хасидський	християнський	шаманізм
херувим	Христовий	шаманство
херувимський	Христос	шаманський
херувимчик	христосатися	шаріат
храм (свято)	Христосик	штунда
храмовий	христосування	штундизм
Хранитель	христосуватися	штундист
хрест	Цариця небесна	штундистка
хрестик	цвинтар	штундистський
хрестиковий	цвинтарний	штундівський
хрестильний	церква	янгол
хрестильниця	церковниця	день янгола
хрестильня	церковка	янголінний
хрестини	церковний	янголя
Хреститель (Іоан	церковник I	янголятко
Хреститель)	церковниця	янголяточко
хрестити (хрестити	церковницький	янгольський
на ім'я – заст.)	церковнопарафіяльний	
хреститися	церковноприходський	
хрещений (батько,	церковнослов'янizm	
мати, син, донька,	церковнослов'янський	
брат, сестра)	церковнослужитель	

Умовні позначення

- + слово, наявне в реєстрі словника без стилістичних обмежень
 - слово, пропущене в реєстрі словника
 * томи 20-томного СУМа, які на період написання роботи не були опубліковані

Таблиця 2.1.

Лексикографічне оновлення релігійної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	СДР-Ш	УОС	ВМЛ-Ж	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>агіасма</i>	ІСУЯ-Т	-	-	+	+	-	-	+
2	<i>акафістовий</i>	-	-	-	-	+	-	+	+
3	<i>антибог</i>	-	-	-	-	-	+	-	-
4	<i>антидор(а)</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	-	-	-	-
5	<i>антимінс</i>	СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф), ЕССУМ-О	+	-	+	+	-	+	+
6	<i>Антипасха</i>	ЕССУМ-О	-	-	+	-	-	-	-
7	<i>апостазія (віровідступництво)</i>	ЗСЗМС	+	-	-	-	-	+	-
8	<i>артос</i>	СУМ-Гр, МНСЖ	-	-	+	-	-	-	-
9	<i>аскеза</i>	ПрС	+	-	-	+	-	+	+
10	<i>базиліани</i>	ІСУЯ-Т	+	-	+	+	-	+	+
11	<i>Благовістя</i>	ЕССУМ-О		-	-	-		-	-
12	<i>благочестивість</i>		+	-	-	+	-		+
13	<i>блаженніший</i>	РУС(Кр-Єф) Блаженство	+	-	-	+	-	+	+
14	<i>богів</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	-
15	<i>богозневага</i>	МНСЖ, РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	+
16	<i>боголюбець,</i>	ІСУЯ-Т, СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	+
17	<i>боголюбний</i>	ІСУЯ-Т, СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	+
18	<i>боголюбно</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	-
19	<i>боголюдина</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+	+	+
20	<i>богомудрий</i>	ІСУЯ-Т, РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	-
21	<i>богонатхненний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-			-	-	-
22	<i>богообраний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-	+	+
23	<i>богоподібний</i>	РУС(Кр-Єф), МНСЖ у формі	-	-	-	+	-	+	+

		<i>богоподібний</i>							
24	<i>богоподібність</i>	МНСЖ у формі <i>богоподібність</i>	-	-	+	+	-	+	+
25	<i>богопротивний</i>	МНСЖ, ПрС, РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	+
26	<i>Богородичний</i>	ІСУЯ-Т, РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+	+	+
						<i>Богородици</i>			
27	<i>богохулити</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	+
								<i>заст.</i>	
28	<i>богохульниця</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	+	-	+	+
				<i>церк.</i>				<i>заст.</i>	
29	<i>богочоловік</i>	МНСЖ, РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	-	+	+
					<i>як русизм</i>				
30	<i>Богоявлення</i>	ІСУЯ-Т, МНСЖ	-	+	+	+	+	+	+
31	<i>василіани</i>	-	+	-	+	+	-	+	+
32	<i>василіанський</i>	-	+	-	-	+	-	+	+
33	<i>Ватикан</i>	-	-	-	+	+	+	-	-
34	<i>відсповідати</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	-	+	-
35	<i>відсповідатися</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	-	+	-
36	<i>Воздвиження / Здвиження у значенні свята Воздвиження Чесного і Життєсйного Хреста</i>	МНСЖ	-	+	-	+	+	+	+
37	<i>Вознесіння</i>	ІСУЯ-Т, МНСЖ, РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+	+	+
38	<i>возносити</i>	ІСУЯ-Т, МНСЖ, РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-	+	+
39	<i>возноситися</i>	ІСУЯ-Т, РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-	+	+
40	<i>Головосіки</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	+	+	+
41	<i>греко-католик</i>	РУС(Кр-Єф) <i>українець-католик</i>	-	+	-	+	+	+	+
				<i>греко-католик, греко-католицький</i>			<i>греко-католицька церква</i>		
42	<i>екзорцизм</i>	МНСЖ	+	-	+	-	-	+	+
43	<i>Євхаристія</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	-	+	+
44	<i>замолювання</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	+	-	+	+
45	<i>ієрейство</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	
46	<i>Йордань / Ордань</i>	СУМ-Гр	+	+	+	+	+	+	
47	<i>кардинальський</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	+	-	+	
48	<i>конфесія</i>		+	+	+	+	-	+	*
49	<i>ладанниця</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	-	-	+	*
50	<i>магніфікат катол.</i>	-	+	-	-	+	-	+	*

51	<i>Миколай / Микола свято Миколая Чудотворця</i>	ЕССУМ-О	-	-	-	-	+	+	*
52	<i>мирований</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	-	*
53	<i>миропомазаний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	*
54	<i>миропомазання</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	-	+	*
55	<i>мироточивий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	-	-	+	*
56	<i>мирування</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	-	-	+	*
57	<i>Мойсей</i>	ЕССУМ-О	-	-	+	-	+	-	*
58	<i>невисвячений</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	*
59	<i>неканонічний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	*
60	<i>неправославний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	*
61	<i>нехристиянський</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	*
62	<i>нововір</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-	+	*
63	<i>нововірець</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	-	+	*
64	<i>нововірка</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	-	*
65	<i>нововірний</i>	РУС(Кр-Єф) СУМ-Гр	+	-	-	+	-	+	*
66	<i>нововірниця</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	-	*
67	<i>новововірство</i>	РУС(Кр-Єф) СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
68	<i>новозавітний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	-	+	*
69	<i>новопреставлений</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	-	-	+	*
70	<i>Обрітєння/ Обретіння у значенні свята</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	+	+	*
71	<i>підризник</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	-	*
72	<i>Покровонька</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	-	+	*
73	<i>понтифік</i>	-	+	+	+	+	-	+	*
74	<i>понтифікат</i>	-	+	+	+	+	-	+	*
75	<i>постриженник</i>	МНСЖ	+	-	-	-	-	+	*
76	<i>постриження</i>	РУС(Кр-Єф) як русизм	-	-	+	-	-	+	*
77	<i>постувальник</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	-	+	*
78	<i>похрамини у значенні другий день храмового свята</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
79	<i>православник</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
80	<i>православницький</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
81	<i>православність</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
82	<i>присвяток</i>	СУМ-Гр	+	+	-	-	-	+	*
83	<i>пробст</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	+	-	+	*
84	<i>проскурник</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	-	-	+	*
85	<i>проскурня</i>	СУМ-Гр	+	-	-	-	-	+	*
86	<i>розстрижений</i>	ЕССУМ-О	-	+	+	-	-	-	*
87	<i>святійший</i>	МНСЖ	-	+	-	-	+	+	*

88	<i>стрітенський</i>	СУМ-Гр	-	-	-	-	-	+	*
89	<i>Успіння/Успення</i>	МНСЖ	+	+	+	+	+	+	*
90	<i>успінський / успенський</i>	ЕССУМ-О	-	+	-	+	+	+	*

Таблиця 2.2.

Стилістичне оновлення релігійної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>анафема</i>	заст.	+	+	+
2	<i>анафемський</i>	заст.	заст.	+	+
3	<i>безгріховний</i>	заст.	+	-	+
4	<i>безплотний</i>	заст.	заст.	-	заст.
5	<i>благий</i>	розм., заст.	розм., заст.	розм.	розм., заст.
6	<i>Благовіст</i>	заст.	+	+	+
7	<i>благовіститель</i>	заст., уроч.	заст., уроч.	-	уроч.
8	<i>благовістити</i>	заст., уроч.	заст., уроч.	-	+
9	<i>благословенний</i>	заст.	заст.	+	+
10	<i>благословення</i>	заст.	заст.	+	+
11	<i>благословенство</i>	заст.	заст., рідко	-	+
12	<i>благословити</i>	заст.	+	+	+
13	<i>благословитися</i>	заст.	+	+	рідко
14	<i>благословляти</i>	заст.	+	+	+
15	<i>благословлятися</i>	заст.	+	+	+
16	<i>благочестивий</i>	книжн., заст.	книжн., заст.	+	+
17	<i>благочестиво</i>	книжн., заст.	книжн., заст.	-	+
18	<i>благочестя</i>	книжн., заст.	книжн., заст.	+	+
19	<i>благочинний</i>	заст.	заст.	+	+
20	<i>благочинство</i>	заст.	заст.	-	+
21	<i>богобоязкий</i>	заст.	заст.	-	+
22	<i>богобоязливий</i>	заст.	заст.	+	+
23	<i>богобоязливість</i>	заст.	заст.	+	+
24	<i>богобоязливо</i>	заст.	заст.	+	+
25	<i>богобоязний</i>	заст.	заст.	-	+
26	<i>богобоязно</i>	заст.	заст.	-	+
27	<i>богобоящий</i>	заст., рідко	діал.	-	заст.
28	<i>боговідступний</i>	заст.	заст.	-	+
29	<i>боговідступник</i>	заст.	+	+	+
30	<i>боговідступниця</i>	заст.	+	+	+
31	<i>богомерзкий</i>	заст.	-	-	заст., розм.
32	<i>богомілья</i>	заст.	заст.	+	+
33	<i>богомільний/богомольний</i>	заст.	заст.	+	+
34	<i>богомільно</i>	заст.	+	+	+
35	<i>богомалець</i>	заст.	заст.	+	+
36	<i>богомолка</i>	заст.	заст.	-	+
37	<i>богорівний</i>	книжн., заст.	книжн., заст.	-	книжн.
38	<i>богослужба</i>	рідко	рідко	-	рідко
39	<i>богоспасенний</i>	заст., ірон.	заст., ірон.	-	уроч.
40	<i>богоугодний</i>	заст.	церк.	церк.	+

41	богохульний	заст.	заст.	церк.	+
42	богохульник	заст.	заст.	церк.	+
43	богохульство	заст.	заст.	церк.	+
44	богохульствувати	заст.	заст.	церк.	+
45	богувати	заст.	заст.	-	розм.
46	божба	заст.	заст.	-	+
47	божеський	заст.	заст.	-	розм., заст.
48	божитися	заст.	заст.	+	розм.
49	божіння	заст.	заст.	+	рідко
50	божник/біжник	заст.	+	+	+
51	божниця	заст.	+	+	+
52	божничок	заст.	+	+	+
53	Вечірня у значенні `Вечірнє Богослужіння`	діал.	діал.	+	+
54	вихрест	заст.	+	+	+
55	віровчення	заст.	заст.	+	+
56	Всевишній/ Усевишній (Бог')	заст.	+	+	+
57	Вседержитель (Бог')	рідко	+	+	+
58	В(У)селенський	заст.	церк.		+
59	Всеношна	заст.	+	церк.	+
60	Голгофа	заст.	+	+	книжн.
61	гріховний	заст.	заст.	-	+
62	гріховність	заст.	заст.	-	+
63	гріховно	заст.	заст.	-	+
64	дев'ятини	заст.	заст.	-	+
65	запуст	заст.	заст.	+	+
66	ладанка	заст.	заст.	+	*
67	Маковій у значенні `свята`	заст.	+	+	*
68	Масляна	розм., рідко	розм., рідко	+	*
69	мироносиця	заст.	заст.	церк.	*
70	молитвеник (особа)	заст.	заст.	+	*
71	молитвениця (особа)	заст.	заст.	+	*
72	молитвослов	заст.	заст.	церк.	*
73	молитвувати	заст.	заст.	-	*
74	нехрист	заст.	заст.	трад.-нар.	*
75	нечестивець	заст.	книжн., заст.	книжн.	*
76	нечестивий	заст.	книжн., заст.	книжн.	*
77	нечестиво	заст.	книжн., заст.	книжн.	*
78	одкровення	книжн., заст.	книжн., рел., заст.	книжн., рел.	*
79	освятитель	заст.	заст.	+	*
80	Отченаш	заст.	розм.	+	*
81	офіра	рідко	рідко	+	*
82	офірний	рідко	рідко	+	*
83	офірувати	рідко	рідко	+	*

84	<i>офіруватися</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	*
85	<i>парастас</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	*
86	<i>петрівчаний піст</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
87	<i>Пилипівка</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
88	<i>пилипівський</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
89	<i>піп</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	<i>церк.</i>	*
90	<i>плотський</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>книжн.</i>	*
91	<i>по-божому</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
92	<i>поминальний</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
93	<i>поминати</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
94	<i>попів</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
95	<i>попівство</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
96	<i>попівський</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
97	<i>посвячувати</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
98	<i>посвячуватися</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	*
99	<i>Пренепорочний</i>	<i>заст., поет.</i>	<i>заст., поет.</i>	<i>висок.</i>	*
100	<i>преподобитися</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	*
101	<i>пресвятий</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
102	<i>прихожанин</i>	<i>заст., рідко</i>	<i>заст., рідко</i>	+	*
103	<i>проскурниця</i>	<i>заст.</i>	+	-	*
104	<i>прочанин</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
105	<i>прочанка</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
106	<i>проща</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
107	<i>святвечірній</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	*
108	<i>святешний</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	*
109	<i>святешно</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	*
110	<i>святилище (храм)</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	*
111	<i>святиня (храм)</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	*
112	<i>Спасівка</i>	<i>розм.</i>	+	<i>трад.-нар.</i>	*
113	<i>спасівський</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	<i>трад.-нар.</i>	*
114	<i>спасівчаний</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	<i>трад.-нар.</i>	*
115	<i>хоругва</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
116	<i>церковник 1</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*
117	<i>чин</i> (порядок здійснення чого-н.; обряд) <i>Ч. соборування</i>	<i>заст.</i>	-	<i>заст.</i>	*
118	<i>чорноризець</i>	<i>заст.</i>	+	-	*
119	<i>чорноризка</i>	<i>заст.</i>	+	-	*
120	<i>чорноризник</i>	<i>заст.</i>	+	-	*
121	<i>чорнорясник</i>	<i>заст.</i>	+	-	*
122	<i>чорнорясниця</i>	<i>заст.</i>	+	-	*

Таблиця 3.1.

Лексикографічне оновлення суспільно-політичної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>активістський</i>	ПрС	+	-	+	+	+
2	<i>амбасадор</i>	ПрС <i>амбасадёр</i>	+	-	-	+	-
			<i>зах.</i>			<i>рідко</i>	
3	<i>анексійний</i>	РУС-ПМ	+	+	-	+	-
4	<i>анексований</i>	РУС-ПМ	+	+	+	+	+
5	<i>анексування</i>	РУС-ПМ	+	+	+	+	+
6	<i>антидемократ</i>	ПрС	-	-	+	+	+
7	<i>антидемократизм</i>	ПрС	+	-	+	+	+
8	<i>антиконституційний</i>	ПрС	+	-	+	+	+
9	<i>антинаціональний</i>	ПрС	+	-	+	+	+
10	<i>антипатріотичний</i>	ПрС	+	-	+	-	+
11	<i>антиукраїнський</i>	ПрС	+	-	+	+	+
12	<i>антиурядовий</i>	ПрС	+	-	+	+	+
13	<i>бандерівець</i>	-	+	+	+	+	+
14	<i>бездержавність</i>	МНС-Ж	+	-	-	+	+
15	<i>білля</i>	РУС-ПМ	+	-	+	+	+
16	<i>винародовити</i>	МНС-Ж СУМ-Гр	+	-	-	+	+
			<i>зах.</i>				
17	<i>винародовлення</i>	МНС-Ж СУМ-Гр	+	-	-	+	+
			<i>зах.</i>				
18	<i>віце-президентство</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	+
19	<i>Голодомор</i>	-	+	+	+	+	+
20	<i>державник</i>	РУС(Кр-Єф) СУМ-Гр	+	-	+	+	+
21	<i>дерусифікація</i>	ПрС	+	-	+	+	+
22	<i>дерусифікований</i>	ПрС	+	-	+	+	+
23	<i>дерусифікувати</i>	ПрС	+	-	+	+	+
24	<i>загрожений</i>	ПрС	-	-	-	+ <i>іст.</i>	+
25	<i>заневолення</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	-
26	<i>інавгурація</i>	ПрС - <i>інавгурація</i>	+	+		+	+
27	<i>конгресовий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
28	<i>консолідування</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
29	<i>конституційність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
30	<i>конституційно</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
31	<i>конфесіоналізм</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
32	<i>люстраційний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	+	-	+	*
33	<i>миротворення</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
34	<i>миротворницький</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
35	<i>миротворчий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
36	<i>монарший</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
37	<i>незнищенність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
38	<i>незнищимий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
39	<i>незнищимість</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
40	<i>незнищуваність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
41	<i>неконституційний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
42	<i>непідвладність</i>	СУМ-Гр	+	-	+	+	*

43	<i>обруситель</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
44	<i>плутократичний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	+	*
45	<i>славень</i>	-	діал. +	-	-	+	*
46	<i>спротив</i>	МНС-Ж	зах. +	+	+	+	*
47	<i>Тризуб</i>	-	+	+	-	+	*
48	<i>українство</i>	МНС-Ж – українство, СУМ-Гр	+	-	+	+	*
49	<i>червоно-чорний</i>	МНС-Ж – чорно- червоний	+	+	+	+	*
50	<i>чільність</i>	МНС-Ж – чільність	+	+	+	+	*

Таблиця 3.2.

Стилістичне оновлення суспільно-політичної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>амбасада</i>	заст.	+	+	зах.
2	<i>великодержавний</i>	заст.	+	+	+
3	<i>великодержавник</i>	заст.	+	+	+
4	<i>віче</i>	зах., заст.	зах., заст.	висок.	+
5	<i>віче(о)вий</i>	зах., заст.	зах., заст.	вічєвий/ вічовий	+
6	<i>державець</i>	заст.	заст.	-	розм.
7	<i>дисидент</i>	заст.	+	+	+
8	<i>європеїзація</i>	книжн.	книжн.	+	+
9	<i>європеїзувати</i>	книжн.	книжн.	+	+
10	<i>європеїзуватися</i>	книжн.	книжн.	+	+
11	<i>жовто- блакитний</i>	іст.	+	+	+
12	<i>злука</i>	рідко	рідко	книжн.	уроч.
13	<i>оруда</i>	заст.	+	+	*
14	<i>соборний</i>	заст.	+	+	*
15	<i>соборність</i>	заст.	+	+	*
16	<i>спільнота</i>	рідко	+	+	*
17	<i>українофіл</i>	іст.	іст.	+	*
18	<i>українофілка</i>	іст.	іст.	+	*
19	<i>українофільство</i>	іст.	іст.	+	*
20	<i>українофільський</i>	іст.	іст.	+	*
21	<i>українофоб</i>	іст.	іст.	+	*
22	<i>українофобство</i>	іст.	іст.	+	*
23	<i>українофобський</i>	іст.	іст.	+	*
24	<i>функціонер</i>	зах.	зах.	+	*
25	<i>функціонерка</i>	зах.	зах.	+	*
26	<i>чиновник</i>	дорев.	+	+	*
27	<i>чиновництво</i>	дорев.	+	+	*

Таблиця 3.3.

Лексикографічне оновлення народнообрядової лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>Вербич</i>	СУМ-Гр	-	-	+	етног.	+
2	<i>Вербниця</i>	СУМ-Гр	+	-	+	+	+
3	<i>витинанка</i>	РУС(Кр-Єф) - <i>вітинок</i>	-	-	+	+	+
4	<i>градівник</i>	МНС-Ж СУМ-Гр	діал.	-	+	етног.	+
5	<i>Гро(і)мниця</i>	СУМ-Гр	+	+	-	+	+
6	<i>гро(і)мниця</i>	МНС-Ж; СУМ-Гр	-	-	+	етног.	+
7	<i>дивень</i>	МНС-Ж СУМ-Гр	діал.	-	-	+	-
8	<i>дівич-вечоровий</i>	СУМ-Гр – <i>дівич-вечіровий</i>	+	-	-	+	-
9	<i>колач</i>	СУМ-Гр	-	-	-	+	*
10	<i>Ладовниця</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
11	<i>народознавчий</i>	ПрС	+	+	+	+	*
12	<i>оберіг</i>	СУМ-Гр – <i>оберіга</i>	діал.	трад.-нар.	+	+	*
13	<i>передшлюбний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
14	<i>перезвяни</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	*
15	<i>проколядувати</i>	СУМ-Гр	-	+	+	+	*
16	<i>сороколинці</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	*
17	<i>хмарник</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	*
18	<i>шафер</i>	МНС-Ж	зах.	+	+	+	*

Таблиця 3.4.

Стилістичне оновлення народнообрядової лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>Б(б)берегиня</i>	діал.	+	-	+
2	<i>вертепник</i>	заст.	заст.	-	+
3	<i>вечорниці</i>	заст.	заст.	етн.	+
4	<i>віншування</i>	рідко	рідко	+	+
5	<i>віншувати</i>	рідко	рідко	+	+
6	<i>віщун</i>	заст.	заст.	+	+
7	<i>віщунка</i>	заст.	заст.	+	+
8	<i>віщунство</i>	заст.	заст.	-	заст.
9	<i>віщунський</i>	заст.	заст.	+	заст.
10	<i>ворожбит</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	+
11	<i>ворожбитка</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	+
12	<i>ворожка</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	+
13	<i>дівич-вечір</i>	заст.	заст.	етн.	+
14	<i>мольфар</i>	діал.	зах.	трад.-нар.	*

15	<i>подзвін</i>	заст.	заст.	+	*
16	<i>провидець</i>	заст., уроч.	заст., уроч.	+	*
17	<i>провидиця</i>	заст., уроч.	заст., уроч.	+	*
18	<i>тризна</i>	уроч.	уроч.	+	*
19	<i>чародій</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	*
20	<i>чародійка</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	*
21	<i>чародійник</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	*
22	<i>чародійниця</i>	заст.	заст.	трад.-нар.	*

Таблиця 3.5.

Лексикографічне оновлення традиційно мистецької лексики

№	Актуалізована лексема	СЛОВНИКИ кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>блідо-рожевий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	-
2	<i>виставковий</i>	РУС(Кр-Єф) <i>виставовий</i>	+	+	+	+	+
3	<i>відтінковий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
4	<i>відтінювання</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
5	<i>ікономалювання</i>	РУС(Кр-Єф) <i>іконне малювання</i>	-	-	-	-	-
6	<i>ікономаляр</i>	РУС(Кр-Єф) – <i>іконний маляр</i>	-	-	-	-	-
7	<i>імпреза</i>	-	+	-	+	+	+
8	<i>індиговий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	-	+
9	<i>кольорист</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
10	<i>молочно-білий</i>	МНС-Ж	+	+	+	+	*
11	<i>мутність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
12	<i>півтемний</i>	МНС-Ж	-	-	+	+	*
13	<i>червоно-жовтий</i>	СУМ-Гр	-	-	+	+	*
14	<i>червонокольоровий</i>	СУМ-Гр	+	-	+	+	*
15	<i>червоно-рожевий</i>	СУМ-Гр	+	+	+	+	*
16	<i>чорно-жовтий</i>	МНС-Ж	+	-	+	+	*
17	<i>чорно-синій</i>	МНС-Ж <i>чорносиний</i>	+	+	+	+	*

Таблиця 3.6.

Стилістичне оновлення традиційно мистецької лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>антик</i>	заст.	заст.	-	+
2	<i>мистець</i>	заст.	заст.	висок.	*
3	<i>мисткиня</i>	-	заст.	-	*

Таблиця 3.7.

Лексикографічне оновлення наукової та освітньо-виховної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>алгебрист</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	+
2	<i>арсен</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
3	<i>атестування</i>	РУС-ДМ РУС-ПМ	+	-	+	+	+
4	<i>видрукування</i>	ПрС	+	-	+	+	+
5	<i>вислід</i>	МНСЖ; СУМ-Гр	зах.	-	+	діал.	+
6	<i>виховник</i>	-	+	-	+	рідко	+
7	<i>виховниця</i>	-	-	-	-	-	+
8	<i>вільнослухач</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	+
9	<i>водотеча</i>	МНС-Ж РУС(Кр-Єф) СУМ-Гр	+	-	+	+	+
10	<i>водотік</i>	МНС-Ж	+	-	+	+	+
11	<i>второпати</i>	СУМ-Гр	-	розм.	+	-	+
12	<i>дискутований</i>	ПрС	+	+	+		+
13	<i>заледеніння</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
14	<i>книговидавництво</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
15	<i>книговидавничий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
16	<i>конспектований</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
17	<i>кошиківець</i>	-	зах.	-	-	рідко	*
18	<i>кошиківка</i>	-	зах.	-	-	рідко	*
19	<i>кошиківковий</i>	-	зах.	-	-	рідко	*
20	<i>кошиківниця</i>	-	зах.	-	-	рідко	*
21	<i>руханка</i>	СУМі-Гр – <i>рухавка</i> ; МНС-Ж – <i>рухавка</i> , <i>рухане</i>	зах.	-	-		*
22	<i>крейдований</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
23	<i>логос</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	книжн.	*
24	<i>парнота</i>	РУС(Кр-Єф) с. 276	-	-	-	-	*
25	<i>покликання</i>	РУС-ДМ	-	-	-	-	*
26	<i>сльотаво</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
27	<i>солодководий</i>	МНС-Ж <i>солодководні</i>	-	-	-	+	*
28	<i>спортовець</i>	-	діал.	+	+	+	*

Таблиця 3.8.

Стилістичне оновлення наукової та освітньо-виховної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>вакації</i>	заст.	заст.	+	+
2	<i>вакаційний</i>	заст.	заст.	+	+
3	<i>виклад(и)</i>	діал.	-	-	зах.

4	книговидавець	заст.	заст.	-	*
5	книгозбірня	заст.	заст.	+	*
6	колегіум	іст.	іст.	+	*
7	лексикон	книжн., заст.	книжн., заст.	книжн., заст.	*
8	мана	заст.	+	+	*
9	магістрант	дорев.	+	+	*
10	маргінес	зах.	зах.	-	*
11	метода	книжн., заст.	книжн., заст.	розм.	*
12	наклад	діал.	зах.	+	*
13	опінія	заст.	зах.	+	*
14	первотвір	заст.	+	-	*
15	поземний	розм.	розм.	+	*

Таблиця 3.9.

Лексикографічне оновлення соціально-економічної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	акційний	ПрС; РУС-ДМ; РУС-ПМ	+	-	+	+	+
2	безхатко	СУМ-Гр	+	-	+	розм.	розм.
3	відсотковий	ПрС	+	+	+	+	+
4	заробляння	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
5	збанкрутування	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	+
6	змонополізувати	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-
7	компенсування	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
8	невиробничий	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
9	непромисловий	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
10	олігархійний	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
11	по-олігархічному	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
12	олігархічно	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
13	піввідсотка	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*

Таблиця 3.10.

Стилістичне оновлення соціально-економічної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-20 (ЕР)
1	агенція	рідко	зах.	+	+	+
2	безхатченко	дорев.	+	-	+	розм.
3	бізнес	розм.	+	+	+	+
4	бомонд	заст.	заст.	+	+	
5	винайм	діал.	діал.	-	+	рідко
6	винаймати	діал.	діал.	-	+	+
7	винайняти	діал.	діал.	-	+	+
8	гривня	заст.	+	+	+	+
9	зарплатня	заст.	розм.	+	+	+

10	знижка	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+	+
11	казна	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	+	<i>заст.</i>
12	мінйало	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*
13	олігарх	<i>зневажл.</i>	+	+	+	*
14	олігархія	<i>зневажл.</i>	+	+	+	*
15	олігархічний	<i>зневажл.</i>	+	+	+	*
16	скарбничка	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
17	фундація	<i>заст.</i>	+	+	+	*

ДОДАТОК Б

Актуалізовані ЛТГ

ЛТГ побутових понять

У процесі дослідження виявлено всього 64 актуалізовані лексико-семантичні одиниці на позначення побутових понять, серед яких назви предметів домашнього вжитку (*підсвічник, світлина* та ін.), назви, що стосуються транспортних засобів (*потяг, субмарина* та ін.), назви, пов'язані з їжею та напоями (*городина, кав'яр* та ін.), назви, що стосуються проживання чи перебування людини (*кав'ярня, мешканець, середмістя* та ін.), деякі назви одягу та взуття (*вишиванка, стрій, лижви* та ін.) тощо.

1. Повернена лексика.

Виявлено 23 лексичні одиниці на позначення побутових понять [див. *Таблицю 1*], яких немає в реєстрі СУМа-11. Повернення зазначених слів до сучасних лексиконів відбувається поступово, напр., у ВТССУМі зареєстровано вже 11 із 23 лексем (*загодовування, залюднення, засолодити, кортежний, куртковий, летовище, непотоплюваний, непотоплюваність, пересолоджений, підсвічник, телевізія*), у СУМі-12 – ще 7 (*без'їжжя, безпиття, ветош, доїзд, незамешканий, спеленати, тістовий*), в СУМі-20 – 3 слова (*заперезаний, каварня, кавувати*).

Таблиця 1.

Лексикографічне оновлення побутової лексики

№	Актуалізована лексема	СЛОВНИКИ кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>без'їжжя</i>	СУМ-Гр	-	-	-	<i>розм.</i>	-
2	<i>безпиття</i>	РУС(Кр-Єф) – <i>безпiття</i>	-	-	-	+	-
3	<i>ветош</i>	МНС-Ж РУС(Кр-Єф) РУС-ТТ	-	-	-	<i>рiдко</i>	-
4	<i>доїзд</i>	МНС-Ж	-	-	-	<i>рiдко</i>	-
5	<i>загодовування</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	-
6	<i>залюднення</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	+
7	<i>засолодити</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	+
8	<i>заперезаний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	<i>розм.</i>

9	<i>каварня</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	+
10	<i>кавувати</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	<i>розм.</i>
11	<i>кнайпа</i>	-	-	-	-	-	*
12	<i>кортежний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
13	<i>куртковий</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
14	<i>летовище</i>	-	<i>зах.</i>	+	+	+	*
15	<i>незамешканий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
16	<i>непитний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
17	<i>непотоплюваний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
18	<i>непотоплюваність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
19	<i>пересолоджений</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
20	<i>підсвічник</i>	МНС-Ж – <i>підсвічник</i>	+	+	+	+	*
21	<i>спеленати</i>	МНС-Ж	-	-	-	<i>рідко</i>	*
22	<i>телевізія</i>	-	<i>зах.</i>	+	+	+	*
23	<i>тістовий</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*

Серед поверненої лексики виокремлюємо:

- слова, що побутують у мовленні, але не внесені до реєстрів сучасних словників, тобто актуалізовані мовно:

кнайпа (тс. *бар, кафе*): походить з польської мови; поширилося під західноукраїнським мовним впливом; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовне вживання: *Вночі у львівських **кнайпах** грає жива музика, часто відбуваються концерти і вечірки* (lviv.travel.ua, 15.03.2017);

непитний: РУС(Кр-Єф) [III, с. 230]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовне вживання: *Найприкрішим для президента виявилися не холодні батареї й **непитна** вода в багатьох місцях – а неоднаковість тарифів по території України* (Укр. правда, 03.06.2011);

- слова, лексикографічно актуалізовані, тобто ті, що не були внесені до реєстру СУМа-11, але активно функціонували в мові упродовж ХХ століття й надалі використовуються сучасниками:

залюднення: СУМ-Гр [II, с. 61]; в СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 403]; СУМ-12 [с. 1683]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Державно-феодалні прибутки в умовах регіону зростали лише із **залюдненням** гірських територій* (Гуцульщина, 1987, с. 231); *Залюднення Донбасу відбувалося досить швидко, проте все одно темпи не могли*

задовольнити потреб підприємств у робітниках (www.bbc.com, 04.07.2016);

засолодити: РУС(Кр-Єф) [II, с. 86]; в СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 423]; УОС [с. 294]; СУМ-12 [с. 1717]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: – *Борисе Павловичу, – засолодив Дзядзько, – Борисе Павловичу, хай товариш Хаблак авторитетно вирішить вашу суперечку. Він у війську чотири роки сторожових псів доглядав і теоретично підковувався* (В. Дрозд, Подих чудесного, 1988, с. 190); *Як засолодити каву, або Трагічна історія винахідника цукрових стіків* (jisty.com.ua, 30.04.2015);

кортежний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 330]; в СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 577]; УОС [с. 383]; СУМ-Ж [с. 464]; СУМ-12 [с. 2419]; мовне вживання: *Водій BMW Євген К. нібито підрізав кортеж., через що зіткнулися автомобіль супроводу і кортежний «Мерседес»* (Тиждень, 27.10.2009. – ЕР);

незамешканий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 902]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; зафіксовано в СУМі-12 [с. 3420]; мовне вживання: *У тім самім домі, де мешкала учителька Марія, була на піддашші маленька незамешкана комірочка, в котрій Тарас помістився з сестрами* (С. Ковалів, Світ учить розуму, 1960, с. 63); *...Хвиля хлюпає біля самого входу до старого венеційського будинку, де перший поверх уже незамешканий, а другий скоро звільниться* (izvestiya.odessa.ua, 18.11.2013);

непотоплюваний, непотоплюваність: РУС(Кр-Єф) [II, с. 947]; в СУМі-11, СУМі-Ж – немає; в УОС – тільки ім. *непотоплюваність* [с. 500]; зафіксовано у ВТССУМі [с. 774], СУМі-12 [с. 3468]; мовне вживання: *Дуже цікава можливість побудови непотоплюваних суден. Катер, виготовлений з такого матеріалу, не потоне, навіть якщо його повністю залити водою* (Наука і життя, 1961, № 10, с. 23); *Якщо людина з гордині буде непотоплюваний корабель, як Прометей краде вогонь у богів ... то здається логічним, що бог буде розгніваний такою поведінкою і втопить корабель у першому ж плаванні* (Час і Події, 25.04.2012. – ЕР); *Будівники танкера гарантували його цілковиту безпеку й непотоплюваність*

(Людина і світ, 1987, № 10, с. 26); *Макаров розробив вчення про **непотоплюваність** кораблів і ряд пропозицій щодо вдосконалення їх конструкції* (tsikave.ostriv.in.ua, 18.07.2012);

пересолоджений: РУС(Кр-Єф) [III, с. 209]; в СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 928]; УОС [с. 586]; СУМ-Ж [с. 749]; СУМ-12 [с. 3825]; мовне вживання: *З одного боку, **пересолоджені** панегірики на адресу академіка, з другого – критичне.. ставлення до нього з боку найближчих співробітників* (Наука і сусп., 1991, № 10, с. 6); *Це дуже смачний десерт і зовсім не **пересолоджений**, як інші східні десерти* (llevchenko.wordpress.com, 24.04.2017);

підсвічник: МНС-Ж – підсвічник [II, с. 649]; в СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 964]; УОС [с. 606]; СУМ-Ж [с. 777]; СУМ-12 [с. 3895]; мовне вживання: *Дивовижні скриньки і шкатулки, химерні решітки і замки, вичурні лампи і **підсвічники**, унікальне ремісниче знаряддя і хатнє начиння – всі ці металеві вироби минувшини мають неабияку художню цінність* (Зн. та пр., 1983, № 9, с. 29); *Свічки в декоративному **підсвічнику** можуть прикрасити як святковий стіл, так і кімнату у вашому домі* (idei-dekoru.com, 23.10.2015);

телевізія (тс. телебачення): в СУМі-11 – немає; у ВТССУМі – зах. [с. 1436]; в СУМі-Ж [с. 1140], СУМі-12 [с. 4960] – стилістично нейтральне; УОС [с. 870]; мовне вживання: *Так само різняться і значення слів **телевізор** і **телевізія**. Перше означає прилад для відтворення переданого на віддалі за допомогою електричних методів зв'язку. Друге означає процес передачі, саму передачу певних об'єктів на віддалі за допомогою електричних методів зв'язку* (Рідне слово, 1973, вип. 7, с. 72); *Телевізія йде в «цифру»* (pravda.if.ua, 11.05.2012);

тістовий: МНС-Ж [II, с. 967]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; зафіксовано в СУМі-12 [с. 5011]; мовне вживання: *Проскурники, що обіруч обступили довгасті столи, з тонких **тістових** листів спеціальними формами-штампами вирізали верхівки проскур* (Голос України, 06.04.1991); *Якісні пельмені повинні бути цілі, краї **тістової***

оболонки щільно склеєні, без виступів фаршу, у вареному вигляді – фарш має бути соковитий, ніжний, оболонка тіста не розірвана (www.slk.kh.ua, 15.12.2014);

До слів, актуалізованих лексикографічно, належать маловживані у сучасному мовленні лексичні одиниці на позначення побутових понять, часто марковані у новітніх загальнономовних лексиконах позначками *рідко*, *розм.*, напр.:

без'їжжя: СУМ-Гр [I, с. 40]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; СУМ-12 – *розм.* [с. 383]; мовне вживання: *Але більш за все страждали вони від без'їжжя* (О. Виженко, Як Орел став царем звірів. – ЕР);

безпиття: РУС(Кр-Єф) [I, с. 14]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; в СУМі-12 – *розм.* [с. 398]; у сучасному мовленні маловживане, найчастіше використовується словосполучення **без пиття**, напр.: *обходитися без пиття*;

ветош (тс. *лахміття, зношений одяг*): МНС-Ж [I, с. 66]; РУС(Кр-Єф) – рос. варіант [I, с. 67]; РУС-ТТ; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; СУМ-12 – *рідко* [с. 718]; мовне вживання: *Фельдшер побожно перетрушував оцю ветош, на смітник життя тоді спроваджену, ба почав навіть занотовувати виблиски свого власного мислення...* (В. Підмогильний, Невеличка драма. – ЕР);

доїзд: МНС-Ж [I, с. 194]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМ-20 – немає; СУМ-12 – *рідко* [с. 1411]; мовне вживання: *Доїзд між різними районами міста здійснюється в обхід центральної частини* (lviv-online.com, 31.12.2011);

загодовування: РУС(Кр-Єф) [II, с. 30]; в СУМі-11, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; зафіксовано у ВТССУМі [с. 385], УОС [с. 270], СУМі-12 [с. 1651]; мовне вживання: *Як на мене, це ще одне інформаційне загодовування* (gazeta.ua, 09.08.2011);

заперезаний: РУС(Кр-Єф) [III, с. 72]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; СУМ-20 – *розм.* [ЕР]; мовне вживання: *Колись у*

гуцульських дівчат були дуже тонкі талії завдяки сильно **заперезаній** попружці (gk-press.if.ua, 31.07.2015);

каварня (тс. *кав'ярня*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 343]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; зафіксовано в СУМі-20 [EP]; маловживане через актуалізацію слова *кав'ярня*; мовне вживання: **Каварні** як місце творення ідей і затишку особливо поважали галицькі митці (lviv.vgorode.ua, 28.04.2015);

кавувати (тс. *пити каву*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 343]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; в СУМі-12 [с. 2009], СУМі-20 [EP] – *розм.*; мовне вживання: *Більше любляють кавувати чоловіки* (www.lvivexpres.com, 31.12.2012); також у СУМі-20 [EP], СУМі-12 [с. 2009] зафіксовано похідний іменник **кавування**;

куртковий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 388]; в СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 599]; УОС [с. 397]; СУМі-Ж [с. 483]; СУМі-12 [с. 2550]; мовне вживання: *Всі курткові і плащові тканини, які пропонує наша компанія, виготовлені з водовідштовхувальним покриттям і мають спеціальні просочення, які створюють надійний захист від вітру, бруду та вологи* (spectextile.ua, 15.03.2017);

спеленати: МНС-Ж [II, с. 900]; в СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; СУМі-12 – *рідко* [с. 4834]; слово маловживане через мовну активність його відповідника *сповивати*; на думку С. Караванського, повноцінними українськими формами є слова *сповиток*, *сповивати*, а лексеми *пелюшки*, *пеленати* – накинута форма, які з'явилися в українській мові внаслідок погрому 30-х років ХХ століття [87, с. 84]; мовне вживання: *Сахалися од тебе о – що таке? Бо ляльку ти з лахміття спеленала, Бо молоко було в тобі гірке, Бо всюди й скрізь дороги було мало* (І. Драч, Чорнобильська мадонна, 1988. – EP); *Прийшла Ніна додому, спеленала дитину, взяла на візок якісь речі для дитини і подалася з матір'ю на шлях, може якась машина підкине до Вінниці* (Сувора правда про 14-й партизанський, 2015, с. 278);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

летовище (замість *аеродром*, *аеропорт*): в СУМі-11 – немає; ВТССУМ – *зах.* [с. 613]; в СУМі-Ж [с. 496], СУМі-12 [с. 2646] – стилістично нейтральне;

УОС [с. 405]; особливо активізувалося у мовленні під час військових дій в Україні, напр.: *Вони з усіх сил обороняють термінал і злітну смугу летовища, котрі будь-що прагне захопити ворог* (tsn.ua, 26.09.2014).

У процесі дослідження виявлено повернені до вжитку побутові поняття, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно, напр.:

канапка (тс. *невеликий бутерброд*): у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-12, СУМі-20 – немає цього значення; зафіксовано це поняття в СУМі-Ж [с. 418]; мовна актуалізація: *Для того щоб приготувати смачні канапки вам потрібно розтопити приблизно сто грамів вершкового масла* (natalka.pp.ua, 22.05.2017);

напле(і)чник (замість *рюкзак*): МНС-Ж [I, с. 487]; в СУМі-11 відсутня лексема; у ВТССУМі [с. 729], СУМі-Ж [с. 598] – відповідна лексема немає вказаного значення; мовна актуалізація: *Впевнений, що ніхто не захоче відкрити наплічник після дощу і побачити свої речі мокрими* (time2go.com.ua, 10.03.2013).

2. Стилістично трансформована лексика.

3-поміж побутових номінацій виокремлено 22 одиниці [див. *Таблицю 2*], що на сучасному етапі мовного розвитку зазнали стилістичного оновлення.

Таблиця 2.

Стилістичне оновлення побутової лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	вишиванка	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+
2	воляж	<i>заст., ірон.</i>	<i>заст., ірон.</i>	<i>ірон.</i>	+
3	гостина	<i>розм., діал.</i>	<i>розм., діал.</i>	<i>трад.-нар.</i>	<i>розм., діал.</i>
4	зеленина	<i>заст.</i>	<i>діал.</i>	-	<i>діал.</i>
5	кав'яр	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	+
6	людність	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	+	*
7	мешканець	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
8	мешканка	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
9	мешкання	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
10	мешкати	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
11	містянин	<i>рідко</i>	<i>заст.</i>	+	*
12	обрус	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	*
13	оковита	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>нар.-розм.</i>	*
14	потяг	<i>заст., поет.</i>	+	+	*
15	презент	<i>заст., розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
16	світлина	<i>зах., заст.</i>	<i>зах.</i>	+	*
17	середмістя	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	*

18	<i>слухавка</i>	<i>заст.</i>	<i>зах., розм.</i>	+	*
19	<i>спільнота</i>	<i>рідко</i>	+	+	*
20	<i>стрій</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	*
21	<i>субмарина</i>	<i>заст.</i>	+	+	*
22	<i>цукерня</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	*

З-поміж стилістично трансформованої лексики виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно:

вояж: у СУМі-11 [I, с. 747], ВТССУМі [с. 204] – *заст., ірон.*; в СУМі-Ж – *ірон.* [с. 165]; в СУМі-20 – стилістично нейтральне [ЕР]; мовне вживання: *Волонтери із Самооборони Волині напередодні Нового року здійснили довгий вояж на Схід, щоб передати бійцям продукти та теплі речі* (ar.volyn.ua, 04.01.2016);

гостина: в СУМі-11 [II, с. 143], ВТССУМі [с. 256], СУМі-20 [ЕР] – *розм., діал.*; в СУМі-Ж – *трад.-нар.* [с. 200]; мовне вживання: *Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостину* (І. Франко, Лисичка і Журавель. – ЕР);

зеленина: СУМ-11 – *заст.* [III, с. 554]; у ВТССУМі [с. 456], СУМ-20 [ЕР] – *діал.*; в СУМі-Ж – немає; мовне вживання: *Моя їжа – це крупи, квасоля, зеленина* (М. Дочинець, Многії літа. Благії літа. – ЕР);

людність (замість населення): в СУМі-11 [IV, с. 569], ВТССУМі [с. 631] – *діал.*; в СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 514]; мовне вживання: *За людністю розрізняють села малі (до 500 жителів), середні (500 – 1000), великі (понад 1000 жителів)* (ratynska.blogspot.com, 04.2014);

обрус (замість скатертина): в СУМі-11 [V, с. 572], ВТССУМі [с. 817] – *діал.*; в СУМі-Ж – немає; мовне вживання: *Надавали перевагу обрусам кольоровим, оскільки ті були більш практичними з огляду на плями, що могли трапитися при столі* (photo-lviv.in.ua, 26.04.2016);

оковита: в СУМі-11 [V, с. 672], ВТССУМі [с. 837] – *заст.*; в СУМі-Ж – *нар.-розм.* [с. 681]; мовне вживання: *Неймовірні пригоди любителів оковитої* (www.unian.ua, 07.03.2017);

- слова, актуалізовані мовно:

фотель (замість крісло): в СУМі-11 [X, с. 631], ВТССУМі [с. 1546] – *діал.*; мовна актуалізація: *Надворі осінь, тож саме час закутатись у теплий*

коцик, вийти на ганок з горням трав'яного чаю, присмаченого медом, сісти у **фотель** й насолодитись Карпатами (volyn.tabloyid.com, 02.10.2016);

цукерня (замість кондитерська): в СУМі-11 [XI, с. 246], ВТССУМі [с. 1589] – діал.; в СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовне вживання: *Спершу традиції кавування у Львові творились у цукернях* (lviv.vgorode.ua); *Мало є міст в Україні, які можуть похвалитися таким явищем, як цукерні* (День, 14.04.2006. – ЕР);

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

вишиванка: в СУМі-11 [I, с. 540], ВТССУМі [с. 161] – розм.; в СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 127]; мовна актуалізація: *До Дня вишиванки, який святкуватимемо у четвер, 19 травня, Національний музей Гуцульщини і Покуття ім. Кобринського опублікував підбірку світлин вишитого одягу із сіл Коломийського району* (dzerkalo.media, 18.05.2016) ;

кав'яр: у СУМі-11 [IV, с. 67], ВТССУМі [с. 513] – заст.; в СУМі-Ж [с. 412], СУМі-20 [ЕР] – стилістично нейтральне; у мовленні побутує похідна лексема **кав'ярний**, яку поки не зафіксовано у жодному сучасному словнику, напр.: *Експерти вже давно вважають кав'яр дикої білуги найкращим у світі, і Заславські може розраховувати на титул безперечного «кав'ярного короля», якщо захопить американський ринок цього дорогого делікатесу* (ipress.ua, 07.03.2013);

містянин: СУМ-11 – рідко [IV, с. 751], ВТССУМ – заст. [с. 679]; в СУМі-Ж [с. 552] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *В очікуванні освячення вербових гілочок містяни заповнили не тільки територію Свято-Троїцького собору – черга простягнулася аж до Театрального майдану* (www.volynnews.com, 09.04.2017);

мешканець, мешканка, мешкання, мешкати (замість житель, жителька, проживання, проживати): в СУМі-11 [IV, с. 698], ВТССУМі [с. 666] – рідко; в СУМі-Ж – стилістично нейтральні [с. 542]; мовна актуалізація: *Сьогодні важко в це повірити, але совість мешкала і в конторах маленьких та великих чиновників* (ua-reporter.com, 21.12.2015); *Львів, на думку більшості його мешканців, є привабливим містом для туристів (61%), що має багату історію*

та красиву архітектуру з великою кількістю пам'ятників, а також численними кафе і кав'ярнями (Укр. правда, 10.09.2013. – ЕР);

потяг (замість поїзд): у СУМі-11 – заст., поет. [VII, с. 436]; у ВТССУМі [с. 1092], СУМі-Ж [с. 853] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: Японський **потяг** на магнітній подушці вперше подолав швидкісну позначку у 600 кілометрів на годину (www.dw.com, 27.04.2015);

презент (замість подарунок): СУМ-11 – заст., розм. [VII, с.532]; ВТССУМ – розм. [с. 1105]; СУМ-Ж – стилістично нейтральне [с. 863]; мовна актуалізація: Вчителі Калуша отримали солодкий **презент** з нагоди святкування професійного свята (vika.if.ua, 30.09.2016); додатково набуте значення «хабар»: Півтори тисячі доларів він [Микола] у них видере, мусить видерти. Сотню – адвокатові, дві сотні – слідчому як **презент** за консультацію (А. Сергієнко, Вендета по-українськи, 2016. – ЕР);

світлина (замість фотографія): в СУМі-11 – зах., заст. [IX, с. 92]; у ВТССУМі – зах. [с. 1299]; в СУМі-Ж [с. 1030], СУМі-12 – стилістично нейтральне [с. 4704]; мовна актуалізація: Повертаючись з виставки, на одній зі станцій столичного метрополітену побачив **світлину** цього легендарного захисника України та інших загиблих «кіборгів» (na.mil.gov.ua, 27.01.2016);

середмістя (замість центр міста): в СУМі-11 [IX, с. 135], ВТССУМі [с. 1308] – рідко; в СУМі-Ж – немає; мовна актуалізація: У грудні 1998 року **середмістя** Львова занесено ЮНЕСКО до списку Світової Спащини (<http://lviv.biz/uk/streets/market-square>, 26.05.2017);

слухавка (замість трубка): в СУМі-11 – заст. [IX, с. 382]; у ВТССУМі – зах., розм. [с. 1346]; в СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 1066]; мовна актуалізація: Увага громадськості і журналістів, а також те, що профільний міністр підняв **слухавку** і вникнув в суть цієї проблеми (blogs.informator.news, 10.08.2016);

спільнота (замість організація, об'єднання): в СУМі-11 – рідко [IX, с. 529]; у ВТССУМі [с. 1368], СУМі-Ж [с. 1086] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: Крім того, у «Facebook» можна зустріти людей та **спільноти** з цілого світу... (www.hurtom.com, 05.12.2016).

стрій (замість *вбрання, одяг*): у СУМі-11 [IX, с. 773], ВТССУМі [с. 1402], СУМі-Ж [с. 1114] – *розм.*; мовна актуалізація: *В Ужгороді на вулицях популяризуватимуть національний український стрій* (karpatnews.in.ua, 12.05.2013);

субмарина (замість *підводний човен, корабель*): у СУМі-11 – *заст.* [IX, с. 816]; у ВТССУМі – стилістично нейтральне [с. 1409]; мовна актуалізація: *За допомогою військових моряків субмарину перетягли із Севастополя до Херсона* (podrobnosti.ua, 07.11.2003); до того ж, в УОС [с. 854], СУМі-Ж [с. 1119] подано поприкметник **субмаринний**, який підтверджує актуалізацію зазначеної лексеми.

3. Проскрибована лексика:

валіза, валізка, валізочка (замість *чемодан*): СУМ-11 [I, с. 285]; ВТССУМ [с. 109]; УОС [с. 81]; СУМ-Ж [с. 86]; мовна актуалізація: *Найперше викладіть з валізи третину речей, які збирались взяти із собою – вони вам не знадобляться.* (tsn.ua, 24.06.2017); *Екстрена валізка: що потрібно мати при собі на випадок війни* (ogo.ua, 12.08.2016); *Аж після того кидає валізочку на стіл, а сама падає на фотель і починає плакати, неначе плач її є найкраще роз'яснення її чудної поведінки* (В. Винниченко, Сонячна машина. – ЕР);

гелікоптер (замість *вертоліт*): СУМ-11 [II, с. 47]; ВТССУМ [с. 227]; УОС [с. 178]; СУМ-Ж [с. 183]; мовна актуалізація: *У гелікоптері є можливість надавати медичну допомогу потерпілому і під час транспортування, адже гелікоптер оснащений новітнім реанімаційним обладнанням* (www.okl.if.ua, 12.04.2017);

горня, горнятко, філіжанка (замість *чашка*): СУМ-11 [II, с. 134; X, с. 592]; ВТССУМ [с. 255, 1536]; УОС [с. 194, 939]; СУМ-Ж [с. 199, 1221]; мовна актуалізація: *Потім вони виїжджали зі свого маленького селища, і вона завжди заварювала каву на двох у паперові горнятка в дорогу* (Н. Гербіш, Теплі історії до кави. – ЕР); *Найцікавіші думки часто ще навідували її саме тоді, коли вона тримала в руках горня, бокал чи філіжанку, наче ці маленькі вмістилища рідини були якимось магічним магнітом* (Н. Гербіш, Теплі історії до кави. – ЕР);

городина (замість *овочі*): СУМ-11 [II, с. 135]; ВТССУМ [с. 255]; УОС [с. 194]; СУМ-Ж [с. 199]; мовна актуалізація: *Щоб менше їсти, н'ю багато води і узварів, їм грубу і сиру городину* (М. Дочинець, Многії літа. Благії літа. – ЕР);

зала (замість *зал*): РУС(Кр-Єф) – *заля* [с. 41]; СУМ-11 [III, с. 179]; ВТССУМ [с. 400]; УОС [с. 280]; СУМ-Ж [с. 315]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Офіціантки були святково вдягнені, а зала виглядала урочисто* (<https://restorivne.com>, 20.02.2017);

кав'ярня (замість *кафе*): СУМ-11 [IV, с. 67]; ВТССУМ [с. 513]; СУМ-Ж [с. 412]; мовна актуалізація: *Також ветерани АТО відвідали кав'ярню «На Петлюри», де їх пригощали кавою небайдужі рівняни* (ogiv.rv.ua, 02.07.2016);

кружганок (замість *веранда, галерея*): в СУМі-11 [IV, с. 370], ВТССУМі [с. 591] – *рідко*; в СУМі-Ж – немає; мовна актуалізація: *На кружганку готелю стояв Доманський, гуторячи з якимись людьми* (Ю. Косач, Володарка Понтиди, 1987, с. 157);

лижви: у МНС-Ж – зі значенням «кататися на ковзанах» [I, с. 403]; в СУМі – подано значення «те саме, що лижі» [IV, с. 483]; у ВТССУМі – подібне значення: «1. Плоскі, звичайно дерев'яні полози різної довжини, що їх прикріплюють до ніг для пересування по снігу» [с. 614]; як стверджує С. Караванський, лексема **лижви** має значення «ковзанці» [87, с. 57]; в СУМі-Ж – авторами враховано обидва значення: «1. Лижі. 2. нар.-розм. Ковзани» [с. 496]; мовна актуалізація: *Так одного разу телефонує — приїзди, допоможи, бо я тут принагідно гірські лижви купила, пробую кріплення причепити, а не виходе* (Брати Капранови, Зоряний вуйко. – ЕР);

прийняття (замість *прийом запрошених осіб*): у СУМі-11 [VII, с. 630], ВТССУМі [с. 1117] – з цим значенням лише лексема *прийом*; у СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; мовна актуалізація: *Вимоги до прийняття гостей в закладах ресторанного господарства в зарубіжних країнах* (<http://um.co.ua/7/7-11/7-11145.html>);

садовина (замість *фрукти*): СУМ-11 [IX, с. 13]; ВТССУМ [с. 1284]; УОС [с. 781]; СУМ-Ж [с. 1019]; мовна актуалізація: *Стали довші літні ночі.*

Садовина тішить очі. Працю в полі серп кінчає, – Місяць серпень вже минає (А. Віхоть, Рік. – ЕР);

світлиця: СУМ-11 [IX, с. 92]; ВТССУМ [с. 1299]; УОС [с. 793]; СУМ-Ж [с. 1030]; сьогодні традиційне значення лексеми «чиста, світла, парадна кімната в будинку» розширилося до «спеціально обладнане в національному стилі найкраще приміщення в певних громадських закладах, освітніх установах для проведення урочистостей, суспільно-політичних заходів, виховання патріотизму, для відпочинку тощо» [39], напр.: *У народознавчій світлиці Народного дому села Бортники Тлумацького району відбулась година духовності під назвою «Рідзвяний дідух – оберіг роду мого»* (<http://odtrk.if.ua>, 05.01.2016);

цитрина (замість *лимон*): СУМ-11 [XI, с. 221]; ВТССУМ [с. 1586]; УОС [с. 969]; СУМ-Ж [с. 1258]; мовна актуалізація: *Соня гостро надкусила цитрину, і золотий сік почав стікати їй підборіддям, і жоден м'яз на обличчі її не здригнувся, лише сльози виступили, проте вона легко змахнула їх, беручись за сир і зелень»* (С. Жадан, Месопотамія. – ЕР);

Отже, у царині побутових номінацій виокремлюємо повернені (23 одиниці), стилістично трансформовані (23 одиниці) та проскрибовані лексичні одиниці (16 одиниць). У складі поверненої та стилістично трансформованої лексики наявні частково актуалізовані (мовно або лексикографічно) і повністю актуалізовані (як мовно, так і лексикографічно) слова. До групи повернених одиниць належать не лише лексичні, але й 2 семантичні одиниці: **канапка**, **напле(і)чник**.

ЛТГ професійних понять

Окрему ЛТГ становить лексика, пов'язана з професійною діяльністю людини. Вона є семантично близькою до ЛТГ на позначення соціально-економічних понять, але менш численною. До її складу ввійшли назви осіб за певними видами професійної діяльності (*аграрій, бровар, гувернантка, завідувачка, зверхник, продюсер* та ін.), назви місць роботи (*броварня, копальня, ресторація* та ін.), назви окремих видів занять (*бджолярство,*

тинькування та ін.), деякі технічні терміни (*вилиття, готовлення, модельований, навантаженість* та ін.) тощо. У процесі дослідження виявлено всього 56 актуалізованих лексичних одиниць, належних до цієї ЛТГ.

1. Повернена лексика.

Виокремлено 24 номінації з ЛТГ професійних понять, яких немає в реєстрі СУМа-11, але наявні в словниках дорадянського періоду [див. *Таблицю 3*]. Спостерігаємо поступове повернення цих слів до сучасних лексиконів, напр., у ВТССУМі зареєстровано уже 14 з 24 лексем (*бджолярство, вилиття, відщипування, кошикарство, кошикарський, кустарювати, кухарчин, модельований, навалювач, навантаженість, нарізувач, непрофесіонал, непрофесіональний, ріжкатий*), у СУМі-12 – ще 10 (*звинтований, гойдливий, готовлення, землемірство, клешнюватий, клешнястий, ковпакуватий, мостівничий, різничий, солодководий*).

Таблиця 3.

Лексикографічне оновлення професійної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>бджолярство</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	+
2	<i>вилиття</i>	РУС-ТТ	+	-	+	+	
3	<i>відщипування</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	+
4	<i>звинтований</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-
5	<i>гойдливий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+
6	<i>готовлення</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	<i>рідко</i>
7	<i>землемірство</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+
8	<i>клешнюватий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
9	<i>клешнястий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
10	<i>ковпакуватий</i>	СУМ-Гр	-	-	-	+	*
11	<i>кошикарство</i>	СУМ-Гр	+	-	+	+	*
12	<i>кошикарський</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	*
13	<i>кустарювати</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
14	<i>кухарчин</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
15	<i>модельований</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
16	<i>мостівничий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
17	<i>навалювач</i>	РУС(Кр-Єф)	+		+	+	*
18	<i>навантаженість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
19	<i>нарізувач</i>	РУС(Кр-Єф)	+		+	+	*
20	<i>непрофесіонал</i>	РУС(Кр-Єф)	+		+	+	*

21	<i>непрофесіональний</i>	РУС(Кр-Єф)	+		+	+	*
22	<i>продавниця</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
23	<i>ріжкатий</i>	МНС-Ж	<i>зах.</i>	-	-	+	*
24	<i>різничий</i>	МНС-Ж			-	+	*

Усі повернені лексичні одиниці належать до лексикографічно актуалізованих. Окремі з них маловживані у сучасному мовленні, напр.: лексему *готовлення* подано ще у МНС-Ж, однак у реєстрах СУМа-11, ВТССУМа, УОС, СУМа-Ж вона відсутня. У новітніх СУМі-12 [с. 1174] і СУМі-20 [ЕР] зазначено її належність до рідковживаних слів, пор.: *Цей спосіб.. використовується при готовленні багатьох прикрас* (Україна. Наука і культ., 1989, вип. 23, с. 573).

До лексикографічно актуалізованих належать також слова, що свого часу не були внесені до реєстру СУМа-11, однак функціонували в мові упродовж ХХ століття і продовжують використовуватися сучасниками:

бджолярство: РУС(Кр-Єф) [ІІІ, с. 645]; ВТССУМ [с. 65]; УОС [с. 47]; СУМ-12 [с. 359]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Від цих назв [коняр, вівчар, свинар] за допомогою абстрактного суфікса -ство утворено терміни, якими позначають відповідні галузі сільськогосподарського виробництва, а саме: картоплярство, льонарство, коноплярство, парникарство, бджолярство, конярство, скотарство, вівчарство, свинарство* (Рідне слово, 1973, вип. 7, с. 83–84); **Бджолярство** – *найчесніший і найздоровіший вид діяльності, я у цьому тисячу разів переконувався* (Дзеркало Коломиї, 06.11.2016. – ЕР);

вилиття: РУС-ТТ; ВТССУМ [с. 139]; УОС [с. 105]; СУМ-12 [с. 756]; мовне вживання: *Його [Степана Васильченка] творчість глибоко суб'єктивна.. Його «я» переходить з одного оповідання в друге, віднаходячи лише нову форму для вилиття...* (Україна. Наука і культ., 1989, вип. 23, 425);

відщипування: РУС(Кр-Єф) [ІІІ, с. 146]; ВТССУМ [с. 186]; УОС [с. 141]; СУМ-12 [с. 893]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Пікірування – це відщипування кінчика кореня при розсаджуванні молодих рослин за*

допомогою загостреного кілочка, що нагадує піку. Від назви кілочка – піка, пікетка – цей процес і дістав назву (Біологія, 6–7 кл., 1989, с. 37);

гвинтований: РУС(Кр-Єф) [I, с. 78]; з'явилося у словниках як пасивний дієприкметник теперішнього й минулого часу до дієслова **гвинтувати**, а також у значенні прикметника «який має спіральну нарізку» [СУМ-12, с. 1055]; мовне вживання: *Лесько собі пицаль гвинтовану купив* (Л. Костенко, Маруся Чурай, 1982, с. 130);

гойдливий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 298]; СУМ-12 [с. 1148]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Із відрами по березі Дніпра Вона іде в червонім намистинні, І тінь її, і відер тінь гойдлива Ідуть із нею – гойда-гойдахить...* (М. Вінграновський, Вибрані твори, 1986, с. 124);

землемірство: РУС(Кр-Єф) [II, с. 119]; СУМ-12 [с. 1762]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Геометрія – це наука про властивості геометричних фігур. Слово «геометрія» грецьке, у перекладі на українську мову означає землемірство* (Геометрія, 6–10 кл., 1989, с. 3); *Про суть землемірства пересічні громадяни побіжно знають хіба що з уроків географії* (gazeta.dt.ua, 11.03.2005);

клешнюватий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 270]; СУМ-12 [с. 2239]; мовне вживання: *Стояв [слідчий] перед Андрієм на своїх клешнюватих ногах, вигнутих колінами всередину, й чухав спітнілу голову, тяжко морщив своє рябе обличчя* (І. Багрянний, Сад Гетсиманський, 1991, с. 477);

клешнястий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 270]; СУМ-12 [с. 2239]; актуалізувалося у двох значеннях: як синонім до прикметника **клішнеподібний**, напр.: *Омелян, розмахуючи клешнястими руками, пішов до воріт, а Туровець звернувся до сівачів* (М. Стельмах, Твори, 1983, т. 5, с. 111); як синонім до іменника **рак**, напр.: *Знаючи, що з вареними раками можна випити навіть відро пива, керівництво підприємства [Житомирського пивзаводу] вирішило оголосити війну клешнястим. Тому завод систематично забруднює річку Кам'янку, і про раків у ній житомирці можуть забути* (Перець, 1989, № 13, с. 9);

ковпакуватий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 297]; СУМ-12 [с. 2267]; мовне вживання: *На старій купі гною частенько можна знайти ковпакуваті гриби на тонких порожнистих ніжках. Це – гнойовики, ..або вужачі гриби* (Наука і сусп., 1990, № 9, с. 41);

кошикарство, кошикарський: СУМ-Гр [II, с. 296]; ВТССУМ [с. 581]; СУМ-12 [с. 2437–2438]; мовне вживання: *У кінці XIX ст. кошикарський промисел набуває великого поширення* (СУМ-12, с. 2456);

кустарювати: РУС(Кр-Єф) [II, с. 390]; ВТССУМ [с. 599]; УОС [с. 397]; СУМ-12 [с. 2553]; мовна актуалізація: *На прокатних заводах почали в "печах" об'ємом в десяток відер "кустарювати" у виплавці флюсів, але цього країні було мало!* (www.bizslovo.org, 13.04.2011);

кухарчин: РУС(Кр-Єф) [II, с. 391]; ВТССУМ [с. 600]; УОС [с. 397]; СУМ-Ж [с. 484]; СУМ-12 [с. 2537]; мовне вживання: *Спритні кухарчині руки вділили на нього менше тіста, аніж на його колег по стільниці, проте варення напхали до біса багато* (Оповідка про невгамовного Пампушка, 2009. – EP);

модельований: РУС(Кр-Єф) [II, с. 553]; ВТССУМ [с. 683]; УОС [с. 441]; СУМ-Ж [с. 557]; СУМ-12 [с. 3133]; мовне вживання: *Живопис [фрагмента «Святців» – Менологія] XIII ст.] виконаний рукою вправного мініатюриста, але не каліграфа-віртуоза. Обличчя і постаті класично модельовані* (Україна. Наука і культ., 1989, вип. 23, с. 482);

мостівничий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 573]; СУМ-12 [с. 3199]; мовне вживання: *У 1672 р. під час турецької облоги Львова стояв султанський мостівничий табір під проводом волоського воєводи Кантакузена: волохи висипали тут шанці й звідси обстрілювали місто* (І. Крип'якевич, Іст. проходи., 1991, с. 107–108);

навалювач: РУС(Кр-Єф) [II, с. 613]; ВТССУМ [с. 703]; СУМ-12 [с. 3248]; мовне вживання: *Особливо активно суфікс -ач поширює свої функції на основи дієслів із значенням професійної діяльності, вступаючи в конкурентну боротьбу з дублетними утвореннями на -ник: обробник –*

оброблювач, розфасовник – розфасовувач, навальник – навалювач (Культ. слова, 1981, вип. 21, с. 36);

навантаженість: РУС(Кр-Єф) [II, с. 634]; ВТССУМ [с. 703]; УОС [с. 451], СУМ-12 [с. 3249]; мовне вживання: *За найнижчими значеннями всіх біокліматичних показників визначились найменш антропогенізовані райони.. Вищі їх характеристики свідчили про більший ступінь антропогенної навантаженості* (Вісник АН, 1994, № 9–10, с. 50);

нарізувач: РУС(Кр-Єф) [II, с. 766]; ВТССУМ [с. 733]; УОС [с. 473]; СУМ-12 [с. 3319]; мовне вживання: *Виникнення іменників шляхом з'єднання суфікса -ач з основами недоконаного виду блокує появу дериватів на -ник від однокореневих дієслів доконаного виду: ..нарізати – нарізувати – нарізувач та ін.* (Культ. слова, 1981, вип. 21, 35); *У супермаркет на постійну роботу потрібен нарізувач паперу* (furshet.ua, 15.05.2017). Крім того, у реєстрі ВТССУМа [с. 733], УОС [с. 473]; СУМа-12 [с. 3319] зафіксований іменник жіночого роду **нарізувачка** тощо;

непрофесіонал, непрофесіональний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 958]; ВТССУМ [с. 776]; СУМ-12 [с. 3445]; УОС [с. 502]; мовне вживання: *Спеціалісти не любляють, коли непрофесіонали дають поради* (Наука і сусп., 1988, № 8, 7); *У зв'язку з цим два запитання: як таке може бути апріорі, щоб в уряді були непрофесіонали або ж, як ви говорите, випадкові люди?* (day.kyiv.ua, 13.11.2007); *Ніхто, звичайно, не заперечує, що розквіт самодіяльного, непрофесіонального мистецтва пісні – важливий фактор в культурному житті країни* (Нар. тв. та етн., 1961, № 1, с. 6); *І основна причина – це непрофесіональний підхід до управління в галузі земельних відносин* (<http://buklib.net/books/35321/>); у ВТССУМі [с. 776], СУМі-12 [с. 3445], крім зазначених лексем, міститься іменник **непрофесіоналізм**;

ріжкатий: МНС-Ж [II, с. 805]; ВТССУМ – зах. [с. 1225]; СУМ-12 [с. 4567]; мовне вживання: *Високий в ріжкатій касці вояка насторожено взяв з їхніх рук рушник, паляницю і сіль* (М. Стельмах, Твори, 1983, т. 5, с. 286);

різничий: СУМ-Гр [IV, с. 23]; ВТССУМ [с. 1226]; СУМ-12 [с. 4568]; мовне вживання: *Перед останньою фірткою були різничі ятки, в яких деколи навіть бито худобу* (І. Крип'якевич, Іст. проходи., 1991, с. 66).

До повернених лексичних одиниць, актуалізованих мовно, належить слово **продавниця**, яке поступово заступає досі широковживане *продавиця* (пор. рос. *продавица*), напр.: *Мозок її прошиває блискавиця ясної свідомості: та біла пляма на березі, то не відірваний листок від книжки з іменем „Анна“, а великий букет білої акації, що його в руках тримає продавниця квітів* (Ю. Клен, Твори, 1960, т. 3, с. 27–28, Акація); *Успішний бізнесмен Стогов стає активістом Автомайдану, учорашня продавниця Алла перетворюється на волонтерку, тітушка Сірій іде туди, де більше платять, а беркутовець Олег ладний карати «майданутих» навіть задарма...* (А. Кокотюха, Вогняна зима. – ЕР); *Отже, наша продавниця білизни звалася пані Ерот* (Л.-Ф. Селін, Подорож на край ночі. – ЕР). Лексикографічний аналіз довів, що, незважаючи на її фіксацію у РУС(Кр-Єф) [III, с. 556], у реєстрах СУМа-11 [VIII, с. 166], ВТССУМа [с. 1150], УОС [с. 705] наявний лише іменник *продавиця*, а у СУМі-Ж подано складну форму *жінка-продавець* [с. 905]. Крім того, обстеження джерельного матеріалу доводить паралельну актуалізацію фемінатива **продавчиня**, напр.: *Слова-кальки з російських відповідників на зразок директорша чи продавиця сучасна мовна норма блокує, отже, замість них слід уживати слова директорка, продавчиня, утворені за допомогою питомих українських суфіксів* (Культ. слова, № 78, 2013, с. 116) тощо.

2. Стилістично трансформована лексика.

У СУМі-11 16 лексем на позначення професійних понять подано зі стилістично обмежувальними ремарками [див. *Таблицю 4*]. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 3 лексичних одиниці (*аграрій, речник, речниця*), у СУМі-Ж – ще 9 (*бровар, броварник, броварниця, броварня, завідувачка, зверхник, поетка, поліційний/поліцейський, поліція*).

Стилістичне оновлення професійної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>аграрій</i>	<i>книжн.</i>	+	<i>книжн.</i>	+
2	<i>бровар</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	<i>заст.</i>
3	<i>броварник</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	<i>заст.</i>
4	<i>броварниця</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	<i>заст.</i>
5	<i>броварня</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	<i>заст.</i>
6	<i>з(т)уральня</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-
7	<i>завідувачка</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+
8	<i>зверхник</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	+
9	<i>поетка</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*
10	<i>поліційний/ поліцейський</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
11	<i>поліція</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	*
12	<i>ресторатор</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	*
13	<i>рестораторський</i>	-	<i>заст.</i>	-	*
14	<i>ресторація</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>жарт.</i>	*
15	<i>речник</i>	<i>книжн.</i>	+	+	*
16	<i>речниця</i>	<i>книжн.</i>	+	+	*

• з-поміж зазначених одиниць виокремлюємо 12 лексем, що належать до мовно й лексикографічно актуалізованих:

аграрій: у СУМі-11 [I, с. 17], СУМі-Ж [с. 16] – *книжн.*; у ВТССУМі [с. 10], СУМі-20 [ЕР] – знято ремаркування й додано нові значення: ‘представник Аграрної партії України’ та ‘хлібороб, селянин’; мовна актуалізація: *На виставку юні аграрії представили зразки сільськогосподарської продукції за напрямками: овочівництво, садівництво, бджільництво* (golosno.com.ua, 24.09.2016);

бровар, броварник, броварниця, броварня: в СУМі-11 [I, с. 237], ВТССУМі [с. 97], СУМ-20 [ЕР] – *заст.*; СУМ-Ж – знято ремаркування [с. 73]; мовна актуалізація: *Натомість броварі готові дискутувати з урядом про інші прийнятні види оподаткування цього виду бізнесу* (www.dw.com, 07.07. 2015); *На те броварник Омелько Костюченко присвиснув і якое дивно зирнув у небо, залишившись назагал спокійним* (В. Шевчук, Біс Плоті. – ЕР); *Об’єднання малих пивоварів закликає скасувати ліцензію на оптову торгівлю пивом для крафтових броварень* (www.dw.com, 07.07. 2015). Під час дослідження ілюстративного матеріалу виявлено вживання

зазначених лексем в одному й тому ж тексті як синонімів до вже звичних **пивовар, пивоварня**, напр.: *Об'єднання малих пивоварів закликає скасувати ліцензію на оптову торгівлю пивом для крафтових броварень* (В. Шевчук, Біс Плоті. – ЕР);

завідувачка (жін. до **завідувач**): у СУМі-11 [III, с. 50], ВТССУМі – розм. [с. 380]; у СУМі-Ж [с. 297], СУМі-20 [ЕР] – стилістично нейтральна лексема; мовна актуалізація: *У своєму виступі завідувачка кафедри польської філології ЛНУ ім. Івана Франка розповіла про історію львівської полоністики і її відомих репрезентантів...* (gazeta.lviv.ua, 02.12.2015);

зверхник (замість *начальник, керівник*): у СУМі-11 [III, с. 467], ВТССУМі [с. 445] – діал.; у СУМі-Ж – немає; у СУМі-20 – без ремаркування [ЕР]; мовна актуалізація: *Ми звертаємо наш заклик особливо до зверхників світу сього діяти так, щоб мир і справедливість переважали у рідних країнах біженців* (tsn.ua, 28.06.2016); подекуди, може виникати негативна конотація за аналогією до слова **зверхній** тощо; крім того, в СУМі-20 як активний подано іменник жіночого роду **зверхниця** [ЕР], що підтверджує актуалізацію зазначеної лексеми;

поетка: в СУМі-11 [VI, с. 766], ВТССУМі [с. 1012] – заст.; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 812]; мовна актуалізація: *Поетка зачитала не тільки вірші із нової книги, але й розповіла про те, що найбільше її вразило за час Всеукраїнського туру* (visti.ks.ua, 10.06.2016);

поліційний/поліцейський, поліція (замість *міліцейський, міліція*): в СУМі-11 [VII, с. 84–85], ВТССУМі [с. 1036] – рідко; в СУМі-Ж – активні лексеми [с. 824]; мовна актуалізація: *На Прикарпатті правоохоронці затримали дорогу іномарку з поліційним спецномером* (zmist.if.ua, 23.09.2016); *Інструкторів патрульної поліції навчили надавати невідкладну медичну допомогу в екстрених умовах* (patrol.police.gov.ua, 01.10.2016);

речник, речниця (замість *прес-секретар*): СУМ-11 – книжн. [VIII, с. 523]; у ВТССУМі [с. 1219], СУМі-Ж [с. 961] – стилістично нейтральні; мовна актуалізація: *Речник Білого дому заявив про відмову постачати*

летальну зброю Україні (ipress.ua, 11.03.2015); **Речниця** уточнила, що питання звільнення заручників залишається найбільш чутливим (www.5.ua, 01.09.2016);

- окрему групу слів, актуалізованих мовно, становлять ті лексичні одиниці, які поки що в новітніх словниках подані як периферійні елементи, однак все частіше використовуються у мовленні як синоніми до усталених раніше словесних форм, напр.:

г(т)уральня (замість *горілчаний завод*): у СУМі-11 (*гуральня*) [II, с. 195], ВТССУМі (*г(т)уральня*) [с. 266], СУМі-Ж (*гуральня*) [с. 211], СУМі-20 [ЕР] (*гуральня*) – *заст.*; у СУМі-12 – немає; мовна актуалізація: *І зараз гуральня в Немирові продовжує впевнено утримувати свою частку вітчизняного ринку і завойовувати нові міжнародні сегменти...* (zabytki.in.ua, 17.02.2017);

ресторатор, рестораторський, ресторація (замість *ресторан*): у СУМі-11 [VIII, с. 515], ВТССУМі [с. 1216] – *заст.*; у СУМі-Ж слово **ресторація** марковане як *жарт.* [с. 959]; мовна актуалізація: – *Не знаю, чим вам зарадити, – дещо нахабно відповів знервований допитом ресторатор* (Б. Коломійчук, Таємниця Єви. – ЕР); **Ресторація** «Броварня на Грушевського» вже не вперше звернулася до членів міськвиконкому з проханням дозволити закладу працювати до другої години ночі (radiotrek.rv.ua, 13.01.2016).

Зауважимо, що такі синонімічні пари часто використовують автори в тому самому тексті, напр.: *Ми відкрили «Локаль на Панській» разом з братом Віталієм, який власне в Дрогобичі живе. І для Віталія ресторанна справа – це його життя. Тут співпала моя величезна мрія варити каву і рестораторський хист Віталія* (www.drohobyczer-zeitung.com, 07.11.2014).

3. До проскрибованої лексики, що стосується понять, пов'язаних з професійною діяльністю людини, належать:

копальня (вживається замість *шахта*): СУМ-11 [IV, с. 279]; ВТССУМ [с. 572]; УОС [с. 380]; СУМ-Ж [с. 459]; мовна актуалізація: *В*

Україні державні **копальні** зменшують обсяги видобутку вугілля, тоді як приватні – навпаки, збільшують (marionetki.net, 16.08.2016);

літун (замість *пілот*): ПрС; РУС(Кр-Єф) [с. 420]; широке використання цієї лексеми в сучасному мовленні підтверджено ілюстративним матеріалом, напр.: *Український літун показав супермайстерність. Пролетів на Луцькому аеродромі на штурмовикові на супермалій висоті* (www.nta.ua, 30.08.2016); *Коли він всаджувався на покладений клунок посеред камери й починав оповідати (а його староста вибрав у число найкращих оповідачів) про свої літунські рейди, про авіацію взагалі, про свої зустрічі з Чухновським, Чкаловим, Ляпідевським тощо, – камера завмирала, полонена цією людиною, його чудесним даром слова, крилатим летом його думки й його душі* (І. Багрянний, Сад Гетсиманський, 1991, с. 330). Однак у новітніх словниках вона маркована як розмовний варіант загальноприйнятої форми *пілот*: СУМ-Ж [с. 506] – розм.; у СУМі-12 із зазначеною семантикою як розмовні зафіксовано лексеми **літунів**, **літунка**, **літунський** [с. 2697];

тиньк, **тинькар**, **тинькарський**, **тинькований**, **тинькування**, **тинькувати** (замість *штукатурка*, *штукатур*, *штукатурський*, *штукатурений*, *штукатурення*, *штукатурити*): СУМ-11 [X, с. 115–116]; УОС [с. 879]; СУМ-Ж [с. 1149]; мовна актуалізація: *Аргумент про тотожність тиньків названих храмів потрапив і до фінального висновку Резюме...* (www.myslenedrevo.com.ua); *В будівельному управлінні працює 14 тинькарів (штукатурів) – відрядників, з них 2 – у складі комплексної бригади, яка в цілому виконала норми виробітку (у звітному періоді) на 130%* (zakon3.rada.gov.ua, 21.06.2017); *Знімає фрагменти розписів (мозаїки) зі стін, тинькарської основи або виймає їх з археологічних завалів, а також відшаровує від оригіналу пізні живописні шари* (www.uazakon.com, 22.08.2017); *Тризрубна триверха церква, в якій з півдня до нави і з заходу до бабинця прибудовані присінки. Їх зовнішні стіни виглядають ніби тиньковані розчином* (decerkva.org.ua, 17.08.2015); *Стіни з керамічних блоків мають нерівну поверхню, тому їх просто*

оздоблювати та **тинькувати**, при цьому кількість розчинів для **тинькування** скорочується в півтори рази (www.dom-ua.com.ua, 12.06.2017). У ВТССУМі подано похідне слово – іменик жіночого роду **тинькарка**, що також підтверджує мовленнєву активність цієї лексичної групи.

4. Групу **переорієнтованої лексики** зі сфери професійної діяльності людини складають слова:

гувернантка, гувернер: у СУМі-11 подано дещо заідеологізоване пояснення цих слів, пор.: **гувернантка** – «вихователька і домашня вчителька у буржуазних і дворянських родинах, перев. іноземка» [II, с. 188]; якщо у ВТССУМі [с. 265] подано таке ж пояснення до цих лексем, то у ССІС – *франц.* [193], як і в СУМі-Ж [с. 208], їхня семантика не містить негативної конотації, пор.: **гувернер** – «вихователь і вчитель дітей у заможних родинах, перев. іноземець»; мовна актуалізація: *Тому для дітей після трьох років батьки запрошують виховательок-гувернанток* (kiev.unian.ua, 09.12.2011);

продюсер: у СУМі-11 в поясненні чітко йдеться про «нерадянську» дійсність, пор.: «у кінематографії *капіталістичних* країн – постановник кінофільмів; власник кіностудії» [VIII, с. 176]; у ВТССУМі значення цього слова дещо розширено й подано стилістично та ідеологічно нейтрально, пор.: «довірена особа кінокомпанії, що здійснює ідейно-художній та організаційно-фінансовий контроль над постановкою фільму; особа, яка організує, фінансує постановку фільму, вистави і т. ін.»; та «адміністративно-фінансовий організатор діяльності зі здійснення якого-небудь комерційного проекту (різних шоу, концертів, телепрограм, запису альбомів, дисків, відеокліпів і т. ін.» [с. 1152]; ССІС – *англ.* [с. 563]; СУМ-Ж [с. 906]; мовна актуалізація: **Продюсер** займається розробкою концепцій потенційно прибуткових проектів, їхнім інвестуванням і реалізацією на інформаційно-розважальному ринку (robota.lviv.ua, 07.05.2016); *На Dovidays UA традиційно – хіти світової кінодокументалістики, зіркові режисери й успішні продюсери* (Дзеркало тижня, 25.03.2011). У СУМі-12

містяться похідні слова: *продюсерство, продюсерський, продюсувати* [с. 4411], що підтверджують суспільну активність вищезазначеного поняття і мовну активність відповідної лексеми;

слуга, служник, служниця: в СУМі-11 у поясненні до цих слів використано конотативно негативні словосполучення, пор.: *слуга* – «у поміщицькому та буржуазному побуті – людина для особистих послуг у домі» [IX, с. 376], *служниця* – «у поміщицькому та буржуазному побуті – жінка, що прислугує в домі, кому-небудь» [IX, с. 381]. У ВТССУМі [с. 1346], у СУМі-Ж [с. 1066] з пояснень забрано виділені словосполучення та показано семантичну трансформацію поняття *слуга*, пор.: «той, хто виконує особисті послуги, доручення (при господарі або в ресторані, готелі і т. ін.)»; мовна актуалізація: *Унизу служник готелю ретельно підмітав набережну* (intour.com.ua, 02.03.2011); *Крізь весь роман проходить життєва історія жінки, яка стала служницею у домі місцевого лікаря Ангера* (С. Андрухович, Фелікс Австрія. – ЕР); *Приблизно 70% загальної кількості працюючих за кордоном українців – чоловіки, які задіяні в будівельній сфері та мережі торгівлі, а більшість жінок за кордоном трудяться в сільському господарстві та домашніми служницями* (Час, №14, 2008. – ЕР);

ферма, фермер: у СУМі-11 – «приватне капіталістичне сільськогосподарське підприємство на власній або орендованій землі» [X, с. 577]; у ВТССУМі [с. 1532], ССІС – *англ.* [с. 707], СУМі-Ж [с. 1218] з пояснення забрано вказівку на капіталістичне господарство; мовна актуалізація: *На Волині фермер-волонтер Руслан Хомич придбав автомобіль «Нива» для українських військових* (ar.volyn.ua, 25.12.2015). Подані в СУМі-12 деривати *фермеризація, фермерувати* [с. 5189] свідчать про актуалізацію зазначеного поняття та його словесного вираження тощо.

Отже, у ЛТГ, що стосується професійної діяльності людини, виокремлено усі 4 види актуалізованих одиниць: повернену (24 одиниці), стилістично трансформовану (16 одиниць), проскрибовану (8 одиниць) і переорієнтовану

лексику (8 одиниць). Усі повернені слова є частково актуалізованими (мовно або лексикографічно). До стилістично трансформованої лексики належать повністю (як мовно, так і лексикографічно) і частково (мовно) актуалізовані слова.

ЛТГ морально-етичних понять

Семантично близькою до ЛТГ на позначення релігійних понять, але менш численною є група актуалізованої лексики, що віддзеркалює морально-етичні сторони людської поведінки. До її складу входять назви як позитивних людських якостей (*безкорисність, братолюбність, добротворець, жертводавець* та ін.), так і негативних (*грубіянський, двоєдушність, маніпулянт, ошуканство* та ін.), назви, що стосуються проблеми сирітства (*сирітствувати, сиротинець*), назви, які передають настрій людини (*засмутніти*), а також етикетні номінативи (*добродій, добродійка, пан, пані, панна, панство*) тощо. У процесі дослідження виявлено всього 57 актуалізованих лексико-семантичних одиниць на позначення морально-етичних понять.

1. Повернена лексика.

Виявлено 24 лексеми, що передають морально-етичні поняття, яких не зафіксовано в реєстрі СУМа-11 [див. *Таблицю 5*]. Як бачимо, у ВТССУМі зареєстровано уже 7 з 24 лексем (*безкорисність, грубіянський, добротворець, малодушно, меншовартість, моветон, напівправа*), в УОС – ще 4 (*амбітник, бездухий, безпристрасність, засмутніти*), у СУМі-12 – ще 11 (*добромисність, довготерпляче, довготерплячий, довготерплячість, дрочливий, звитяжити, ласкавитися, маніпулянт, приязнувати, сирітствувати, сиротинець*).

Таблиця 5.

Лексикографічне оновлення морально-етичної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>амбітник</i>	ПрС	-	-	+	+	<i>розм.</i>

2	<i>бездухий</i>	СУМ-Гр, РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	+
3	<i>безкорисність</i>	МНС-Ж	+	+	+	+	-
4	<i>безпристрасність</i>	МНС-Ж- безпристрас- тність	-	-	+	+	+
5	<i>грубіянський</i>	ПрС РУС(Кр-Єф) СУМ-Гр	+	+	+	+	+
6	<i>доброписність</i>	РУС(Кр-Єф)		-	-	+	-
7	<i>добротворець</i>	МНС-Ж	+	-	+	+	+
8	<i>довготерпляче</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+
9	<i>довготерплячий</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+
10	<i>довготерплячість</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	+
11	<i>дрочливий</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	-
12	<i>засмутнити</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	<i>рідко</i>
13	<i>звитяжити</i>	МНС-Ж	-	-	-	<i>уроч.</i>	<i>заст.</i>
14	<i>ласкавитися</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
15	<i>малодушно</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
16	<i>маніпулянт</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
17	<i>маніпулянтка</i>	РУС(Кр-Єф) с. 482	-	-	-	-	*
18	<i>меншовартість</i>	-	+	+	+	+	*
19	<i>моветон</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	<i>книжн.</i>	*
20	<i>напівправа</i>	ПрС	+	+	+	+	*
21	<i>приязнитися</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	-	*
22	<i>приязнувати</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	<i>розм.</i>	*
23	<i>сирітствувати</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
24	<i>сиротинець</i>	-	-	-	-	+	*

Серед поверненої лексики виокремлюємо:

- слова, що побутують в мовленні, але не внесені до реєстрів сучасних словників, тобто актуалізовані мовно:

маніпулянтка: зареєстровано у РУС(Кр-Єф) [II, с. 482]; зазначене слово не міститься у жодній із досліджуваних сучасних загальномовних лексикографічних праць, попри узусне функціонування: одне з оповідань І. Франка має назву «**Маніпулянтка**» (1890); Тут зазначу, що з героїнею цього невігданого оповідання, працівницею пошти, іншими словами — *маніпулянткою*, в яку був закоханий Франко, Катря [Гриневичева] зустрілася вже в часи Першої світової війни (Слово Просвіти, 04.08.2016. – ЕР);

приязнитися: лексема фіксована ще авторами РУСа(Кр-Єф) [I, с. 253], не зареєстрована в жодному із сучасних загальномовних словників, незважаючи на побутування в мовленні, напр.: *Франц Ксавер Німечек був єдиним біографом*

Моцарта, якому пощастило **приязнитися** з композитором за життя (<https://zaxid.net>, 17.03.2016);

- слова, актуалізовані лексикографічно, але маловживані в сучасному мовленні:

лексеми **амбітник** (ПрС) і **засмутніти** (РУС(Кр-Єф) [II, с. 62]) засвідчили реєстри новітніх лексиконів: УОС [сс. 22, 293], СУМ-12 [сс. 149, 1716], СУМ-20 [ЕР]. Однак узусне використання цих лексичних одиниць підтверджують переважно письмові тексти початку ХХ століття, напр.: *Чому сей непоправний амбітник, повний надмірно високих гадок про себе, яким він виступає в першій серії, кілька разів сам виходивши на ігуменство, доходивши єпископства, таким несміливим і соромливим виступає в своїй повісті?* (М. Грушевський, Іст. укр. л-ри: у 6 тт. – Т.3. – ЕР); *Усміхається: в їхнім селі були козаки. О, вона добре знає, що то – козаки. І чогось засмутніла, замислилась* (М. Хвильовий, Кіт у чоботях. – ЕР).

До рідковживаних відносимо також слово **приязнувати**, фіксоване в РУС(Кр-Єф) [I, с. 253] і внесене до реєстру СУМа-12 – розм. [с. 4403], напр.: *До речі, останнє слово письменник утворив на базі вже відомого в народній мові "приязнувати", зареєстрованого в Грінченковім "Словарі української мови"* (В. М. Галич, journalib.univ.kiev.ua), що у сучасному мовленні не набуло активного поширення.

До лексикографічно актуалізованих належать також слова, що не були внесені до реєстру СУМа-11, але активно функціонували в мові впродовж ХХ століття і продовжують використовуватися сучасниками: **бездухий**: СУМ-Гр [I, с. 40]; РУС(Кр-Єф) [II, с. 477]; УОС [с. 49]; СУМ-12 [с. 379]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Некультурні і душевноубогі, бездухі і безсердечні, вони користуються своїм становищем журналістів і пишуть теревені одnobокі й сусальні, як писали до війни про соцбудівництво, обдурюючи наш уряд, який безумовно не може всього бачити* (О. Довженко, Україна в огні, 1990, с. 206);

безпристрасність: МНС-Ж – *безпристрасність* [I, с. 20]; УОС [с. 52]; СУМ-12 [с. 401]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Слід зазначити, що разом із невтримним і загалом прогресивним експериментаторством, разом з*

інтелектуальним струменем молоді внесли в літературу і відчутний холодок **безпристрасності** (Культ. слова, 1978, вип. 14, с. 15);

грубіянський: ПрС; РУС(Кр-Єф) [I, с. 192]; СУМ-Гр [I, с. 331]; ВТССУМ [с. 263]; СУМ-Ж [с. 206]; УОС [с. 199]; СУМ-12 [с. 1210]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Нехороший був чоловік Яшка, підлий і грубіянський* (В. Нестайко, Космо-натка. – ЕР);

добромисність: РУС(Кр-Єф) [I, с. 27]; СУМ-12 – розм., рідко [с. 1389]; мовне вживання: *Міщанське благополуччя, міщанська розсудливість, міщанська добромисність – одвічні вороги поезії й поетів* (Україна. Наука і культ., 1986, вип. 20, 397);

добротворець: МНС-Ж [I, с. 189]; ВТССУМ [с. 308]; УОС [с. 224]; СУМ-12 [с. 1390]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Наївній дитині імператор уявлявся суворим, але справедливим суддею і добротворцем* (М. Слабошпицький, Марія Башкирцева, 1987, с. 50); «Добротворець» – назва повісті І. Цюпи про В. Сухомлинського;

довготерпляче, довготерплячий, довготерплячість: РУС(Кр-Єф) [I, с. 232]; СУМ-12 [с. 1395–1396]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Я теж, божеволіючи від спраги, довготерпляче по краплинці, збирала ту вологу з печерних сталактитів..* (О. Гончар, Циклон. – ЕР); *Ти йдеш до мене. Ти. Я пізнаю Довготерплячу страдницю святу* (В. Бичко, Колір часу. – ЕР); «Даремне хитрування!» – капітан-лейтенант Трофімов готовий змагатися на **довготерплячість** (М. Трублаїні, Шхуна «Колумб». – ЕР);

дрочливий (тс. роздратований): МНС-Ж [I, с. 206]; СУМ-12 [с. 1456]; мовне вживання: *Безладдя скрізь було немало і, дрочлива, як стара дівиця, наша люба гончарівна сердилась на всіх і на все* (О. Ільченко, Козацькому роду. – ЕР);

звитяжити: МНС-Ж [I, с. 288]; СУМ-12 – уроч. [с. 1752]; СУМ-20 [ЕР] – заст.; мовне вживання: *Володимир Сосюра – високий поетичний світ, де звитяжать лицарі червоної зими і пахнуть білі акації, палахкотять загравами донецькі ночі й цвіте червона Україна* (Укр. рад. літ., 10 кл., 1982, с. 80). Крім того, актуалізацію цього слова підтверджує факт появи у мовленні похідної

форми **звитяжство** [СУМ-12, с. 1753], напр.: *Щодень тебе перемагаю: ім'я й накреслення твоє, що підкріпилось бростю гаю і однослівним ручаєм. І, вочевидь, **звитяжства** денні значущі лиш для самовтіх* (П. Мовчан, Весна. – ЕР);

ласкавитися: МНС-Ж [I, с. 397]; СУМ-12 [с. 2610]; мовне вживання: [М а р і я (*ласкавиться до нього*):] *Мій дорогий, хіба ж я коли-небудь забувала, що ти [дядько] мені як батько рідний?* (Я. Мамонтов, Твори, 1962, с. 127);

малодушно: РУС(Кр-Єф) [II, с. 477]; ВТССУМ [с. 641]; СУМ-Ж [с. 522]; УОС [с. 421]; СУМ-12 [с. 2813]; мовне вживання: – *Може, справді послати все до чорта й просто намастити п'яти салом, поки не заскочив нас шановний професор. – Я сама так починаю думати, – **малодушно** підтакнула Сахно* (Ю. Смолич, Прекрасні катастрофи, 1956, с. 80);

маніпулянт: РУС(Кр-Єф) [II, с. 482]; СУМ-12 [с. 2836]; мовне вживання: *Ось мандрівний штукар розклав перед глядачами причандали свого ремесла. Та бабуся, яка надто здивилася на **маніпулянта**, не помічає, як його напарник витягує її гаманець* (Людина і сусп., 1990, № 10, с. 46); *Нема тут нічого для тих, для кого достатньо беззмістовного розважального задоволення, який масово продукує для наживи невидимий цинічний **маніпулянт** — світ грошей* (Галичина, 26.03.2013. – ЕР);

напівправа: ПрС; ВТССУМ [с. 728]; СУМ-Ж [с. 597]; УОС [с. 470]; СУМ-12 [с. 3340]; мовне вживання: *Між двома антонімами існують слова, які за своїм лексичним значенням займають проміжне місце. Ці слова називають мезонімами. Наприклад, між антонімами.. правда і брехня – слова **напівправа**, **напівбрехня** та ін.* (Культ. слова, 1980, вип. 18, с. 14);

сирітствувати: МНС-Ж [II, с. 865]; СУМ-12 [с. 4765]; мовне вживання: *Запустінням повівало од саду яблуневого, який, видимо, давно **сирітствував*** (Г. Колісник, Світе вольний, 1982, с. 89).

• слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно: **безкорисність**: МНС-Ж [I, с. 18]; ВТССУМ [с. 69]; СУМ-Ж [с. 50]; УОС [с. 50]; СУМ-12 [с. 386]; мовна актуалізація: *Постійно має бути **безкорисність**, – каже волонтерка. –*

Ми не повинні, віддаючи, очікувати чогось навзамін, навіть "дякую" (BBC Україна, 16.01.2015);

моветон: РУС(Кр-Єф) [II, с. 552]; ВТССУМ [с. 682]; СУМ-Ж [с. 555]; УОС [с. 440]; СУМ-12 – книжн. [с. 3151]; мовна актуалізація: *У сучасному світі повнокровна народна революція – моветон, це називається "владою вулиці", охлократією чи анархією* (Укр. правда, 09.11.2004. – ЕР); актуалізація цієї лексеми спричинила появу прикметникової форми **моветонний**, яка функціонує у мовленні, але поки не внесена до новітніх словників напр.: *..найгостріший, подекуди моветонний полілог є набагато кращим за луганські безчинства 1 вересня, що сколихнули всю Україну* (tyzhden.ua, 24.11.2011).

На відміну від зазначених лексем, що подані в реєстрах словників кінця XIX – початку XX століття, слово **сиротинець** (замість *дитячий будинок, інтернат, будинок дитини, притулок для сиріт*) відсутнє у словниках кінця XIX – початку XX століття, не зафіксовано його в СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж й УОС. Як зазначає О. О. Тараненко, поширилася ця лексема у результаті активного перенесення мовних особливостей Галичини та української діаспори в сучасну літературну мову «Великої України» через посередництво польської мови [303, с. 70]. Міститься в реєстрі СУМа-12 [с. 4766] і широко побутує в мовленні, напр.: *Праця в лікарнях, сиротинцях, будинках перестарілих буде однією з чільних програм нашої церкви* (Людина і світ, 9, 1991, с. 137).

Те ж саме стосується і слова **меншовартість** (замість *неповноцінність*), що актуалізувалося внаслідок нових нормативно-стилістичних настанов у розвитку української літературної мови, що спрямовані на заміну вже наявних найменувань як таких, що викликають сумнів щодо їхньої нормативності, «українськості», або видаються менш виразними [Тараненко Мова, с. 70]. У реєстрі СУМа-11 немає цієї лексеми, на відміну від сучасних ВТССУМа [с. 659], УОС [с. 430], СУМа-Ж [с. 537], СУМа-12 [с. 2970]. Мовна актуалізація: *Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дразливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості* (Л. Костенко, Гуманітарна аура нації..., 1999, с. 15).

2. Стилістично трансформована лексика.

Як видно з *Таблиці 6*, у СУМі-11 26 морально-етичних номінацій подано зі стилістично обмежувальними ремарками. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 9 лексичних одиниць (*безпристрасний, благодійність, меценат, меценатка, упосліджений, упослідженість, упослідження, упосліджувати, упослідити*), у СУМі-Ж ще 5 (*благодійний, благодійник, благодійниця, гаразди, достойник*), у СУМі-20 ще 10 лексем (*братолюбний, братолюбність, волонтер, волонтерський, двоєдушний, двоєдушність, двоєдушно, доброчинець, доброчинний, доброчинність*) тощо.

Таблиця 6.

Стилістичне оновлення морально-етичної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>безпристрасний</i>	<i>рідко.</i>	+	-	+
2	<i>благодійний</i>	<i>заст., дорев.</i>	<i>заст.</i>	+	+
3	<i>благодійник</i>	<i>заст., дорев.</i>	<i>заст.</i>	+	+
4	<i>благодійниця</i>	<i>заст., дорев.</i>	<i>заст.</i>	+	+
5	<i>благодійність</i>	<i>заст., дорев.</i>	+	+	+
6	<i>братолюбний</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	+
7	<i>братолюбність</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	+
8	<i>волонтер</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	<i>книжн.</i>	+
9	<i>волонтерський</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	+
10	<i>гаразди</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	<i>трад.-нар.</i>	+
11	<i>двоєдушний</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	+
12	<i>двоєдушність</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	+
13	<i>двоєдушно</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	-	+
14	<i>добромисний</i>	<i>розм., рідко</i>	<i>розм., рідко</i>	-	<i>книжн.</i>
15	<i>доброчинець</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	+
16	<i>доброчинний</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	+
17	<i>доброчинність</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	-	+
18	<i>достойник</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	+
19	<i>меценат</i>	<i>книж.</i>	+	+	*
20	<i>меценатка</i>	<i>книж., розм.</i>	+	+	*
21	<i>прихистити</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	-	*
22	<i>упосліджений</i>	<i>заст., діал.</i>	+	+	*
23	<i>упослідженість</i>	<i>заст., діал.</i>	+	+	*
24	<i>упослідження</i>	<i>заст., діал.</i>	+	+	*
25	<i>упосліджувати</i>	<i>заст., діал.</i>	+	+	*
26	<i>упослідити</i>	<i>заст., діал.</i>	+	+	*

- Слова, актуалізовані лексикографічно, уживані в радянський період і використовувані в сучасному мовленні:

безпристрасний: у СУМі-11 – рідко [I, с. 142]; у ВТССУМі [с. 71], СУМі-20 [EP] – активна лексична одиниця; у СУМі-Ж – немає; мовне вживання: *Тихонов гостро бачить і чудесно описує світ. Але він далеко не безпристрасний спостерігач* (М. Рильський, Твори, т. III, Статті, 1955, с. 397); *Журналісти британського суто футбольного ресурсу Fourfourtwo пропонують свій, безпристрасний погляд на перипетії матчу у столиці Португалії* (Укр. правда, 02.11.2016. – EP);

братолюбний, братолюбність: у СУМі-11 [I, с. 231] і ВТССУМі [с. 96] – заст.; у СУМі-20 – стилістично нейтральні [EP]; мовне вживання: *Тим братолюбним пророцтвом Гапка попрощала Гадину і пішла через хвіртку на подвір'я* (І. Франко, т. VII, Повісті, 1951, с. 127); *Нарешті, всі ви будьте однієї думки, співчутливі, братолюбні, милосердні, смиренні* (Б. Ферреро, Спів польового цвіркуна. – EP); *...щоби викоринив в нас ненависть і гнів та всі інші пристрасті, що руйнують братолюбність, і вселив в серця наші любов до своєї Батьківщини...* (cerkva-nv.com, 22.01.2014). У СУМі-12 подано лексеми **братолюб, братолюбіє** – висок., **братобно, братолюбство** як активні лексичні елементи [с. 595–596];

гаразди (номінатив-побажання): у СУМі-11 [II, с. 29], ВТССУМі [с. 222] – діал.; у СУМі-Ж – *трад.-нар.* [с. 180]; у СУМі-20 – без ремаркування [EP]; мовне вживання: *Їхати не хотілося, дорога, яку вибрали, весь час вела берегом озера, і вони залюбки неспіхом крокували, без свідків обмірковуючи власні гаразди* (М. Олійник, Туди, де бій, 1971, с. 137); *Тернопільський прес-клуб щиро вітає колегу з днем народження та зичить усіляких гараздів!* (pressclub.te.ua, 17.05.2016);

двоєдушний, двоєдушність, двоєдушно: у СУМі-11 [II, с. 221], ВТССУМі [с. 275] – заст.; у СУМі-20 – активні лексеми [EP]; мовне вживання: *Не можна привчати молодь до червивої двоєдушності, щоб на словах вона доганяла і переганяла, а на ділі обходила колгоспну тварину десятою дорогою* (І. Волошин, Місячне срібло, 1961, с. 218, Промениста молодість); *Він [В. Симоненко] гнівно таврував усіляких мастей підлабузників і кар'єристів, чиновників і лакуз, егоїстів і хапуг, людей двоєдушних, нещирих, підлих і*

лукавих (Вітчизна, № 3, 1967, с. 162); *Як двоєдушний претендує На щастя два, на всі відзнаки, Та вбиті й ранені готують Йому труни дві й дві гіляки* (В. Василяшко, Цей звір, що лик людини має. – ЕР); *Маємо на увазі “двоєдушність”, або по-сучасному дволикість чи навіть багатолікість багатьох представників так званої російської інтелігенції* (<http://journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n14/tv14-36.pdf>); *Як тільки його серце не розірвалося – адже він жив двоєдушно* (<http://love1.at.ua/publ/25-1-0-1453>);

добромисний: у СУМі-11 [II, с. 325], ВТССУМі [с. 307] – розм., рідко; у СУМі-20 зарахована до книжної лексики [ЕР]; мовне вживання: *Треба признатися й до того, що романісти добромисного радикалізму – Гоголі в порівнянні з новими українськими авторами драматичних і епічних зображень, бесід і подвигів доньок народу та народолобців* (М. Драгоманов, т. I, 1970, с. 264, Літ.-публіц. праці); *Добромисний дорослий може легко зруйнувати дитячу любов до читання, заборонивши книжки, які подобаються дітям...* (БараБука, Ніл Гейман про читання і обов’язок. – ЕР).

упосліджений, упослідженість, упослідження, упосліджувати, упослідити: в СУМі-11 – заст., діал. [X, с. 467]; у ВТССУМі [с. 1511], СУМі-Ж [с. 1201] – нейтральні лексеми; мовне вживання: *Як глибоко вросла в нього [Дмитра] свідомість своєї немочі, приниженості й упослідженості!* (М. Ірчан, Вибр. твори, т. II, 1958, с. 402); *Мабуть, важко давалося собаці життя, навіть у такій куцій, нужденній формі, вічного упослідження, голоду й хвороб! І все ж вона для чогось жила...* (Б. Антоненко-Давидович, За ширмою, 1963, с. 17); *Твоя дочка – стареча людина, та я не впосліджую, беру до дітей за няньку, а собі за служебку-господиню* (Г. Барв., Опов., с. 252); *«Не ддам – каже – Настусі, не впосліджую моєї дитини, моєї одиначки* (Г. Барв., Опов., с. 448); *Сьогодні наука в Україні упосліджена ще й тому, що вона є «дитиною семи», а точніше, майже сорока (саме стільки в нас головних розпорядників бюджетних коштів) «няньок», – констатував міністр* (Віче, 17.09.2014. – ЕР); *Лише скандинавські країни застосовують антимоббінгове право і лише в цих країнах шеф мусить платити за лікування працівника, доведеного до нервового зриву приниженням, постійними причіпками,*

упослідженням чи *брутальною лексикою* (Радіо Свобода, 19.03.2002. – EP); — *Як на мене, оцінки потрібні, але треба розуміти, що серед дітей існує серйозна конкуренція – вони схильні **упосліджувати** тих, хто погано вчиться* (PLATFORMA, 23.11.2015. – EP). Крім зазначених лексем, у ВТССУМі [с. 1511], УОС [с. 918], СУМі-Ж [с. 1201], СУМі-12 [с. 5130] міститься похідна форма *упосліджуваний*;

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно, що набули статусу стилістично нейтральних лексичних одиниць у сучасних словниках і активізувалися у мовленні під впливом екстралінгвістичних чинників:

благодійний, благодійник, благодійниця, благодійність: у СУМі-11 – *заст., дорев.* [I, с. 192]; у ВТССУМі [с. 86], СУМі-Ж [с. 61], СУМі-20 [EP] – без ремаркування; мовна актуалізація: *У листі фіскали дійшли висновку, що юрособа-благодійник, яка надає допомогу на користь учасника бойових дій або членів його сім'ї, несе обов'язок щодо контролю за цільовим використанням коштів одержувачами **благодійної** допомоги* (bz.ligazakon.ua, № 48); *Визначна **благодійниця** освіти і релігії, Єлизавета Гулевичівна все своє страждальницьке життя присвятила збереженню давніх православних традицій та вихованню молоді на ґрунті рідної культури* (memorial.kiev.ua, 05.12.2010); ***Благодійність** – це не тільки допомога сиротам чи пожертви на операцію, це також вклад в майбутнє країни: її здоров'я, культуру чи освіту* (ХайВей, 01.11.2010. – EP); актуалізація цих словесних форм призвела до утворення дериватів *благодійництво, благодійницький*, що містяться в УОС [с. 63], СУМі-12 [с. 511] і СУМі-20 [EP];

волонтер, волонтерський: у СУМі-11 [I, с. 730], ВТССУМі [с. 201] лексему *волонтер* подано із позначкою *заст.* зі значенням «той, хто став на військову службу за власним бажанням; доброволець» [СУМ-11, I, с. 730]; у СУМі-12 та СУМі-20 [EP] представлено нове значення цього слова, що з'явилося завдяки актуалізації – «2. *перен.* Той, хто добровільно бере участь у якій-н. справі» [СУМ-12, с. 963]; мовна актуалізація: *Ми раді прийняти до своєї команди **волонтерів** – людей з багатим внутрішнім світом, здатних до співчуття, здатних дарувати тепло і готових допомагати тим, кому*

потрібна допомога! (<http://hoperay.com.ua/volonter>); *Чимало зусиль для популяризації волонтерства докладають не лише благодійні та волонтерські організації, а й державні структури* (Віче, 12.06.2013. – EP). Актуалізація поданих слів призвела не лише до розширення їхнього значення, але й зумовила появу похідних форм: *волонтаріат, волонтерка, волонтерство* [УОС, с. 155; СУМ-Ж, с. 162];

доброчинець, доброчинний, доброчинність: у СУМі-11 [II, с. 326], ВТССУМі [с. 308] – *рідко*; в СУМі-20 – активні лексеми [EP]; мовна актуалізація: *І лише завдяки доброчинцю з Данії Гансу Бернтсену вдалося зробити ремонт* (zik.ua, 28.01.2016); *Доброчинна діяльність розпочинається зі щоденного спілкування з людьми, з нашого вміння розуміти їх, відчувати їх клопоти, бачити, що в них на душі, вміти ставити себе на їх місце* (О. Вишневський, Теор. основи сучасн. укр. педагогіки. – EP); *Доброчинність - глибоко особистий акт, прояв моральної зрілості людини, або це, на відміну від милостині, виключно організована допомога і тоді її вищою формою є соціальна політика держави* (www.economy.nauka.com.ua). Актуалізація цих лексем призвела до появи похідних форм *доброчинник* і *доброчинниця* (ВТССУМ [с. 308], СУМ-20 [EP]), *доброчинство* (СУМ-20 [EP]; СУМ-12 [с. 1391]);

достойник: у СУМі-11 [II, с. 389], ВТССУМі [с. 322] – *заст.*; у СУМі-Ж [с. 250], СУМ-20 [EP] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *Фронтівки самі обрали достойників: бійці виготовили відзнаку для тих, хто дійсно пройшов "пекло", "тиловим щурам" таку не носити* (Патріоти України, 4.06.2016. – EP);

меценат: у СУМі-11 – *книж.* [IV, с. 697], *меценатка*: у СУМі-11 – *книж., розм.* [IV, с. 697]; у ВТССУМі [с. 665], СУМі-Ж [с. 542] – нейтральні лексеми; мовна актуалізація: *Церемонія транслювалася по національному радіо, і голос Петра Яцика, відомого мецената, ініціатора й натхненника конкурсу, чули і в Україні, і за її межами* (gazeta.dt.ua, 27.05.2016); *Кожної осені меценатка влаштовує благодійну акцію під назвою «Щасливі долоні», щоразу*

для вихованців якогось іншого дитячого будинку Києва чи Київської області (www.kreschatic.kiev.ua, 07.07.2009);

Дискусійним виявилось питання щодо стилістичного статусу лексеми **прихистити**: в СУМі-11 [VIII, с. 82], ВТССУМі [с. 1138] – розм.; у СУМі-Ж цієї форми немає, а похідні **прихисток, прихищати, прихищатися** – розм. [с. 894]. Враховуючи дані СУМа-12, в якому з похідних форм **прихисток, прихищати** обмежувальне ремаркування знято [с. 4395], а також активне мовне поширення цього слова у зв'язку із екстралінгвістичними чинниками, напр.: *Понад півтисячі львівських родин зголосилися прихистити переселенців з Криму* (<http://gorodok-rada.org.ua>, 24.04.2014), відносимо лексему **прихистити** до стилістично нейтральної лексики, актуалізованої як мовно, так і лексикографічно.

3. **Проскрибовані слова**. До цієї групи, на нашу думку, належить слово **правдивий**, яке в сучасному мовленні часто використовується замість лексеми **справжній**, напр.: *Місія об'єднання – розвиток споживання культури правдивих сирів, тому на своїй сторінці "Сирні мандри" постійно розповідають про історію сироваріння, про свої новинки і про те, з чим їх їдять* (Укр. правда, 05.08.2016. – ЕР); із цією семантикою зафіксовано у РУС(Кр-Єф) [II, 799], СУМі-11 [VII, с. 499], СУМі-Ж [с. 859] тощо.

У групі морально-етичної лексики виокремлюємо підгрупу етикетних номінативів: **добродій, добродійка, пан, пані, панна, панство**, що в кінці ХХ – початку ХХІ століття набули широкої популярності в мовців.

На думку О. Миронюк, у сучасній мові слова **добродій, добродійка, добродії** виконують функцію «досить поширеного звертання, яке вживають стосовно солідної, добропорядної особи» [Миронюк, Історія, с. 112]. Ці звертання «у своїй семантиці мають конотацію позитивної особистісної характеристики адресата» [162, с. 114]. Лексема **добродій**: у СУМі-11 – *заст.* [II, с. 324]; у ВТССУМі [с. 307], СУМі-Ж [с. 237], СУМі-20 [ЕР] – ремаркування знято; мовна актуалізація: *Дякую, добродію kampfflieger, за цікавий пост* (h-baskerville.livejournal.com); **добродійка**: актуалізувалося внаслідок стилістичної нейтралізації фемінативів у 90-х роках ХХ століття, у

СУМі-11 – *заст., розм.* [II, с. 324]; у ВТССУМі – *розм.* [с. 307]; у СУМі-Ж [с. 237], СУМі-20 [EP] – ремаркування знято; мовна актуалізація: *Дайте, добродійко, руку!* (megasite.in.ua). Таким чином, звертання на зразок *добродій, добродійка* належать до групи стилістично трансформованих актуалізованих лексичних одиниць.

Як зазначає С. К. Богдан, використання звертань *пане, пані, панно* має кількатисячолітню історію, що підтверджують народнопоетичні тексти, зокрема календарна та родинна обрядові поезії [21, с. 154–166]. Сьогодні такі звертання приходять на зміну поширеному в радянський період *товаришу, товаришко*. Поволі зникає в багатьох українців «стереотипне сприйняття, породжене недавньою ідеологічною пропагандою: пан – багач, експлуататор, отже, пригноблювач» [21, с. 154]. Форми звертань *пане, пані, панно* засвідчено в СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж [с. 714–716]; мовна актуалізація: *Сприймійте, пане Президенте, ці слова серйозно - вони не направлені персонально проти Вас, в них немає спроби запламувати Вашу особистість* (24tv.ua, 23.01.2016); *Шановна пані Наталіє, Вас турбує журналіст телеканалу “ЮА:Суми”* (imi.org.ua, 23.03.2016).

Збірний іменник *панство* вживається у звертаннях замість множинної форми *товариші*: *Шановне панство!* Зазначимо, що в СУМі-11 [VI, с. 49], ВТССУМі [с. 880] немає відповідної інформації до цієї лексеми. Значення «ввічлива, шаноблива форма звертання до колективу, гурту» вперше подано у СУМі-Ж [с. 715]. Мовна актуалізація: *Шановне панство! Хочемо перед від'їздом до дому висловити Вам всім велику дяку!* (www.turpravda.com, 04.06.2015).

Отже, у лексико-тематичній групі актуалізованих одиниць на позначення морально-етичних понять виокремлено повернену (24 одиниці), стилістично трансформовану (26 одиниць), проскрибовану лексику (1 одиниця), а також підгрупу етикетних номінативів (6 одиниць). До поверненої лексики відносимо частково актуалізовані (мовно або лексикографічно) і повністю актуалізовані лексичні одиниці (мовно і лексикографічно). Лексикографічно актуалізовані

слова містять як маловживані лексичні елементи, так і ті, традиція вживання яких не переривалася впродовж ХХ століття.

ЛТГ військових понять

До складу лексико-тематичної групи на позначення військових понять належать назви учасників військових дій (*військовик, вояк, головнокомандувач, курінний* та ін.), назви військових підрозділів (*курінь, рій, чота* та ін.), назви, пов'язані з місцями дислокації війська (*криївка, схрон, шанець* та ін.), назви, пов'язані зі зброєю (*кріс, набій*) тощо. У процесі дослідження виявлено всього 38 актуалізованих лексичних одиниць на позначення військових понять.

1. Повернена лексика.

До поверненої військової лексики належать 4 лексеми [див. *Таблицю 7*].

Таблиця 7.

Лексикографічне оновлення військової лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)	РУС-В
1	<i>амуніційний</i>	ПрС РУС(Кр-Єф) РУС-ПМ	+	-	+	+	+	-
2	<i>військовик</i>	РУС(Кр-Єф)	зах.	+	+	розм.	розм.	+
3	<i>псевдо</i>	-	зах.	+	+	-	*	-
4	<i>таборування</i>	СУМ-Гр	+	+	+	+	*	

У складі повернених лексем виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно:

амуніційний: ПрС; РУС(Кр-Єф) [I, с. 4]; РУС-ПМ; ВТССУМ [с. 27]; УОС [с. 23]; СУМ-12 [с. 160]; СУМ-20 [ЕР]; лексема залишається маловживаною у сучасному мовленні, використовується, напр., у словосполученні *амуніційний ранець* [СУМ-12, с. 156];

військовик: слово, що не було внесене до реєстру СУМа-11, але активно функціонувало в мові ХХ століття і продовжує використовуватися сучасниками

замість *військовослужбовець*: РУС(Кр-Єф) [I, с. 91]; ВТССУМ – зах. [с. 187]; у СУМі-12 [с. 897], СУМі-20 [ЕР] – *розм.*; СУМ-Ж – без ремаркування [с. 149]; УОС [с. 142]; мовна актуалізація: *При воротях, видно, вже ждали його, бо якийсь військовик, що стояв з рушницею, зробив закликаючий жест шоферові* (В. Винниченко, Слово за тобою, Сталіне! – Вітчизна, 1989, № 6, с. 590); *Тарас Григорович* [Шевченко] у своїй повісті «Близнюки» іронічно називає російських військовиків «усатое сословіє» (О. Воропай, Звичаї..., 1966, т. 2, с. 362); *Українські військовики взяли під контроль стратегічне село Геївка* (www.unian.ua); до того ж, у 1995 році вийшов друком «Російсько-український словник для *військовиків*» А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича тощо;

- слова, актуалізовані і і мовно, і лексикографічно:

псевдо (замість *позивний*): не зареєстроване у словниках кінця ХІХ – початку ХХ століття; узятє з мовної практики членів ОУН, УПА; у ВТССУМі – зах. [с. 1183]; у СУМі-Ж – подано зі значенням «брехня, фальш» [с. 934]; УОС [с. 723]; мовна актуалізація: *За інформацією закарпатських ЗМІ серед загиблих є закарпатець під псевдо Буля* (ua-reporter.com, 09.09.2015);

таборування: СУМ-Гр [IV, с. 242]; СУМ-Ж [с. 1131]; мовна актуалізація: *За останні півтора-два роки і на Україні зареєстровано пластові організації у Львові, Луцьку, .. незабаром набуде офіційного статусу і Київська станиця, минулого літа відбулися перші таборування* (Літ. Україна, 09.05.1991); у ВТССУМі, УОС [с. 863] зареєстровано іменник жіночого роду *таборянка*; в СУМі-12 – деривати *таборний, таборуватися, таборянка* [с. 4884].

2. Стилістично трансформована лексика.

До стилістично трансформованої лексики на позначення військових понять відносимо слова, які в радянський період не використовувалися у відповідній сфері або були замінені на російські відповідники, а в СУМі-11 подані із позначками *іст.*, *дорев.*, *розм.*, *заст.*, тобто належні до мовного пасиву. За даними *Таблиці 8*, повернення зазначених лексичних одиниць у мовний актив відбувається поступово, зокрема, у ВТССУМі 8 із 19 слів зареєстровано як стилістично нейтральні одиниці (*вишколений, вишколити, вишколювати, вояк, вояцький, головнокомандувач, миротворний,*

однострій), у СУМі-Ж актуалізовано ще 4 лексеми (*вишкіл, панцерник, чота, чотар*), у СУМі-12 – 1 (*миротворець*) тощо.

Таблиця 8.

Стилістичне оновлення військової лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)	РУС-В
1	<i>вишкіл</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+	+
2	<i>вишколений</i>	<i>розм.</i>	+	+	+	-
3	<i>вишколити</i>	<i>розм.</i>	+	+	+	-
4	<i>вишколювати</i>	<i>розм.</i>	+	+	+	-
5	<i>вояк</i>	<i>заст.</i>	+	+	+	+
6	<i>вояцький</i>	<i>заст.</i>	+	+	+	+
7	<i>гетьман</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>		-
8	<i>говнокомандувач</i>	<i>розм.</i>	+	+	+	-
9	<i>кріівка</i>	<i>розм.</i>	<i>зах.</i>	<i>розм.</i>	*	+
10	<i>кріс</i>	<i>зах.</i>	<i>зах.</i>	-	*	+
11	<i>курінний</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	*	+
12	<i>курінь</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	*	+
13	<i>миротворець</i>	<i>уроч.</i>	<i>уроч.</i>	<i>висок.</i>	*	-
14	<i>миротворний</i>	<i>заст.</i>	+	-	*	-
15	<i>однострій</i>	<i>рідко</i>	+	-	*	+
16	<i>отаман</i>	<i>заст.</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	*	-
17	<i>панцерник</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*	+
18	<i>сотник</i>	<i>іст., дорев.</i>	<i>іст., дорев.</i>	<i>іст.</i>	*	<i>сотенний</i>
19	<i>сотня</i>	<i>іст., дорев.</i>	<i>іст., дорев.</i>	<i>іст.</i>	*	+
20	<i>схрон</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	<i>нар.-розм.</i>	*	-
21	<i>чота</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	+	*	+
22	<i>чотар</i>	<i>іст.</i>	<i>іст.</i>	<i>військ.</i>	*	+

Серед стилістично трансформованої лексики виокремлюємо:

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

вишкіл, вишколений, вишколити, вишколювати (замість *підготовка*): в СУМі-11 – усі слова з позначкою *розм.* [I, с. 542]; у ВТССУМі *вишкіл* – *розм.* [с. 161], деривативні форми – відновлено [с. 161]; у СУМі-Ж – усі лексеми стилістично нейтральні [с. 128]; УОС [с. 121]; РУС-В (*вишкіл*) [с. 177]; мовна актуалізація: *360 студентів, які проходили протягом двох років вишкіл на військовій кафедрі, отримали звання офіцерів запасу* (<http://paralleli.if.ua/news/5801.html>); *Спецпризначенців Нацгвардії вишколили за стандартами НАТО* (Укр. правда, 17.12.2015); *Командувач НГУ взяв участь у випуску 35 вишколених бійців спецпідрозділу «КОРД»* (ngu.gov.ua,

16.05.2016); *Мороз доручив молодому старшині вишколювати новостворену Березівську сотню* (porokhivnytsya.com.ua, 10.10.2016); у СУМі-12 – авторами подано деривати *вишколюватися, вишколитися* як активні одиниці [с. 819]; у СУМі-20 – *вишкільний, вишкільник* [ЕР]; у ВТССУМі – *вишколено* [с. 161];

вояк, вояцький (замість *солдат, солдатський*): актуалізоване у зв'язку з увагою до військово-політичної діяльності членів ОУН, УПА та дивізії «Галичина»; СУМ-11 – *заст.* [I, с. 747]; ВТССУМ [с. 204]; СУМ-Ж [с. 165–166]; СУМ-20 [ЕР]; РУС-в [с. 272]; мовна актуалізація: *Українські вояки боронять та звільняють територію нашої держави від окупантів і терористів* (rakhiv-rda.gov.ua, 28.07.2014); *В нас було одне хрещення, але я, щоправда, тоді був в відпустці. Зате, за цю війну, повинчав три вояцьких подружжя* (Тиждень.ua, 16.03.2015. – ЕР);

головнокомандувач (замість *головнокомандуючий*): у СУМі-11 – *головнокомандувач* – *розм.*, як літературно прийнятну форму запропоновано лексему *головнокомандуючий* (пор. рос. *главнокомандующий*) [II, с. 113]; у ВТССУМі [с. 250], СУМі-Ж [с. 196], СУМі-20 [ЕР] – ремарку знято; УОС [с. 191]; мовна актуалізація: *Головнокомандувач ВМС України заявив про пограбування українських частин представниками незаконних збройних формувань* (www.unn.com.ua, 13.03.2014);

миротворець: у СУМі-11 лексема маркована позначкою *уроч.* і означає «той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу і сварки» [IV, с. 715]. Аналогічна інформація міститься у ВТССУМі [с. 668]. У СУМі-Ж це слово має таке ж значення, але марковане позначкою *висок.* [с. 545]. У СУМі-12 лексему *миротворець* подано як стилістично нейтральну лексичну одиницю зі значенням «1. Той, хто замирює тих, що сваряться, ворогують, хто сприяє припиненню війни, сварки; || Той, хто займається миротворницькою діяльністю, бере участь у миротворчих акціях; 2. Боєць миротворчого контингенту військ» [с. 3003–3004]; мовна актуалізація: *Товариш Хаблак скаже здравицю, смерть з усіма примирює, смерть – миротворець* (В. Дрозд, Подих чудесного, 1988, 265); *Україна пропонує проголосити Міжнародний день миротворців ООН з метою відзначення*

усіх, хто брав і продовжує брати участь у миротворчих операціях під прапором ООН (Нар. армія, 20.02.2002); Світ дедалі більше втягується в іракську війну. Ось уже й ми, позаблокові, посилаємо своїх **миротворців** туди. Я, правда, не знаю, чому це називається миротворці? Солдати за наймом, у чужу країну, на чужу війну, зроду це називалося – найманці (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2011, с. 302). Крім того, поява дериватів **миротворниця** [ВТССУМ, с. 668], **миротворницький** [ВТССУМ, с. 668], **миротворство** [СУМ-12, с. 3004], **миротворчий** [ВТССУМ, с. 668], **миротворчість** [СУМ-12, с. 3005] підтверджує актуалізацію цієї лексеми;

миротворний: у СУМі-11 потрактовано як «заспокійливий» з позначкою *заст.* [IV, с. 715], у ВТССУМі додано значення «який несе в собі мир, спокій, тишу» й подано цю лексему без стилістично обмежувального маркування [с. 668]; мовна актуалізація: *Лагідне літнє повітря, миротворна тиша, пахоці квітів та заколисливе гудіння бджіл справили на неї [тітку Поллі] належний вплив, і вона куняла над своїм плетінням, бо не мала іншого товариства, крім кота, але й він спав у неї на колінах* (М.Твен, Пригоди Тома Сойєра, перек. В. Митрофанова, 1990. – ЕР);

однострій (замість *уніформа*): СУМ-11 – *рідко* [V, с. 639]; ВТССУМ – без ремаркування [с. 831]; РУС-в [с. 336]; мовна актуалізація: *Президент України затвердив проект щодо введення нових предметів **однострою** та знаків розрізнення Збройних Сил України* (www.ukrmilitary.com, 05.07.2016);

панцерник (замість *броньовик*): у СУМі-11 [VI, с. 53], ВТССУМі [с. 882] форма *панцерник* – *заст.*, активною є форма *панцирник*; у СУМі-Ж – активними зазначені обидва слова [с. 716]; РУС-в [с. 40]; мовна актуалізація: *Аваков показав новий український **панцерник** «Варта»* (www.5.ua, 07.12.2015);

чота, чотар (замість рос. *взвод, взводный*): у СУМі-11 [XI, с. 366], ВТССУМі [с. 1607] – *іст.*; у СУМі-Ж – *військ.* [с. 1276]; РУС-в [с. 44]; мовна актуалізація: *Окрема зведена штурмова **чота** «Карпатська Січ», яка з літа минулого року діяла у складі 93-ї механізованої бригади на*

Дніпропетровщині, розпущена (Радіо Свобода, 12.04.2016); *Навіть наш курінний отаман має чин лише старшого **чотаря** (аналог військового старшого прапорщика), а осавул куреня Ігор Марчевський – чин осавул та й те тільки тому, що мав звання майора МВС* (<http://www.kvzn.zp.ua/print.php?newsid=1326>);

- слова, актуалізовані мовно, оскільки в реєстрах сучасних загальномовних словників їх або немає, або вони подані зі стилістично обмежувальними ремарками:

гетьман: СУМ-11 – *іст.* [II, с. 58]; ВТССУМ – *іст.* [с. 235]; СУМ-20 – *іст.* [EP]; у СУМі-12, РУС-в – немає; мовна актуалізація: *З 1992 по 1998 роки гетьманом новітнього Українського козацтва був генерал-майор Збройних сил України Володимир Мулява* (uk.wikipedia.org, 24.09.2016);

криївка: в СУМі-11 [IV, с. 344], СУМі-Ж [с. 472] – *розм.*; ВТССУМ – *зах.* [с. 586]; УОС [с. 389]; СУМ-12 – немає; РУС-в [с. 298]; мовна актуалізація: *Унікальна та чи не єдина в Україні **криївка** знаходиться у Тернополі, а саме у другій загальноосвітній школі* (intb.te.ua, 13.01.2016);

кріс (замість *гвинтівка*): в СУМі-11 [IV, с. 358], ВТССУМі – *зах.* [с. 589]; у СУМі-Ж – немає; РУС-в [с. 45]; мовна актуалізація: *Нам було чим їх зустріти, мали ми міномети з десять кулеметів, автомати, **кріси**, гранати, набоїв достатньо, розпочався жорстокий бій...* (www.ura-pereginsk.if.ua, 28.11.2016);

курінний, курінь (замість рос. *батальонный, батальон*): у СУМі-11 [IV, с. 409], ВТССУМі [с. 598], СУМі-Ж [с. 482] – *іст.*; УОС [с. 396]; СУМ-12 – немає; РУС-в [с. 33]; мовна актуалізація: *Але вже в неділю мені передзвонив наш **курінний** Сергій Дідич і каже: «Петре, приїжджай, бо на вівторок (18 лютого. — Авт.) плануються серйозні події* (Галичина, 13.03.2014. – EP); *На Майдані сформували перший **курінь** Національної гвардії* (Рідний Київ, 14.03.2014. – EP);

отаман: СУМ-11 – *заст.* [V, с. 801]; ВТССУМ – *іст.* [с. 865]; у СУМі-12 значення розширилося: «3. *іст.* Ватажок озброєних формувань, що боролися проти встановлення радянської влади» [с. 3685]; РУС-в – немає; мовна

актуалізація: *Голова ради **отаманів**, батько учасника АТО Володимир Лютий порадив шановним учасникам зібрання працювати над підвищенням рівня знань, бути інтелектуально розвиненими та частіше користуватися літературою* (Урядовий кур'єр, 07.09.2016. – ЕР);

скорострїл (замість *кулемет*, пор. рос. *пулемет*): у СУМі-11 [IX, с. 302], ВТССУМі [с. 1336] – *заст.*; СУМ-Ж – немає; мовна актуалізація: *Біля дверей примостився вартувий з американським **скорострїлом**, в англійській шинелі і в сибірських повстяниках* (І. Багрянний, Огненне коло, 2010. – ЕР);

сотник, сотня (замість рос. *ротний, рота*): в СУМі-11 [IX, с. 472], ВТССУМі [с. 1359] – *іст., дорев.*; СУМ-Ж – *іст.* [с. 1078]; УОС [с. 829]; СУМ-12 – немає; РУС-в (*соотенний*) [с. 236]; мовна актуалізація: *Він був на Майдані майже з першого дня. Став **сотником**. З Майдану пішов на війну* (<http://tsn.ua/special-projects/20february/page11232/>); *Активісти книжкової **сотні** пообіцяли, що і надалі надсилатимуть книги на передові позиції наших військ* (inlviv.in.ua, 02.10.2015); зауважимо, від 2014 року лексема **сотня** використовується також у словосполученні «*Небесна сотня*»;

схрон: у СУМі-11 [IX, с. 904], ВТССУМі [с. 1422] – *розм.*; СУМ-Ж – *нар.-розм.* [с. 1129]; УОС [с. 862]; у СУМі-12, РУС-в – немає; мовна актуалізація: *Прикордонники Краматорського загону в суботу виявили **схрон** зі зброєю неподалік лінії розмежування в зоні АТО* (Укр. правда, 29.08.2016).

3. Третю групу становлять **проскрибовані лексеми** на позначення понять військової сфери, які зафіксовані без стилістичного обмеження як у СУМі-11, так і в новітніх лексиконах. Однак мовний та лексикографічний аналіз зазначених лексем доводить активне використання у радянський період їхніх синонімів, близьких до російських, напр.: *набій* – *патрон* (рос. *патрон*); *шанець* – *окоп, окоп* (рос. *окоп*); *рїй* – *відділення* (рос. *отделение*) тощо. Військово-політичні події в Україні, що почалися в кінці 2013 року, призвели до активізації в узусі саме українських відповідників:

набій (замість *патрон*): СУМ-11 [V, с. 16]; ВТССУМ [с. 701]; УОС [с. 450]; СУМ-Ж [с. 573]; РУС-в [с. 164]; мовна актуалізація: *Коли закінчилися*

набої, вояки висадили в повітря залишки пошкодженої техніки, знищили свою зброю й відійшли на суміжну територію (<http://ntn.ua>, 07.08.2014);

рій, ройовий (замість відділення): СУМ-11 [VIII, с. 874], ВТССУМ [с. 1273], СУМ-Ж [с. 968]; УОС [с. 746]; РУС-в [с. 154]; мовна актуалізація: *Найбільш професійно, на їх погляд, виступив рій „Боржавські козаки” Свалявського району* (<http://centour.karpat.org>, 23.06.2016); *Найважливіше – ініціатива ройового та взяття на себе обов’язків провідника у виконання того чи іншого завдання, якісне виконання взятого на себе обов’язку* (dzhura.org.ua, 15.02.2017); у СУМі-12 зазначено прикметник *рійний*: «Прикм. до **рій**². *Рійне формування*» [с. 4530];

шанець (замість *окоп*): СУМ-11 [XI, с. 403]; ВТССУМ [с. 1613]; УОС [с. 985]; СУМ-Ж [с. 1281]; РУС-в [с. 147] мовна актуалізація: *Три останні дні наші укріплення у Зайцевому обстрілювали з важкої артилерії, але свої шанці українські воїни не полишили* (2plus2.ua, 09.06.2016).

4. До переорієнтованої лексики на позначення військових понять належать слова:

козак, козацтво (як синоніми до *вояк, військовик, вояки*): в СУМі-11 подано 6 різних пояснень до цього слова, як історичних, так і розмовних [IV, с. 209–210]; у СУМі-12 зазначено ще одне: «*діал. гриб-підосичник*» [с. 2276]; однак в процесі актуалізації цієї лексеми утворилося значення «*військовик Збройних сил та Національної гвардії України*», яке поки не зафіксоване сучасними словниками, напр.: *Заслуги козаків гідно оцінило керівництво Держприкордонслужби – дев’ять козаків наразі представлені до урядових нагород* (texty.org.ua, 14.10.2014); *3 7 серпня 1996 р. згідно зі змінами до Статуту сучасне Українське козацтво стає «міжнародною, добровільною, незалежною, добродійною всеукраїнською оборонно-спортивною, національно-патріотичною організацією»* (uk.wikipedia.org, 24.09.2016);

провід, провідник (замість *керівництво, керівник*): актуалізоване у зв’язку з увагою до військово-політичної діяльності членів ОУН, УПА та дивізії «Галичина»; СУМ-Гр [III, с. 459]; у СУМі-11 подано як одне зі значень – «4.

Організатор, керівник чого-небудь» [VIII, с. 134]; у ВТССУМі це значення розширено: «4. Організатор, керівник чого-небудь. // Той, кому належить провідна, основна роль у чому-небудь. // Те саме, що верховод. // Ватажок (у 3 знач.)» [с. 1145]; УОС [с. 702]; у СУМі-Ж – немає цього значення [с. 900]; РУС-в [с. 237]; мовна актуалізація: *Провідник живе в духовному зв'язку з кожним зі своїх солдатів, і заради збереження моральної стійкості війська його зобов'язують набагато суворіші моральні вимоги, ніж вояка з лави* (maidan.org.ua, 01.01.2010); *Міжнародні сили під проводом НАТО також частково залучені в цей інцидент – разом із афганськими силами безпеки* (www.radiosvoboda.org, 10.06.2013);

стрілець: як зазначає О. О. Тараненко, слово *стрілець* взято із слововжитку Українських січових стрільців [259, с. 47]; актуалізувалося на початку 90-х років ХХ століття у зв'язку з формуванням Збройних сил незалежної України; в СУМі-11 подано одне з пояснень до цієї лексеми: «в австро-угорській армії під час першої світової війни 1914 – 1918 років – воїн одного з військових підрозділів, створених 1914 року австро-угорським урядом за допомогою українських буржуазних націоналістів», де слово «буржуазних» вжито з негативною конотацією [IX, с. 774]; у ВТССУМі пояснення вже не містить зазначеного слова, тому передає нейтральну семантику [с. 1403]; УОС [с. 851]; СУМ-Ж [с. 1114]; РУС-в [с. 289]; мовна актуалізація: *Обов'язки я [Олекса Бик] мав на передовій різні – від стрільця до водія і командира медичної групи* (www.radiosvoboda.org, 17.07.2016);

На нашу думку, до актуалізованої військової лексики варто віднести й ті слова, що раніше не мали жодних обмежень щодо використання, але у сучасному мовленні стали загальновідомими та частовживаними, напр.: *доброволець* (СУМ-11 [II, с. 324]; ВТССУМ [с. 307]; УОС [с. 224]; СУМ-Ж [с. 237]; РУС-в [с. 67]), *побратим* (СУМ-11 [VI, с. 624]; ВТССУМ [с. 991]; УОС [с. 620]; СУМ-Ж [с. 799]); мовна актуалізація: *Микола родом з Кропивницького (Кіровограда), пішов воювати добровольцем із самого початку АТО* (УП, 26.07.2016); *Військові побратими бачили, як Віктор впав від кулі снайпера, а далі почався шквальний мінометний обстріл* (www.ue.ua, 11.03.2015);

Отже, серед актуалізованих лексичних одиниць на позначення військових понять виокремлюємо групи поверненої (4 одиниці), стилістично трансформованої (23 одиниці), проскрибованої (4 одиниці) та переорієнтованої лексики (7 одиниць). У складі поверненої та стилістично трансформованої лексики є частково (мовно або лексикографічно) і повністю актуалізовані (і мовно, і лексикографічно) слова.

ЛТГ кількості, часу й простору

Виявлено 23 актуалізовані лексичні одиниці на позначення кількості, часу і простору.

1. Повернена лексика.

13 лексем цієї ЛТГ не ввійшли свого часу до реєстру СУМа-11. Як видно з *Таблиці 9*, у ВТССУМі зареєстровано вже 5 із 13 лексем (*безчасу, безчисленний, довкілля, запізненість, запізнілість*), у СУМі-Ж – 2 (*завчасність, численно*), у СУМі-12 – ще 6 (*безчасся, завіконня, многота, множество, незворотний, післяпотопний*).

Таблиця 9.

Лексикографічне оновлення лексики на позначення кількості, часу й простору

№	Актуалізована лексема	СЛОВНИКИ кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>безчасся</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-
2	<i>безчасу</i>	СУМ-Гр	<i>зах.</i>	-	-	+	-
3	<i>безчисленний</i>	ІСУЯ	+	-	-	+	-
4	<i>довкілля</i>		+	+	+	+	+
5	<i>завіконня</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	+
6	<i>завчасність</i>	РУС(Кр-Єф)	-	+	+	+	+
7	<i>запізненість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
8	<i>запізнілість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
9	<i>многота</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
10	<i>множество</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
11	<i>незворотний</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	*
12	<i>післяпотопний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
13	<i>численно</i>	СУМ-Гр	-	+	+	+	*

До поверненої лексики належать:

- слова, актуалізовані лексикографічно, але маловживані в сучасному мовленні:

прислівник *безчасу* (тс. *невчасно*), зафіксований ще у СУМі-Гр [I, с. 47], у ВТССУМі поданий з позначкою *зах.* [с. 74]. У СУМі-12 він зареєстрований як стилістично нейтральна лексична одиниця [с. 414]. Аналіз ілюстративного матеріалу довів маловживаність зазначеної лексеми, пор.: *Вона безчасу дитину привела* (Грінч., т. 1, с. 47);

множество: МНС-Ж [I, с. 447]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, ВТССУМі – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 3146]; мовне вживання: *Стою на колінах. Цілую землю, по якій проходили наші солдати з боями, в якій полягли в множестві мільйонів, рятуючи себе й стару Європу* (О. Довженко, Україна в огні, 1990, с. 316).

До лексикографічно актуалізованих слів належать й ті, які не були внесені до реєстру СУМа-11, однак функціонували в мовленні впродовж ХХ століття, їх активно використовують сучасники:

безчасся: РУС(Кр-Єф) [I, с. 14]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; СУМ-12 [с. 413]; мовне вживання: *Нехай горить вогонь. Нехай горить. Хай позчезає час, аби в безчассі я вдруге міг постати, коли всі воління вшухли* (В. Стус, Поезії, 1990, с. 95); *І що тепер натомість? Безчасся! Савонарола щиро вболівав за бідноту, однак, що він спромігся зробити для неї, коли став при владі? Злидарює мало не чверть Флоренції!* (Україна. Наука і культ., 1986, вип. 20, с. 448); *Безчасся мине, а іскру майбутнього в дітях треба запалювати вже сьогодні* (www.politkherson.info, 20.11.2008);

безчислений: ІСУЯ-Т [I, с. 81]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; ВТССУМ [с. 74]; СУМ-12 [с. 414]; мовне вживання: *Той самий Масека, що асоціювався з безчисленною тьмою-тьмущою зарізаних ягнят, із Авраамом з великим ножем, із Саваофом з киплячим пеклом, із усім подавляючим і недосяжно-загадковим, – і раптом ось тобі на!.. Впіймав його в шкоді* (І. Багрянний, Людина біжить над прірвою. – Дніпро, 1992, № 6–7, с. 16); *Хочу подякувати обласній спілці воїнів-афганців,*

Автомайдану, Фонду «Волинь-2014», Фонду Ігоря Палиці «Новий Луцьк» і **безчисленній** армії волонтерів, які допомагають кожному бійцю (www.volynnews.com, 14.07.2015); крім того, в СУМі-12 зафіксовано похідну лексему **безчисленність** [с. 414];

завіконня: РУС(Кр-Єф) [II, с. 59]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС [с. 267]; СУМ-12 [с. 1637]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Зірн омана в зіницю котилася – возником душу люлюкала... зовчено вила завія – розхристана сила ця біла людське **завіконня** замовчане..* (Р. Вірлан, *Змовчане* *завіконня*, 1971. – ЕР); *У відсинених **завіконнях** вгадувався досвіток* (Людина і сусп., 1990, № 10, с. 43);

многота: МНС-Ж [I, с. 447]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 3145]; мовне вживання: *Хвален мистець, що не губиться в тій **многоті** різноцінній, Слів спізнавати єство — майстра повинність тверда...* (Михайло Орест, *Лад у многоті*, 1946. – ЕР); *Шлях еволюції мовних і етнічних крізь **многоту** кривавих несприянь, – відлуння слави з написів рунічних чи не вернулось іменем слов'ян* (Л. Костенко, *Сад*, 1987, с. 88);

незворотний: МНС-Ж [I, с. 511]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС (*незворотній*) [с. 493]; мовне вживання: *Ще трохи – і почнеться **незворотний** розпад мільйоннолітніх екологічних зв'язків біосфери* (О. Бердник, *Вогнесміх*, 1988, с. 156); *Водночас Петро Порошенко наголосив, що процес європейської інтеграції України є **незворотним**, оскільки громадяни України поділяють спільну історію та цінності з країнами Європейського Союзу* (www.president.gov.ua, 01.04.2016); у СУМі-12 зареєстровано похідні форми **незворотність**, **незворотно** [с. 3423–3424];

післяпотопний: РУС(Кр-Єф) [III, с. 394]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, ВТССУМі – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 3927]; мовне вживання: *Отже, генотип Носевої сім'ї був не моногенним, а включав і антропосний компонент, тому розмноження **післяпотопної** раси привело до такої глибокої і різноманітної антропологічної диференціації людства* (Наука і сусп., 1990,

№ 10, с. 19); *На вашій українській землі виникла перша цивілізація післяпотопного людства, яка започаткувала сучасні європейську і американську цивілізації* (Ю. Канигін, Шлях Аріїв: Україна в духовній історії людства, 2004. – ЕР);

численно: СУМ-Гр [IV, с. 463]; у СУМі-11, ВТССУМі – немає; УОС [с. 978]; СУМ-Ж [с. 1272]; СУМ-12 [с. 5327]; мовне вживання: *Дачник – явище цілком атмосферичне: на сонці він плодиться надзвичайно швидко й **численно**, – за скільки гарячих, сонячних днів він може заповнити собою всі кущі, гаї, ліси, луки, гори* (В. Винниченко, Краса і сила, 1989, с. 735); *У жовтні 1992 року я мав честь очолювати Буковинське студентське братство, яке було **численно** представлено в Києві під час всім відомої "студентської революції"* (news.liga.net, 19.08.2013);

- слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно:

довкілля (замість *навколишнє середовище*): у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 310]; СУМ-Ж [с. 238]; СУМ-12 [с. 1398]; УОС [с. 226]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Безпечне **довкілля** не загрожує життю людини та не погіршує її здоров'я* (narodna-osvita.com.ua, 28.12.2013); у ВТССУМі [с. 310], СУМі-Ж [с. 238], СУМі-12 [с. 1399], УОС [с. 226], СУМі-20 [ЕР] зафіксовано похідний прикметник **довкільний**, що доводить актуалізацію зазначеної лексеми;

завчасність: РУС(Кр-Єф) [III, с. 456]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 381]; УОС [с. 268]; СУМ-Ж [с. 299]; СУМ-20 [ЕР]; СУМ-12 [с. 1642]; мовна актуалізація: *Така «завчасність» завжди виявляється виправданою. Протягом відведеного двотижневого строку відділ кадрів і бухгалтерія у спокійному режимі оформляють відпустку працівнику і як потрібно за правилом «трьох днів» виплачують відпускні* (buhgalter.com.ua, 09.11.2016); **Завчасність** довгострокового прогнозу залежить від дати його випуску (СУМ-12, с. 1642);

запізненість, запізність: РУС(Кр-Єф) [II, с. 66]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 413]; УОС [с. 287]; СУМ-Ж [с. 327]; СУМ-12 [с. 1699]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *...і історична **запізненість** національного*

самоствердження, але водночас і його неминучість; і ганьба національного зрадництва та перекинства... (day.kyiv.ua, 19.03.2010); Тому зустріч Патріарха Кирила із Папою Римським свідчить про певну **запізнілість** у діалозі між цими Церквами, тоді як предстоятелі інших Православних Церков давно налагодили діалог із Римським Апостольським престолом (news.ugcc.ua, 16.02.2016);

2. Стилістично трансформовані лексеми.

За даними, що розміщені в *Таблиці 10*, у СУМі-11, ВТССУМі усі 4 лексеми подано зі стилістично обмежувальними ремарками. Статусу стилістично нейтральних у СУМі-Ж набувають 3 лексичних одиниці (*будучність, відколи, впродовж*).

Таблиця 10.

Стилістичне оновлення лексики на позначення кількості, часу й простору

№	Актуалізована лексема	СУМ	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>будучність</i>	<i>рідко</i>	<i>діал., поет.</i>	+	<i>заст.</i>
2	<i>відколи</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	<i>рідко</i>
3	<i>у(в)продовж</i>	<i>рідко</i>	<i>рідко</i>	+	+
4	<i>загумі(е)нок</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	-	<i>перен.</i>

Серед стилістично трансформованої лексики виокремлюємо:

- слова, актуалізовані мовно, марковані у сучасних словниках обмежувальними позначками:

будучність: СУМ-11 – *рідко* [I, с. 249]; ВТССУМ – *будучність* [с. 100]; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 76]; СУМ-20 – *заст.* [ЕР]; мовне вживання: *Коли ми, українці, хочемо мати будучність, мусимо шанувати нашу минувшину* (day.kyiv.ua, 14.08.2014);

відколи (замість з того часу як): у СУМі-11 [I, с. 593], ВТССУМі [с. 171], СУМі-20 [ЕР] – *рідко*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 136]; мовне вживання: *...на жаль вона за півтора місяця, відколи прийняли новий закон, не демонструє жодної якості* (tv.sutu.ua, 15.11.2016);

- актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

загумі(е)нок, (замість *задвірки*): розповсюдилося під впливом мовних традицій Галичини; СУМ-Гр – *загуменок* [II, с. 31]; СУМ-11 – діал. з прямим значенням «місце за током» [III, с. 99]; у СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; у сучасному мововжитку має переносне значення «глухий закуток, глушина; провінційний», що зафіксовано у СУМі-20 [EP], напр.: *Зсув, який насправді давно таївся на загумінках колективної підсвідомості пострадянського простору – в якому давно засіяне зерно тотальної ненависті, але вибухнуло саме зараз* (site.ua, 01.04.2016); крім того, до активного вжитку повернулися й похідні форми **загумінковий**, **загумінковість**: СУМ-Гр – *загуменний*, *загумення* [II, с. 31]; у СУМі-11, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; містяться в СУМі-20 [EP]; мовна актуалізація: **Загумінковий** мейнстрім галицької глибинки (zbruc.eu, 28.08.2013); *Закарпаття вкотре продемонструвало свою загумінковість* (www.clipnews.info, 28.04.2010);

у(в)продовж (замість *протягом*): у СУМі-11 [X, с. 410], ВТССУМі [с. 1509] – *рідко*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 168]; мовна актуалізація: *Величезну карту України вишивали люди вручну в усіх регіонах України впродовж 5-ти місяців* (www.vezha.org, 22.01.2015).

3. До **проскрибованої лексики** на позначення просторово-кількісно-часових понять в українській мові належать лексеми:

низка (замість *ряд*): СУМ-11 [V, с. 411]; ВТССУМ [с. 785]; УОС [с. 507]; СУМ-Ж [с. 640]; мовна актуалізація: *У неділю через марафон низка автобусів і тролейбусів змінять маршрут* (Укр. правда, 07.10.2016. – EP);

позаторік, **позаторішній**, **торік**, **торішній** (замість у минулому/позаминулому році, минулорічний/позаминулорічний): СУМ-11 [VI, с. 799; X, с. 204]; ВТССУМ [с. 1018, 1463]; УОС [с. 635, 885]; СУМ-Ж [с. 814, 1161]; мовна актуалізація: *Торік у Львові було менше подій надзвичайного характеру, ніж позаторік* (gazeta.lviv.ua, 15.02.2016);

сьогорічний (замість *цьогорічний*): СУМ-11 [IX, с. 914]; ВТССУМ [с. 1423]; УОС [с. 862]; СУМ-Ж [с. 1129]; мовна актуалізація: **Сьогорічний** конкурс «Коронація слова» нагадував такий собі психоаналітичний сеанс літпроцесу, де

рукописи промовляють потаємними бажаннями нових тем, проблем і сюжетів (Україна молода, 02.11.2011);

Отже, у лексико-тематичній групі номінацій кількості, часу і простору в українській мові виокремлюємо повернену (13 одиниць), стилістично трансформовану (4 одиниці) і проскрибовану лексику (6 одиниць). У групах повернених і стилістично трансформованих лексичних одиниць виокремлюємо частково актуалізовані (мовно або лексикографічно) та повністю актуалізовані (як мовно, так і лексикографічно) слова.

ЛТГ медичних понять

До складу лексико-тематичної групи актуалізованих одиниць на позначення понять медичної сфери належать назви медичних закладів (*шпиталь*), назви, що стосуються ліків та їхньої дії (*піг(т)улка, снодійний*), назви представників народної медицини (*знахар, цілитель* та ін.), назви окремих медичних процесів (*гоїння, знечулення, пітніння*) тощо. Всього виявлено 23 актуалізовані медичні номінації.

1. Повернена лексика.

Лексичних одиниць, зазначених у *Таблиці 11*, немає в СУМі-11. Як бачимо, у ВТССУМі зареєстровано уже 9 з 11 лексем (*акушерувати, дієвий, кишківник / кишковик, перехолодження, піг(т)улка, підсліпуватість, пітніння, снодійний*), у СУМі-12 – 1 лексема (*перекрут*); у СУМі-20 – 1 (*знечулення*).

Таблиця 11.

Лексикографічне оновлення медичної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)	РУС-М
1	<i>акушерувати</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	+	+
2	<i>гоїння</i>	СУМ-Гр; РУС(Кр-Єф)	+	<i>гоєння</i>	+	+	+	-
3	<i>дієвий</i>	СУМ-Гр	+	+	+	+	+	-
4	<i>знечулення</i>	РУС-Із	-	-	-	-	+	+
5	<i>кишківник / кишковик</i>	РУС(Кр-Єф) –	<i>діал.</i>	-	<i>кишковик</i>	-	*	-

	кишковик	<i>кишкóвник</i>						
6	перекрут	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*	-
7	перехолодження	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*	-
8	піг(т)улка	МНС-Ж	+	+	+	+	*	-
9	підсліпуватість	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*	-
10	пітніння	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*	<i>потіння</i>
11	снодійний	СУМ-Гр	+	+	+	+	*	<i>сновійний</i>

Майже вся повернена лексика, що стосується медичної сфери, актуалізована як мовно, так і лексикографічно:

акушерувати: РУС(Кр-Єф) [I, с. 2]; ВТССУМ [с. 20]; УОС [с. 19]; СУМ-12 [с. 117]; СУМ-20 [ЕР]; РУС-м [с. 3]; мовна актуалізація: *У стародавніх Афінах закон забороняв жінкам акушерувати* (С. Нацуме, «Ваш покірний слуга кіт». – ЕР);

дієвий: СУМ-Гр [I, с. 389]; ВТССУМ [с. 304]; УОС [с. 222]; СУМ-Ж [с. 232]; СУМ-20 [ЕР]; СУМ-12 [с. 1376]; РУС-м – *дійовий* [с. 28]; мовна актуалізація: *Есенціале – вже 20 років немає більш дієвого препарату для лікування печінки* (ukr.media, 01.05.2014);

знечулення: РУС(Кр-Єф) – *знечулювання* [III, с. 6]; СУМ-20 [ЕР]; РУС-м [с. 54]; успішно конкурує із запозиченими іншомовними термінами *анестезія, наркоз*; мовна актуалізація: *Сучасну стоматологію неможливо уявити без сучасних методів знечулення* (<http://www.parodent.com.ua>, 07.12.2016);

кишківник / кишковик (замість рос. *кишечник*): РУС(Кр-Єф) – *кишковник* [II, с. 265]; у СУМі-11 подано лише слово *кишечник* як єдиний літературний варіант [IV, с. 157]; ВТССУМ – *діал.* [с. 538]; УОС [с. 361]; РУС-м – *кишковий* [с. 40]; мовна актуалізація: *Цілющий засіб з кефіру та гречаного борошна допоможе знизити рівень цукру в крові, очистити судини, кишківник та нормалізувати роботу травної системи* (www.zdorovia.com.ua, 23.01.2014);

перекрут (замість *заворот*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 15]; у СУМі-11 [III, с. 61], ВТССУМі [с. 381] наявний тільки термін *заворот*; СУМ-12 [с. 3811]; РУС-м – *заверт, заворот* [с. 32]; мовна актуалізація: – *Моя «рабиня» частує мене таким*

пійлом, від якого, зрештою, можна дістати перекруту кишкового (В. Підмогильний, Невеличка драма, 1990, с. 39).

перехолодження: РУС(Кр-Єф) [III, с. 201]; ВТССУМ [с. 934]; СУМ-12 [с. 3836]; мовна актуалізація: *Торік у Житомирській області перший випадок смерті людини від **перехолодження** було зафіксовано в листопаді* (7days-ua.com, 03.10.2013);

піг(т)улка (замість *таблетка*): МНС-Ж [II, с. 637]; ВТССУМ [с. 948]; СУМі-Ж [с. 764]; УОС [с. 596]; СУМ-12 [с. 3867]; мовна актуалізація: *Щоправда, спочатку можна спробувати пити **пігулки**, нібито Леся і сама їх пила, коли на душі було кепсько. **Пігулки** подіяли швидко* (М. Маліцька, Сюрприз. – ЕР); у СУМі-Ж подано прикметникову форму *пігулковий* [с. 764];

підсліпуватість: РУС(Кр-Єф) [III, с. 300]; ВТССУМ [с. 965]; УОС [с. 607]; СУМ-Ж [с. 778]; СУМ-12 [с. 3897]; мовна актуалізація: *Проте, така життєва **підсліпуватість**, або й сліпота, не лише до певного часу не шкодить, а й, навпаки, рятує буденну людину в круговерті абсурдного життя щонайменше від божевілля або й самознищення аж до суїциду* (Укр. правда, 18.02.2009);

пітіння: РУС(Кр-Єф) [III, с. 409]; ВТССУМ [с. 976]; УОС [с. 613]; СУМ-12; РУС-м – *потіння* [с. 79]; мовна актуалізація: *Ще одним потужним очищувальним засобом є фізичне навантаження з **пітінням*** (korjukivka-city.at.ua, 11.01.2011);

снодійний: СУМ-Гр [IV, с. 162]; ВТССУМ [с. 1352]; УОС [с. 825]; СУМ-Ж [с. 1071]; СУМ-12 [с. 4813]; РУС-м – *сновійний* [с. 94]; мовна актуалізація: **Снодійні** препарати бензодіазепінового ряду діють переважно на лімбічну систему та її зв'язки з іншими відділами головного мозку, що забезпечують циклічну зміну неспання та сну (www.pharmencyclopedia.com.ua, 23.08.2017).

У процесі дослідження виявлено 1 лексикографічно актуалізовану лексему **гоїння**, зафіксовану ще в СУМі-Гр [I, с. 299], РУС(Кр-Єф) [II, с. 43]. Повернена до реєстрів ВТССУМа [с. 249]; СУМа-12 [с. 1148]; СУМа-20

[EP]. Аналіз ілюстративного матеріалу довів, що зазначена лексична одиниця не зафіксована в сучасному мововжитку як активна, пор.: *Заплющив [хворий] очі і знов лежав, як мрець. – Ні, не пособить лікареве гоїння! – думала Гаїнка* (Б. Грінченко, Твори, 1963, т. 2, с. 489). Найуживаніший відповідник, що використовується сучасниками – іменник *загоєння (гоєння)* тощо.

2. Стилістично трансформовані лексеми.

У СУМі-11 9 лексем, що стосуються медичної сфери, подано зі стилістично обмежувальними ремарками [див. *Таблицю 12*]. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають 5 лексичних одиниць (*знахар, знахарка, знахарство, знахарський, знахару(ю)вати*), у СУМі-Ж ще 2 (*шпиталь, шпитальний*) тощо.

Таблиця 12.

Стилістичне оновлення медичної лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (EP)	РУС-м
1	<i>знахар</i>	заст.	+	+	+	-
2	<i>знахарка</i>	заст.	+	+	+	-
3	<i>знахарство</i>	заст.	+	+	+	-
4	<i>знахарський</i>	заст.	+	+	+	-
5	<i>знахару(ю)вати</i>	заст.	+	+	+	-
6	<i>цілитель</i>	книжн.	книжн.	книжн.	*	-
7	<i>цілителька</i>	книжн.	книжн.	книжн.	*	-
8	<i>шпиталь</i>	заст.	заст.	+	*	+
9	<i>шпитальний</i>	заст.	заст.	+	*	-

• 7 із 9 лексем належать до актуалізованих як мовно, так і лексикографічно:

знахар, знахарка, знахарство, знахарський, знахару(ю)вати: СУМ-11 – *заст.* [III, с. 645–646]; ВТССУМ [с. 469]; УОС [с. 321]; СУМ-Ж [с. 381]; СУМ-20 [EP]; мовна актуалізація: *А ще знахар згадує паралізовану пацієнтку, яка майже 30 років пролежала без руху після інсульту* (ternopillive.com.ua, 17.07.2016); *Першого разу стара знахарка зробила їй шкоду, коли допомогла заволодіти чужою душею без згоди самої людини* (Л. Когут, Країна розбитих сердець. – EP); *Хоча, якщо писати таку*

літературу зі **знахарства** всієї України, варто туди додати напрацювання ще п'ятьох класиків та практиків сучасного **знахарства**, які пережили добу заборони народної медицини та траволікування в СРСР, гоніння КДБ і зберегли напрацювання до нашого часу (kruk.usoz.ua, 02.08.2013); *Про знахарський талант Марії Мороз місцеві медики знають давно, довіряють їй* (www.gazeta-misto.te.ua, 22.05.2015); *За повір'ями, у молодому віці цей дар проявитися не може. Знахарюють жінки, коли втрачають здатність народжувати* (wz.lviv.ua, 28.01.2015).

шпиталь (замість лікарня, госпіталь), **шпитальний**: у СУМі-11 [XI, с. 523], ВТССУМі [с. 1629] – заст.; УОС [с. 998]; СУМ-Ж [с. 1296]; РУС-м [с. 26]; мовна актуалізація: *Потрапивши до шпиталю, за два чи три дні вивчив молитву «Символ віри», яку ховав, як оберіг, під обкладинкою свого військового білета* (pogliad.ua, 25.08.2013).

- слова, актуалізовані мовно:

цілитель, цілителька: в СУМі-11 [XI, с. 231], ВТССУМі [с. 1587], СУМі-Ж [с. 1259] – книжн.; у СУМі-12 – немає; мовна актуалізація: *Допомагати цілитель береться і за добре слово. Вважає себе монахом* (podii.com.ua, 14.02.2016); *Представники ЗМІ зробили гастрономічну зупинку на гостинах у діда Івана, а пізніше попрямували до цілительки баби Василюни, котра своїми цілює молитвами* (vikna.if.ua, 25.12.2015) тощо.

3. Третю групу актуалізованих лексем на позначення медичних понять становлять проскрибовані і частовживані в сучасному мовленні слова, що фіксовані авторами СУМа-11 і сучасними словниками без будь-яких обмежувальних ремарок, напр.:

кашлюк, кашлюковий (замість коклюш, коклюшевий): СУМ-11 [IV, с. 125 – 126]; ВТССУМ [с. 531]; УОС [с. 356]; СУМ-Ж [с. 427]; РУС-м [с. 41]; мовна актуалізація: *Зараження кашлюком дитини зазвичай відбувається аерозольним шляхом при тісному контакті з іншою хворою дитиною або дорослим* (www.dutuna.in.ua, 27.01.2017);

травник: СУМ-11 [X, с. 221]; ВТССУМ [с. 1466]; СУМ-Ж [с. 1164]; мовна актуалізація: *Провівши кілька експериментів, травник винайшов*

оптимальні ліки – виготовляв настоянки не на водній чи спиртовій основі, а на меду, бо він найкраще зберігає корисні властивості трав (Вісник, 08.10.2008. – EP); наявність похідних **травознай, травознавство** у СУМі-12 підтверджує актуалізацію лексеми [с. 5027–5028].

Отже, у лексико-тематичній групі актуалізованих слів на позначення медичних понять виокремлено: повернену лексику (11 одиниць), стилістично трансформовану лексику (9 одиниць) і проскрибовану (2 одиниці). До поверненої і стилістично трансформованої лексики належать повністю актуалізовані (як мовно, так і лексикографічно) і частково актуалізовані (мовно або лексикографічно) одиниці.

ЛТГ правничих понять

До складу актуалізованих лексичних одиниць на позначення понять правничої сфери належать назви осіб, задіяних в юриспруденції (**доноситель, кривосвідок, підписувач, правозаступник** та ін.), назви деяких юридичних процесів (**вивласнення, заповідання, перемови** та ін.), назви, пов'язані з відповідальністю, заборонаю, неправомірними діями та місцями позбавленням волі людини (**атентат, губитель, заарештування, заграбований** та ін.), деякі загальновідомі правничі терміни (**нормативно, правочинний** та ін.) тощо. У процесі дослідження виявлено всього 28 актуалізованих лексичних одиниць на позначення понять правничої сфери.

1. Повернена лексика.

Повернення слів, зазначених у *Таблиці 13*, до сучасних лексиконів відбувається поступово, напр., у ВТССУМі зареєстровано уже 12 з 18 лексем (**атентат, вивласнення, губитель, губителька, забороненість, заграбований, заповідання, компрометований, контрафактний, кривосвідок, кривосвідчити, правозаступник**), 2 з них – із позначкою *зах.* (**атентат, вивласнення**); решту 6 лексем подано частково в УОС та у СУМі-12 – (**доноситель, заарештування, наклепний, нормативно, переслід, підписувач**).

Таблиця 13.

Лексикографічне оновлення правничої лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>атентат</i>	-	зах.	-	+	книжн.	-
2	<i>вивласнення</i>	РУС(Кр-Єф)	зах.	-	-	-	-
3	<i>губитель</i>	МНС-Ж	+	-	+	книжн.	книжн.
4	<i>губителька</i>	МНС-Ж	+	-	+	книжн.	книжн.
5	<i>доноситель</i>	МНС-Ж	-	-	-	+	-
6	<i>заарештування</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	+	+
7	<i>забороненість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	-
8	<i>заграваний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	розм.
9	<i>заповідання</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	+
10	<i>компрометований</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
11	<i>контрафактний</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
12	<i>кривосвідок</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	-	+	*
13	<i>кривосвідчити</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	-	-	*
14	<i>наклепний</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	-	*
15	<i>нормативно</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
16	<i>переслід</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	+	рідко	*
17	<i>підписувач</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
18	<i>правозаступник</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*

Серед поверненої лексики виокремлюємо:

- слова, актуалізовані лексикографічно, але маловживані в сучасному мовленні, про що у деяких випадках свідчать ремарки, використані у словниках:

атентат (тс. *замах на кого-, що-небудь*): поширилося під впливом мовних традицій Галичини; в СУМі-11, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; ВТССУМ – зах. [с. 44]; СУМ-12 [с. 244] – *книжн.*; УОС [с. 34]; мовне вживання: *По-друге, атентати засудив Держдеп США. На думку прес-секретаря Держдепу Марі Гарф, українці не мають права вбивати власних ворогів* (banderivets.org.ua, 17.04.2015); у СУМі-12 зареєстровано іменник-дериват *атентатник* – *книжн.* [с. 244];

вивласнення (тс. *конфіскація*): РУС(Кр-Єф) [II, с. 176]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; у ВТССУМі – зах. [с. 129]; мовне вживання:

Хабарям – смерть! Хабарникам – тюрма і вивласнення майна! (ukrpohliad.org, 29.11.2015);

губитель, губителька: МНС-Ж [I, с. 162]; у СУМі, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 265]; у СУМі-12 [с. 1213], СУМі-20 [ЕР] – книжн.; мовне вживання: *Нацгвардія та браконьєри: Чи морально стріляти в губителів природи?* (www.ukrinform.ua, 04.04.2016);

доноситель (замість донощик): МНС-Ж [I, с. 197]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМ-20 – немає; зафіксовано у СУМі-12 [с. 1431]; мовне вживання: *Потрібні публічні обвинувачення, а не доносители, що нерідко поєднують у собі “пороки і негідницьку душу з честолюбством”* (studopedia.org, 11.12.2014);

переслід (тс. переслідування): РУС(Кр-Єф) [III, с. 464]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 – рідко [с. 3823]; УОС [с. 585]; мовне вживання: *Тікали деякі нервові обивателі, котрі страждали на манію пересліду і, щиро симпатизуючи південному військові, ніяк не могли припустити, що їх помилують за «зраду»* (М. Хвильовий, Сині етюди, 1989, с. 320).

До лексикографічно актуалізованих належать лексеми, не внесені до реєстру СУМа-11, але вживані авторами періоду 30 – 80-х років ХХ століття, напр.:

заповідання: РУС(Кр-Єф) [II, с. 11]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 414]; СУМ-12 [с. 1700]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Однією з найважливіших форм охорони природи є заповідання найбільш цінних природних комплексів та об’єктів* (Роб. газ., 16.09.1981, 4); *Мораторій на здоровий глузд або заповідання злиднів?* (gazeta.dt.ua, 22.09.2000);

наклепний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 40]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-12 – немає; УОС [с. 464]; мовне вживання: *Якщо наклепні заяви стають доступними третій стороні і такі заяви прямо або посередньо вказують на постраждалого, то це може стати основою для порушення позову* (www.studfiles.net, 04.02.2016);

нормативно: РУС(Кр-Єф) [II, с. 1020]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 [с. 3534]; мовне вживання: *В українському мовленні лексема «приймати» нормативно вживається в сполученнях приймати їжу (ліки), приймати ванну, приймати бій, приймати в партію (до партії), приймати делегацію, приймати на роботу* (Культ. слова, 1986, вип. 30, с. 100);

підписувач: РУС(Кр-Єф) [II, с. 294]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 [с. 3891]; мовне вживання: *Чи виконкому потрібен слухняний підписувач паперів?* (Перець, 1989, № 24, с. 6); *ЕЦП [електронний цифровий підпис] використовується для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі* (<http://www.dsns.gov.ua>, 12.12.2016);

- слова, актуалізовані і мовно, і лексикографічно:

заарештування: РУС(Кр-Єф) [I, с. 5]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж – немає; УОС [с. 263]; СУМ-12 [с. 1614]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Заарештування й заслання Палія на Сибір означало практично кінець повстання хліборобства* (СУМ-12, с. 1614); *Волкова впевнена, що заарештування опозиціонера є незаконним* (ukr.lb.ua, 22.10.2012);

забороненість: РУС(Кр-Єф) [II, с. 69]; у СУМі-11, СУМі-20 – немає; ВТССУМ; УОС [с. 264]; СУМ-Ж [с. 293]; СУМ-12 [с. 1621]; мовна актуалізація: *Закон вимагає від громадянина знання забороненості певного діяння взагалі, а не конкретно* (СУМ-12, с. 1621);

заграбований: РУС(Кр-Єф) [II, с. 19]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 386]; СУМ-12 [с. 1653]; СУМ-20 – розм. [ЕР]; мовна актуалізація: *Хациха під кінець віку – випряглася! І тепер от іде вулицею серед білого дня з заграбованою мітлою.. Щось сталося.. вона йде статегно й гордо, йде діловито з почуттям власної сили й правоти і – з чистим серцем* (І. Багрянний, Людина біжить над прірвою. – Дніпро, 1992, № 6–7, с. 18); *Крім того українці будуть вимагати компенсацію за заграбоване майно України* (Укр. правда, 19.03.2014. – ЕР);

компрометованийий: РУС(Кр-Єф) [II, с. 305]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 562]; УОС [с. 374]; СУМ-Ж [с. 452]; СУМ-12 [с. 2340]; мовна актуалізація: *...І якщо це проект кремля – то зело **компрометованийій** українській владі не встояти* (pry4ilok.livejournal.com, 03.07.2012); у ВТССУМі [с. 562], УОС [с. 374], СУМі-Ж [с. 452] подано похідну лексему **компрометувальний**;

контрафактний: РУС(Кр-Єф) [II, с. 313]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 568]; УОС [с. 378]; СУМ-Ж [с. 457]; СУМ-12 [с. 2368]; мовна актуалізація: *Бажання уряду в такий спосіб захистити національного виробника та побороти реалізацію **контрафактних** і контрабандних товарів викликає сміх* (Укр. правда, 05.06.2015. – ЕР); *Навіть нині мені на автограф давали контрафактну книгу* (Висок. замок, 25.08.2009);

кривосвідок, кривосвідчити: РУС(Кр-Єф) [II, с. 425]; у СУМі-11, УОС – немає; ВТССУМ [с. 586]; СУМ-12 – лише **кривосвідок** [с. 2485]; у СУМі-Ж – лише лексема **кривосвідчити** [с. 471]; мовна актуалізація: *Доводити свою правоту серед **кривосвідків** – марна річ...* (Сучасність, 1979, № 2, с. 115); *Замість Бога, який забороняє красти, **кривосвідчити**, вони створили собі за своїм образом та подобою нового "бога", який заохочує до матеріального збагачення будь-яким шляхом* (Укр. правда, 09.01.2011. – ЕР); у СУМі-12 зареєстровано лексеми **кривосвідчений, кривосвідчення** [с. 2485], що підтверджують актуалізацію вищезазначених слів;

правозаступник: РУС(Кр-Єф) [III, с. 434]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 1101]; СУМ-12 [с. 4313]; УОС [с. 679]; СУМ-Ж [с. 860]; мовна актуалізація: **Правозаступник** *може надавати юридичну допомогу безоплатно, з метою завоювання поваги співгромадян, задля досягнення важливих для суспільства ідеалів чи просто здійснюючи благодійництво* (СУМ-12, с. 4313); *Насправді, зізнаються **правозаступники**, певний прогрес у сфері захисту прав людини в Україні за останні роки таки прокльовується* (day.kyiv.ua, 21.11.2013); похідні лексеми **правозаступництво** у ВТССУМі [с. 1101], СУМі-12 [с. 4313], **правозаступниця** в УОС [с. 679], СУМі-Ж [с. 860] підтверджують актуалізацію зазначеного слова.

1. Стилістично трансформовані слова.

У СУМі-11 9 лексем, зазначених у *Таблиці 14*, подано зі стилістично обмежувальними ремарками. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 3 лексичних одиниці (*правник, правничий, чинний*), у СУМі-Ж ще 4 (*дарчий, перемови, перемовини, правовик*), у СУМі-20 – 1 (*засада*) тощо.

Таблиця 14.

Стилістичне оновлення правничої лексики

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>буце(и)гарня</i>	<i>розм., заст.</i>	<i>розм., заст.</i>	<i>розм., заст.</i>	<i>розм., заст.</i>
2	<i>дарчий</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+
3	<i>засада</i>	<i>книжн.</i>	<i>книжн.</i>	<i>книжн.</i>	+
4	<i>перемови</i>	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*
5	<i>перемовини</i>	<i>рідко</i>	-	+	*
6	<i>правовик</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	*
7	<i>правник</i>	<i>рідко</i>	+	+	*
8	<i>правничий</i>	<i>рідко</i>	+	+	*
9	<i>чинний</i>	<i>заст.</i>	+	+	*

Серед стилістично трансформованих лексичних одиниць виокремлюємо:

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

дарчий («той, що дарують» і «документ, що свідчить про дарування чого-небудь»): РУС(Кр-Єф) [I, с. 200]; у СУМі-11 [II, с. 213], ВТССУМі [с. 273] – *розм.*; у СУМі-Ж [с. 214], СУМі-20 [ЕР], СУМі-12 [с. 1255] знято ремаркування; мовне вживання: *Дарчий лист, оформлений на офіційному нотаріальному бланку держави* (<http://archive.visnyk.lutsk.ua>, 08.08.2012);

засада (замість *принцип*): у СУМі-11 [III, с. 300], ВТССУМі [с. 419], СУМі-Ж [с. 332] – *книжн.*; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *Це такі основні засади права, які відповідають характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві* (pravodlatebe.sumy.ua). Зауважимо, що в узусі активно використовується й похідна прикметникова форма *засадничий* (замість

принциповий, основоположний), якої немає в СУМі-11, а у ВТССУМі вона подана з позначкою *зах.* [с. 419], у СУМі-Ж [с. 332], СУМі-20 [ЕР] – *книжн.*; стилістично нейтральним це слово постало в реєстрі СУМа-12 [с. 1711]; мовна актуалізація: *Пропонується викласти у цьому розділі як засадничі положення щодо суверенітету України...* (www.rv.gov.ua, 02.07.2017);

перемови (замість *переговори*): в СУМі-11 [VI, с. 229–230], ВТССУМі [с. 918] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 742]; мовна актуалізація: *Перемови потрібно вести або спеціалісту, або родичу під постійним контролем спеціаліста, який буде допомагати, направляти* (www.radiosvoboda.org, 07.06.2014);

перемовини: в СУМі-11 – *рідко* [VI, с. 230]; у ВТССУМі – немає значення юридичного терміна [с. 918]; СУМ-Ж [с. 742]; мовна актуалізація: *Я не можу з Вами погодитися стосовно того, що в нас якось вибірково ведуться перемовини щодо звільнення заручників* (www.radiosvoboda.org, 07.06.2014);

правник, правничий (замість *юрист, юридичний*): СУМ-11 – *рідко* [VII, с. 507]; у ВТССУМі [с. 1101], СУМі-Ж [с. 860] – стилістично нейтральні; мовна актуалізація: *Але, європейські правники заявили, що тут все так просто* (pl.com.ua, 06.04.2016); у СУМі-12 – подано похідний іменник *правництво* [с. 4310];

правовик (замість *юрист*): у СУМі-11 [VII, с. 507], ВТССУМі [с. 1101] – *розм.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 860]; мовна актуалізація: *Відтепер правовики Ужгородського і Віденського університетів разом досліджуватимуть державно-церковні відносини* (orthodoxu.org.ua, 23.05.2014);

чинний (замість *дійсний*): у СУМі-11 – *заст.* [с. 326]; ВТССУМ [с. 1601]; СУМ-Ж [с. 1272]; мовна актуалізація: *Норми чинного законодавства про систему гарантування вкладів відповідають сучасним європейським практикам* (www.fg.gov.ua, 26.04.2016);

- мовно актуалізоване слово **буце(и)гарня** (тс. в'язниця), яке, незважаючи на активне поширення в сучасному мовленні, пор.: *За все своє життя батько лише раз був в'язнем і сидів усього лише один день. В цій от буцигарні* (І. Багрянний, Сад Гетсиманський, 1991, с. 27); *На жаль, текст не зберігся, лише деякі уривки були вилучені співробітниками державної безпеки в осінні дні сорок дев'ятого року, коли мене вперше кинули до буцегарні* (О. Бердник, Пітьма вогнища не розпалює. – ЕР); *Представники ОРДО пообіцяли, що до нового року будуть випущені підлітки, що їх утримують в буцегарні за "диверсії і тероризм"* (Укр. правда, 29.11.2016. – ЕР); *За два роки з російсько-терористичних буцегарень було звільнено і знайдено 3090 полонених і заручників!* (30seconds.com.ua, 26.02.2017) тощо, в СУМі-11 [I, с. 268], ВТССУМі [с. 105], СУМі-Ж [с. 81], СУМі-12 [с. 644], СУМі-20 [ЕР] ідентифіковане як розм., заст.

2. До переорієнтованої лексики на позначення правничих понять належить лексема **мафія**: в СУМі-11 зазначено, що це «терористична організація на о. Сіцилії, що виникла в кінці XVIII століття; тепер використовується поміщицько-буржуазною верхівкою для боротьби з прогресивними організаціями» [IV, с. 654]. У новітніх ВТССУМі [с. 654], СУМі-Ж [с. 532], ССІС – *итал.* [с. 440–441], СУМі-12 [с. 2912] значення цього слова розширено: «Організована таємна злочинна група, що має розгалужену структуру і зв'язки з правоохоронними органами, урядовими структурами і т. ін. і вдається до методів насилля, шантажу й терору» [СУМ-12, с. 2912]. Мовна актуалізація: *Українська мафія за кордоном – міф чи реальність?* (1plus1.ua, 10.06.2017); *Без втручання держави подолати опір керівної торговельної мафії не вдасться* (Віче, 1993, № 3 (12), с. 45).

Отже, у складі актуалізованої лексики на позначення правничих понять виокремлено 3 групи лексики: повернену (18 одиниць), стилістично трансформовану (9 одиниць) і переорієнтовану (1 одиниця). До повернених і стилістично трансформованих лексичних одиниць належать частково

актуалізовані (мовно або лексикографічно) та повністю актуалізовані (як мовно, так і лексикографічно) слова.

ЛТГ абстрактних понять

У процесі дослідження виявлено незначну за обсягом групу актуалізованих лексичних одиниць на позначення абстрактних понять, яка містить всього 10 лексем.

1. Повернені слова.

Повернення слів, зазначених у *Таблиці 15*, до сучасних лексиконів відбувається поступово, напр., у ВТССУМі зареєстровано уже 7 з 9 лексем (*безіменність, генеза, загальнонавживаність, млость, небувалість, нерозгаданість рвійність*), у СУМі-12 – ще 1 (*блакиття*).

Таблиця 15.

Лексикографічне оновлення абстрактної лексики

№	Актуалізована лексема	Словники кін. XIX – поч. XX ст. та ЕССУМ-О	ВТССУМ	СУМ-Ж	УОС	СУМ-12 (РР)	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>безіменність</i>	МНС-Ж ПрС	+	+	+	+	+
2	<i>блакиття</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	-
3	<i>генеза</i>	ПрС	+	+	+	+	+
4	<i>загальнонавживаність</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	+
5	<i>млость</i>	СУМ-Гр	+	-	-	+	*
6	<i>небувалість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	+	+	+	*
7	<i>невдалість</i>	РУС(Кр-Єф)	-	-	-	+	*
8	<i>нерозгаданість</i>	РУС(Кр-Єф)	+	-	+	+	*
9	<i>рвійність</i>	МНС-Ж	<i>рідко</i>	<i>трад.-поет.</i>	+	+	*

• вказані повернені лексичні одиниці належать до лексикографічно актуалізованих:

блакиття: РУС(Кр-Єф) [I, с. 177]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; СУМ-12 [с. 516]; мовне вживання: *Він чує нас... блакиття хвиль. Ах, на хвилину в тугу чола, а потім біль – в провалля біль, і ще*

раз вдаримо об землю «вчора» (М. Хвильовий, Твори, 1990, т. 1, с. 65); невикористання вказаної лексеми у сучасному мовленні пов'язано з поширенням іменника жіночого роду **блакить**.

Решту лексикографічно актуалізованих слів функціонували у мовленні впродовж ХХ століття й активно використовуються сучасниками:

безіменність: МНС-Ж [I, с. 18]; ПрС; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 68]; УОС [с. 50]; СУМ-Ж [с. 50]; СУМ-12 [с. 382]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *В нас – Безіменність! Всіх вона поїсть, Та ще й закусить нами з іменами..* (І. Драч, Храм сонця, 1988, с. 39, перекл. зі старовіrm.); *Автор, проте, мотивує безіменність делікатніше і глобальніше: “всередині все без назви” – каже він, – а зовні – маскарад* (Слово і Час, 2007, №7, с. 81); у СУМі-12 подано похідний прислівник **безіменно** [с. 382];

гене́за (замість *генезис, розвиток*): ПрС; у СУМі-11 – тільки форма чоловічого роду *генезис* [II, с. 49]; ВТССУМ [с. 230]; УОС [с. 179]; СУМ-Ж [с. 184]; СУМ-12 [с. 1087]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *Спільна гене́за образної системи цих двох шедеврів [«Кобзаря» і «Русалки Дністрової»] дає право ставити питання про типологію словесного малюнка вміщених у них творів* (Культ. слова, 1989, вип. 36, с. 16); *Навіть гене́за подій має бути розмита в часі* (Т. Прохасько, Лексикон таємних знань. – ЕР);

загально́вжива́ність: РУС(Кр-Єф) [II, с. 39]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 382]; УОС [с. 268]; СУМ-Ж [с. 300]; СУМ-12 [с. 1645]; СУМ-20 [ЕР]; мовне вживання: *..шаблонізуюча повторюваність образів набуває великої інерції загально́вжива́ності. Подолання її – справа цілої літературної революції* (Рад. літ-во, 1970, № 1, с. 17–18); *Я [Іван Дзюба] не люблю слова «еліта» попри його загально́вжива́ність у політології, воно далеке від моїх понять про соціальну справедливість, і в мене своє розуміння відносин «еліти» і зневажуваного нею «плебса»* (Кримська Світлиця, №31, 03.08.2012. – ЕР);

мло́сть: СУМ-Гр [III, с. 436]; у СУМі-11, УОС, СУМі-Ж – немає (лише *млість*); зафіксовано у ВТССУМі [с. 681], СУМі-12 [с. 3142]; мовне вживання: *Грім одгримів, і солодкою мло́стю спокою Віє од цвіту вишень і від сирії землі* (М. Рильський, Твори, т. 1, 1960, с. 182); *Тепло його щоки біля моєї серед цієї*

морозної ночі, і враз тупий біль в обпечених своїх, а потім змерзлих руках, і втома мене пройняла раптом і майже **млосць**, усе вже було позаду.. (Ю. Покальчук, Безмежність. – ЕР);

небувалість: РУС(Кр-Єф) [II, с. 864]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ [с. 748]; УОС [с. 484]; СУМ-Ж [с. 618]; СУМ-12 [с. 3390]; мовне вживання: *Важко було відповідати на такі щирі, безпосередні запитання. Сказати, що казка – вигадка, брехня, **небувалість**? Зруйнувати світ дитячої мрії?* (О. Бердник, Вогнесміх, 1988, с. 124); *Прикриваючись зведеннями Гідрометцентру про "**небувалість**", "**безпрецедентність**" снігопадів і недофінансуванням та звинувачуючи городян в несплаті за комунальні послуги, столичні чиновники банально ігнорують власні обов'язки з утримання вулиць* (news.finance.ua, 18.01.2010);

невдалість: РУС(Кр-Єф) [II, с. 982]; у СУМі-11, ВТССУМі, УОС, СУМі-Ж – немає; СУМ-12 [с. 3391]; мовне вживання: *І він почав був навчати Галая цій грі [в шахи]. Але той зовсім не зацікавився нею, не виявив до неї жодного хисту, і Вербун, розлютований його **невдалістю**, шпурнув одного разу шахівницею додола і потрощив її ногами* (В. Підмогильний, Невеличка драма, 1990, с. 244);

нерозгаданість: РУС(Кр-Єф) [II, с. 960]; у СУМі-11, СУМі-Ж – немає; ВТССУМ [с. 778]; УОС [с. 502]; СУМ-12 [с. 3482]; мовне вживання: *Степа Семенчукова крадькома, щоб не почувла мати й не нагримала, виходить з хати і через город бреде у вистуджений за ніч степ, ..безмежний, рівний і трохи жаский од своєї вічної **нерозгаданості*** (П. Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1980, с. 8); *Твоя **нерозгаданість** – запорука його зацікавлення* (tobi.in.ua, 07.11.2009);

рвійність: МНС-Ж [II, с. 798]; СУМ-11 – немає; ВТССУМ – рідко [с. 1204]; СУМ-Ж – *трад.-поет.* [с. 949]; УОС [с. 734]; СУМ-12 [с. 4507]; мовне вживання: *Молодість тим і принадна, що летить під напнутими вітрилами, що сповнена **рвійності**, дерзань* (Ю. Мушкетик, Вернися в дім свій, 1981, с. 95); *Микола, як ближчий по духу, складу характеру і темпераменту до Олександра Петровича, ніж прагматично-врівноважений Володя, ніс на собі більший і*

1	<i>дорешти</i>	ПрС	-	-	+	<i>рідко</i>	-
2	<i>забайдуже</i>	СУМ-Гр	-	-	+	+	
3	<i>зазвичай</i>	РУС(Кр-Єф) – за звичай	+	+	+	+	+

Усі повернені слова є актуалізованими лексикографічно, оскільки вони не були внесені до реєстру СУМа-11, але активно функціонували в мові впродовж ХХ століття, їх використовують сучасники, пор.:

забайдуже присл.: СУМ-Гр [II, с. 3]; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМі-20 – немає; зафіксовано в УОС [с. 263], СУМі-12 [с. 1615]; мовне вживання: *Я лише одного не розумію, слухайте ви мене, як це сьогоднішня молодь якось так забайдуже відноситься до справи гонору* (І. Вільде, Сестри Річинські. – ЕР); *Він димами крайнебо посмужив. Стогнуть рейки, щасливо дзвенять, Кожен гляне услід забайдуже, А я знов у полоні сум'ять* (В. Катаєв, Поїзд, перекл. А. Глушака. – БУЛ, 15.10.2011);

зазвичай присл. (замість звичайно): РУС(Кр-Єф) – за звичай [III, с. 42]; у СУМі-11 – немає; ВТССУМ [с. 392]; УОС [с. 274]; СУМ-Ж [с. 307]; СУМ-12 [с. 1661]; СУМ-20 [ЕР]; мовна актуалізація: *В окремих місцевостях.. зазвичай збирали цілюще зілля на Симона Зилота (10 травня), який начебто був покровителем рослин, розпоряджався ними й надавав їм цілющої сили* (НіС, 1990, № 9, 58); *Кидаю зазвичай копійки або гривню-дві тим, хто просто сидить, не підходить і не просить* (gazeta.ua, 24.09.2010);

дорешти присл.: ПрС – до *решти*; у СУМі-11, ВТССУМі, СУМі-Ж, СУМ-20 – немає; СУМі-12 – *рідко* [с. 1440]; УОС – до *решти* [с. 233]; мовне вживання: *Навіть не міг би сказати, що дорешти зламало мене: хвороба чи правда про злочинця Пенькова, якого я досі намагався якось виправдати у своїх очах...* (Р. Іванчук, Бо війна війною. – ЕР); *Ще одне повторення правого проекту у подібних формах може дорешти дискредитувати не тільки ультраправу, але й праву ідею загалом* (www.ji.lviv.ua, 2000, № 16).

2. Стилiстично трансформовані слова.

У СУМі-11 усі 5 лексем подано зі стилістично обмежувальними ремарками [див. Таблицю 17]. Статусу стилістично нейтральних у ВТССУМі набувають лише 3 лексичних одиниці (*наразі, позаяк, себто*), у СУМі-Ж – ще

2 (*вочевидь, попри*). В окремих випадках відбулася зміна стилістичних ремарок, напр.: слово *навзаєм* у СУМі-11 і ВТССУМі подано з позначкою *діал.*, у СУМі-Ж – *нар.-розм.*, зважаючи на певну «популярність» цієї лексеми в сучасному мовленні тощо.

Таблиця 17.

Стилістичне оновлення прислівників, прийменників і сполучників

№	Актуалізована лексема	СУМ-11	ВТССУМ	СУМ-Ж	СУМ-20 (ЕР)
1	<i>вочевидь</i>	<i>розм.</i>	<i>розм.</i>	+	+
2	<i>навзаєм</i>	<i>діал.</i>	<i>діал.</i>	<i>нар.-розм.</i>	*
3	<i>наразі</i>	<i>діал.</i>	+	+	*
4	<i>позаяк</i> спол.	<i>заст., жарт.</i>	+	<i>нар.-розм.</i>	*
5	<i>попри</i> прийм.	<i>заст.</i>	<i>заст.</i>	+	*
6	<i>себто</i> спол.	<i>заст.</i>	+	+	*

З-поміж зазначених форм виокремлюємо:

- слова, актуалізовані як мовно, так і лексикографічно:

вочевидь присл. (замість *наяву*): в СУМі-11 [I, с. 746], ВТССУМі [с. 204] – *розм.*; у СУМі-Ж [с. 165] – стилістично нейтральне; як зазначає С. Караванський, відсутність у словниках – починаючи від Б. Грінченка – неповного тлумачення виразу *в очевидячки* сприяла засвоєнню літературною мовою неправильного значення цього слова: *очевидно, явно, на очах, перед очима*. Тому в мовній практиці стало приживатися запозичене в сусідів слово *наяву* [87, с. 67]; мовна актуалізація: *Завдяки розповідям Сіллієме та її книжкам я мовби вочевидь побачив цю швидкоплинність природи на Крайній Півночі* (В. Щербаков, Сім стихій. – ЕР);

наразі присл. (замість *зараз; поки що*): в СУМі-11 – *діал.* [V, с. 168]; у ВТССУМі [с. 732], СУМі-Ж [с. 601] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *В «Континіумі» розповіли, хто наразі володіє часткою Єремєєва* (uapress.info, 06.10.2016);

попри прийм. (замість *незважаючи на*): СУМ-Гр [III, с. 336]; у СУМі-11 [VII, с. 224], ВТССУМі [с. 1060] – *заст.*; у СУМі-Ж – стилістично нейтральне [с. 836]; мовна актуалізація: *Великобританія дозволить мігрантам з ЄС залишитися у країні попри Brexit* (ukr.obozrevatel.com, 08.10.2016);

себто спол., част. (замість *тобто*): у СУМі-11 – *заст.*; у ВТССУМі [с. 1301], СУМі-Ж [с. 1033] – стилістично нейтральне; мовна актуалізація: *Завершення війни. Себто, вона так чи інакше має завершитись, має дійти кінця* (tsn.ua, 19.01.2015);

- слова, актуалізовані мовно:

навзаєм (замість *взаємно*): в СУМі-11 [V, с. 29], ВТССУМі [с. 703] – *діал.*; у СУМі-Ж – *нар.-розм.* [с. 575]; мовна актуалізація: *У Польщі відомі політики та громадські діячі навзаєм попросили про прощення в українського народу* (Україна молода, 05.07.2016);

позаяк спол. (замість *тому що*): в СУМі-11 – *заст.*, *жарт.* [VI, с. 802]; у СУМі-Ж – *нар.-розм.* [с. 814]; у ВТССУМі – стилістично нейтральне [с. 1019]; мовна актуалізація: *Болларди на Андріївському узвозі не вмикають, позаяк місто не приймає їх у комунальну власність* (ua.112.ua, 18.04.2016).

3. Третю групу становлять проскрибовані одиниці:

достоту присл.: СУМ-11 [II, с. 389]; ВТССУМ [с. 322]; УОС [с. 235]; СУМ-Ж [с. 250]; мовна актуалізація: *Так чи інак, а десь у світі є Те серце, що мою відчує втому. Воно від дня народження моє, Хоч де живе — достоту невідомо* (М. Руденко, Серце світу. – EP);

(на) кшталт, (на) штиб ім. з прийм. (замість *на зразок*): СУМ-11 [IV, с. 426; XI, с. 537]; ВТССУМ [с. 601; с. 1632]; СУМі-Ж [с. 1298; *на кшталт* – немає]; УОС [с. 398]; мовна актуалізація: *Кутовий також нагадав, що Мінагрополітики готує законопроект про ветеринарну поліцію на кшталт італійської* (www.5.ua, 19.10.2016); *Сполуки на кшталт, на штиб, на манір, на взір, на взірець є давніми українськими утвореннями, проте через обмежене використання у мовній практиці протягом тривалого часу статусу прийменників вони набули лише на початку XXI ст.* (Україна молода, 2015, № 4, с. 87);

либонь присл.: СУМ-11 [IV, с. 482]; ВТССУМ [с. 613]; УОС [с. 405]; СУМ-Ж [с. 496]; мовна актуалізація: *Я думаю, що дідівських чи прадідівських бібліотек у цілісному вигляді в Україні, либонь, і не вціліло, тут добре, якщо люди вціліли* (day.kyiv.ua, 24.06.2013);

паче присл. (замість *більше*): СУМ-11 [VI, с. 103]; ВТССУМ [с. 895]; УОС [с. 564]; СУМ-Ж [с. 726]; мовна актуалізація: *Я не читаю чужих листів, тим паче не коментую нісенітниці та злив (detector.media, 04.08.2016)*;

поготів присл. (замість *тим більше*): СУМ-11 [VI, с. 721]; ВТССУМ [с. 1005]; УОС [с. 628]; СУМ-Ж [с. 807]; мовна актуалізація: *Позитивні емоції необхідні солдатам. А офіцерам – і поготів (Дніпрова Зірка, 27.04.2017. – ЕР)*.

Отже, з-поміж зазначених актуалізованих номінацій виокремлюємо повернені (3 одиниці), стилістично трансформовані (6 одиниць) і проскрибовані слова (6 одиниць). Усі повернені лексичні форми є лексикографічно актуалізованими. До стилістично трансформованої групи лексики належать частково (мовно) і повністю (як мовно, так і лексикографічно) актуалізовані одиниці.

ДОДАТОК В

Списки публікацій та апробацій здобувача

Список публікацій

1. Ковтунець О. С. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (Стан і перспективи дослідження) / О. С. Ковтунець // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Випуск 19. – С. 113–121.
2. Ковтунець О. С. Влияние культурно-исторических процессов на лексический уровень современного украинского языка / О. С. Ковтунець // Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2014 г. / Белорусский гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол.: А. А. Гируцкий (отв. ред.), В. Д. Стариченок, Г. А. Камлевич и др. – Минск : БГПУ, 2014. – С. 26–29.
3. Ковтунець О. С. Про «своє» і «чуже» в українській лексиці / О. С. Ковтунець // Культура слова. – 2014. – Випуск 81. – С. 97–102.
4. Ковтунець О. С. Причини виникнення явища актуалізації у сучасній українській літературній мові / О. С. Ковтунець // Збірник матеріалів IV Міжнар. наук. Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ». – Мюнхен, 2015. – С. 122–127.
5. Ковтунець О. С. Актуалізація як інноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови / О. С. Ковтунець // Українська мова. – 2016. – № 3. – С. 90–104.
6. Ковтунець О. С. Прийоми лексикографічної актуалізації релігійної лексики / О. С. Ковтунець // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Випуск 769 : Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – С. 3–7.
7. Ковтунець О. С. Структурно-семантичний аналіз релігійної лексики (на матеріалах новітніх загальномовних словників) / О. С. Ковтунець // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Випуск десятий / гол. ред. М. Є. Скиба; відпов. за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. – Том 2 (К–П). – С. 23–28.

8. Ковтунець О. С. Актуалізація лексики соціально-економічної сфери (порівняльно лексикографічний аналіз) / О. С. Ковтунець // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – Київ, 2017. – С. 87–93.

Список апробацій

1. Міжнародна наукова конференція «Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова» (Мінськ, 2014);
2. Чергове засідання Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (Київ, 2015);
3. IV Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 2015);
4. III Міжнародна науково-практична конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 2016);
5. III Міжнародна наукова конференція «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2016);
6. III Міжнародна науково-практична конференція «Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного вчз» (Київ, 2017);
7. XIII Міжнародна наукова конференція «Проблеми зіставної семантики» (Київ, 2017).

Дисертаційну роботу обговорено на засіданні відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (протокол № 7 від 27.06.2017 р.).